

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

TÁRSADALMI ELMÉLETEK
ÉS
ESZMÉNYEK.

MEDVECZKY FRIGYES.

BUDAPEST, 1887.

TÁRSADALMI ELMÉLETEK
ÉS
ESZMÉNYEK.

KRITIKAI ADALÉKOK
A TÁRSADALMI ESZMÉK FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

MEDVECZKY FRIGYES

BUDAPEST, 1887.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A Magyar Tudományos Akadémia főadata lévén, a tudományok önálló művelése és emelése mellett, azoknak *terjesztésére* is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy bizottságot alakított oly célból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A Magyar Tudományos Akadémia ezen *könyvkiadó bizottsága* főadatának megfelelni kívánván, mindenek előtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetőek. Sietett ennél fogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsáttassanak.

Ekkép a bizottság eszközlésére, részint a Magyar Tudományos Akadémia, részint egyes vállalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a kül-

föld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság, midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatványt is kívánva – már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos bírálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1879. február havában.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága

ELŐSZÓ.

Az eszmék fejlődésének tanulmányozása az emberi elmének egyik legszebb feladata. A buzgalom, melylyel korunkban a munkát ezen a téren folytatják, azt mutatja, hogy korunk ama feladat megoldásának kiváló jelentőséget tulajdonít.

Könnyen érthető, hogy különösen a gyakorlati élet érdekeit érintő eszmék fejlődése képezi általánosabb érdeklődés tárgyát. Ezen eszmék az ethikai és társadalmi eszmék. Ezek az eszmék nem csupán az elméleti gondolkodás vívmányai, hanem mozgató erők az emberiség életében, melyek az emberi viszonyok és intézmények alakulására félreismerhetetlen befolyást gyakorolnak.

Ez eszmék tartalmának és fejlődésének tanulmányozása kettős érdeklődéssel bír oly időben, melyben társadalmi kérdések és törekvések mindinkább igénybe veszik a gondolkozó kortársak figyelmét. Korunk társadalmi kérdései és mozgalmi pedig valóban ebbe az irányba terelik érdeklődésünket: nem csupán a társadalmi intézmények alakulásának, hanem a társadalmi eszmék fejlődésének tanulmányozására is ösztönöznek.

Midőn a tudományos kutatás ezen a téren mindenek előtt megmutatja, mikép birkózott meg az emberi elme ama tartalomdús problémákkal, melyeket a társadalmi fejlődés és az erkölcsi reflexió érlelnek; nem csupán érdekes látványokat nyújt azoknak, kik az emberiség nagy küzdelmei iránt érdeklődéssel viseltetnek. Az eszmék fejlődésének tanulmányozása a gondolkodásnak más, pozitív szolgálatokat

II

is tehet. Itt a vizsgálat a szövevénye- problémákat eredeti alapjukra vezeti vissza. Felmutatja az oknak kezdetleges alakjait, melyekben a jelentős elemek könnyebben megkülönböztethetők, az alaphibák könnyen kimutathatók: tájékoztat a különböző megoldási kísérletek körében, és a törekvések kapcsolatának kimutatása által lehetővé teszi az újabb jelenségek genetikus magyarázatát.

A társadalmi problémák régóta képezik a filozófiai gondolkodás tárgyát. Első rangú gondolkozók és az emberek boldogításáért lelkesülő elmék különböző korszakokban igen nagy jelentőséget tulajdonítottak ama problémák megoldásának. Érezték, hogy ez a feladat hozza a filozófiát legközvetlenebb kapcsolatba a gyakorlati élettel, a társas élet törekvéseivel és küzdelmeivel. Érezték, hogy ezen a téren nem csupán egyes gondolkodók vagy egyes iskolák elméleti törekvései, hanem az emberek közös életének nagy érdekei, a társadalmi és erkölcsi fejlődés jelentős feltételei forognak kérdésben, melyek iránt az emberi kedély bensőleg érdeklődik.

A buzgalom és érdeklődés foka, a törekvések iránya, a munkásság terjedelme és értéke különböző korszakokban és különböző álláspontok képviselőinél nagyon különböző. Más kérdések sokszor teljesen absorbeálják az elméleti érdeklődést. De a fejlődés folytonossága nem szakad meg teljesen.

Az e kötetben összefoglalt fejtegetések nem ölelik fel a társadalmi eszmék fejlődéstörténetének egész anyagát. Már a munka címe is a kitűzött feladat határaitra utal. Adalékok a társadalmi eszmék fejlődéstörténetéhez képezik a következő fejezetek tartalmát. Ezen adalékok jobbára

III

a fejlődés legjelentősb mozzanatait emelik ki. Nem az összes idetartozó törekvések pragmatikus története, hanem csak a fejlődés jelentős mozzanatainak megvilágítása és méltatása képezte a mű feladatát.

A szerző törekvése nem irányult mindennemű részletek kidomborítására és bibliographiai teljességre, hanem a fogalmak átalakulásában, az eszmék fejlődésében jelentős mozzanatot képező jelenségek megvilágítására és ily jelenségek történeti állásának meghatározására. A részletek vizsgálata hézagokat és hiányokat találhat. Minthogy azonban a mű történeti és. kritikai fejtegetései forrástanulmányokon és a legújabb kor törekvéseinek figyelembevételén alapulnak: remélhető, hogy a mű a dolog lényegében feladatának meg fog felelni.

A munka első része az ókor két elsőrangú gondolkodójának, Platón és Aristotelesnek társadalomphilosophiai tanait tárgyalja: és főkép tüzetesebben megvilágítja s bírálja azon elveket, melyek a későbbi korszakok törekvéseire nagyobb befolyást gyakoroltak vagy későbbi tanokat anticipáltak. A munka feladatának határai nem engedték meg a közjogi elveknek (és különösen Aristoteles alkotmányiam elméletének) beható elemzését és kritikáját.

A munka alaptervének megfelelőleg a szerző a társadalmi eszmék és problémák alakulásának vizsgálatára, a társadalmi alapintézményekre vonatkozó tanok tüzetes elemzésére s bírálatára szorítkozott; az ezekkel kapcsolatban álló politikai, jogi és ethikai tanokra ellenben jobbra csak röviden reflektálhatott.

A második rész tárgya a társadalmi problémák alakulása és megoldása a legnevezetesebb utópisták műveiben. A bevezetés és a «Visszapillantás» nagy vonásokban jellemzik az utópisták jelentőségét a társadalmi eszmék

IV

fejlődéstörténetében és egyúttal indokolják az utópiák figyelembevételét méltatását a társadalmi tudományok történetében.

A harmadik rész az újkori jog- és államphilosophia néhány kiváló jelenségét tárgyalja. Itt is csak a társadalmi eszmék képezik a tüzetesb kritikai vizsgálat tárgyát. A munka kerete nem engedte meg mindazon nevezetes jelenségek részletes tárgyalását, melyek az újkori politika és jogphilosophia történetében kiváló (és némely irányban úttörő) szerepet visznek. A szerző tehát itt is a fejlődés néhány jelentős mozzanatának részletes tárgyalására szorított. Itt első sorban a társadalmi szerződés elméletének főképviselői és az újkor két vezéreszméjének, a szabadság és az egyenlőség eszméinek előharczosai jöttek tekintetbe. Ezen gondolkodók társadalomphilosophiai tanainak vizsgálata képezi a harmadik rész tartalmát.

A fennjelölt irányban mozgó vizsgálatok jó szolgáltatokat tehetnek azoknak, kik a korszakuk törekvéseinek elfogulatlan felfogására s megítélésére iparkodnak. Mert ilyennemű vizsgálatok segítségével a kor törekvéseit szerves kapcsolatba hozhatjuk az előbbi korszakok küzdelmeivel és szellemi munkájával és a jelen vezéreszméit megérthetjük történeti tölteteikből.

Budapest, 1887. október 1.

MEDVECZKY FRIGYES.

ELSŐ RÉSZ.

TÁRSADALMI ELMÉLETEK

AZ ÓKORBAN.

Az ókor philosophiai irodalmában csak szórványosan mutatkoznak a szoros értelemben vett társadalom-philosophia első fejletlen csirái. A római philosophok ezen a téren nem vehetők számba. Cicerónál, ki az állami és jogi rend némely kérdéseire is reflektált ez irányban sem találunk igazán eredeti conceptiót. A görögöknél pedig, a kedvező sors fentartotta munkák közt, csak néhány nagyobb szabású kísérletet találunk. Xenophon a házi gazdaságról szóló művében (οικονομικόν λόγον) a hasznos munka (különösen a földművelés) és a családi élet egyes tényezőinek (p. o. a nő föladatainak) jelentőségét, korszakában szokatlan elfogulatlansággá] méltatja. Az államregények egyik neméhez tartozó jellemrajzban pedig, a Kyropaidiában (Κροπο παιδεία), a lovgias királyságot egy eszményített történeti alakban dicsőíti. De a tulajdonképm társadalmi problémák elméleti fejtegetésére egyáltalán nem vállakozik.

Az ókorban ezen a téren igazán jelentős kísérleteket az ókor két nagy gondolkodójának. Platón és Aristotelesnek állam-philosophiai munkáiban találunk.¹ Mind a kettőnél főképen az állam lényege és céljai képezik az elmél-

¹ Egy részről görög gondolkodóknak mai napig fentartott szellemi termékei (jobbára becses töredékek), más részről Aristoteles és néhány későbbi írónak jelentései bizonyítják, hogy a görögök az államtudomány terén többet producáltak. De a kérdéses kísérletek – a meglevő adatok tanúsága szerint – főleg az államformákról szóló tan körélje vágnak, részijén pétiig az u. n. utópiák közé számíthatók.

kedes tárgyat. A társadalom modern fölfogását, az állami és társadalmi föladatak elvi elkülönítését náluk nem kereshetjük. De másfelől elméleteik, éppen a tulajdonképi társadalom-philosophiai szempontból, kiváló jelentőséget nyernek azon jelentékeny szerep által, melyet politikai rendszeriekben a társadalom-politikai intézmények visznek: sőt saját-szerű politikai alapnézetök által is. mely majdnem az összes társadalmi viszonyok rendezését az állam föladatavá teszi. Platón Republikája az első nagy conceptió a merész eszményi constructió útján haladó társadalom-philosophiai speculáció terén, melyen őt később a világboldogítók egész sora követte. Aristoteles ezen a téren is gondosabban veszi számba a tapasztalás tanulságait. Ennélfogva a társadalmi viszonyokra s intézményekre vonatkozó ítélete is egészben véve elfogulatlanabb és biztosabb a Plafonénál, ki a legjobb állami s társadalmi rendet is úgyszólván «az eszmék légüres terében» construálja. Könnyen érthető, hogy később az u. n. államregények vagy utópiák szerzői általánosságban, főleg a Platón terveit s javaslatait másolják, míg némely újabb társadalmi elméletek nem egy helyen az Aristoteles politikájában találnak támpontokat.

I. SZAKASZ.

PLATÓN.

1.

A legjobb állam.

Platón állam- és társadalom-philosophiai főeszméit két nagyszabású műben fejti ki. t. i. **Πολιτεία** (Respublica) és **Νομοί** (De legibus) című műveiben. Az első munkában a minden irányban tökéletes állami rendet, a legjobb állam mintaképét ábrázolja. A másodikban helylyel-közzel némileg alkalmazkodik korának s nemzetének viszonyaihoz és nem egy tekintetből módosítja a legjobb államról szóló műben foglalt követelményeket és tervezeteket.¹

¹ A szakirodalomban általában a Platón saját munkái közé sorolt művek közül itt melleleg még a **Πολιτικός** (államférfi) című dialógus is kiemelhető. E mű is azt a nézetet fejti ki. hogy az igazi tudással bíró, valóban bölcs ember belátása többet ér a törvényeknél és ennél fogva a tökéletes államban a törvényeket pótolná. Ezen munkában is találkozunk az állam nevelői hivatásáról szóló tannal és azon követelménnyel. hogy az állam a nevelési műnek czélszerű házassági törvények által jó emberi anyagot biztosítson; azaz. hogy az állam a kívánatos tulajdonságok s jellemek fönntartásáról vagy előidézéséről gondoskodjék. Az itt föllállított nézet sze- c ugyanis az állam föladata arról gondoskodni, hogy, tekintettel a nevelési célra, a heterogén jellemű egyedek párosuljanak.

Platón legjelentékenyebb állam-philosophiai műve a *Respublica* (Πολιτεία). melyben a létező államok intézményeit sok tekintetből rosszaló philosoph erre a kérdésre felel: Milyen tulajdonságokkal kell a tökéletes, azaz a valóban igazságos államnak bírnia?

Kétséget nem szenved, hogy ez a mű a legnagyobb befolyást gyakorolta az utópistákra, vagy az úgynevezett államregények íróira, kik a legújabb időkig igen sokat kölcsönöztek a Platón eszményi államától. Mindazáltal a Platón művét egyáltalán nem szabad amazokkal egy sorba tenni.¹ Az államregények ugyanis arra a kérdésre, hogy «miként létesíthető a legjobb, azaz a legigazságosabb és legcélzszerűbb társadalmi és állami rend?» – egy költött állapot, egy sehol sem létező állami és társadalmi szervezet ábrázolásával felelnek. Elméleti vizsgálatok és beható bizonyítások helyett tehát csak egy költői képet nyújtanak. Ellenben a Platón művei nem nyújtanak ilyen képet, hanem egészben véve dogmatica tárgyalják a társadalmi és állami czélokat. Az állami ügyek és a társadalmi viszonyok rendezésének elveit dogmatikus alakban állapítják meg.²

Platón a *Respublicában* mindenk előtt az igazságnak és az igazságtalanságnak gyönyörtől és fájdalomtól, haszontól és kártól független jelentőségét, vagy az igazságnak (mint a lélek egészségének) absolut becsét és a valódi boldogsággal való belső kapcsolatát igyekszik megállapítani. E vizsgálat útján pedig szükségesnek mutatkozik

¹ Baerenbach: *Die Socialwissenschaften* (Leipzig. 1882.) p.14.

² Vesd össze R. v. Mohl: *Geschichte mid Literatur der Staatswissenschaften*, 1. Bd. és ugyanazon szerzőnek «*Die Staatsromane. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte der Staatswissenschaft*» című értekezését. (*Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft* I. B. 1845).

az állam lényege és célja iránt is tisztába jönni. Platón így azután legközelebbi földadatául a legjobb alkotmány elemeinek meghatározását tűzi ki. így tehát a politikai rendszer itt egyelőre nem mint főcél, sőt egyáltalában nem mint öncél, hanem csak mint oktató analógia szerepel; úgyszólván mint didaktikai mesterfogás, az eredetileg célba vett ethikai vizsgálat érdekében, mely által a philosoph (saját vallomása szerint) voltaképen csak az igazságot az államnak nagyobb méretein szemléltethetőbbé tenni szándékozik. Vizsgáljuk a dolgot olyképen, úgymond, mintha valaki meghagyta volna, hogy igen kis betűket távolról olvassunk, habár nem nagyon jól látunk: és mintha azután valaki észrevenné, hogy ugyanazok a betűk máshol nagyobb alakban és nagyobb alapon olvashatók. Vizsgáljuk tehát meg mindenekelőtt: hogy mi az igazság az államokban: és azután vegyük azt szemügyre az egyesekben. (*Respublica* L. II. c. 10.)

Nem alaptalanul jegyeztetett meg, hogy az út, melyet Platón választ, jobban illik a költőhöz, mint a philosoph-hoz. Mert a kérdést, úgy látszik, nem tárgyszerű vizsgálat, hanem egy instructív analógia útján, úgyszólván csak allegorice. oldja meg. De ezt a hátrányt eléggé ellensúlyozza az a körülmény, hogy az eleinte puszta apparátusnak nyilvánított politikai elmélet a fejtegetések további folyamában teljesen önálló jelentőséget és fontosságot nyer. Az ethikai vizsgálat jobbára egészen a háttérbe szőrül, annyira, hogy az állameszmény ábrázolása mindinkább tulajdonképi főczéllá lesz.¹

¹ Erről Platón saját nyilatkozatai is tanúskodnak, így a *Timaeus* (Τίμαιος) I. fejezetében a politikai vizsgálatot nyilvánítja a fődolognak. χνές που των υπ' έμοῦ ρηθέντων λόγων περί πολιτείας

A politikai elmélet sokkal kiválóbb fontosságot és nagyobb terjedelmet nyert. minden hogy pusztá segéd-eszköznek, pusztá allegóriának tekinthetnek azt. Ez ellen az a tény is szól. hogy olyan állami intézmények is a lehető legbehatóbban tárgyalatnak, melyek az igazsággal, mint egyéni erénnyel, alig hozhatók kapcsolatba.

Platón is (úgy mint kelőbb Aristoteles) a politikát belső kapcsolatba hozza az etikával: és úgy a *Respublicá*-ban az igazság lényegének meghatározása nem válik teljességgel mellékes dologgá.¹ de más részről el kell ismerni, hogy államtanának sok része e kapcsolattól teljesen független jelentőséggel bír.

A Platón eszményi állama egészben véve megfelel a hellén állameszmének. A *Respublicá*-ban tervezett intézmények nagy része épenséggel ez állameszme végső consequentiájának tekinthető. Az egyéni érdekek alárendelvék az állami célnak. Az állam, e fölfogás szerint, úgyszólván élő egyén nagyobbított mértékben, mely több, egymással belsőleg kapcsolatos és egy közös célú szolgáló alkatrészből áll, és melyben az egyednek, mint olyannak, egyáltalán nincsen önálló jelentősége vagy becse. Mert az egyed itt mintegy csak egy magában véve jelentéktelen összeadandó, mely csupán csak az egész összegben nyer jelentőséget.²

ην το ν.εφάλοιον, οία τε και εξ οἴων ανδρών ἀρίστη ν.ατεφαίνετ' 'αν μσι γενέσσα«V. o. De legibus, L. V. (T39.j r. 9–10. Aristoteles a *Respublica* bírálatában ugyanazon szempontból indul ki és ehhez képest csak a Platón politikai és társadalom-philosophiai tanaival foglal-kozik. L. Politika. L. II. c. 1–2.

Respublica. L. IV. r. 8.

² L. Prantl: *Uebersicht der griechisch-romischen Philosophie*, p. 102. – V. ö. Laas: *Idealismus und Postirismus* II. Bd. (*Idealistische und positivistische Ethik*): Das Individuum ist nur als Glied am socialen Gesamtorganismus von Worth. p. 59.

Szóval, az állam egységes jelleme, az érdekek tökéletes egyenruha és solidaritás a legfőbb cél. Ennek az ára pedm az egyéniség igényeinek megsemmisítése.

Platón az egyes ember lelki életét az állami étellel hasonlítja össze; a valóban igazságos állam alkotmánya és az erényes ember lelki állapota között mutatkozó analogiát fejtegeti. Ez értelemben mondhatták, hogy Platón államtana politikai pszichológián alapszik.¹ Platón azt tanítja, hogy a léleknek három eleme vagy alkatrésze van. Ezek: λόγος, δομός és ἐπιθυμία; azaz, későbbi írók fordítása szerint, a lélek eszes, haragos és vágyódó része.² Csakhogy a λόγος, itt nem haragot, egyáltalán nem csupán pillanati indulatot, hanem állandó tulajdonságot jelent.

Platón az államban ez alkatrészek vagy elemek analogonait találja, még pedig három osztályban. Ezek: a kormányzók (ἀρχοντες), a hadakozók (φύλακες, επίκουροι) és a keresettel foglalkozó osztályok (földművesek és kézművesek, γεωργοί και δημιουργοί).

A tökéletes állam szerinte mintegy az erényes lélek makroszkopikus látképe. Az egyén erkölcsi tökélye a lélek alkatrészeinek egyensúlyán, harmonikus viszonyán alapszik; épúgy, mint a tökéletes állami rend a jelzett osztályok helyes, harmonikus viszonya által jön létre.³

Platón szemügyre veszi a társadalmi és állami rend genesisét is. Arra utal, hogy az emberi élet szükségletei késztetnek az állami életre. «Minden egyes önmagának

¹ Prantl id. m. p. 104.

² Respublica. L. IV., c. 11 – 16.; – c. 15. ἡ κατὰ περ εν τῆ ἰδιότῃ. ξυνείχεν αὐτὴν τρία οντά γένη, χρηματιστικόν, ἐπικοορ'.κόν, βοα-λεοτικόν, οὕτω καὶ εν ψυχ'β τρίτον τοῦτο ἐστι το \$-υμοιοειέ';, ἐπὶν.ουρον ον τω λογιατ'.κώ φύσει ...

³ Respublica IV. c. 11.

nem tesz eleget, hanem mindenkinek sokra van szüksége.¹ A társadalmi közösségben ennél fogva már kezdettől fogva bizonyos primitív munkamegosztás jön létre. A különböző hajlamok és tehetségek szükségképpen különböző foglalkozásokra ösztönzik az egyeseket. De nyilvánvaló az is, hogy az egyesnek és a közösségnek egyaránt legtöbb haszna lesz, hogy minden munka legjobban fog haladni és legtöbbet fog eredményezni, ha mindenki (a kellő időben s másféle elfoglaltság nélkül) kizárólag csak egy munkával foglalkozik. Csakhogy ezután nem csupán saját szükségletéről fog gondoskodni: hanem azon felül még legalább annyit fog produkálni, a mennyire azoknak szükségök van, kik munkájukkal az ő szükségeinek kielégítéséhez járulnak. Nékülözhetetlen tehát a társas életben a hivatások specialisatiója is. a munkafelosztás primitív formája.²

Mindenek előtt olyanok szükségeltetnek, kik az életföntartás legszükségesebb föltételeiről vagy eszközeiről gondoskodnak; azaz termelők, kereskedők, munkások.

A hol az életre szükséges javak megvannak, ott támadásoktól is kell tartani. Az államnak tehát szüksége van egy osztályra, mely az élet és az életföntartás eszközeinek oltalmazását teszi föladatává. Ez a hadakozók osztálya, melynek hivatása több kitüntető tulajdonság egyesítését követeli. Mert. a ki az államnak jó és megbízható öre akar lenni, annak buzgónak, erősnek, vidornak, tudni-vágyónak. tehát «philosophikusnak» is kell lennie. A hadakozók föladata igen nagy gondosságot és minden egyéb foglalkozástól való tartózkodást is igényel. Azt mondhatni.

¹ Id. h. L. II., r. 111. Πῦνετ'ι τοῖνον . . πόλις . . ἐπεοή τύγχανε: Ὑμῶν εκαατοζ οον. αυτάρκης ε/λλά πο/λών Ινιείης.

² Respublica. L. II. o. 11. ένα εκαπτον τούτων οΞΙ το αυτού έργο όπισι κ' νόν κατατιένα: -... stb.

hogy Platón egy külön katonarendnek, az állandó hadseregek szószólója.¹

Az alkotmányban, mondja Sokrates a *Respublicában*, nem létezik kétalakú vagy épen többalakú ember, mert mindenik csak egy dolgot végez ... Azért ilyen államban látjuk, hogy a varga csak varga, de nem egyszersmind kormányos is a vargamunka mellett, a földművelő csak földműves, de nem bíró a mezőgazdaság mellett, és a hadakozó csak katona, nem pedig egyúttal iparos is a katonáskodás mellett, és így mindannyian.²

El kell ismerni, hogy Platón a munkafelosztás primitív formáinak társadalmi jelentőségét általánosságban belátta és méltatta.³ Mindazonáltal túlzás nélkül nem állíthatni, hogy ő a munkafelosztás közgazdasági elvét már úgy fogta föl a mint az később (nevezetesen A. Smith által) a közgazdaságtanban formuláztatott.⁴ Aert azon ténynek a fölismerése, hogy a különböző hajlamok és tehetségek a foglalkozások és hivatások specialisációjára vezetnek és hogy ennek mindenkire nézve kedvezőbb eredménye van, mint azon ősállapotnak, melyben mindenik mindennemű dolgot egymagában végez, nem azonosítható

¹ Republica. L. II. c. 14. 15.

² Id. m. L. III. c. 9 ... ὅτι οὐκ ἐστὶ δ'πλοῦς, ἢρ παρ ἡμῖν οαοῆ πολυπλοῦς, επειδὴ ἕκαστος ἐν πράττει: τον πολευ.κον πολε-
jün.ον v. αἰ οο ρτ,ατί'τήν προς τβ πολεϊγίν, v. αἰ πάντας ούτους.

³ V. o. E de Laveleye: *Elements d'economie politique* 1. II.

⁴ Ez még a legújabb időben is megtörtént így Espinas az állati társadalmakról szóló művében következőképen jellemzi a Platón kísérletét: «Cetté loi que nous appellons de la division du travail est posée par Platón, aver toute la nrtteté desirable (*Rep.* 371 a.), et il en donne les raisons precises.» A. Espinas: *Des sociétés animales. Etude de psychologique comparée.* p. 18.

azon kapcsolat fölfogásával, mely egy és ugyanazon mesterség vagy iparagnak számos speciális műveletekre való szétbontása és a productio gyorsasága és bősége között létezik.

Egyébként megjegyzendő, hogy a primitív munkafelosztásnak méltatása Platón művében belső kapcsolatban van azon osztályszellemmel, mely abban a sajátos (a különböző osztályokat a lélek különböző alkatrészeivel összeállító) politikai psychologiában érvényesül és még meglepőbb alakot ölt egy a Republicában részletesen előadott mythosban. A mythos ugyanis (dacára azon, csak úgy melleleg odavetett megjegyzésnek, hogy a πολις lakói mindnyájan testvérek) azt beszeli, hogy az istenség az egyes osztályok tagjait különböző anyagból készítette: hogy t. i. különböző fémeket kevert mindeniknek a lelkéhez, és pedig az uralkodók vagy kormányzóknál aranyat, az öröknél vagy hadakozóknál ezüstöt, a földművelőknél és bér munkásoknál vasat és erzetet. A hasonlóktól azután hasonlók származtak. – Mindamellet Platón, az exorbitans következményektől visszarettenve, megengedi az átmenetek lehetőségét.¹

Már itt találkozunk az emberek természeti egyenlőtlenségéről szóló tannal: azon tannal, mely szerint a társadalmi tényezők különbségei kizárólag eredeti, természeti különbségekben gyökereznek, azaz: a természet maga csinálja e különbséget, szintűgy a mint p. o. megkülönbözteti az aranyat az ezüsttől és a vastól. Ez a tendentia némileg a keleti népek kaszt-szellemére emlékeztet: ámbár másfelől a Platón minta-államában oly intézmények is fordulnak elő, melyeknek számára a keleti kaszt-szervezetben nem

¹Respublica, L III, c. 21.

lett volna hely. Különben az osztály-szellem ezen formájának is általánosságban gondoskodnia kell a válaszfalak föntartásáról, a fajkülönbségek föntartásáról és átörökítéséről, az e célnak megfelelő nevelésről és mindenekelőtt a házassági viszonyok (esetleg csak a két nem ideiglenes természetű viszonyainak) czélszerű szabályozásáról.

Az említett mythosban az istenség az uralkodóknak megparancsolja, hogy semmire se fordítsanak annyi gondot, mint az ivadékra, és azért mindenek előtt elnézés és könyörület nélkül ügyeljenek arra, hogy olyan sarjadék, mely a kellő faj-tulajdonságokkal nem bír, ne legyen az uralkodó osztály tagja, hanem azon alsó osztályhoz utasíttassék, melyhez természeti tulajdonságainál fogva tartozik. Másrésztől azt is megköveteli, hogy azt, a ki az alsó osztályokban (munkások vagy földművelők között) nőtt föl, a kormányzók vagy az örök osztályába emeljék, mihelyt észreveszik, hogy oly jeles tulajdonságai vannak, melyek csak a felső osztályok tagjait tüntetik ki. Egy szóval, a hadakozóknak és kormányzóknak az ez osztályok föladataira nem képesített sarjadékát át kell tenni az alsó osztályokba: az alsó osztályokban kivételkép találkozó nemes elemeket pedig föl kell venni a felső osztályokba. E szerint az egyes osztályokat nem teljesen átléphetetlen válaszfalak különítik el, hanem az átmenet kivételképen lehetővé és szükségessé válik.¹ Az első osztály (a kormányzók osztálya) új tagjait rendesen a hadakozók osztályából veszi.

Az egyes osztályok föladatának megfelelő tulajdonságok föntartását és fejlesztését az állami érdek föltétlenül követeli. E célra szolgál a nevelés. Ez az állam legfontosabb föladata.

¹ Republica. id. h.

De mindenek előtt szükséges, hogy a helyes nevelést megelőzze a nemi és családi viszonyok célirnyos szabályozása. Erre céloznak mindazon, e viszonyoknak modern ethikai fölfogását nagy mérvben sértő intézkedések, melyekkel a Platón minta-állama a kívánatos tulajdonságok átörökítését, a faj tisztaságát és ezzel az osztályszellem megmaradását biztosítani igyekszik. Az állami nevelést már a szülőknél akarja megkezdeni: hogy oly embereket nyerjen, kik az államcél megvalósítására természettől képesítvék. itt Platón nem retten vissza oly intézkedésektől, melyek az önálló egyéniség elidegeníthetetlen jogait megsemmisítik.

Jellemző vonás, hogy ez a nevelési rendszer csak a felső osztályok számára kívántatik. Az alsó osztályok nevelésével a Platón minta-állam a nem sokat törődik.

Ez állam általában nem sokat törődik egyéni igényekkel s különérdekekkel; csak az egésznek, az összeségnek lehető legjobb állapotát tartja szemmel. A nevelésnél a társadalmi viszonyok rendezésénél, ebből a szempontból indul ki.¹ Ha csak az egész állam jól van rendezve és gyarapodik; ám lássa a természet, hogy boldogulnak az egyesek és mennyiben részesülnek az összeség jó állapotában. '

¹ Respubl. L. IV., c. 1... . ου μιν προς τούτο (ἔλεπτοντες την πολιν οὐκ ἴαθεν. οτιως εν τι μὲν ἔ'νο εται οιαεροντως εὐδαμων, ἀλλ' ὅπως δι τισι'τα ὄλη ἡ πόλις.

² Platón különben nem hódol amaz ó-görög nézetnek, mely az államot föltétlen beesőnek, önczélnek, vagy a politikai működést a legfőbb életfeladatnak tartja. Ő szebb és magasztosabb hivatást lát az elméleti tevékenységben, a philosoph contemplatív életében. Mindazonáltal az államot a tudomány és az erény létföltételének, vagy azon eszköznek tekinti, mely árának uralmát a világban meg-

Ez államban mindenek előtt arról kell gondolkodni, hogy egyesek vagy egyes osztályok különérdekei ne jöhesse-
 senek összeütközésbe az állam czéljaival; hogy különösen
 a hadakozók hatalmakkal az állami rendnek, a társadalmi
 békének kárára ne élhessenek vissza, sőt – hogy már ez
 osztály szervezete is kizárjon minden különérdeket, mely
 visszaélésekre ösztönözhetne. Platón itt a különérdekek két
 nagy forrására utal. Ezek a tulajdon és a család.

Mindenek előtt szükségesnek tartja, hogy a hadako-
 zókat semmi se csábítsa a polgárok megtámadására vagy
 sanyargatására. A tökéletlen államokban a bírvágy, a
 kapzsiság gyakran erőszakoskodásra bírja az erősebbeket.
 Szükséges tehát, hogy a tökéletes államban a felső osztá-
 lyok tagjainak, különösen a hadakozóknak, ne legyen sem-
 miféle magántulajdonuk. A hadakozóknak tehát ne legyen
 magánlakásuk vagy tarházuk. Kívánatos, hogy nyilvános
 épületekben lakjanak és együtt étkezzenek. A dolgozó pol-
 gárok (a munkás osztályok) földadata, őket mindennel el-
 látni, mire szerény és bátor, hadakozásra hivatott férfiaknak
 szükségök van. Szóval, az állam vagy az összes polgárok
 védelmezése jutalmául a hadakozók kapjanak annyit, hogy
 se szükségét ne szenvedjenek, se megtakarításra ne ösztönöz-
 tessenek. Aranyhoz, ezüsthöz ne nyúljanak! mondja a
 philosoph. Elégedjenek meg azon isteni aranynyal s ezüsttel,
 mely lelkökben van: de ne vágyódjanak földi arany s ezüst
 után! Ne használják azt még diszítményre sem! Mert ha
 egyszer tulajdonuk, saját földjük, lakásuk, aranyuk volna,
 nem volnának többé a polgárok őrei és szövetségesei.

alapítja és föntartja. És ama czél kedvéért áldoz föl annyi érdeket
 ez eszköznek. V. ö. Zeller: *Die Philosophie der Griechen*, 3. Aufl.
 H. Th. 1. Abth. pag. 758.

hanem belső ellenségektől környezett gazdák és zsarnokok.¹

Általán két szélsőség elkerülendő. Ezek: a nyomor, a szűkölködés, és a túlságos bőség vagy gazdagság. Mind a kettő által a munka szintúgy, mint a munkás rosszabb lesz.² A gazdagság fényűzést, restséget, újítsági viszketeget szül, a szegénység különösen tehetetlenséget s alávalóságot.

Végre azonban mindezen s egyéb szabályok alkalmazása csak helyes nevelés által nyernek tartós jelentőséget. A nevelés az a varázseszköz, melylyel a tökéletlen valóság ellentállása, a reális világ minden akadályja legyőzendő. Ez tanít mindenkit arra, hogy a maga föladatát oldja meg, hogy a maga dolgát végezze, de ne elegyedjék a másikkéba. Igazság ugyanis csak ott létezik, a hol mindenki megteszi a magáét és megkapja azt, a mi őt hivatásánál és munkájánál fogva megilleti.³

Az államra nézve a legfőbb jó az, a mi egységes jellemét, alkatrészeinek organikus kapcsolatát biztosítja: a legnagyobb baj az, a mi e kapcsolatot lazítja s az egységet szétbontja. Már pedig nincs szilárdabb kötelék, mint a kedv és a kedvetlenség, az öröm és a fájdalom közös-

¹ Republica, L. III., c. 22. Χρυσίον δὲ καὶ ἀργύριον εἰπεῖν αὐτοῖς ὅτι θεῖον παρὰ θεῶν ἀεὶ ἐν τῇ ψυχῇ ἔχουσι καὶ οὐδὲν προσδέονται τοῦ ἀνθρωπείου . . . ὅποτε δ' αὐτοὶ γῆν τε ἰδίαν καὶ οἰκίας καὶ νομίματα κτήσονται, οἰκονόμοι μὲν καὶ γεωργοὶ ὅντι φυλάκων ἔσονται, δεσπότες δ' ἐχθροὶ ἀντὶ ξημμάχων τῶν ἄλλων πολιτῶν γενήσονται . . .

² Republica. L. IV. 2. Ὑπ' ἀμφοτέρων δὴ, πενίας τε καὶ πλούτου, χεῖρον μὲν τὰ τῶν τεχνῶν ἔργα, χεῖρον δὲ αὐτοί.

³ Republica, L. IV. 3., — L. IV. 10. Καὶ μὴν ὅτι γε τὸ τὰ αὐτοῦ πράττειν καὶ μὴ πολυπραγμονεῖν, δικαιοσύνη ἐστὶ . . . εἰρήκαμεν . . . καὶ ταῦτα ἄρα πῃ ἢ τοῦ οἰκείου τε καὶ ἑαυτοῦ ἕξις τε καὶ πράξις δικαιοσύνη ἂν ὁμολογοῖτο.

sége. (B V. 12. ομοπαῖ)εῖ: λύττη τε και ἡδονη εἶναι.) Ez köti össze a polgárokat legbiztosabban és legtartósabban. A hol mindnyájuknak ugyanaz okoz örömet és ugyanaz okoz fájdalmat, ott az állam egysége nincsen veszélyeztetve. Ez az egység az érdekek tökéletes solidaritásán alapszik. Az utóbbi pedig nem jöhet létre, a hol nem mindnyájan együtt és egyszerre mondanak ki olyan szavakat, mint enyém» és «nem enyém».¹ Azért a legjobb állami rend ott létesül, a hol az állami rend őreinek nincsen sem házuk, sem földjük, sem egyéb magántulajdonuk.

A magántulajdon egyenlőtlenséget idéz elő, az egyenlőtlenség pedig harcot; mondja Platón. A létező államokban két ellenséges nép ütközik össze, gazdagok és szegények. Ez ellentét csorbítja s végtére megszünteti az érdekek solidaritását. Hasonló hatást gyakorol a családi élet: mert sokan a családi érdeket nagyobbra becsülik az állami érdeknél.

E szerint a tökéletes államban szükséges, hogy legalább a tulajdonképem államfőntartó (az állami hatalmat bíró) osztályok tagjait az összes fontos érdekek, sőt az érzelmek (öröm és fájdalom) közössége fűzze egymáshoz. Azért követeli Platón, hogy mindenök közös legyen, nem csupán a tulajdon, hanem a család, a nők és a gyermekek is.²

Mihelyt ez a közösség létre jön – így okoskodik Platón. – el fog tűnni minden peres ügy, mert saját testén kívül senkinek sincs magántulajdona. Meg fognak szünni a meghasonlás, az erőszak és kölcsönös gyalázás okai; mert

¹ Respublica, L. V., 10–12. Εν ἡτινι δη πόλει πλείστο: επί το αυτό ν.ατά ταύτα τοῦτο λέγουσι το ἔρμον και το ουκ. (c. 10.)

² Respublica, L. V., γ 7. Τάς γοναίν.ας ταύτας των τούτων πάσας εἶναι ν.οινάς

mindnyájan rokonok lesznek. Mindenik érezni fogja a másíknak fájdmát és örömét. Az érzelmek közösségéből tökéletes érdeksolidaritás fog eredni. Az állam valóban egységes egész, úgyszólván csak egy oszthatatlan organismus lesz. melynél nem az egyes alkatrészek jóléte, hanem csakis az egésznek java jön tekintetbe

Az állam egységes jelleme kedvéért kell, hogy a nők az összes férfiaknak közös felesei, a gyermekek mindnyájoknak közös gyermekei lekenek: oly formán, hogy sem az atya gyermekét, sem a permek atyját ne ismerhesse. E szempontból megkívántatik az is, hogy a nők a férfiak közös javaiban, közös lakájaiban, közös étkezéseiben és gyakorlataiban osztozzanak. Megkívántatik továbbá, hogy a két nem viszonyainak szabályozásáról is a kormányzók bölcsesége gondoskodjék: hogy az állami hatalom a kitűnöket kitűnökkel, a gyarlókat pedig gyarlókkal adja össze. De csak az elsők frigyéből eredő sarjadékat kell ápolni és fölnevelni. A gyarló ivadék elpusztulásra kárhoytatandó. Kívántatik továbbá, hogy a lakodalmaK vagy házasságok számát a hatóság esetről esetre, a népességi viszonyokhoz képest, állapítsa meg. Mert a háborúk és betegségek által okozott veszteséget pótolni kell, ne hogy a harczképes férfiak száma megváltozzék.²

Ilyetén módon Platón a tökéletes állam egységes jellemének a családot éppen úgy föláldozza, mint az egyént. Nyilvánvaló, hogy ez az állam az egyéniség önhatóságával együtt a család ethikai jelentőségét is megsemmisíti. Valóban, a Platón eszményi állama az a mindent elnyelő Leviathan (melyben később Hobbes a tökéletes állam jelképét találta), az a moloch. melynek az emberi kedély leg-

¹ Respublica. L. V., c. 11 – 12. - M h. L. V., e. 8.

gyöngédebb érzelmei, legboldogítóbb javai, szóval, nem csupán az önző egyén különérdekei, hanem általán emberi javak és érdekek föláldozandók.¹ Sajátszerű tünemény, hogy éppen Platon, a kinek philosophiájában a keresztyénig némely eszméinek s alaptanainak csiráit ismerték föl. olyan követelményekre is vetemedett, melyek a humanitás követelései ellenkeznek s melyeket a modern culturek erkölcsi tudata visszautasít.

Ámde a jellemzett állam-eszmény tárgyilagossá megítélésének útját szükségképpen eltévesztik azok, a kik azt egyfelől a Platon philosophiai nézeteinek kapcsolatából kiszakítják és másfelől annak viszonyát a görög állameszméhez, nemzetének erkölcsi állapotaihoz, szokásaihoz, hagyományaihoz, nem veszik észre; ennek következtében pedig vagy nevetségessé teszik azt. vagy ellenkezőleg mint némely újabb társadalmi elméletek mellett szóló tekintélyt mutatják be azt. Az utóbbiaktól Platon tervezete nemcsak határozott aristokratikus tendenciája, hanem a tisztán egyéni érdekek és igények tökéletes föláldozása által is különbözik.² Ezt a tendenciát könnyen megértjük, ha

¹ A philosoph menségére szolgál, hogy olyan családi élet. mint a minő később kiváltképe a keresztyén civilizáció alapján fejlődött. az akkori államokban nem létezett. Nyilvánvaló, hogy Platon, az uralkodó fölfogás befolyása alatt, nem fogta meg sem a családi élet erkölcsi jelentőségét, sem a nő sajátos ethosát és ebből eredő igazi társadalmi hivatását. V. ö. Strümpell, *Geschichte der praktischen Philosophie bei den Griechen*. 425. 1.

² Az újkori socialistikus tanokról jobbra azt mondhatni. a mit Held a socialdemokratia alapnézetéről állít. «Die Socialdemokratie ist in dem entscheidenden Theile ihres Programms . . . Extrem des extremen Individualismus und benützt nur auch das Oegentheil dieser Lehre . . . für ihre Zwecke.» A. Held, *Socialismus, Socialdemokratie und Socialpolitik*.

figyelembe vesszük a dórian államszervezet sajátosságait és ha azonfölül azon politikai psychológiára gondolunk, melyet Prantl helyesen az efféle kísérletek rettentő példájának nevez («ein warnendes Beispiel für die Versuche einer politischen Psychologie oder psychologischen Politik»).²

A Platón tervezetei, éppen n jelzett kapcsolatnál fogva, némely analógiák daczára, jogosan nem állíthatók össze a modern communismus egyes kinövéseivel, így különösen a nemi és családi viszonyok állami rendezésére vonatkozó javaslatok összevetése egyes újabb communisticus tervekben előforduló, undorítóan cynikus velleitásokkal, vagy azon libertinizmusal melyet a házasság és a család megvetői a jóhangzat kedvéért a «szabad szerelem» régime-jenek neveztek el, csak félreértésen vagy insinuación alapulhat.³ Mert a két régime indokai és módozatai lényegesen különböznek egymástól. A Platón államában ugyanis

¹ In keinem anderen griechischen Staat finden wir jenen Grundsatz, den Plato auf die Spitze getrieben hat. dass der Einzelne dem Ganzen gehöre und nur für das Ganze da sei. so rücksichtslos durchgeführt, wie in Sparta.» Zeller I. c. 777. 1.

² «Es gehört die ganze leichtfertige Zuversicht der Griechen im Principien-Machen dazu, um ohne alle Rücksicht auf das Concrete, von vorgefassten poetischen Anschauungen aus, unbeirrt an der theoretischen Aufstellung eines Staates sich zu erfreuen, welcher aus theoretisch erdichteten Menschen besteht » Prantl id. h. 104. 1.

³ Janet helyesen jegyzi meg. hogy Platón korántsem követeli a vágyak és szenvedélyek teljes fölszabadítását, hanem ellenkezőleg az absolut állami hatalom beavatkozását a leggyöngédebb érzelmek nyilvánulásaiba. az érzelmi élet kíméletlen fegyelmezését követeli valóságos fanatizmussal. «Dans ce Systeme, le désir, loin d'être libre, est réglé, surveillé, ordonne par la loi ... Ge Systeme ne vient pas d'une fausse complaisance aux faiblesses des sens ou du coeur ... » *Histoire de la Science politique*. T. I. p. 145. – V. ö. Prantl id. m. p. 104.

egyedül a legfőbb állami cél követeli a felső osztályok nő- és gyermek-közösségét. Azért itt kizárólag az államhatalom maga rendezi a két nem viszonyait, még pedig teljességgel az egyéni hajlamok és vágyak tekintetevétele nélkül.¹ Ellenben az újabb tanokban ajánlott régime éppen a vágyak és szenvedélyek teljes féktelenségét szentesítené. Az «amour libre» dicsőítői is alkalmilag a humanitás elveit hirdetik: de azokat ezen a téren az «érzékiesség fölszabadtítása» (Emancipation des Fleisches), a szenvedélyeknek minden korlát és szabálytól való fölmentése által vélik realizálhatni.

Egy az állami célnak tökéletesen megfelelő emberfaj kiképzése azon eszmény, melynek Platón a házasság és a családi élet egyéni jellemét és ezzel különösen a nő sajátos életcéljait és hatáskörét föláldozza.² Az ő minta állama úgyszólván a legkisebb szabadságot sem engedélyezi az egyén vágyainak és szenvedélyeinek; nem bízta a választást az egyének ízlésére és vonzalmára, hanem maga adja össze azokat, kikben a kívánatos tulajdonságokat föl-fedezi, így itt a légbensőbb viszonyokat is az állami hatalom szabályozza, hogy a kellő hajlamok és tehetségek örökbehagyását és ezzel az állam védelmezésére és igazgatására alkalmas emberfajnak föntartását és nemesbítését biztosítsa.³ Azért választja az állami hatalom az ifjú szá-

¹ Respublica. L. V., c. 8... . ἀτάκτως μὲν μίγναι· ἄλλο-
λοῖς ἄλλο ὅτι οὖν ποτεῖν ὑπέδειον ἐν ἐδδαμιόνων πόλει: οὐτ'εἰσσοσιν
οἱ ἀρχοντες.

² Ez eljárást röviden és találóan jellemzi a Zeller fentidézett történeti művében előforduló kifejezés: «Herabwürdigung der Ehe zu einer volkswirtschaftlichen Menschenzuchtung.» Id. m. p. 771.

³ Laas találóan jegyzi meg: «Veredelung der Rasse ist der leitende Gesichtspunkt.» *Idealismus und Positivismus* II. Bd. p. 57.

mára a hozzáillő jegyest. Azért határozza meg az összeadások számát és idejét. Azért gondoskodik arról, hogy a nemesek nemesekkel, a kitűnők kitűnőkkel, a közsorsúak közsorsúakkal keljenek össze. Azért ügyel arra is, hogy a hatóságok e célra titokban kellő előkészületeket tegyenek, sőt esetleg fortélyhoz és ámitáshoz is folyamodjanak és ünnepélyes módon (törvény által meghatározott ünnepeken) adják össze az egymásnak szánt jegyeseket. Minden nem ilyen (nem az állami hatóság által kötött, vagy a kellő formák és szertartások nélkül létesített) frigyből eredő sarjadék ez államban törvénytelennek tekintendő és elpusztulásra vagy kicsapásra kárhozzatandó.¹

Itt megkívántatik, hogy a jó ivadékból jobb, az alkalmasból mindinkább alkalmasabb eredjen; és föltétlenül követeltetik, hogy az ivadék nemzése nem az egyesek vagy a család érdekében, hanem az állam érdekében történjék. Mert ezen államban az anya nem a családnak, hanem az államnak adja gyermekét. A nevelés pedig nem a család ügye és föladata, hanem az államé.

A polgárokat erkölcsösségre nevelni: ez éppen ezen államnak a legfontosabb föladata. Az állami cél követeli, hogy minden törvényes gyermek (megjegyzendő, hogy csak a felső osztályok ivadékáról van szó!) születése után nyilvános ápoló intézetbe adassék, melyben az anyák különbség nélkül majd az egyiket, majd a másikat ápolják. Nehogy saját gyermekökhöz nagyobb mérvben ragaszkodjanak és így társadalmi föladatukat különérdeknek rendeljék alá; nehogy az egyenlőség megszüntetésére, családi életre és magántulajdonra vágyódjanak.²

Ennélfogva itt a hatóság föladata: még arról is gon-

¹ Respublica, L. V. 9. – ² Id. h.

doskodni, hogy az anya gyermekét ne ismerhesse meg; mert így annál hajlandóbb lesz mindeniket táplálni s ápolni. Az ápolás nehezebb része különben fogadott ápolónéka bízó: nehogy az anyák egészsége és ezzel a jövő nemzedék ereje, életrevalósága kárt szenvedjen. Mert ennek a testi ereje, ennek az életrevalósága az első parancs, melyet Platón minden alkalommal ismétel. A modern paedagógiával egyetértve a «testi nevelést» sürgeti. A sorok között olvasható a figyelmeztetés: mens sana in corpore sano!

Platón a tökéletes államban a testi gyarlóságokat nem akarja tűrni, mert ezek csak hátráltathatják az állami cél megvalósítását. Azért a gyöngé és nyomorék gyermekek kicsapását javasolja. Kívánja, hogy az állam által nem szentesített frigynek (például koruknál fogva törvényszerű házasságra nem jogosított egyének frigyének) a magzata a modern népek büntető törvényei által elítélt eszközökkel elpusztíttassék.¹

Platón politikai rendszerében lépten-nyomon észlelhető az állami hatalom beavatkozása oly viszonyokba, melyeknek rendezését a modern állam, igen tág határok közt, az egyéni kezdeményezésére bízta. Így a Platón állama pontosan kijelöli azon korosztályokat, melyeknek tagjai törvényes frigyét köthetnek. Még pedig nem csupán a kor-minimum, hanem a kor-maximum is meghatározatik. (Férfiaknál a 30-dik évtől az 55-ikig, nőknél a 20-dik évtől a 40-ikig.) Csak a hatóságilag autorizált és szentesített

¹ Republica. L. V. 9. . . . και ταῦτά γ' ἦδη πάντα διακελευσάμενοι πρὸς φῶς κφέρειν κῆμα μὴ ν, εἰάν γένεται, εἰάν οὐ τι [ῥύσσηται, οὕτω τι·9·ἔναί ως οὐκ οὐσης τροφῆς τα τοιοῦτω. – Hogy ily javaslatok a kortársaknál egészben véne nem okozhattak különös botrányt, könnyen érthető, ha tekintetbe vesszük az uralkodó nézeteket és szokásokat.

frigyből eredő (nem nyomorék) gyermekek nevelendők föl állami intézetekben; minden egyéb viszonyból eredő sarjadék kíméletlenül elpusztulásra kárhozthatandó. Platon a testi és értelmi fejlődés legkedvezőbb időszakát választja, hogy erős. életrevaló nemzedék előfeltételeit biztosítsa. (V. c. 9.) Azt mondhatnók, hogy Platon értelemszerűen fölismeri az örökbehagyás törvényének nagy szerepét physiologiában és psychologiában odaránt.

A családi kötelékek lazítása és különösen a nő hatás-körének föláldozása összetalál azon későbbi törekvésekkel, melyeknek jelszava «a nők emancipatiója» igaz, hogy azon áramlat, melyet mostanában e névvel jelölünk, a modern kultúra és társadalmi fejlődő szüleménye. melyet nem lehet egyszerűen előbbi törekvésekkel összeállítani. De másrésről nem tagadhatni, hogy ezen modern mozgalomnak bizonyos analogonai vagy primitív formái már előbbi korszakok törekvéseiben is mutatkoznak, így különösen Platonról mondhatnók. hogy bizonyos értelemben a nőemancipáció szószólója az ókorban. Ő éppúgy, mint ez eszmének újabb előharczosai, psychologiai érvekkel támogatja követelményeit; azaz egyenlő vagy analóg tehetségek s hajlamokból következtet egyenlő rendeltetésre vagy életcélra.

Platón kétségtelennek tartja, hogy a két nem tulajdonságai (daczára az anatómiai typusban és némely physiologiai functiókban mutatkozó különbségeknek) csak fokilag különböznek egymástól, hogy tehát a két nem különbségei nem fajkülönbségek. E szerint a nőnél ugyanazon tehetségek és hajlamok fordulnak elő. mint a férfínál, csak kisebb mértékben; a közös tulajdonságok a nőnél a fejlődés csekélyebb fokát érik el. Ebből Platon azt következteti, hogy ama tulajdonságok s tehetségek a nőt ugyan-

azon foglalkozásokra és földadatokra képesítik, melyeket a férfiak végeznek; hogy a nő ugyanazon teendőket (csik, csekélyebb erejéhez s tehetségéhez képest, kisebbített mértékben) végezhetné. Ámbár vannak nők, a kik fölülmúlnak sok kevésbé tehetséges férfit; de átlag a férfiak, erőre és tehetségre nézve, magasabb fokon állnak. A hajlamok s tehetségek mind a két nemnél különféleképp osztvák el. Itt is, ott is vannak valamely művészetre, mesterségre, tudományra képesített egyéniségek. Még hadakozó és politikai tehetség is (kisebb-nagyobb mértékben) mind a két nemnél található. Azért a nők hivatvák a hadakozásban és a kormányzásban is részt venni.¹ Egynemű tehetségek egynemű teendőkre képesítenek és jogosítanak. Azért férfiak és nők osztozzanak ugyanazon földadatok megoldásában. (Respublica. L. V., c. 3–7.)

Az egyenlő hivatások szükségessé teszik az egyenlő nevelést is. Azért kell, hogy mind a két nem ugyanazon oktatásban is részesüljön. Az életcélok nivellementja megköveteli a műveltség nivellementjét.²

Ez úgyszólván a nőemancipáció programja az ókorban, előjátéka azon modern társadalmi mozgalomnak, melynek vezérszava a nő emancipációja.

Valóban páratlan ideológia rejlik azon föltevésben, hogy a jelzett intézkedések által, nevezetesen a felső osztályok család- és tulajdon-közössége által, kiirtatnék az emberi gonoszság minden neme és így az egész társadalom egy családdá válnék, melyben tökéletes érdeksolidaritás

¹ Respublica. L. V., c. 9. Κο'ναί μιν γαρ που κα! ἀρζαί γυναιξί τε και ἄσζράσι.

² Respublica. L. V., c. 3. ἰν. ἀρά ταῖ; γυναιῶν ἐπὶ ταῦτα. χρησάμεναί τοί ἄνορατ.. ταῦτα και ο'.οακτέον αὐτά'. (L. V., C. 5–7.)

uralkodnék. Mintha az egyéni hajlamokat és szenvedélyeket ily intézkedések által teljéin ki lehetne irtani.

Ámde el kell ismerni, hogy Platón a kitűzött célt korántsem véli írott törvények ős rendeletek vagy éppen erőszakos rendszabályok által elérhetni. Hiszen szerinte a tökéletes államban a bölcs uralkodók vagy kormányzók belátása teljesen fölöslegessé tenné s minden tekintetben pótolná a törvényt. Van azonban egy hatalom, melynek nagyobb hordereje, mélyebb és tartosabb befolyása van, mint bármely törvénynek: egy hatalom, mely legjobban kezekedik az állami ózol megvalósításáról. Ez az a varázseszköz, melyet Platón a legnagyobb nehézségek leküzdésére képesnek tart. E varázseszköz a nevelés.

Azért Platón az állam legfontosabb teendőjét a nevelésben, és pedig az erényre való nevelésben találja. A politika legfontosabb része, sőt annak quintessentiája e szerint állami paedagogia.¹ Platón eszményi állama úgy szólván egy nagyszabású nevelőintézet.

Magától értetődik, hogy ott, a hol tökéletes tulajdon- és család-közösség uralkodik, az ivadék neveléséről gondoskodni, a nevelés irányát meghatározni az állam föladata. Az állam, mint nevelési és oktatási hatóság, ilyen társadalomban szükségképen kiterjeszti fölügyeletét az egyéni tevékenység mindennemű mozzanataira. Ez az állam rendőri hatalmát és a censura jogát erélyesen érvényesíti a szellemi élet minden körében; annyira, hogy a költészet bizo-

¹ «Er will, dass Erziehung und Unterricht aufhören sollen ein Werk des Zufalles und des freien Ermessens jedes Einzelnen zu sein. Man kann sagen, dass Plato mit dieser seiner Ansicht eine ganz neue Function zu den bisherigen Functionen des atheniensischen Staates hinzufügen ... wollte Strümpell, *Die Geschichte der praktischen Philosophie der Griechen*. I.

nyos fajait egyenesen eltiltja, mert a kedélyeket izgatják es erkölcstelen mythusok terjesztése által megmételtyezik.

A Platón tervezte államban a nevelés két főeszközei (a görög traditiónak megfelelően) gymnastika és zene: emez a lelki nevelés, amaz a testi nevelés eszköze.¹ Platón az első fogalom alá subsumálja a költészet különböző nemeit is; tágabb értelemben tekinti tehát a zenét a nevelés legfontosabb tényezőjének, melynek czélszerű alkalmazására már az értelmi fejlődés legkorábbi stádiumaiban pontosan ügyelni kell. Nézete szerint korántsem közömbös dolog, milyen meséket beszélnek el anyák és ápolónék a kisdedeknek. Az állami censurának ki kell terjednie a mesék és mondák költőire és terjesztőire is.²

Platón nem kicsinyli az első benyomások horderejét: hanem határozottan megköveteli, hogy azon dolgok, melyeket a kisdedek a nevelés legkorábbi fázisában hallanak, megfeleljenek az erkölcsi nevelés czéljának. Belátja, hogy e kor első képzeteit később kiirtani, vajmi nehéz dolog. Mérték, az erők egyensúlya és harmóniája, melyeknek fejlesztésére kiváltkép a zene alkalmas, az ő tanában aesthetikai és ethikai követelmények egyaránt. Ezeknek létesítésére már a nevelés első fázisaiban kell törekedni, azaz akkor, mikor a gyermek természete még igen hajlékony és fogékony.

Olyan művészekre van szükségünk, mondja Platón, kik minden iránt, a mi igazán szép és tisztességes, szerenesés érzékkel bírnak, kik alkotásaik által valóban jótékony, üdítő hatást gyakorolnak az ifjak kedélyére és bennök

¹ Solon óta az egész polgárság nevelési eszközei. L. Duncker, *Geschichte des Altertiums*.

² Republica, L. II, c. 17–21.; L. III, c. 1–13.

is fölkeltik azt az érzékel, ilyenén módon is gondoskodni kell arról, hogy az ifjak egészséges, üdítő legkörben lakjanak és nőjenek fel.¹ A zene és költészet rythmusa olyan mely befolyást gyakorol az emberi kedélyre, a hajlamokra és szokásokra, hogy e rythmus törvényeinek vagy szabályainak megváltoztatási rendszerint együtt jár vagy összetalál a társadalmi rend változásaival.² Törvénytelenység és szabálytalanság a művészetből, sőt még a játékokból is, könnyen átmegy a társadalmi életbe. Azért mindenképen arra kell ügyelni, hogy már a gyermekek játékaiban is legyen szabály és törvény!

Az állam nevelői föladata mindjárt a gyermek születése után kezdődik; sőt bizonyos értelemben már a születés előtt is, a mennyiben az állam a céljainak megfelelő tulajdonságok föntartásáról, egy életre való nemzedék létesítésének physiologiai föltételeiről is gondoskodik. Másfelől az állam nevelői föladata bizonyos tekintetben kiterjed a fölnőttekre is. E föladathoz tartozik tulajdonképen az igazságszolgáltatás, a büntető jog is: mert a büntetésnek nevelő hatása is van.³

Ama nevelői föladat megoldására és ezzel a tökéletes állam kormányzására valóban képeseknek Platón csak azoiat tartja, kik igazi tudásra tettek szert, a philosophokat. A létező államokban (a hol nem ezek uralkodnak) a leg-

¹ Republica, L. III., c. 12. A művészet egyáltalán itt csak mint az erkölcsi nevelés eszköze jön tekintetbe «Die Kunst wird also hier mit einem Wort streng unter den ethischen Gesichtspunkt gestellt, sie soll ein sittliches Erziehungsmittel und sonst nichts sein.» Zeller id. m. p 773.

² Republica, L. IV. 3. Ουίνυου γο-ο ν.ινουόντα: μουσική τρόπο: άνευ πολ' τικών νόμων των μεγ

³ Republica, L. IX , c. 13.

főbb állami cél nem valósítható meg. Ez államok bajai tehát gyökeresen nem orvosolhatók. A tökéletes állam nem leüríthető, ha philosophok nem lesznek uralkodók, vagy ha az uralkodók nem tanúinak alaposan philosophálni; azaz ha a politika nem nyer philosophikus (tudományos) alapot. A legfőbb állami cél megvalósítható, mondja Platon, haphilosophok uralkodnak, vagy ha az uralkodók philosophok, azaz ha a hatalmat egyesítik a tudással. Azért ezeket magas hivatásukra nevelni az állam legfontosabb föladata.¹

A tökéletes államban a hadakozó osztály legkitűnőbb és legerényesb tagjai osztandók a kormányzók osztályába. Ezek kötelesek meghatározott időben az állami ügyek vezetését elvállalni. Nevelésök pontosan meghatározott tanterv szerint történik. (Respublica, L. VII.)

Ily intézkedések által véli Platón a tökéletes államban az ész uralmát biztosíthatni.

Korszakában efféle javaslatok nem okozhattak oly megütközést, mint későbbi időkben. Az ókorban megesett, hogy philosoph. mint törvényhozó vagy kormányzó szerepelt. Gondoljunk Platón saját sikertelen kísérleteire. Saját nyilatkozatai mutatják, hogy ő alkotmánytervét korántsem tekinti teljességgel megvalósíthatatlan eszménynek vagy utópiának.²

Nyilvánvaló, hogy Platón az alsó osztályokkal nagyon keveset törődik. Mint korszakának fia egyáltalán nem tiszteli a keresetszerű munkát. Az ipart, a mesterséget, a kereskedelmet, a bérmunkát megalázó foglalkozásnak te-

¹ Respublica, L. V., c. 18–19.; L. VL c. 11 – 15.

³ V. ö. Strümpell id. m. 368. 1. és főleg Zeller id. m. p. 776. «Der ganze Charakter seiner Philosophie verbietet die Vorstellung, als ob ihm das durch die Idee Bestimmte ein Unwirkliches und Unausführbares hätte sein können.»

kinti. E görög előítélet is támpontokat nyújt azon aristokratikus tendenciának, mely társadalmi és politikai nézeteit jellemzi és melynél fogva a munkás osztályok számára csak fegyelmezést követel.¹

Ez a tendentia erélyes kifejezést nyert azon tanban, hogy a nemzetek és társadalmi osztályok között természeti fajkülönbségek emelnek válaszfalat. E fölfogásnak teljesen megfelel a rabszolgaság elvi helyeslése. Innen ered az Aristoteles ismeretes tana is: hogy bizonyos egyének s népek természettől csak közönséges, népies munkára, (jelesebb emberfajokhoz nem méltó kereset módokra) rendeltetvék; hogy a rabszolgaság ezeknek éppen úgy «természeti» hivatása, mint a szellemi tevékenység, az állam védelmezése, az uralkodás a magasabb fokon álló embereké. De már Platón szükségesnek tart egy vetőt: kimondja ugyanis, hogy a hellének nem rabszolgai munkára születtek! Ebben és a görög népek küzdelmeire vonatkozó megjegyzésekben nemzetközi jogi elveknek csiráit észleljük. Másfelől tagadhatatlan, hogy az aristokratikus tendenciához itt még a görög nemzeti szűkkeblűség járul, mely lényeges haladást ez irányban nem enged meg.²

Némelyek a Fiaton államszervezetében a modern communismus elveinek anticipációját látták. Tagadhatatlan, hogy a Platón eszményi állama aristokratikus irányú communista-állam, a mennyiben a politikai jogokkal fölrüházott osztályok (azaz kormányzók, hivatalnokok s hada-

¹ Zeller helyes oknál fogva ellenzi azt a föltevést, miszerint Platónnak jelzett javaslatai az alsó osztályokra is vonatkoznak. «Für die Masse des Volkes dagegen setzt er die gewöhnliche Lebensweise voraus, und im Uebrigen will er sie, wie es scheint, durchaus sich seihst überlassen.» Id. h. p. 769.

² Respublica, L. V., c. 16.

kozók) mellőzik a magántulajdont. De másfelől az is tagadhatatlan, hogy az alsó osztályok, a keresettel foglalkozó és a munkás osztályok itt teljességgel nélkülözik a túlajdonképeni politikai jogokat; nem vehetnek részt a törvényhozásban, nem gyakorolhatnak befolyást a kormányzásra, mert «a tökéletes államban csupán csak az észnek van szavazata». Platón pedig a munkás osztályokat, az ipar és a kereskedelem embereit szellemi s politikai tekintetben kiskorúaknak tekinti. Úgy tartja, hogy ezeknek főadata: a felső osztályok ellátásáról, anyagi szükségleteik kielégítéséről gondoskodni. Az utóbbiak nem terhelendők anyagi gondokkal, mert hivatásuk teljesítésére tökéletes elfogulatlanság, függetlenség, önelégültség szükséges. Míg az alsó osztályok a felsők anyagi létfeltételeiről gondoskodnak, ezek ügyeljenek arra, hogy a plebs contribuens engedelmeskedjék és ne zavarja meg a rendet. A hírvágyó tömeg ne irigyelje a hatalmat a kormányzóktól. Ezek pedig ne vágyódjanak anyagi érdekek s gondok után.¹ Nyilvánvaló, hogy a tökéletes államban ismeretlen a nép souverainitása. Itt csupán csak az ész souverainitása ismertetik el, melynek a képviselői a tudók, a philosophok.

A tökéletes állam szervezete betűszerinti értelemben «aristokratia». A nem-philosophikus tömegnek itt nincs szavazata. Az uralkodók az államszolgálatot, a kormány-

¹ Azt a szellemet, mely mindezen javaslatokat sugallta, talá-lóan jellemzi Zeller (id. m. p. 767). «Dass endlich die höheren Stände aller erwerbenden Thätigkeit sich enthalten, dies hätte der Philosoph schon deshalb angemessen finden müssen ... weil er als echter Aristokrat die materielle Arbeit viel zu tief verachtet, und ihr einen viel zu üblen Einfluss auf den Charakter zuschreibt, um von denen, welche sich ihr widmen, die politische und kriegerische Tüchtigkeit erwarten zu können, deren seine Wäditer bedürfen.»

zást tehernek, áldozatnak tekintik, melylyel a társadalomnak tartoznak és melynek megtagadása csak a rosszabb elemek uralmára vezethetne. Jellemző, hogy a munkásosztályok szervezetéről, tulajdon- és családi viszonyairól nem kapunk némileg kielégítő fölvilágosítást. Alig érhető tehát hogy milyen támpontokat találhatnának a modern communistikus eszmék hívei egy állameszményben, mely az általok társadalmi nagyhatalomnak milvánított munkásosztályoktól minden politikai jogot és hatalmat megtagad és egyúttal csaknem mindent, a mi a magasabb szellemi élet kellékei közé tartozik.

II.

A «Törvények» állama.

Platon az államról szóló művében a tökéletes állam mintaképét ábrázolja, melynek vezérelve az igazság, melynek mozgató ereje az ész, melynek uralkodói philosophok. Itt csak néhány nagy vonással jellemzi a kormányzat fő elveit. De a közigazgatási mechanizmus részleteit az uralkodók bölcs belátására bízza, melyet többre becsül az egyszer s mindenkorra megállapított törvényeknél.

Ettől eltérő fölfogás jut érvényre Platón második nagyszabású államphilosophiai művében, a *Törvények* című munkában.

Ügy látszik, mintha az idealizmus előharczosa egy viszontagságos élet alkonyatán már nem bízott volna nagyszabású tervezetének megvalósíttatásában. Úgy látszik, mintha elvesztette volna azt az optimistikus hitet, melylyel a *Respublicaban* a tökéletes állam kormányzására hivatott philosophok megérkezését várni látszik és e panacea-

nak egyedül üdvözítő erőt tulajdonít. Nem akar ugyan mindenről lemondani, de mégis némileg alkalmazkodik a tökéletlen valósághoz.¹

E fordulat és a kidolgozás sajátosságai, azon föltevésre ösztönözhettek, hogy e munkát egyáltalában nem Platón maga, hanem valamelyik tanítványa vagy követője írta. De a munka tartalma és szelleme egészben véve arra vall, hogy Platón (a mint a szakértők immár jobbára elismerik) a munkát, legalább nagy részben, maga írta, de nem fejezte be.² A munka különben az ókori irodalomban mint Platón valódi műve, sőt épenséggel mint Platón tanainak egyik fontos forrása szerepelt. Aristoteles kiváló figyelemben részesíti azt: a munka authenticitását pedig sehol sem vonja kétségbe. *A politika* második könyvének harmadik fejezetében behatóan bírálja azt. Itt Platón ellen polemizál és alkalmilag megemlékezik annak a *Respublicaban* előadott nézeteiről is. Tekintettel a «Törvények» némely helyére, több mint valószínű, hogy a kiadó (opusi Philippos) helyenként az utolsó szerkesztésre is vállalkozott.

A munka föladata, a szerző saját nyilatkozata szerint, nem a legelső vagy a legjobb állam mintaképét ábrázolni, hanem a tökéletes állam alkotmányához legközelebb álló, ahhoz leginkább hasonlítható alkotmány lényegét ismertetni s ennek mindennemű politikai és administratív részleteit,³ a speciális intézmények egész rendszerét leírni.

¹ Itt beérhetjük a compromissumok irányának és néhány nevezetesebb mozzanatainak ismertetésével.

² Nagyon figyelemre méltók ez ügyben Zeller alapos és meggyőző fejtegetései, melyek a kérdést minden tekintetben tisztázzák. *Die Philosophie der Griechen*, (3. Aufl.) IT. Th. 1. Abth p. 831- 835.

³ De legibus. L. V., c. 10. πρώτη μὲν τοῖνον πόλις τε ἔστι καὶ πολιτεία καὶ νόμοι «ριαιοί ... ἦν δὲ νῦν ἡμεῖς ἐπικεχειρήναμεν, εἴη τε ἀνενομένη πως ἀνοαναΐας ἑγγύτατα ν.αι ἢ μία δεατέρως.

A mit a *Respublica* még az uralkodók belátására bízott. arról a *Törvényekben* a jogszabályok komplikált rendszere gondoskodik.

Platón, minden kijózanodása daczára, itt sem tagadja el azon meggyőződést, hogy a lefőbb állami cél és a tökéletes állam egysége jellege teljesen csak a *Respublicá-*ban contemplált intézmények (nevezetesen a tulajdon- és család-közösség) által realizálható: mivelhogy csak ezen az alapon képződik egy értelem és egy akarat, melyben a különérdekek kiegyenlítvék, szóval, ő azt tartja, hogy a *Respublica* jellemezte életközösség; az eszmény, melyhez legalább közeledni kell. Csakhogy ő maga is elismeri, hogy ez eszmény a létező emberek és viszonyok közt megvalósíthatatlan, sőt «csak isteneknek és istenek fiainak való állapot».¹ A létező emberek és viszonyok mellett kell, hogy beérjük a második alkotmánynyal, a másod-legjobb állammal, azaz azzal, mely az elsőt meg leginkább megközelíti. Ez az állam nem oly tökéletes hogy a törvényeket teljesen mellőzhetné; másfelől azonban éppen törvényeinek magas tökélye által fölülmúlja az összes létező államokat. A *Respublica* beérhette a társadalmi szervezet és az alkotmány vázlatával. A «*Törvények*» az intézmények és szabályok terjedelmes, bonyolult rendszerét adják. Platón itt nem ignorálja teljesen a történelem tanulságait. A törvényrendszer anyagának nagy részét a létező alkotmányokból veszi.²

¹ De legibus, I. c. ή μὲν οἱ τοιαύτη πόλις, εἰ τὲ ποο Ὅ-εοι η παιδες θεῶν αὐτὴν οἴκουσι πλείου; ἐνός, οὕτω οἰα ὄντες ἐδφραϊνόμενοι ν.ατοικοδοσ'. διό διη παράδειγμα γε πολιτείας οὐκ ἄλλν χρή σν.ο-εἶν, ἀλλ' ἐχομένους ταύτης τὴν ὅτι μάλιστα τοιαύτην ζητεῖν κατὰ δύνανμιν.

² De legibus, L. TIT.. c. 16. V. ö. Zeller id. h. 823. 1.: «Wie denn überhaupt dem politischen Organismus seines Staats durch" aus das Muster der griechischen Staaten zu Grunde liegt.» U. o. 831.1.

Platón nem kicsinyli a szokás a jó példa, a kiváló melleinek iniciatívájának jelentőségét: de a társadalmi élet mindennemű mozzanatait itt mégis pozitív törvények által akarja szabályozni. De egyúttal azt is követeli, hogy a törvény ne csupán parancsot vagy tilalmat fejezzon ki, hanem egyszerismind tanítson, meggyőzzön, neveljen is. Azt akarja, hogy a törvény nem fenyegetések által, hanem meggyőző ereje által hasson és így fogékony szívekre találjon. Azért csatol minden törvényhez czélszerű bevezetést vagy indokolást, melyben annak ethikai vagy vallási¹ alapelvei fejtegetvék.²

Habár a tökéletes tulajdon- és család-közösség csak a legjobb államban lehetséges; a második alkotmányon alapuló államban is szükséges, hogy törvények rendezzék az összes társadalmi ügyeket, a tulajdon- és család-viszonyokat, a vallásos életet, a társalkodást, a nevelést. Mint a tökéletes államban az uralkodók föladata, úgy itt a törvények hatalma kiterjed az egyéni tevékenység minden körére: a vallásos életre, a két nem viszonyaira, a kedély legegységibb nyilatkozataira, a vagyon kezelésére, a házi életre, az ivadék nemzésére s nevelésére, a gyermekek foglalkozására, a nevelés és oktatás eszközeire, a művészetek s tudományok művelésére. Szóval, a törvény ebben az államban mindent szabályoz. Az egyéni szabadság és iniciativa számára semmi sem marad hátra. Az egész erkölcsi és vallásos élet, úgyszólván minden részletében,

¹ Megjegyzendő, hogy éppen a vallási szempontok játszanak a *Törvények* fejtegetéseiben igen jelentős és részben domináns szerepet. A tervezett alkotmány némely intézményeinek vallásos alapja és tendenciája félreismerhetetlen. Lépten-nyomon theosophiai tanok és cultus-szabályok fordulnak elő.

² De legibus. L. IV., c. 12.

az állam közvetlen fölügyelete és vezetése alatt áll. A legszigorúbb censura útját állja a művészetek szabad fejlődésének. Platón azt tartja, hogy a magánéletet, és nevezetesen a családi életet, nem szabad az egyéni tetszésre bízni;¹ mert a magánélet korlátlan szabadsága mindenesetre káros befolyást gyakorolna a közéletre.³

A törvények egyetlen célja ebben az államban az egésznek java. Platón nézete szerint a legjobb, a mi a társas életben elérhető, a béke s a kölcsönös jóakarat. E szempontból Platón itt olyan politikai elveket is fejt ki, melyeknek a keresztyén civilisítő részben csak sokkal később szerzett érvényt. Kimondja, hogy a háború észszerű özei ja nem a győzelem, hanem a béke biztosítása: hogy háború nem képezheti észszerű állami intézményeknek a végcélját: hogy a belső béke, a társadalmi béke még becsesebb a más népekhez való béke viszonynál. Arra utal, hogy e kincs véglegesen csak a társadalmi ellentétet lehetőleg kiegyenlítő törvények által biztosítható; hogy az igazi államférfi a társadalmi béke föntartásáról is gondoskodik. Az alapeszmék kivitelében azon nézetből indul ki, hogy a jó politika etnikai elveken alapú és hogy az etnikai

¹ A családi életre vonatkozó intézkedésekről helyesen mondja P. Janet: «Il ne recommit pas ce grand principe, que l'intérieur de la famille est ferme à la loi. Ce qu'il laisse de liberté dans la famille est simplement ce qu'il ne peut lui ôter sans la détruire.» id. h. eh. II.

² De legibus. L. VI., c. 21. Ος τις δη διανοείται πόλεσιν ἀποφαίνεσθαι νόμους π'ζ' ἰὰ δημόσια καὶ κοινὰ αὐτοῦς χρήζην πρᾶττοντας, τῶν δε ἰδίων ὅσον ἀνάγκη μηδέ οἰεται δεῖν, ἐξουσίαν δε ἐκάστοις εἶναι τὴν ἡμέραν ζῆν ὅπως ἀν' ἐλ' ἐλή, καὶ μὴ πάντα δια τάξεως δεῖν γίγνεσθαι, προέμενος δε τα ἴδια ἀνομοιότητα ἠγεῖται, τα γε κοινὰ καὶ δημόσια εὐ-ελήσειν αὐτοῦς ζῆν δια νόμων, ὑκ ὁρώς διανοεῖται. — V. o. L. VII., c.2.

alapon álló törvények hatalma kell, hogy az emberi törekvések minden körére kiterjedjen.¹

Első határozatai a házasságokra és születésekre, az utolsók a temetkezésekre vonatkoznak. A többi a nevelésügy körébe vág: mert a nevelés az egész életre terjed ki. Az állam fő feladata éppen: az embereket erkölcsösségre nevelni.²

A törvények célja: a természeti hajlamokat és az istenek által adott örömöket nemesbíteni, különösen pedig a közös érdekek és célok iránti érzéket fejleszteni. Erre szolgálnak az együttélés és együttműködés különböző módjai. Azért a törvények elősegítik, sőt megkövetelik és szervezik is a társalkodást és a társas működést. Platón a *Törvényekben* kiváló súlyt fektet a művészi ízlés fejlesztésére is. Azt követeli, hogy a művész csak a szépet ábrázolja, mely nem ellenkezik a jóval.

Nem érdektelenek a munka történetphilosophiai fejtegetései, nevezetesen a társadalmi fejlődés kezdeteire és az állam eredetére vonatkozó megjegyzések. Itt Platón az államot nem tekinti az emberi önkény, a szükséglet, hasznossági reflexiók, vagy éppenséggel egy formászerű megállapodás (szerződés) művének, hanem inkább organicus fejlődés eredményének. Fölteszi ugyanis, hogy az állam a primitív társadalmi formációból, a családból eredt; hogy családokból törzsök, ezekből községek és ezekből városok és államok alakultak. Ez alkalommal néhány vonással jellemzi a főbb alkotmányformák keletkezését is. Kiemeli

¹ De legibus, L. I.

² Platón egyáltalán mindig a nevelés és oktatás ethikai céljára fektet súlyt. V. ö. Jodl, *Geschichte der Ethik in der neueren Philisophie*. I.Cap.

továbbá a primitív természeti államok és az itt jellemzett állam között létező különbségeket. Az itt tervezett állami rendben a törvények önkénytes engedelmességre találnak: mert a törvényeket megelőző, indokoló bevezetések nemcsak parancsolnak, hanem egyszersmind tanítanak, meggyőznek, a kedélyt megragadják.¹

Tudjuk, hogy Platón a *Respublicában* az igazi bölcs vagy a philosoph királyságát mindennél többre becsüli. A második államban a törvények uralkodása nyeri az elsőségét.² De nem a törvény betűjét, hanem a törvény szellemét illeti az uralom. Ez pedig csak a leggondosabban kidolgozott indokolásban nyer kifejezést. Azért Platón éppen erre fordít különös gondot. A modern törvényhozási praxis magáévá tette e postulatumot.

Platón a *Törvényekben* is azon meggyőződéshez ragaszkodik, hogy a birtok egyenlőtlensége (mint sok társadalmi baj forrása) az állami szervezet egészségének kárára van; hogy a polgárok egyenlőségét, egyetértését, testvériségét minden magántulajdon megszüntetése által lehetne legjobban biztosítani. Csakhogy ezt a létező államokban nem lehet keresztülvinni. Platón azért a földbirtok egyenlő fölosztását javasolja.³

A philosoph észre veszi, hogy ez a létező államok-

¹ De legibus. L. III.

² De legibus, L. IV., különösen c. 7.

³ De Legibus, L. V. 10. Νεψ,άσιων μεν οή πρώτον γήν τε καί οικίας, και μη κοινυζ γεωργούντων, επειοή το τοιοούτον μείζον ή κατά την νυν γένε-iv και τροφήν και παίοευσiv εισττα... νεμέασ-ων δ'οόν τοιασε οιανοία πως, ως άρα οεΐ τον λαζόντα τηζ ληζiv ταύτην νομίφειν μεν κοινήν αυτήν της πόλεο3'; ξυμπάτ, ττατριος οέ ουης της ραπεύειν αυτήν οεΐ μειζόνω; ή μητέρα -zΐοα: ... etc. Ibidem c. 8.

ban forradalmakat előidéző rendszabály volna.¹ De az itt tervezett államban könnyen keresztülvihető feladatnak tartja. Javaslatára szerint a törvény pontosan meghatározná a tulajdonképeni polgárok számát, melynek a házak és birtokrészek száma megfelelne. Az utóbbiak nagyságra és minőségre nézve különbözők, de értékre nézve egyenlők volnának. A törvényhozó feladata volna, e létszám fenntartásáról gondoskodni. Platón ugyanis azt az elvet állítja fel, hogy ennek szaporodása és megfogyása egyaránt kertilendő.

Platón, mint már megjegyeztetett, a *Törvényekben* nem veti el a *Respublicában* ábrázolt eszményt. Ő itt is elismeri, hogy a tulajdonközösségen alapuló társadalmi szervezet a legtökéletesebb, a többinek mintaképe. Itt is magasztalja azon eszményi állapotot, melyben minden magánbirtok s különérdek ismeretlen, melyben az érzelmek és hajlamok közössége a legtökéletesebb harmóniát létesíti. Ezt az állapotot itt sem nyilvánítja pusztán phantasiaképnek, az emberi természettel össze nem egyeztethetőnek. Csak annyit mond, hogy az a korszak élet- és nevelés-módja alapján nem realizálható. De a cél mindenestre megközelíthető; még pedig a birtok egyenlő felosztása és azon elv meghonosítása által, miszerint az egyesnek osztályrésze is végelemzetben a hazáé, sőt isteni tulajdon, melynek jó kezelése társadalmi (és bizonyos tekintetben vallási) földadat.³

¹ L. De legibus. L. ITT., 6.; L. V. 8.

³ Id. h. c. H. K). A «második alkotmány» nem ismeri a *Respublicában* contemplált társadalmi osztályokat. A tulajdonképeni állampolgárok itt voltaképpen egy osztálynak tekinthetők.

⁴ De legibus, L. V., c. 10.. 11. "12 πάντων ἀνδρῶν ἀρίθτο:, την λΟ'.στ'τα καὶ Ια&τττα καὶ το ταυτὸν, και ομολογούμενον τῖχόντες κατὰ

Csak néhány határozatot emelünk ki. A családi birtok oszthatatlan és eladhatatlan, az atyától egyik fiúra száll. A vagyontalan fivérek más gyermektelen családok által adoptáltak vagy kivándorolnak. A törvények gondoskodnak a családok és családi birtokok fentartásáról és az örökségre jogosított leányok kihazasításáról; a nőtlenséget birsággal és más büntetésekkel fenyegetik; megkövetelik, hogy a férfiak bizonyos korig házasodjanak; a kereskedelmet s ipart csak az idegeneknek és gyarmatosoknak engedik meg; az arany és ezüst használatát, u. m. kamatok elfogadását eltiltják: a nagy vagyonok képződésének és az elszegényedésnek meggátolását veszik célba. Mert csak azon államban létezik erény és boldogság, melyben a gazdagság és szegénység szélsőségei nem fordulnak elő: míg ott, a hol kevés gazdag sok szegénnyel él együtt, a végromlás elkerülhetetlen.² Azért különösen az ingó vagyonra vonatkozó korlátozó határozatok is szükségesek.

A családi osztályrésznek megfelelő érték a törvény által biztosított birtokminimum melyet senkitől sem lehet

καὶ ἄζαν οὐνάμ'ν την των
φσιν μη νετε κατά τε αρι
κάγατ)ών πραγμάτων.

¹ A **Törvények** jellemzésében a tervezett törvény-rendszer társadalom-politikai tendenciájának és egyes fővonásainak kiemelésére szorítokozunk. A tulajdonképeni alkotmányjogi határozatokat itt nem tárgyaljuk. A társadalmi élet sokféle mozzanataira vonatkozó részletes határozatokat is mellőzzük. Főadatunk itt csak azon általános alapelveket tárgyalni, melyek szerint Platón a társadalmi fő intézményeket szervezi; a részletekből csak illusztrációul emelhetünk ki egyet-mást.

² De legibus, L. V., c. 13. οἱ γὰρ ἐν πόλει, που, φαμέν, τη του με-γίστου νοσήματος ου μεθ'εξοό, ο οά ταιν στάσ'ν ορθ'ότερον αν ειη κεκλησο-α'. μήτε πενίαν την χαλεπήν vsivoi άρά τισι των πολ'τών μήτ'αυ πλοοτον, ως αμφοτέρα τικτοντον ταοτα αμφοτέρα.

elvenni. Ennek négyszeres értéke a birtokmaximum, melynél több senkinek sem engedélyezhető. Miután az ingó vagyon egyenlőtlenségét teljesen nem lehet kizárni. Platón itt célszerű cautelákat keres. Ilyenek éppen a birtokmaximum és minimum meghatározása és egyenlőtlen adók, melyek által a vagyonkülönbség némileg kiegyenlítettik. A vagyoni állapotok állami ellenőrzése és rendezése céljából Platón itt a legcsodálatosabb, legcomplicáltabb intézkedéseket okoskodj a ki.¹

Platón kiváltképp szükségesnek tartja arról gondoskodni, hogy a kormány soha és sehol se szűnjék meg; hogy a tudatlan tömeg sohase uralkodjék. Követeli ugyan, hogy az állampolgárok élénk részt vegyenek a törvényhozásban és a közigazgatásban; és nem egy concessiót tesz a demokratiai elveknek. A hivatalnokok választását helyesli. De főleg erős, egységes, céltudatos kormányhatalmat követel. A demokratikus szabadságot a monarchikus kormányzat erejével és folytonosságával akarná egyesíteni.²

A *Törvényekben* ábrázolt állam kormányzati mechanizmusa élén 37 törvényőr áll. Ezek képezik a tulajdonképi conservatív elemet. A másik politikai főtényező egy tanács vagy képviselő testület, melyből egy bizottság küldetik ki a fontosabb folyó ügyek elintézésére.³

A politika legfontosabb része ez államban, szintűgy

¹ De legibus, L. V., 10-15.

² De legibus. L. VI., különösen c. 5. *μεν αρετ.ς ούτω γιγνομέν μέσον αν εζοι μοναρχικής και δημοκρατικής πολιτείας, ης άει δει μαεεύειν την πολιτειαν.* Megjegyzendő, hogy Aristoteles (*Polit.* II.) helyesebben jelzi a tényállást, midőn kiemeli, hogy a tervezett alkotmány a demokráciával oligarchikus intézményeket köt össze.

⁴ De legibus, L. VI.

mint a legtökéletesebb államban, valóságos állami paedagogia; habár itt a neveléshez, mely az állami célznak megfelelő jellemeket, szokásokat, erkölcsöket hozza létre, még a törvények járulnak, melyeknek kell, hogy nevelő befolyásuk legyen. Lényegében megmaradt a *Respublica* tendenciája, melyet J. J. Rousseau nemi túlzással így jellemez: «Voulez vous prendre une idee de l'éducation publique? Lisez la République de Platon. Ce n'est point un ouvrage de politique. comme le pendent ceux qui ne jugent des livres que par leurs titres. (Vest le plus beau traité d'éducation qu'on ait jamais fait.)¹

A *Törvényekben* Platón a nevelés- és oktatás-ügy vezetőjének feladatát a legfontosabb társadalmi és állami feladatnak nyilvánítja. «Gondolja meg úgy a választott, mint a választók, hogy a legfőbb állami hatalmak között épen ez a legjelentősebb!»²

E hatáság választását Platón nem bízza a suffrage universel szeszélyeire: hanem kiköti, hogy a nevelés-ügy főnökét csakis a szolgálatban levő főhivatalnokok titkos szavazással (öt évre) válaszsák. Ehhez járul, hogy csak olyan családtyák választhatók, kik az ötven éven túl vannak.³ Túlzás nélkül azt mondhatni, hogy a nevelés- és oktatás-ügy vezetője a *Törvényekben* vázolt társadalom lelke és szervező ereje.

Elismerendő, hogy Platón nem egyszer s mindenkorra befejezett, mozdulatlan, hanem fejlődésre képes törvényhozást követel; még pedig olyan törvényhozást, melynek feladata mindenekelőtt a társadalmi viszonyokat, a

¹ J. J. Rousseau: Emile ou de l'éducation. L. I.

² De legibus, L. VI., c. 12.

³ De legibus, I. c.

hajlamok és szokások átalakítása és nemesbítése által, az állami célokkal összhangzásba hozni. A tervezett törvények nagy része éppen a társadalmi viszonyok rendezését veszi célba.

Platón itt a család közösségtől szintúgy eláll, mint a tökéletes tulajdon-közösségtől. A családot nem áldozza fel teljesen (oly feltétlenül, mint a *Respublikában*) az államnak. Megengedi a házasságot. De itt is szükségesnek tartja az állam nagymérvű befolyását a házassági és családi viszonyokra. Itt azon elvet védi, hogy egyenlőtlen elemek egyesülése felel meg legjobban a házassági cél-
nak; különösen a vagyon és a társadalmi állás egyenlőtlenségét érti. Azon bajokra utal, melyek mindenütt támadnak, a hol tényleg csak gazdagok és előkelők között létezik connubium. Megjegyzendő, hogy ő nem erőszak, hanem meggyőző érvelés által véli e traditiót is megszüntethetni, mely a társadalmi és politikai egyenlőséget legnagyobb mérvben veszélyezteti. A második államban a hozomány – káros társadalmi s erkölcsi hatása miatt – eltiltatik.²

Az urak és rabszolgák közti viszonyok törvény által rendez tétnek. Fiaton az uraktól – tekintettel ön-
érdekekre! – emberséges bánásmódot követel; de sehol sem halad a rabszolgaság elvi kárhoztatásáig.³

Hogy a társadalmi egyenlőséget sértő luxus és külön-
érdekeknek a képződése meggátoltassék, Platón közös étkezések behozatalát javasolja; sőt azt is követeli, hogy a nők is – eltérve minden traditiótól – azokban részt

¹ De legibus, L. VT., 14.

² Id. m. L. VI., c. 10., 17.; L. V., c. 12.

³ Irt. m. L. VI., c. 19.

vegyenek. Itt nem proklamálja ugyan egyenesen a két nem egyenlőségét: de minden irányban pártolja az emancipációhoz való közeledési és egyszersmind a családi élet, a családi tűzhely felbomlását is.¹ A legmerészebb pra éten siókat is fölülmulják az intézkedések, melyekkel a legbensőbb viszonyokat állami felügyelet alá helyezi és a természeti célt, az új nemzedék életrevalóságát, hatósági felügyelet és ellenőrzés által akarja biztosítani.² Ez eljárásnak megfelelnek a túlnépesedés megakadályozására célzó rendszabályok is; példán! azon határozat, hogy az anyák csak a házasodást követő tíz év alatt adhatnak a társadalomnak törvényes gyermekeket. Valamint az egyesnek birtoka, úgy a gyermek is itt a társadalom, az állam tulajdona, vagy – a mint a *Törvények* alkalmilag hirdetik – «isteni tulajdon», melylyel az egyén nem rendelkezhetik tetszése szerint.

A nevelés és oktatás terén a törvényhozásnak, Platón nézete szerint, különösen az újításoktól kell óvakodnia, melyek sehol sem veszélyesebbek, mint a nevelésben. () azt tartja, hogy még a gyermekek játékában is lehetőleg ragaszkodni kell a tradícióhoz. Platón igen nagy súlyt fektet a játékok paedagogiai jelentőségére. Azt mondhatnók, hogy némiképp már ő ajánlja a gyermekkertek behozatalát.³ Törvényes határozatok által akarja szervezni a kisdetek közös foglalkozásait. Követeli, hogy az élet közössége már náluk kezdődjék. Egyáltalán melegen pár-

¹ De legibus, L. VI., 21.

² Id. m. L. VI. 16–23. Itt különösen a 23. fejezet jön tekintetbe, melyben a házasokat látogató felügyelőnök hatásköre tárgyalatik.

³ Id. m. L. VII.. c. 4. és 7.

tolja a nevelés és oktatás nyilvánosságát. Az általános iskolakötelezettség elvét is felállítja.¹ Az erkölcsi bátorság fejlesztését sürgeti és határozottan tiltakozik minden el-kényeztetés ellen.

A művészi alkotásokból Platón mindent ki akar zárni, a mi erkölcsi vagy állami törvényekkel ellenkezik. Erre szolgál a legszigorúbb irodalmi censura, melynél különb talán még az újkori rendőr-államban sem létezett. Csakhogy Platont ezen a téren csakis erkölcsi szempontok vezérik.²

Platónnak legfőbb gondja, mindenkor és mindenkép éleszteni s erősíteni a közösség érzetét. E szempontból az állam kötelességévé teszi, beavatkozni az ipar és a kereskedelem szervezetének sokféle részleteibe és a munkafelosztásról, úgymint a munkások életrendjéről is, terjedelmes törvények által gondoskodni.³

A büntető jogban Platón néha túllépi kortársainak erkölcsi látkörét. A jogi szabályokat általánosságban ethikai elvekre alapítja. Kiváltképp a büntetés javító, gyógyító és nevelő hatására fektet súlyt. A viszonzás elvét elveti. Még határozottabban tiltakozik a büntetésnek a bűnös családjára való kiterjesztése ellen.⁴

Platón elveti az egyén szabad végrendelkezési jogát.

¹ De legibus, L. VII. c. 11. ουζ ὄν μὲν ἀν ὁ πατήρ βούληται, φοιτῶντα, ὄν δ' ἄν μὴ, ἐώντα τὰς παιδεία?, ἀλλὰ το λεγόμενον πάντ' ἄνδρα καὶ παιδα κατὰ το δυνατόν, ὡς τῆς πόλεως μάλλον τῆ των γεννητόρων ὄντατ, παιδευτέον ἐξ ἀνάγκης.

² Id. m. L. VII., c. 9., 10. es 19. – L. Janet id. h. 159. 1. «Voilà une poésie et un e philosophic de l'état protegee par la censure.»

³ Id. m. L. VIII. L. IX.

⁴ id. m. L. IX.

Következésképpen keresztülviszi azt az alapelvet, hogy az egyén minden tulajdoninál együtt a családé és végelemzetben a társadalomé vagy az államé.¹ Igen jellemző, hogy a *Törvényekben* vázolt állam a betegekről és nyomorékokról általán nem gondoskodik és koldusokat az állami területen nem tűr. Idegeneknek csak bizonyos időn át engedi meg az állami területen való tartózkodást. Az utazást (valamint egyáltalán a szabad mozgást és működést) mindennemű korlátok által megnehezíti.²

Ez az állam nem communista állam, de bizonyos értelemben socialista állam; a mennyiben minden individualisticus tendenciát kizár: és általában, csaknem az emberi tevékenység minden fontosabb körében, a socialismus általános alapelvét alkalmazza. Csakhogy a modern socialisticus eszmék és iskolák hívei kétség kívül jobbra megköszönnék az ilyen socialismus keresztülvitelét!³

¹ De legibus, L. XL, c. G.

² Id. m. L. XI., L. XII.

³ így p o. Dühring nagyon erélyesen tiltakozik úgy ezen socialismusnak, mint a *Respublicaban* tervezett communistikus rendszernek a modern socialistikus törekvésekkel és tanokkal való összevetése ellen. «Von Socialismus im modernen Sinn kann ... nicht die Rede sein.» – «Um jedoch den Sinn des modernen Socialismus ... unzweideutig festzustellen, muss der colossale Unterschied bemerklich gemacht werden, der zwischen ihm und den Staatsdichtungen aller Zeiten und Völker besteht ... Wenn das Spiellassen der Imagination in Angelegenheiten des Eigenthums und des Geschlechtsverkehrs ... Socialismus heissen soll, dann ist der letztere allerdings bei Plato und sogar schon bei früheren Schriftstellern aufzusuchen.» (Dühring, *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus*, p. 224 – 230.) – Mindazonáltal helyesebbnek mutatkozik azoknak az eljárása, kik a socialismust mint általános alapelvet (a socialistikus fölfogást, mint az individualisticus fölfogás ellentétét) elkülönítik az alapelvet nagyon kü-

Habár Platon a *Törvényekben* nem ragaszkodik mereven a *Respublica* szélső követelményeihez, hanem sok engedményt és compromissumot tart szükségesnek; itt is sok tekintetben ignorálja a kultúra bizonyos fokán álló ember kedélyszükségeit, a család ethikai jelentőségét, a társadalmi forgalom, az intenzív munka és az általános kulturális haladás fontos feltételeit, így ezen (nagy részben különböző görög államok intézményeiből összeállított) alkotmányterv is eléggé utópikus jellemet nyer. A különmű elemek összeforrasztása itt olyan társadalmi rendet hoz létre, mely nem hasonlítható egy élő organismushoz, hanem inkább egy külső erők által mozgatott, mesterséges gépezethez. Azon vallásphilosophiai fejtegetések pedig, melyekkel némely intézményeket indokol, még bonyolultabbá teszik a socialpolitikai rendszert és helyenkint a mysticismus homályába vezetnek át, mely nem szül életrevaló társadalmi reformokat.¹ Másrésztől a megjelölt egyezményes tendentia itt nem engedi meg egy vezéreszmének azt a merész, rendszeres keresztülvitelét, melyet a *Respublicában* észlelünk. Tekintettel a nagyszabású concepciónra könnyen érthető, hogy még a későbbi állameszmények is éppen az utóbbi forrásból oly sokat merítettek.

A *Törvények* a későbbi törekvésekre nem gyakoroltak ilyen mély hatást. Mindazonáltal a társadalomphilosophia története nem csekélyítheti e mű jelentőségét. Mert egyrésztől el kell ismerni, hogy nagyon bizarr ötle-

lönöző irányokban alkalmazó és abból igen különböző consequenciákat lehozó tanoktól, eszméktől s követelményektől. L. Baerenbach, *Die Socialwissenschaften* T. G.

¹ Ennek sajtószérii analogonát találjuk a legújabb korban, a Gomte «positiv» politikájában és társadalom-philosophiájában.

tek mellett e munkában mar olyan tanoknak és intézményeknek az alapeszméit is találjuk. melyek a későbbi korszakok becses vívmányaihoz tartoznak. Másrészt pedig nem szenved kétséget, hogy ez a mű is befolyást gyakorolt későbbi törekvésekre, különösen pedig Aristoteles politikai elméletére. A két philosoph álláspontjai s elveinek ellentétessége és az éles kritika, melynek tárgyát a Platón elvei az Aristoteles műveiben képezik, nem törülhetik el ezen mély és tartós befolyásnak nyomait.

II. SZAKASZ.
ARISTOTELES,

I.

Aristoteles politikája.

A társadalmi és állami alapintézmények behatóbb elméleti vizsgálatára és rendszeres tárgyalására (jóllehet még igen kezdetleges tudományos alapon) már Platón nagy tanítványa vállalkozik, a ki nem csupán mint fényes speculativ tehetségű philosoph, hanem mint bámulatosán sokoldalú tudós és önálló kutató is és mint az ismeret legkülönbözőbb köreiből úttörő szellem, dicsőíttetik a tudományok történetében.

Aristotelest a politikai tudomány alapítójának nevezik.¹ Olyan államtudományi írók is, kik nem hajlandók a philosoph politikai elveinek horderejét túlbecsülni, neki tulajdonítják a kezdeményezés érdemét és elismerik némely tanainak alapvető jelentőségét.²

¹ Többek közt Janet is így határozza meg Aristoteles jelentőségét ezen a téren. «Aussi doit-on rendre cette justice a Aristote, qu'il a fonde la science politique, si ce lui est d'être regardé comme le fondateur d'une science, qui lui donne sa méthode, ses divisions, sa langue, et qui a recueilli un nombre considerable de faits.» *Histoire de la science politique*, T. T.

² Ily értelemben mondja Mohl: «Seine Bemerkungen über die vergleichungsweise Güte der verschiedenen Staatsformen sind für

A társadalomtudományok kiváló művelői a legújabb időkhöz szükségesnek tartottak, Aristoteles társadalom-politikai nézeteire többé-kevésbé részletesen reflektálni; és mint a politikai elmélet terén némely kérdésben mai nap is figyelembevehető tekintélyt idezik őt.

Aristoteles politikájában a társadalmi problémákat is aránylag behatóan tárgyalja. Nem ad ugyan egy rendszeresen kapcsolatos, minden iramban kidolgozott társadalmi elméletet. De politikájának meglevő részeiben oly anyagot találunk, melyből egy társadalmi elméletnek a körrajzát konstruálhatjuk.

Elméletének alapgondolatai nagy részben megegyeznek korszakának uralkodó eszméivel. Az ő tanaiban nem uralkodik az a merész reformátor! szellem, mely Platón társadalom-politikai terveit áthatja. Aristoteles számba veszi a tapasztalás tanulságait, a természeti és történelmi tényezőket. Figyelmesen tanulmányozza és javaslatainál tekintetbe veszi a reális viszonyokat.¹ Ez a tendentia némely társadalom-politikai tanait is előnyösen megkülönbözteti a Platon utópikus javaslataitól.

A politikát Aristoteles is szoros kapcsolatba hozza az etikával.² A társadalmi és állami rend etikai céljaira épen úgy súlyt fektet, mint Platón.

Aristoteles politikai vizsgálódásait azon észrevétellel

alle Zeiten vom höchsten Werthe und der Anfang aller bewussten Staatswissenschaft.» *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaftew*, I. Bd.

¹ V. ö. Bluntschli: *Allgemeine Staaflehre*, p. 38.

² L. Aristoteles, *Ethica Nichomachea*. 1. I. c 2. 3. πειρατέον τύπο γε περιλαβεῖν αὐτό τί ποτ' ἐστὶ καὶ τιζοι τῶν ἐπιστημῶν ἢ δυνάμεων. δόξειε δ' ἂν τῆς κοριωτάτης καὶ μάλιστα ἄριζτεν-τονικῆς. τοιαύτη δ' ἡ πολιτ' κή φαίνεται ... ἢ μὲν οὖν JJ:T>OOC τούτων ἐφίετνι, πολιτικῆ τις οὐσα.

nyitja meg, hogy az állam azon emberi egyesület, melynek célja a legfőbb jó megvalósítás.¹ Ő az államot, szintúgy természeti productumnak tekinti.² mint az élő lények más egyesületeit vagy közösségeit: nem pedig a reflexió vagy formaszzerű megállapodás (szerződés) művének. Kimondja, hogy az ember társas életre teremt, azaz természettől társas (társadalom- és államalkotó) lény. A ki nem élményei következtében, hanem természettől távol tartja magát minden társadalmi közösségtől, az vagy az ember alatt áll. vagy jobb az embernél (állat vagy Isten).³

Könnyen érthető, hogy miért tekinti Aristoteles az embert magasabb értelemben politikai vagy társadalmi lénynek, mint a méheket s egyéb, nyájanként élő lényeket.⁴ A többi lényeknek is van ugyan hangjuk. mely gyönyört és fájdalmat fejez ki. De szólástehetsége (beszélő képessége) csupán csak az embernek van. Az eszes beszéd (λόγος) és az, a mi azzal kapcsolatban van, úgymint a jó és gonosz, a jog és a jogtalanság, az igazság és igazságtalanság iránti érzék, az ember praerogativuma. Ez érzelmek közössége pedig éppen az. a mi családot és államot alapít.⁵

¹ *Politica*. I. I. 1.

² *Politica*. id. h. τῶν φύσει ἢ πόλι' ᾤστί.

³ Id. h. και οὐ ἄνθρωπο? φύσει πολιτικὸν ζῶον, και ο »πολιε ... ἦτοι φαῦλός ἐστίν, κρείττων τῆ ἄνθρωπος.

⁴ V. o. A. Espinas, *Les sociétés animales. Etude de psychologie comparée*. p. 25–29.

⁵ *Politica*, I. I. c. 1. ὁ δε λόγος ἐπὶ τῷ ζῆλον ἐστὶ τὸ συμφέρον και τὸ βλαβερόν. ὥστε και τὸ δ' καιον ν.αὶ τὸ ἀδ'.ν.ον. Τοῦτο γὰρ πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα τοὶς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθὸν και κακοῦ ... αἰσῆσιν εχειν. – Wilmst nem rég kimutatta, hogy az állati államokra (társadalmakra, kolóniákra stb.) vonatkozó állítások helyte-

Az állam, mint egész Arisztotelesz szerint – előbb van, mint annak elemei.¹ Az izolált egyén érzi – mondja Aristoteles – hogy másokra szorul, hogy másokkal ugyanazon egészhez tartozik. Csak állat vagy Isten nem érzi ezt a szükségét. Természettől mindannyiunkban működik az az ösztön, mely arra készlet. hogy olyan egyesületbe lépjünk, melyből a legfőbb javak erednek. Valamint a tökéletesen kifejlett ember a legnemesebb, teremtés, úgy a jogi renden kívül álló a legrosszabb. Jogi rend és igazság pedig az államhoz tartoznak.² Az ember minden közösségen kívül, társadalom, jog. kultúra nélkül a legvadabb, leggonoszabb és még gyönyöreiben is legaljasabb lény.

Minden egyesület valamely jó elérésére törekszik. A legfőbb jót a legjelentékenyebb egyesület veszi célba, mely a többit magába foglalja. Ez az állam vagy államegyesület (ή κοινωμία ή πολιτική). Az állam a több közösségből alakult legfőbb egyesület, a kisebb és primitívebb egyesületek végcélja, tehát a legtökéletesebb emberi közösség.

Aristoteles az állam egész feladatát nemcsak az élet és a tulajdon oltalmazásában látja: hanem feladatává teszi az élet tökéletes rendjének és harmóniájának megvalósítását, egy erkölcsi életrend létesítését is. Mert amaz

lenek és hogy az illető állatok állami s társadalmi szervezetére, intézményeire vonatkozó adatok jobbadán rossz analógiákon alapúinak. L. *Vierteljahrsschrift für wibwenschaftl. Philosophie.* 1878. *Ueber den gegenwärtigen Zustand der Tkipsychwloyie.*

¹ *Politica*, L. I. C. I πρότερον ο ή τ ν; φύα. πόλις ή οικία και εκα τοί ημών.

² *Politica*, L. I. c. I. Η οε οιννιο ύζη πολιτικό ν. ή γαρ δίκη τολιτικη κοινωνιας τάξις εστιν. –A modern fölfogást fejtegeti R. v. Jhermg. *Der Zweck Im Recht* I. Bd. p. 318.

első feladatot szerinte egyszerű védszövetség is megoldható.¹

Az állam elemét vagy alaptényezőjét Aristoteles a családban látja, melyet közvetlen természeti szükség létesít.² Természeti ösztön egyesíti a férfit a nővel: természeti szükség vezeti össze az uralkodásra és parancsolásra termett embert, az engedelmességre s kormányoztatásra termett emberrel. Ez elemek egyesülése alapítja a családot. A több család egyesüléséből eredő társulat a faluközség (κώμη), a család kolóniája, mely nem csupán az ideiglenes szükségletnek kielégítését veszi célba. Valamint a családban a legidősebb családtag, úgy a községben is eleinte valamelyik kiváló tag királyi hatalommal kormányoz. A községek állandó egyesülete az állam.³

Az állami közösség legfőbb célja az állampolgárok boldogsága, melyhez az erény vezet. De boldogság, erény, elméleti észtevékenység csak a békében virágzik. Azért minden alkotmány rossz, melynek főcélja a hatalom gyarapítására szolgáló hadakozás és mely az egyéneket erőszakoskodásra tanítja. Igazi jogosultsága – Aristoteles szerint – csak a védháborúnak és az olyan hódító háborúnak van, mely a «rabszolgaságra termett» népek meghódítását veszi célba. Különböző helyes alkotmány szükségképp a béke vállalatait és javait tartja szemmel.

A békeállapot az egyetlen jó és egészséges állapot.

¹ *Politica*, L. III. c. 5.

² Id. h. L. I. c. 2. πάσα γὰρ πόλις; ἐξ οἰκίων σύγκειται. – A családot mint a társadalom alapelemét tárgyalja Schäffle is. L. *Bau und Leben des socialen Körpers*. 1. p. 216. *Die Familie als einfachste vitale Einheit des socialen Körpers* (als sociale Gewebezelle).

³ *Politica*, L. I. C. 1. ... ἢ δ' ἐκ πλειόνων κωμών κοινωνία τελευτῶς, πόλις ...

A háború legjobb esetben csak eszköz a béke biztosítására.¹ Az állam főfeladata a béke javait biztosítani és így lehetővé tenni a legfőbb emberi jó megvalósítását, azon boldogság elérését, mely az ember szellemi és különösen erkölcsi tehetségeinek éleszükségeinek megfelel.²

E végre mindenekelőtt nevelés szükséges (még pedig nem csupán az ifjak részére). A megrögzött rossz hajlamokat pusztá rábeszélés által nem lehet kiirtani. Ezekre nyomatékosan csak a büntetéstől való rettegés hat. Kényszerítő törvények és jó nevelés pedig csak az államban jönnek létre.

A jó politikának feladata e szerint az állampolgárokat nevelni, tehetségeiket fejleszteni és őket üdvös tevékenységre buzdítani.³ A politika elméletének feladata pedig azon eszközöket vagy intézményeket meghatározni, melyek az állami cél megvalósítására vezetnek.

Aristoteles a politikában mindenek előtt a legfőbb emberi közösségnek elemeit, az államnak alkatrészeit ismerteti. Azután közelebbről szemügyre veszi e közösség legegyszerűbb elemét, a primitív természeti közösséget, a családot, mely három viszonyt foglal magában. Ezek 1. a férj és feleség, 2. a szülők és gyermekek, 3. az úr és szolga (rabszolga) viszonya.

Első sorban és legbehatóbban Aristoteles épen az utóbbi függetlegési viszonyt tárgyalja. Köztudomású dolog, hogy ő ez intézmény formáshoz igazolását kísérti meg; a mennyiben az antik társadalom és kultúra egyik főbaját

¹ *Politica*, L. VII. c. 13.

² Id. h. L. I. 1.

³ Id. h. L. VIII. 1. Οτι μὲν οὖν τῷ νομῷ μάλιστα πραγ-
ματευτέον περὶ τῶν νέων παιδείαν, οὐδεὶς δὲν αὖτις

épepséggel mint természeti törvényt igyekszik feltüntetni. Szükségesnek nyilvánítja azt a bajt mely akkorában (legalább egyes gondolkozó emberek számára) már komoly problémává lett. Az Aristoteles művében megkísértett apologia is tanúsítja, hogy ez intézmény jogosultsága már akkorában komoly kétely tárgyát képezte.¹

«Amannak olyanok is – úgy mond Aristoteles – kik úgy vélekednek, hogy a rabszolgaság természetellenes, hogy a törvény határozta meg, miszerint az egyik rabszolga, a másik szabad ember. Azt tartják, hogy a rabszolgaság – mint erőszakból eredő viszony – nem igazságos viszony.²

Ez okoskodásnak a sophisták egyengették az útját azon tan által, hogy a jog és jogtalanság, a jó és gonosz közti különbség nem a természeti renden, hanem múlt-kor emberi intézkedéseken vagy határozatokon alapszik; azaz, hogy pozitív határozatok vagy törvények az erkölcsi követelmények forrásai.³

Az intézmény jogosultságát kétségbe vonó tanokkal szemben Aristoteles a háztartás igényeit érvényesíti, mint a mely mindenféle szerszámokat követel. Élő és élettelen szerszámokat különböztet meg. A rabszolga szerinte élő tulajdon, élő szerszám, mely sok élettelen szerszámot

¹ *Politico.*, L. T. 2. πότερον βέλτιον και δίκαιον τινι δοαλεύειν, ή ου, άλλα πάσα δουλεία παρά φύσιν εστί, μετά ταύτα σκεπτέον.

² Id. h. L. I. 2. Τοις μεν γαρ δοκεί επιστήμη τέ τις είναι ή δεσποτεία ... τοις δε παρά φύσιν το δεσπόζειν. νόμω γαρ τον μεν οούλον είναι, τον δ'ελεύ-ερον, φύσει δέν διαφέρειν.

³ Zeller valószínűnek tartja, hogy az Aristoteles ide tartozó megjegyzése a cynikusokra vonatkozik, mint a kik a sophisták után a legtöbb súlyt fektették a νόμω és φύσει közti ellentétre. L. *Die Philosophie der Griechen*. 3. Aufl. II. Th. p. 27(1)

pótol és melyet a háztartás nem nélkülözhet.(!)¹ A tökéletes háztartáshoz, úgymond, olyan emberek is szükségletnek, kik a háziúr tulajdonát képezik.

A ki természettől magnak tulajdonát képezheti, az rabszolgaságra termett (φύσει οούλος). épen úgy mint mások uralkodásra születtek.² Vannak lények, melyek egymástól annyira különböznek úgymond Aristoteles – mint a lélek a testtől, mint az ember az állattól. E különbséget maga a természet teszi. Ezen a természeti különbségen alapul a rabszolgaság jogosultsága. Oly emberek, kik csak gépies munkára (ή του σώματος χρῆσις, αναγκαία χρῆσις) termettek, természettől rabszolgák.³

Nyilvánvaló, hogy Aristoteles a rabszolgaság jogosultságát nem a meglevő jogi és társadalmi rendre, nem

¹ Ez csak azon esetre volna nélkülözhető, úgymond, ha a vetélők magoktól szőnének, (más szókkal: ha a szerszámok automaták volnának). L. *Politica*. L. L r. 2. των δ'οργάνων τα μεν άμυχα, τα §' έμψυχα . ο δούλος κτήμα τι έμψυζον, και ώσπερ όργανον προ οργάνων πάς ο ύπγ ρέτης. Ει γαρ ηδύ ζντο εκαστον των οργάνων κελευσθέν ή προαισδανόμενον άποτελειν το νύτου έργον . . ουδέν αν έδει ουτε τοίς άρχ.τεκτα'ν υπηρετών, ουτε τοίς οεπόταις δούλων. – V. 0. *Ethica Nicomachea*. L. VIII. c. 11. ο γαρ δοολος έμψυχον όργανον, το δ'όργανον αψοζος δοδλος.

² Ezt az okoskodást néhány szóval jellemzi J. J. Rousseau (*Contrat social* I. I. eh. II.): «Anstote avait raison, mais il prenait l'effet pour la cause. Tout homme né dans Tesclavage, naít pour Tesclavage, rien n'est plus certain. Les esclaves perdent tout dans leurs fers jusqu'au désir d'en sortir ... S'il y a done des esclaves par nature, c'est parce qu'il y a eu des esclaves contre nature.»

³ *Politica* id. h. όσο: μεν ουν τοσοúτον διεστάσιν, όσον ψυχή σώματος, καί άνθρωπος νηριου, διάκεινται τούτον τον τρόπον, όσον εστίν έργον ή του σώματος χρήσις, και τουτ' εστ' απ' αυτών βέλιτιστον, οúτοι μεν εισι φύσει δούλοι.

polgári törvényekre, hanem egyenesen a természeti rendre, eredeti természeti különbségekre vezeti vissza. Bebizonyított igazságnak tekinti azon tételt, hogy egyfelől vannak emberek, a kik «természettől» szabadok, másfelől meg olyanok, kik «természettől» rabszolgák, kiknél a természet maga szentesíti a rabszolgaságot. Sőt még azt az állítást is koczkáztatja, hogy a természet eredeti szándéka ama különböző típusokat külsőleg is megkülönböztetni.¹ Ámbár elismeri, hogy előfordul az is, hogy némelyek csak testileg, mások meg csak lelkökre nézve szabadok vagy rabszolgák. Azaz: rabszolgának való testben is létezhet szabad ember szelleme s viszont.

A kiinduló pont azon (axióma gyanánt elfogadott) nézet, hogy vannak lények, fajok és népek, melyek esakis közönséges, testi vagy gépies munkára termettek. Ha ez így van – mondja Aristoteles – a méltányosság követeli, hogy ezeken azok uralkodjanak, kik tökéletesebb életre, szellemi tevékenységre születtek. Ő így fogja föl a hellének viszonyát más népekhez, a barbárokhoz. Ezeket úgyszólván született rabszolgáknak tekinti. Még a háborút is helyesli, ha ilyen népek leigázását veszi célba. De egyszersmind azt is követeli, hogy azok, kik nem születtek közönséges, gépies munkára, háborús időben se kárhoztassanak rabszolgaságra. A hadi fogságot, egymagában még nem ismeri el a rabszolgaság jogczímének: mert

¹ *Politica*, L. I.;2. Βούλεται μὲν οὖν ἡ φύσις καὶ τὰ σώματα διαφέροντα ποιεῖν τὰ μὲν ἰσχυρὰ πρὸς τὴν ἀναγκαίαν χρῆσιν, τὰ δ'οροῦ καὶ ἀγρᾶστα πρὸς τὰς τοιαύτας ἐργασίας, ἄλλα χρήσιμα πρὸς πολιτικὸν ἢ βίον. – Zeller találóan mondja: «Wie würde sich auf diesem Standpunkte vollends die Sklaverei der schwarzen und farbigen Race empfohlen haben! *Philosophie der Griechen*, II. Th. 2. p. 537.

nemes származású emberek is hadi fogságba jutnak, ámbar nem termettek szolgásgra.¹

A rabszolganak voltaképpen nincsen saját akarata. Akarata az úr akaratában foglaltatik. Erényei engedelmesség és használhatóság.² A hol az úr és szolga közti viszony a természeti különbségen alapszik, ott kölcsönös jóakarata és támogatás sem marad el.

Aristoteles emberséges bánásmódnak a szószólója; de sehol sem közeledik azon (a legújabb korban különösen Kant által élesen formulázott) elvhez, hogy az ember mint olyan önczélnek tekintendő.³ Sehol sem ismeri el az emberi személyiség eredeti jogát és méltóságát, vagy legalább egy eltűnő kisebbség számára rezerválja azt.⁴ Sehol sem villan föl elméjében a modern kulturnépek erkölcsi tudatának alapkövetelménye. Egyáltalán nem vetemedik arra a követelményre, hogy ember ne legyen más embernek a tulajdona. Elvi felfogása szélső ellentétben van azon meggyőződéshez, mely ezredéves küzdelmek után csak a legújabb korban gyökerezett meg a civilizált népek erkölcsi tudatában.

A rabszolgaságra vonatkozó fejtegetésekben épen az a jellemző, hogy Aristoteles nem éri be a történelmi tények elismerésével, sem pedig a rabszolgaság conven-

¹ *Politico.*, L. I. 2. Ανάγκη γαρ εἶνα: τ'νας φόνα: τους χεν παντοίου δούλοικ, τίς ο'οῖοαιjο'j

² *Politico.*, L. T. c. 5.

³ J. Kant: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. 2. Abschnitt.

⁴ «L'essence de l'esclavage est en effet la destruction de la personnalité humaine, c'est à dire de la liberté ... qui fait de lui un être moral, responsable de ses actes, capable de vertu.» Lamennais, *De l'esclavage moderne*.

tionális eredetére vagy pozitív törvényekre való hivatkozással. Ő nem akarja a létező állapotot kritika nélkül helyeseim. Nem keresi annak jogcímét azon tényben, melyet az ironia az erősebb jogának (jus fortioris) nevezett el: hanem a szó értelmében természetjogi deductiót kísért meg.¹

A hellén társadalom szervezete és a barbárok megvetésében² (a többi népek ócsárlásában) gyönyörködő hellén önérzet, melylyel a mechanikus munka megvetése párosult, mindenképen kedvezett azon magyarázatnak, mely az actualis állapot jogcímét a természet szándékában találta és így egész népeket rabszolgaságra kárhozott.

E magyarázat, egyfelől azt mutatja, hogy a görög Chauvinismus, öncsodálás és öndicsőítés hatalma alól az ókor legkiválóbb gondolkozói sem tudták magokat kivonni.³ Másfelől pedig azt látjuk, hogy ama chauvinistikus előítélet kapcsolatban van azon műveltségi göggel. azon tendenciával, mely a közönséges munka és az ily munkával foglalkozó emberek megvetésében nyilvánul és teljességgel kizárja a munka becsületének elismerését. Ama Chauvinismus psychologicé könnyen magyarázható; ha meggondoljuk, hogy a kulturális törekvések és általános műveltség tekintetéből milyen rengeteg távol választotta

¹ «Il a cherché un principe raisonnahle à un fait déraisonnable.» Janet id. h.

² *Politica*, T. 2. αυτούς ου βούλονται λέγειν δούλους, αλλά τους βαρβάρους.

³ Jellemző, hogy éppen a sok tekintetben elfogulatlan, higgadt stagirita vállalkozik annak elméleti igazolására és így a «valódi görög államphilosoph» szerepére. V. ö. Prantl: *Uebersicht dér griechisch-römischen Philosophie*.

el a helléneket a többi népektől. Ez érthetővé teszi a hellének páratlan önértetét; de még sem igazolja azokat a túlsapongásokat, melyeket a rabszolgaság apológiájában látunk.

Ebben az apológiában nem találjuk a bérmunkás és a rabszolga pontosabb megkülönböztetését. A ki főleg vagy kizárólag csak testi munkára képes, az – ez elmélet értelmében – rabszolgaságra termett. E szerint azon foglalkozások, melyek a társadalom physikai vagy anyagi szükségleteinek közvetlen kielégítését veszik célba. legnagyobb részben rabszolgai teendők. Azok, kik a társadalom főtartásának nélkülözhetetlen feltéteiről gondoskodnak, már ezen hivatásuknál fogva (legalább túlnyomó részben) a rabszolgák osztályához számíthatók. A szabad emberek osztályrészét politika, hadügy és elméleti munkásság képezik. A contemplatív élet, mely legtávolabb esik a gépies munkától, a legtökéletesebb emberekhez méltó élet.¹

Aristoteles politikájában a rabszolgaságról szóló fejezetre következik a tulajdonjog, a birtokviszonyok és keresetmódok tárgyalása. Sajnos, hogy Aristoteles épen e fontos kérdésekkel meglehetősen röviden végez, hogy ezeket és a velők kapcsolatos problémákat aránylag nem tárgyalja oly behatóan, mint a rabszolgaság kérdését.²

¹ Helyesen jegyeztetett meg, hogy Aristoteles a rabszolgaságot, mint a létező s általa helyeselt állami és társadalmi rend egyik főfeltételét védelmezi. Már azért is pártolnia kell azt, mert a szabad polgároknak ez intézmény által biztosítatik a közönséges testi munkától ment contemplatív élet, a magasabb szellemi foglalkozás és a politikai működés. V. ö. Th. Ziegler, *Geschichte der Ethik*. I. Bd. G. G.

² A tulajdon fogalmának átalakulásaira reflektál (tekintettel az Aristoteles fölfogására is) az idézett *Die Socialwissenschaften* című munka. 230. és k. L. (*Das Eigentumsproblem*.)

Mindenekelőtt a háztartást, a házi gazdaságot megkülönbözteti a vagyonszerzéstől, mely különböző életmódok mellett különböző alakokat ölt, úgy mint különböző életmódok különböző táplálkozási módokkal állnak kapcsolatban. Megkülönböztet továbbá természetes és mesterséges keresetmódokat is. Az előbbiek közvetlenül felhasználják a természet productumait; az utóbbiak eszközei csere és kereskedelem. Az előbbiek közé számítja Aristoteles a nomád életet, a földművelést, a tengeri rablást (!), a halászatot és vadászatot. Nagyon jellemző, hogy bizonyos értelemben még a hadművészetet is ide sorolja; a mennyiben azt a vadászat mesterségével állítja össze, mely szerint nem csak vadállatokra, hanem olyan emberekre is irányulhat, kik – daczára annak, hogy természettől rabszolgaságra rendeltetvék – szolgálni nem akarnak.¹

Ez is egy sajtóságos pótlék a rabszolgaság apológiájához. Az élő szerszám, melynek joga, erénye, akarata nincsen, majd a házi állat, majd a nemes vad szerepét játszsza.

A természeti keresetmódok felsorolásából kitűnik, hogy a tulajdon eredetének kimutatása, a tulajdon fogalmának pontosabb meghatározása, a tulajdonjog deductiója Aristotelesnek nem sok fáradtságába kerül. E kérdések megoldását hiába keressük nála.² Ő nem vizsgálja, ha vájjon a vagyonszerzés összeállított módjai egyenlő vagy nagyon különböző értékű jogcímekekre támaszkodnak-e? Összeveti az erőszakos és nem erőszakos occupatio különböző fajait. Alig érintette az alapproblémát, máris áttér más nemzetgazdasági kérdésekre. A jelzett utakon

¹ *Politica*, L. I. c. 3.

² V. ö. Oncken, *Staatslehre des Aristoteles*. T. p. 91. k.

nyert gazdagságot megkülönbözteti azon vagyontól, melynek forrása nem a természet, hanem bizonyos routine és ügyesség. A természeti keresetmódokat megkülönbözteti a tulajdonképeni tőkeszerzéstől.¹

Továbbá általában megkülönbözteti a használatértéket a csereértéktől. A tárgyak direct (szerinte: természetöknek megfelelő) használatát (οικεία χρῆσις) megkülönbözteti azoknak indirect használatától, melynél azok csak mint csereeszközök szerepelnek. A ki például a cipőt, melyet személyesen használhatna, pénzért vagy más javakért valakinek eladja, illetőleg más dolgok ellen cseréli ki, az a cipőt mint olyant használja föl: de ez nem a cipő sajátjához való természetének megfelelő használat, mert a cipő eredeti rendeltetése nem a csere.² A csere ott keletkezik, a hol az emberek egyik része ugyanazon javaknak bőségében van, melyeknek az emberek másik része szűkét látja. Az első természeti közösségben vagy egyletben, a családban, a cserét nélkülözhető ve teszi a birtokközösség: de már kisebb társadalmi csoportok nem nélkülözhetik azt. Csakhogy ezek beérik a kiskereskedelemmel, melynek eredetileg még semmi köze a tőkeszerzéshez: mert itt még az igazi, közvetlen szükség szab a cserének határokat.³

Már itt is érvényre jut Aristotelesnek a tőkeszerzés iránti ellenszenvé.⁴ Szükségesnek tartja megjegyezni, hogy a közvetlen cserekereskedés jelzett módja nem természet-

¹ *Politica*, L. I. 3. 'Ecr. δε γέ, -c άλλο κτητικής, ην μάλιστα ν.αλοοσι ... χρηματιστική ν ...

³ Id. h. L. I. 3. Εκάστου γαρ κτήματος διττή ή χρήσι; εστιν. αμφοτέρα: δε καθ' αυτό (μεν), αζ.' ουz ομοίως καθ' αυτό, αλλ' ή μεν οικεία, ή δ' οοκ οικεία του πράγυο-τος.

³ Id. h. L. I. 3.

⁴ L. Oncken. *Staatslehre des Aristoteles*. I. p. 104.

ellenes és nem tartozik a tőkeszerzés (pénzcsinálás, χρηματιστική) eszközeihez; ámbár az utóbbi is abból eredt, hőt a pénz eredetét is ugyanazon formára vezethetni vissza. Mihelyt ugyanis a szükségletek szaporodásával az eredeti, közvetlen csereforgalom nagyobb méreteket nyert, szükségessé vált egy általános csereeszköznek, a pénznek használata: kivált azért, mert némely javak nem könnyen szállíthatók. Az emberek tehát abban állapodtak meg, hogy a használható tárgyak köréből olyan tárgy adassék és fogadtassék el, mely könnyen kezelhető, mint p. ezüst, arany s effélék. Eleinte ennek mennyiségét vagy súlyát határozták meg, később azonban, egyszerűbb eljárás kedvéért, valamely bélyegjeggyel jelölték. A pénz használata azután a vagyonszerzés egyik nemét, a kiskereskedést fejlesztette, mely eleinte még a primitívebb csere szükségleteihez alkalmazkodott. Később azonban ez mesterségesebben (és folytonos tekintettel a lehető legnagyobb nyereség elérésére) műveltetett.

Aristoteles arra utal, hogy ez a nyerekedés szülte a tervszerű speculációt, melynek egyetlen tendenciája ki-puhatolni, hogy miből lehet a legtöbb pénznyereséget húzni, és mely rendszerint a készpénz lehető legnagyobb mennyiségét igyekszik betakarítani. Innen van azután, hogy sokan a gazdagságot a készpénz nagy mennyiségében látják: jóllehet mások arra figyelmeztetnek, hogy a pénznek csakis conventionális értéke van.¹ Ennek nincsen természeti alapja; és tényleg a készpénzben bővelkedő is

¹ *Politica*, L. L. o. Λ.6 δοκεῖ ἡ χρηματιστικὴ μάλιστα περὶ το νόμισμα εἶναι, ν.αι ἔργον αὐτῆς το δόνασθ·αι Φεωρήσαι πό(ι)-εν εσται πλῆθ-ος χρημάτων ... και γαρ τον πλοδτον πολλάκις τιΟ-έασι νομισματος πλῆθος ...

szükét láthatja a legszükségesebb dolgoknak, sőt esetleg éhen is halhat, a mint azt a monda Midasról beszéli.¹ Aristoteles igazat ad azoknak, kik a reális (természetes) gazdagságot és a valóban productiv tevékenységet másképp fogják föl. Mint némely későbbi közgazdasági írók és iskolák, ő is egyoldalúan a természéti tényezőkre (mint javak forrásaira) fektet súlyt: a többi keresetforrások jelentőségét nem méltatja elfogulatlanul.² A természetes gazdagság (έ πλοοτος ό κατά φυσιν) szerzése szerinte a házi gazdálkodáshoz tartozik. A speculáció nem közvetlenül az életszükségletek kielégítésére szolgáló j árvékat, hanem a pénzforgalom útján pénzt csinál, és egyenesen készpénzre törekszik.

E törekvésnek kezdete és vége. legfőbb vezéreszméje a készpénz. Aristoteles úgy tartja, hogy az ilyen pénzcsinálásból eredő gazdagságnak természetes határai nincsenek.³ Valamint minden művészet egy végtelen célra, egy eszményre törekszik, melyet tökéletesen soha sem ér el; úgy a pénzüzlet, a speculáció mestersége is ilyen célra törekszik. Ennek az eszménye a pénzbirtok és a folytonos pénzcsinálás. A természéti keresetmódoknak (úgy mint a házi gazdaságnak) vannak természetes határai; ellenben a pénzüzlet természete megengedi a készpénznek a végtelenségig való (εις απέφον) szaporítását. Ilyen eredménye van, úgymond Aristoteles, azon nyugtalan vágynak, mely inkább az életre, mint az élet igazi élvezetére fordít gon-

¹ *Politica*, L. I. o.

³ V. ö. Kautz: *Theorie und Geschichte der National-Oekonomie*. II. *Die geschichtliche Entivicketung der National-Oekonomie*. p. 138.

³ *Politica*, L. I. 3. άπειρος ση ούτος ό πλοοτος ό άπο ταύτης της χρηματιστικής.

dot, a végtelenségig fokozódik és számtalan eszközzel akarja célját biztosítani. A hol ez uralkodik, ott még olyanok is, kik az élet igazi élvezetét kívánják, az érzéki élvezetekhez vezető eszközökre és mindenekelőtt a leghatásosb eszközre, a pénzbirtokra törekednek. A tulajdonképi pénzcsinálók minden tehetséget a pénzszerzés szolgálatába vonnak, mert mindent ez egyetlen végcélra vonatkoztatnak.¹

A kifejlett kereskedelemmel kapcsolatos pénzületet Aristoteles feltétlenül rosszalja és kárhoztatja, mint egy természetellenes, kölcsönös rászedésen alapuló keresetmódot. Igazság szerint gyűlöletes, úgymond, az uzsorás mesterség is; mert ez a pénzt tulajdonképi rendeltetésétől elidegeníti, a mennyiben nem mint a csere eszközét s közvetítőjét, hanem mint a kereset tulajdonképi alapját használja azt. A pénz feltalálásának vagy behozásának célja a csere megkönnyítése volt, nem pedig a pénznek közvetlen használat általi szaporítása. A kamat (τόκος) nem egyéb, mint pénztől származott pénz (τόκος = születet). E keresetmód tehát legnagyobb mérvben természetellenes.²

Nem érdektelenek Aristotelesnek a speculatio egyes formáira és különösen a monopóliumokra vonatkozó megjegyzései. Említésre méltó, hogy az állami monopóliumokról is szól, melyekhez a pénzzavarban levő államok folya-

¹ *Politica*, L. I. 3. Αἴτιον δε ταύτης της διαθέσεως το σπουδά-
ζειν περί το ζην, άλλα μη το ευ ζην. εις άπειρον οον εκείνης της έπι-
θυμιας ούσης, και των ποιητικών άπειρων επιΟ-αμοουσιν ... etc.

² Id. tu L. I. 3. ε&λογώτατα μισείται ή οβολοστατική, δια το
απ' αυτού τοο νομίματος είναι την κτησιν, και ουκ εφ' όπερ έπορίσ^η.
μεταβολής γαρ έγένετο χάριν. 6 δε τόκος αοτό ποιεϊ πλέον, δδ-εν και
τονομα τοδτ' ειληφεν ... δ δε τόκος γίνεται νόμισμα νομίματος
ώστε και μάλιστα παρά φύσιν οότος των γρηματισμών εστίν.

módnak és melyekben az állambölcsesség néha menedéket keres.¹

Némelyek a pénzszerzőre vonatkozó fejtegetésekben azon kritikának anticipatióját látják, mely a későbbi socialistikus rendszerek alaphangjai képezi: tehát épenséggel a tőke, illetőleg a capitalismus kritikájának kezdőpontjait találják Aristoteles rendszerében. Ámde. ha e kritika tartalmát és fontosságát elfogulatlanul akarjuk megítélni, számba kell vennünk, hogy a tőke szerepének és a kamat jelentőségének vagy jogosultságának alaposabb méltatását csak a tőke tökéletesebb kifejlődése tette lehetővé.²

Ha Aristoteles álláspontját elfogulatlanul akarjuk megítélni, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a tőkészség rosszabb fajai (az uzsoráskodás és a pénzüzlet némely nemei) nem csupán egy eszmékben gazdag, fenkölt gondolkozású philosophnak ethikai érzéket és bizonyos tekintetben aesthetikai érzékét is sértették, hanem a társadalom tradícióival is ellenkeztek, és hogy azok némely tekintetben az úgynevezett «természetes» keresetmódok érdekeit veszélyeztették. Nem csodálatos dolog, hogy az érdekelt osztályok a fenyegető concurrentia hatása alatt gyűlöletes pénz hatalmat egy sorba tettek legrosszabb elfajulásaival, és hogy ilyen társadalmi atmosphaerában elfogulatlanabb gondolkozók is hajlandók voltak feltétlenül kárhoztató ítéletek kimondására.

¹ *Politica*, L. T. c. 4.

² Különböztetendő, hogy még Bastiat is szükségesnek tartja a «légitimité de l'interêt» beható bizonyítását. – Figyelemre méltó H. v. Scheel rövid észrevétele Aristotelesnek a tőkére és a kamatra vonatkozó nézete tárgyában. L. *Handbuch der politischen Oekonomie*. ed. Schönberg. 2. Aufl. Í. H. *Die politische Oekonomie als Wissenschaft*. 75. 1. Ide tartozik K de Laveleye megjegyzése is: *Elements d'économie politique*. p 187.

A tudományos kritika nagyon különböző mértékkel mérte Aristoteles közgazdasági tanait. Míg egyfelől csodáló a legújabb időkig (például P. Janet¹ s mások) azon okoskodásait is nagy elismerésben részesítették, melyek még meglehetősen távol vannak a beható kutatások eredményein alapuló tudományos tanoktól; mások (különösen Dühring²) épenséggel semmibe sem veszik még azon fejtegetéseit is, melyekben legalább a tudományos elmélet csiráit látjuk. Az elfogulatlan kritika nem fogja Aristotelesnél keresni a nemzetgazdasági problémák tudományos megoldását, de másfelől a kezdeményezés és előkészítés érdemét sem fogja tőle megtagadni.³

Aristoteles szerint a családban (mint a társadalom elemi alkatrészében) kettős tekintély szabályozza a családtagok viszonyait, az atya és a férj tekintélye. Nő és gyermekek e tekintélynek alárendelvék ugyan, de nem úgy mint a rabszolgák, hanem mint szabad lények. A férj tekintélyét Aristoteles a polgári (republikánus) kormányzattal hasonlítja össze, az atyai tekintélyt pedig a királyi hatalommal. Ezt a természet így rendezte, mely a férfi jellemét úgy, mint az érettebb kort az uralkodásra

¹ L. P. Janet, *Histoire de la science politique*. 2. ed. T. J.

² Dühring, *Kritische Geschichte der National-Oekonomie und des Socialismus*. 2. Aufl. Aristoteles politikai nézeteit s különösen alkotmánytanát hasonló mértékkel méri Schvarcz Gyula *Die Staats for wienlehre des Aristoteles* című becses adatokat tartalmazó dolgozatában.

³ Nem szabad ignorálni, hogy a közgazdaságtan, mint önálló tudományszak teljesen modern jelenség és az újkor tudományos vívmánya. L. Knies: *Die politische Oekonomie*. p. 14. «Die Isohrung der nationaloekonomischen Theorie gehört zu den grossen Ergebnissen der neueren Zeit . . »

jobban képesítette, mint a női természet és az ifjúságot.¹

Aristoteles a férfi és nő közti viszonyt lényegében erkölcsi viszonynak tekinti. Jóllehet eleinte természeti ösztön vezeti őket össze, kiemelhető, hogy e szövetséget bizalom, kölcsönös jóakarata, igazi barátság nemesbítsék és szilárdítsák. A férfi és a nő erkölcsi tehetségei nem minden tekintetben azonosak: epén ennél fogva kiegészítik egymást. Azért csak szabad viszony felel meg szövetségek céljának. A nőt megilletik a szabad személyiség jogai. A nőnek is van saját akarata és erénye.² A nők rabszolgasága – Aristoteles szerint – csak ott fordulhat elő, ahol a férfiak is rabszolgaságra termettek.³ Aristoteles egyáltalán egészen másképp fogja föl a két nem viszonyát, mint Plátón. Korántsem hajlandó az utóbbit a nő emancipációjára való törekvéseiben követni. Aristoteles általában irtózik minden, a communistikus törekvésekkel kapcsolatos nívelllementől, melynek ára az egyéniség (az egyes lény saját szerű természetének és céljának) megsemmisítése. A sorok között olvasható a tiltakozás minden társadalmi nívelllement ellen. Aristoteles nein engedi meg, hogy férfi és nő hajlamai, tehetségei, rendeltetései azonosak. Fajkülönbséget konstatál, még pedig nem egy tekintetben. A nő akarataát gyöngének, erényét kevésbé

¹ *Politica*, L. I. C. και γαρ γυναικός άρχε: και τέκνων, ως ελευθέρων μεν έμφοιν, ου τον αυτόζ 5έ τρόπον της αρχής, αλλά γυναικός μεν πολιτικός, τέκνων οέ βα~λικός.

² V. o. *Ethica NICOM.* I. VIII. c. 7. ετέρα γαρ έκάστω τούτων αρετή και το έργον (Aristoteles e helyen a férfi és a nő közti baráti viszonyról szól.) Ugyanott L VIII. c. 10, 11., I-J.

³ L. *Politica*, I. I. c 1. Εν οε τοις βαρβάροις το ήλα και ουουλον την αυτήν ει τάξιν. αίτιον ο . ότι το φύσει αρχον ουκ ε'χουσιν, εζλλά γίνεται ή κοινωμία αυτών ουου.τ.ί και ουούλοα.

önállóan tartja. Hivatását nem az önálló működésben vagy keresetben, hanem a csendes háziasságban látja.¹ A kormány a férfit illeti, a kitől megkövetelhető, hogy a nőt a háztartás szabad tagjának, társának tartsa és annak saját hatáskörébe ne avatkozzék.²

Kevésbé szabad viszony a szülék és gyermekek közti viszony. Aristoteles csaknem kizárólagosan az atya és fiú közti viszonyra reflektál. Úgy tartja, hogy a gyermeknek atyjával szemben szoros értelemben vett jogai nincsenek, míg az atyának nem csupán jogai, hanem főleg kötelességei vannak a gyermek irányában. Az atya köteles a gyermek javáról gondoskodni. A gyermek erénye és akarata még tökéletlen. – A testvéri viszonyt Aristoteles a politikában nem fejtegeti: csak az etikában tárgyalja a testvéri szeretetet.³

A politikának legérdekesebb részeihez tartoznak azon fejtegetések, melyek Platón javaslatainak s terveinek bírálatával foglalkoznak.⁴ Aristoteles leghatározottabban elveti Platónnak azon nézetét, hogy az állam belső egységét család- és birtokközösség behozása által kellene és lehetne létesíteni. Másképp fogja föl a családi viszonyok sajátzerű erkölcsi jellemét, mely Platón eszményi államában az általános nívellmentben teljesen elvész.⁵

¹ *Politica*, I. 5. Λιτο δει, ὡσπερ ὁ ποιητής εἶρηκε περί γυναικός, οὕτω νομίζειν εχειν περί πάντων, γοναικι κόσμον ἢ σιγή φέρει, ἀλλὰ ἄλλοι οὐκ ἐπιτρέψονται; és a *Nicom. Ethica* idézett fejezeteiben.

² Platón és Aristoteles ellenkező álláspontjait e kérdésben jól jellemzi C. F. Gabba: *Delia condizione giuridica delle donne. Studio storico*. 1880. p. 36–42.

³ *Ethica Nicom.* I. VIII. c. 12.

⁴ *Politica*. L. 11.

⁵ Oncken találóan mondja (*Die Staatslehre des Aristoteles* I- p. 179. k.): «Durch und durch modern, fasst er (Aristoteles) die

Aristoteles elismeri, hogy olyan állapot, melyben az állampolgároknak, a társadalom tagjainak semmiféle közös tulajdonuk, ügyök és érdekek minden, egyáltalán nem képzelhető. Az állami közösség lényedéhez tartozik a hely közössége, a territórium egysége.¹ Más kérdem ha vájjon egy jó alkotmányra törekvő állam érdeke követelheti-e, hogy a közösség mindenre kiterjedjen? Hogy ilyen általános életközösség gondolható, azt Platón államtervezete bizonyítja, mely általános családközösséget céloz. Csak az a kérdés: mi jobb. a meglevő társadalmi szervezet, vagy a Platon-tervezte communistikus társadalmi rend? – Erre Aristoteles tétova nélkül Platón javaslatainak elvetésével és elveinek megczáfolásával felel.

Platón a család és tulajdonközösségről fölteszi, hogy tökéletesen biztosítaná az állam egységes jellegét, hogy az állam az által valódi egységgé válnék. Erre Aristoteles azt jegyzi meg, hogy az állam, mely e tökéletes szerves egységhez közelednék, nem maradna állam. Az állam természete változatosságot involvál, úgymond, és ennél fogva az egységre törekvés által az államból család, a családból egyén lenne. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az egységet a család tökéletesebben képviseli az államnál, az egyén' pedig tökéletesebben a családnál. Szóval, az ajánlott törekvés az állam megszüntetését eredményezhetné, – ha egyáltalán sikert arathatna. Mert az állam nem állhat egyenlő emberekből, hanem csak különböző egyénekből. Aristoteles azt tartja, hogy az a nivellement, melyben Platón a legfőbb állami jót látja, egyenesen az állam negatívójára vezetne.²

Verknüpfung zwischen Eltern und Kindern als ein sittliches und seelisches Verhältniss auf.»

¹ *Politico*,. L. II. c. 1.

² Id. h. Καίτοι φανερόν ἐστίν, ὡς προίουσα ναί γινομένη μία

De ha valóban a tökéletes egység volna a legfőbb jó, a Platon-javasolta intézkedések nem volnának célszerű eszközök. Platón ugyanis ott látja a legtökéleteseb egységet, hol mindnyájan ugyanazt nevezik enyémmnek és tiednek. Ámde ez kétértelmű mondat, mert e szót «mindnyájan» kollektív és distributív értelemben vehetjük. Hagyján, ha mindnyájan ugyanazt tekinthetnék a szó szoros értelmében magántulajdonuknak. Csakhogy ez lehetetlen, mert valóságos *contradictio in adiecto*. A hol pedig nők, gyermekek, javak *közös* tulajdont képeznek (nem minden egyén magántulajdonát) a kívánt sikert hiába várnák.¹

Aristoteles jól látja, hogy a rokonsági kötelek igazi jelentősége és becse éppen kizárólagosságukban, egyéni jellegekben áll. Mint a reális élet gondolkozó megfigyelője észreveszi és a tapasztalás eredményeként constatálja, hogy az emberek arra, a mi igen sok embernek közös tulajdonát képezi, legkevesebb gondot fordítanak. Arra utal, hogy az ember nagyon sok gondot fordít arra, a mi valóban az övé. tehát saját birtokára és ügyeire, míg a közös tulajdonnal keveset vagy éppen csak annyit törődik, a mennyit egyéni önérdeke követel. Az ember ezt nem mindig tudatos önzésből, hanem gyakran azért is teszi, mert azt gondolja, hogy majd gondoskodnak a közösről

μάλλον ουδέ πόλις εσται. πλήθος γαρ τι την φυσιν εστίν ή πόλις. γινομένη τε μία μάλλον, οικία μεν εκ πόλεως, άνθρωπος δ' εξ οικίας ε'σται. μάλλον γαρ μίαν την οϊκίαν της πόλεως φαίμεν αν, και τον ένα της οικίας

¹ *Politica*, L. IT. c. 1... ότι μεν τοίνυν παραλογισμός τις ε'στι. το λέγειν πάντας, φανερόν . διό εστί το πάντας το αυτό λέγειν ωδι μεν καλόν, αλλ' ου δυνατόν, (ὄδι ο' ουδέν ὁμοιοητικόν. (Ez esetben mindenki mindenről csak azt mondhatja: «ez a mienk»); nem pedig azt: «ez az enyémm»).

mások is. (így például kevés szolga rendszerint többet dolgozik, mint egy egész sereg.)¹

A Platon-tervezte államban minden korosabb ember minden ifjút fiának nevez.² Itt mindenki mindenkit roko-

¹ *Politica*, L. II. C. 1. ήκιστα γὰρ ἐπιμελείας τυγχάνει το πλείστων κοινόν. τῶν γὰρ ἰδίων μάλιστα φροντίζουσι, τῶν δὲ κοινῶν ἤττον ἢ ὅσον ἐκάστῳ ἐπιβάλλει, πρὸς γὰρ τοῖς ἀλλοῖς, ὡς ἑτέρου φροντίοντος, ὀλιγωροῦς; μᾶλλον.

² Minden adat arra vall, hogy Platonnak a családközösségre vonatkozó terve nem afféle, minden tapasztalati minta nélkül szükkölködő phantastikus ötlet volt. Morgan (*Ancient society*) azt hiszi, hogy Platont az ismertetett eszmékre a hellén és pelaszg őskor hagyományai vezették. Beöthy Leó ellenben (*A társadalmi fejlődés kezdetei*) valószínűbbnek tartja, hogy Platont az egykorú «vad népek állapotainak ismerete inspirálta». Az újkori ethnographiai kutatások, mint tudva van, kimutatták, hogy az úgynevezett természeti népek vagy a jelenleg is létező vad népek igen nagy részénél a nemi és családi (illetőleg rokonsági) viszonyok a Platón tervezte rendnek többé-kevésbbé megfelelő módon szabályozvák. Ókori írók pedig oly népekről tesznek jelentést, melyeknél a nők a férfiak közös tulajdonát képezték, vagy legalább állandó (a promiscuitást elvileg kizáró) házassági viszonyok és a culturénépeknél fennálló rokonsági kötelékek nem léteztek, így némely írók oly állapotot írnak le, melyben tényleg «az egykorúak mind testvérei, és (később) midőn felnőttek, mind férjei és feleségei egymásnak; az idősb nemzedék tagjai mind szülők, az ifjabbéi mind gyermekeik. Hasonló viszonyok léteztek. az ide tartozó jelentések szerint, a skvtháknál Tagadhatatlan, hogy «ez állapot, mely a polgárosult társadalom emberének annyira visszatetszik, lényegében ugyanaz, melyet Platón eszményképül állított föl eszményi államában». V. o Beöthy L: *A társadalmi fejlődés kezdetei*, p. 16., 138. és k. –Valójában nem az a legnagyobb baj, hogy Platón sehol sem létező, tökéletlen emberek által nem reálisai ható, költött állapotok ábrázolásában és ajánlásában leli örömét, hanem az, hogy egy, csak a társadalmi fejlődés és cultura alsó s legalsó fokain álló emberfajok kedélysükségletének s ethikai érzékének megfelelő ősalapotot eszményképül állít fel, a tökéletes államban

nának tekint: de a családi és rokonsági viszonyok épen ez által elvesztik azon bensőséget és kizárólagosságot, melyekben tulajdonképi beesők rejlik, és a melyek híjában alighanem a kölcsönös szolgálatból és áldozatkészségből sem fog sok maradni. Azért Aristoteles sokkal jobbnak tartja a meglevő tökéletlen állapotot, melyben általán legalább mindenkinek van valakije, a ki igazán az övé. Találó humorral mondja, hogy jobb az adott viszonyok között rokonnak, mint az álmodott tökéletes állapotban gyermeknek lenni.¹ Különben ő azt hiszi, hogy a természet gondoskodott arról, hogy ilyen állapotban is némelyek kitálálják (a hasonlatosságnál fogva megismerjék) szüleiket és gyermekeiket, és a természeti ösztön hatása alatt a törvényt kijátszani igyekezzenek. Továbbá arra is figyelmeztet, hogy a jelzett állapotban a rokonsági köteleknek a büntényeknek nem szabnának határokat. Itt azután gyalázás, czivódás, gyilkolás nem csupán az állami törvényt, hanem (miután a vérrokonsági kötelek ismeretlenek) a természet legszentebb törvényét is sértenék. E bajok szükségképen gyakrabban fordulnának elő ott, a hol a vérrokonsági kötelek ismeretlenek volnának.²

Két dolog – mondja Aristoteles – kelt leginkább érdeket és jóindulatot az ember keblében. Ezek a tulajdon és a szeretet. A platonikus alkotmányban pedig sem az egyiknek számára sem a másiknak számára nincsen

elérhető, eszményi célul tűz ki; s így a kulturális fejlődést visszafelé csavarni igyekezik.

¹ *Politica*, L It c 1. κρείττον γαρ ἴοιτον ἀνεψιον εἶναι, τ, τον τρόπον τούτων οἶον.

² Id. h. ἀλλά ν,αἶ πλείον συμβαίνειν αναγκαίον ν ἀγνωσούντων η γνωρίζόντων.

hely.¹ A rokonsági vízumokat végre teljesen össze-zavarja Platón azon concessioja, mely az átmenetet egy osztályból a másikba bizonyos cetekben megengedi. Mert itt azután még a látszatos kapcsolat is megszakadna.²

Aristoteles a Platon-magasztalta birtokközösséget szintúgy nem tartja egészséges és üdvös intézménynek, mint a családközösséget. Azon meggyőződést fejezi ki, hogy a birtokközösség korántsem eredményezné a tökéletes egységet és egyetértést, melyről Platón álmodozott, hanem ellenkezőleg folytonos perlekedések és súrlódások forrását képezné. Arra utal, hogy a tökéletes birtokközösség nem csupán a magántulajdonban való gyönyörködést, hanem még a jótékonyt is lehetetlenné tenné és szintúgy véget vetne a helyes gazdálkodásnak, mint a nőközösség véget vetne az önmérsékletnek. Azért Aristoteles határozottan elveti a tulajdonközösséget, a collectiv tulajdon rendszerét. Az egyén szabad haszonélvezetet és a tulajdon helyes felosztását tartja jog- és észszerűnek.³

Aristoteles nem éri be a Platón communistikus alapelveinek elvetésével, hanem a részletekben is sok hézagot, ellenmondást és tévedést mutat ki. Gyakorlati érzékével gyorsan kitalálja, hogy a birtokközösség kérdése többféle formulációt és megoldást enged meg, sőt több kérdést involvál, tehát nem olyan egyszerű, mint a minőnek Platón abstract formulációjában látszik.

Mindenekelőtt a birtokközösség kérdését elkülöníti a feltétlenül elitelt nő- és gyermekközösségtől. Azután a

¹ *Politica*. L. II. c. 1. Λύο γαρ εστίν, α μάλιστα ποιεί κτ'εσ-
χαι τους ανθρώπους καί φίλε:z, το τε ίδιον κ αϊ το αγαπτ'όν. ων ουδέ-
τερον οίον τε υπάρζειν τοις ουτο πολίτευομένοι

² Id. h. L. II. c. 1.

³ Id. h. L. II. c. 2.

tulajdonközösség három speciális esetét különbözteti meg 1. A telkek magántulajdont képezhetnek, a termények pedig (mint közös tulajdon) összegyűjthetők és eloszthatók. 2. Képzeltető, hogy az egész földbirtok közös tulajdon és közösen műveltetik. de a termés az egyéni szükségletekhez képest osztatik el. 3. Telkek és termények, birtokok és jövedelmek köztulajdont képezhetnek. Aristoteles megjegyzi, hogy a két első eset némely népeknél tényleg előfordul.¹

A stagirita lehetetlennek tartja a munka és a birtok, a munka és az élvezet tökéletesen egyenlő felosztását. Semmiképen sem hisz a birtokközösség üdvös hatásában. Arra utal, hogy a speciális célokra kisebb mértékben reálisait, ideiglenes birtokközösség is mindenütt sokféle bajokat szült. Véleménye szerint a létező rendszert kell erkölcsileg nemesbíteni és jó törvények által szabályozni; mert az így tökéletesített rendszer a köztulajdon és az egyéni magántulajdon előnyeit egyesítené.² Már ő is a productió (a munka productivitása) szempontjából ítéli el a communismust. Azt tartja, hogy a munka termékenyebb, ha mindenki a maga érdekében dolgozik. A közös élvezet

¹ *Politico*. L. IT. e. 2. V. ö. E. de Laveleye: *Das Ureigenthum* (herausgegeben und vervollständigt von K. Bücher), p. «[^]24. s k

² *Politica*. L. II. c. 2. ον δε νυν τρόπον έχει και επικοσμ-η)·έν ήσει και τάξε: νόμων δρι)ών, ου μικρόν αν διενέγν.αι. εζει γαρ το εΞ αμφοτέρων αγαθόν, λέγω δε το εΞ αμφοτέρων το εκ του κοινάς είναι τας κτσει και το εκ του ιδίας, δει γαρ πακ μεν είναι οινάς, όλως δ' ιδία:.. Az állam főhatalma itt is az uralkodó szempont. Az egyént fáz állampolgárt) voltaképen csak a közösség céljainak megfelelő vagy azokkal összeférő haszonélvezet illeti meg. Az eredeti tulajdonos az állam. V. ö Knies: *Die politische Oeconomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode*, p. 132.

zetet pedig, azt hiszi, létrehozhatja a polgárok nemes érzülete is, azon elv szerint, hogy barátok között minden közös (κοινά τα φίλων), így például Lacedaemonban az egyik polgár gyakran a másik rabszolgáit vagy lovait is használja. Csakhogy ezen ecetnek az általánosítása kissé sanguinikus ötlet, mely talán jobban illenék a Platón politikai ideológiájához, mint egy Aristoteles óvatos gondolkozásmódjához és gyakorlati politikai érzékéhez.

Aristoteles azt javasolja, hogy mindnyájan tartsák meg elkülönített magántulajdonukat és a haszonélvezet által tegyék azt közössé. Kétségkívül a dolog megfontolása után az utóbbi tekintetben túlságos természeti hajlandóságot maga sem tett föl. Hozzá is teszi, hogy a törvényhozó igazi feladata a polgárokat erre nevelni.¹ Remélni látszik, hogy a közös haszonélvezet előbb-utóbb majd csak meglesz valahogy – il mondo fara da se – ha csak a polgárok megfelelő erkölcsi nevelésben részesülnek.

A magántulajdon előnyeinek feláldozását Aristoteles feltétlenül visszautasítja. Azon kimondhatatlan, (az önszeretettel kapcsolatos) megelégedésre utal, melynek forrása a magántulajdon. A jogosult önszeretetet, mint eredeti érzelmet megkülönbözteti az egoismustól vagy a mértéktelen, túlzott önszeretettől, melyet határozottan kárhozzat. Arra figyelmeztet, hogy oly hajlamok, mint a bőkezűség és a vendégszeretet nem fejlődhetnek magántulajdon és szabad rendelkezés nélkül. Erélyesen vitatja azt a nézetet is, mely szerint a meglevő állapotban előforduló bajok és bűntények oka az, hogy nem létezik tulajdonközösség. Ő az erkölcsi

¹ *Politica*, L. II. c. 2. φνζ:ροζ τοίνυν, ότι βέλτιον είναι μεν ιδίας τās κτήσεις, τ δε χρήσει τ:οι:ι z z.οινάς. δτω; δε γίνωνται τοι ούτοι, τοο νομοΟίτωο τωστ' έργων ιδιοz εστιν.

romlottságban találja e bajok igazi okát. Ezt pedig, úgy tartja, nem lehet a birtokközösség decretálása által megszüntetni.¹

Platón nem vette észre, hogy a közös tulajdon sokkal több perlekedésre nyújt alkalmat, mint a magántulajdon. Igaz, hogy ez nem szembetűnő, mert a tulajdonközösség csak kivételkép fordul elő.² Platónnak e tapasztalati ténynyel ellenkező reményeit Aristoteles pusztá illúzióknak tartja. Platón mindig csak az állam egységes jellemét tartja szemmel; ennél fogva azután a nivellementben nem tart se határt, se módot, és megfeledekezik arról, hogy így az állam lényegét is megsemmisíti

Az állam természetével és feladatával összeférő egyseget és közösséget nevelés által kell létesíteni. Ez irányban nem Platón communistikus rendszerétől, hanem a philosophiától, a törvényektől s az erkölcsöktől várhatni sikert.

Aristoteles azt is kifogásolja, és méltán, hogy a Platón államszervezetében épen a nagy tömeg szervezetéről nincsen szó. hogy nem határoztatik el, ha vájjon a földműveseknek saját családjuk és birtokuk legyen-e, avagy ezeknél is család- és birtokközösség uralkodjék? Ha ez utóbbit akarja, hol az alsó és felső, dolgozó és kormányzó osztályok közti különbség? És mi bírná az alsó osztályokat tartós engedelmességre, subordination, lemondásra? Ha az első esetet tesszük fel, szükségképen két állam lesz az államban, mejyek között békés, harmonikus viszony nehezen

¹ *Politica*. L. II. c. 2.

² Id. h. ἐπεὶ καὶ τοὺς κοινὰ κεκτημένους καὶ κοινωνοῦντας πολλοὺς διαφορομένους μᾶλλον ὀρώμεν ἢ τοῦτο χωρὶς τὰς οἰοῖσιν ἔχοντες . etc.

képződhetik, mert az egyiknek feladata nagyon hasonlít egy őrseregéhez. Bajok, panaszok, perek ez esetben sem maradhatnak el.¹

Platón a nevelésben biztos szert talál ugyan; de jellemző, hogy ebben csak a hadakozók és kormányzók részesülnek. Egyáltalán nem határozza meg, milyen alkotmányval bírjanak, milyen nevelést nyerjenek, milyen törvények szerint éljenek az alsó osztályok.² A keresztülvitel akadályai, gyakorlati nehézségeivel legkevésbé sem gondol. Lelkesedésében elkerüli a legközelebb eső kérdéseket s kételyeket is. Midőn kimutatni igyekszik, hogy a férfi és a nő teendői azonosak, az állati életben keres illusztráló példákat; de nem veszi számba, hogy az állatoknál házi gazdaság nem létezik. A törvényhozónak feladatú ki, az egész állam boldogságáról gondoskodni; de a felső osztályokat, a kormányzókat előre megfosztja a boldogság, az élet élvezetének alapfeltételeitől. Már pedig miben állhat az állam boldogsága, ha tagjainak nagy része, sőt egész osztályok nem ismerik a boldogságot? És ha a kormányzók, a felső osztályok, nem részesülnek a boldogságban, hol lesznek a boldog emberek? Talán a minden magasb jogtól s hivatástól megfosztott tömegben?³

Mіндеzen kételyeket Platón valóban nemcsak nem osztatja el, de jobbára fel sem veti. Az ellenérvek, kéte-

¹ *Politica*, L. II. C. 2. *σμία γαρ πάλει δύο πόλεις ἀναγκαιον εἶναι, καὶ ταύτας ὑπεναντίαχ α) λαλαῖς. ποιεῖ γαρ τοὺς μὲν φύλακας, οἷον φρουροὺς, τοὺς δὲ γεωργοὺς καὶ τοὺς τεχνίτας καὶ τοὺς ἄλλους πολίτας.*

² Id. h.

³ Id. h. *Ἀδύνατον δὲ εὐδαιμονεῖν οὐκ ἔστιν, μὴ τῶν πλείστων, μὴ πάντων μερῶν ἢ τινῶν ἐδδόντων τὴν εὐδαιμονίαν ... ἀλλὰ μὴ εἰ οἱ φύλακες μὴ εὐδαίμονες, τίνες ἕτεροι.*

lyek, negatív instantiák érvényesítését, – nem tekintve az interpretáció és a kritika némely (néha túlságosan gáncsolt) hiányait. – Aristoteles elvitathatatlan érdemeinek ismerhetni el.

A *Respublica* bírálata után Aristoteles a *Törvényeket* is bonczkés alá veszi. E munkát helyenkint megélesebben, még erélyesebben bírálja; annyira, hogy némelyek a kritikus objectivitását is hiányolják és igazságtalansággal vádolják őt.¹ Habár a *Törvények* bírálatának egyes részletei alaposság tekintetében kissé egyenlőtlenek, túlzás vagy kisebb hiányoknak mikroszkopikus vizsgálata nélkül alig lehet a philosophust itt (vagy a *Respublica* kritikájában) szándékos igazságtalansággal vagy tendentiosus elferdítéssel vádolni.

Könnyen érthető, hogy némely, a *Törvényekben* előadott javaslat élesebb iróniát is provokált. Aristoteles nem egyszer elismeréssel adózik a dictió nagyszerűségének, a gondolatok eredetiségének és gerjesztő erejének; de magától értetődik, hogy e jelességek előtte a gyöngeségeket nem rejthették el, hogy minden lépten-nyomon szükségesnek tartotta a keresztülvitel rengeteg nehézségeire figyelmeztetni, melyeket Platón a metaphysikus rendületlen bizalmával egyszerűen ignorál. így a politikai jogokat élvező polgárok számára és szerepére vonatkozó határozatokhoz Aristoteles azon oldaljegyzetet teszi, hogy rengeteg terület szükségeltetnék 5000 henyélőnek és a megfelelő asszony-

¹ L. P. Janet: *Histoire de la science politique*. T. v. «La critique des Lois ... est généralement inexacte et injuste et je dirais presque volontairement injuste.» Mások hasonló tendenciát tulajdonítanak a *Respublica* kritikájának is, sőt egyáltalán kétségbe vonják a kritikus jóhiszeműségét; így például Schvarcz Gyula: *Sallustius államformái és a görögök politikai irodalma*. 1885.

és szolgaseregnek eltartására ő elvileg nem ellenzi ugyan a föltevések választását. De a lehetetlenre, úgymond, még sem szabad vetemedni.¹

A birtok-minimumra vonatkozó platonikus törvényben Aristoteles azon határozatot hiúm ólja, hogy a birtoknak lehetővé kell tennie a mértékletes életet. Arra utal, hogy nem csak a mértékletességet, mely nem zárja ki a szegénységet, hanem az adakozást is lehetővé kell tenni. Kifogásolja azt is, hogy a polgárok létszámának változatlansága nem biztosítatik czélszerű cautelák által, hogy a *Törvények* a gyermeknemzésnek nem szabnak korlátokat, hanem azon föltevésből indulnak ki, hogy a gyermektelenség esetei úgy is ellensúlyozzák a sok gyermekű családokat és így elejét veszik a túlnépesedésnek. Ámde a népesezési mozgalom szabályozatlansága a *Törvények* államában rosszul fér össze a birtokrészek eloszthatatlanságával.

A gyermeknemzésre vonatkozó korlátozó határozatot Aristoteles fontosabbnak tartja, mint a birtok-minimum és maximum megállapítását. Egyenesen a születek számának (egy szülés-maximum) meghatározását hozza javaslatba. És hozzáteszi, hogy a megállapításnál számba kellene venni a holtszületeket és a gyermektelen házasságokat. Mert ha az állam itt nem szab korlátokat – a létező államok pedig csaknem kivétel nélkül nem teszik ezt – elszegényedés, lázadások és bűntények nem sokáig várattják magokat.³ Már a legrégebb törvényhozók egyike, ko-

¹ *Politica*, L. IT. c 3. Αεί μεν οον ύποτίΟ-εοΟ-αι κατ' ευχήν, μηδέν μέντοι αδύνατον.

² Id. h. άτοπον δε και το τάς κτήσεις ίσάζοντα το περί το πλήθος των πολιτών [χή κατασν.ευάζειν, αλλ' άφειναι την τεκνοποιϊαν αόριστοζ.

³ Id. h. μάλλον δε δειζ ύπολοφοι τις αν ώρίσδ-αι της ουσίας

rinthusi Pheidon is átlátta, hogy a javak egyenlőtlen fölosztása mellett is kívánatos, hogy a polgárok és családok száma ne változzék.

Itt veszszük észre Aristoteles szellemében egy, a legújabb kor társadalmi elméleteiben kiváló szerepet játszó probléma fölvilágítását, egy gondolat megpendítését, mely némely újabb társadalmi elméletben szorosabb kapcsolatba hozott a legfontosabb közgazdasági kérdésekkel; kivált Malthus (sok dicséretben és még több gáncsolatban részesített) elméletében.

Nyilvánvaló dolog, hogy Aristoteles gondolata és az újabb népesedési elméletek közt, különösen Aristoteles és Maithas között, még igen hosszú út van. Nem kevésbé kétségtelen, hogy Aristoteles e társadalmi kérdésnél egészen más megoldási módozatokat tart szemmel, mint a későbbiek. Tagadhatatlan, hogy ő ezen a téren olyan eszközöket is hajlandó ajánlani, melyeket a modern büntetőjog bűntényeknek minősít.¹ Aristoteles másképen véli a népesedési mozgalom korlátozását elérhetni, másképen fogja fel az egyén jogait és az állam beavatkozási jogát s kötelességét mint a későbbiek; de az a tendentia, mely a későbbi törekvéseket jellemzi, már az ő socialpolitikai tanaiban is érvényesül. A problémát már ő veti föl.² Sőt

την τεκνοποιίαν, ὥστε ἀριθμοῦ τίνος μὴ πλείονα γενναίαν ... τοῦ δ' ἀρεῖσθαι καὶ ὡς ἂν ἐν ταῖς πλείοτασι πόλεσιν, πενίας ἀναγκαῖον αἴτιον γίνεσθαι: τοῖς πολίται' ἄρα ἢ δε πενία στάσιν ἐμπο' εἰ καὶ κακοοργίαν.

¹ *Politica*, L. Vtt. c. 14. ὠρίο-αι γὰρ δεῖ τῆς τεκνοποιίας το πζ,ήος. Εἰάν δε τισὶ γίνηται παρὰ ταῦτα συνδουασ&έντων, πρὶν αἰσῆσιν γγενεα'. καὶ ζώῃν, ἐμποιεῖσα^α: δεῖ τὴν ἀμβλωσιν stb. — A modern fölfogást jól jellemzi Ihering: *Der Zweck im Recht*. I. Bd. 8. G.

² Ezt Malthus maga is határozottan elismeri. L. *Essai sur le principe de population* (francia kiadás, 1809.) T. I. ch. 13.,

ő azt az állítást koczkaztalja hogy a népesedési mozgalom szabályozását tekintettel magasabb társadalmi érdekekre, nem kell és nem szabad a bajokkal nem sokat törődő természetre vagy a tudatlan könnyelmű és lelkiismeretlen emberek tetszésére bízni. Kimondja, hogy nem szabad a tömeg közönyössége kedvéért a jövő nemzedék jólétét, a társadalmi rendet és békét veszélyeztetni.

Aristoteles a politikai rendszerek bírálatában megemlékezik Chalcedoni Phaleasról is. az ókori communisms atyjáról. Ez tudniillik, mint Aristoteles mondja, az első. ki a birtokok egyenlő felosztását javaslatba bozta. Megjegyzendő, miszerint Phaleas is észrevette, hogy ez intézményt csak egy új állam alapításánál lehetne nagyobb nehézségek nélkül megvalósítani. De a létező államokban is elérhetőnek tartja a célt, és pedig esetleg a gazdagok és szegények összeházasítása által.¹

Aristoteles a communistikus rendszerekben és tervekben kiváltkép azt kifogásolja, hogy inkább az összes birtokok egyenlőségét, mint az egyes birtokok közép mértékét veszik tekintetbe. Már pedig az egyenlőség nem sokat érne ilyen közép mérték nélkül. Jóllehet ez sem tenne mindent. Mert nem a vagyonkülönbségek megszüntetése, hanem a

p. 321–325. «Aristote a done vu nettement que la forte tendance de la race humame a s'accroitre doit, si l'on n'v met obstacle, renverser tout Systeme fondé sur l'égalité de proprietor ... » «Get auteur semble avoir bien vu Terreur ou. depms Lycurgue, plusieurs autres législateurs sont tombés. Il parait avoir senti. qu'encourager la naissance des enfants sans pourvoir a leur entretien. c'est obtenir un très petit accroissement de population au pnx d'un très grand accroissement de misère et de souffrance.»

¹ *Politica*. L. 11. c. 4.

vágyak egyenmértékének létrehozása volna a fődolog. Ezt pedig nem lehet elérni, mielőtt a nép erkölcsi műveltsége elegendő magaslatra nem emeltetett.¹

Megfontolandó továbbá az is, hogy nem csupán a birtokok egyenlőtlensége, hanem a kitüntetések egyenlőtlen elosztása is lázadásokat és forradalmat idéz elő. Aristoteles észreveszi, hogy nemcsak a legszükségesebb életfeltételek hiánya bírja az embereket zavargásokra s bűntényekre, hanem túlcsapongó vágyak is. Ezeknek a helyes mértéke többet érne a vagyonok egyenlőségénél, melynek eltűrésére éppen a tehetségesebb egyének nem nagyon hajlandók és mely a nagy tömeg vágyainak se tenne mindenkorra eleget; mert «a vágy természete határt nem ismer.»²

Épen Phaleas elméletében nagy hézag mutatkozik. Mert ő csak a földbirtokot akarja egyenlő részekre osztani, de a vagyon egy éh fajjaival nem törődik.³

Aristoteles nem csupán egyes írók és törvényhozók társadalom-philosophiai elveit, hanem néhány létező állam szervezetét, társadalmi intézményeit s törvényeit is éles elmével bírálja. A spártai alkotmány tárgyalásánál meg-

¹ *Politica*, L. II. c. 4. δῆλον οὖν, ὡς οὐχ ἰκανὸν τὸ τὰς οὐσίας ἴσας ποιῆσαι, τὸν νομοκτῆν, ἄλλα τοῦ μέσου στοχαστέον. ἐτι δ' εἰ τις καὶ τὴν μετρίαν τάξιεν οὐσίαν πᾶσιν, οὐδ' ἐν ὀφελος, μᾶλλον γὰρ δεῖ τὰς ἐπιθυμίας ὁμαλῖναι, Ὡς τὰς οὐσίας, τοῦτο δ' οὐκ ἐστὶ, μὴ παιδευσμένοις ἰκανῶς ὑπὸ τῶν νομῶν. — Aristoteles jól látja, hogy azon gyökeres társadalmi reformok és új intézmények, melyeket a létező viszonyokkal és a fejlődés folytonosságával keveset törődő reformátorok terveznek, más embereket követelnek, és hogy a kevésbbé utópikus gazdasági és társadalmi reformok létesítése is legelső sorban a társadalom erkölcsi átalakulásától, a nézetek és szokások tisztulásától függ.

² id. h. L. II. c. 4. ἀπειρος γὰρ ἡ τῆς φύσις.

³ Id. h.

emlékezik a spártai nők féktelen életmódjáról. Rosszalja, hogy az alkotmány szelleméből eredő szigorú fegyelem a nőkre nem terjed ki. A tapasztalatból azt a tanulságot vonja le, hogy ott, a hol a nők viszonyai rosszul rendezvék, a társadalmi és jogi rend alapja is romlásnak indul. Különösen arra is utal, hogy a nőkormányzatot rendszerint anyagi és erkölcsi hanyatlás kíséri.¹

Aristoteles végzetes anomáliát lát abban, hogy a földbirtok egy eltűnő kisebbség kezében van. A népesség szaporítására bátorító spártai törvényeket ártalmasoknak, czelelleseknek tartja.² A spártai intézmények bámulóival szemben utat tört az elfogulatlan kritikának. A spártai alkotmány kritikája által, melyben kimutatja, hogy a spártai törvényhozó sok tekintetben eltévesztette célját, elősegítette némely előítéleteknek az elnyomását.³

Anticomunisticus irányra daczára Aristoteles a krétai ét-társulatok szervezetét helyesli és többre tartja, mint a spártaiakét. Mert a krétaiaknál mindnyájan a társadalom költségén tartatnak el:⁴ a spártaiaknál ellenben az egyesek kénytelenek a költségeket viselni és elvesztik a polgárjogot, ha erre képtelenek. Egyébként a stagirita nem helyesli a krétai politikai intézményeket.⁵ A karthágói alkotmány tárgyalásánál határozottan kárhoztatja az állami hivatalok s méltóságok megvásárolhatását és több hivatal accumulatiójának a lehetőségét. Az összeférhetetlenség elvét a lehető legnagyobb terjedelemben tartja alkalmazandónak,

¹ *Politica*, L. II. c. G.

² Td h. φανερόν, ότι κολλών γινομένων, ττ,ς οέ χώρας ούτω αναγν, αϊον πολλοίς γίνεσαι πέντας.

³ L. Oncken: *Staatslehre fies Aristoteles*. T. p. 255.

⁴ V. o. E. de Laveleye: *Das Ureigenthum*. p. 324., 328.

⁵ *Politica*, L. II. c. 7.

mert kívánatos, hogy mindenki egész erejét egy hivatásnak szentelje».¹

Állampolgárnak szoros értelemben Aristoteles azt nevezi, ki a törvényhozási, igazságszolgáltatási és közigazgatási funkciókban részt vehet.² Az állampolgári jogok, tökéletes alkotmányú államban, csak azokat illetik meg, kik a primitív szükségletek kielégítésére szolgáló, gépies munkától fölmentvék. Azért nemcsak a rabszolgákat, kik egyes embereknek tesznek efféle szolgálatokat, hanem a bérmunkásokat is, kik a község vagy az állam részére dolgoznak, elválasztja az igazi állampolgároktól.³

A politikai jogok tökéletes egyenlőségét Aristoteles csak ott tartja méltányosnak, a hol az emberek egyenlők. A gazdagok rendszerint nagyobb jogokat követelnek, arra hivatkozva, hogy megbízhatóbbak a birtoktalanoknál. Másfelől az előkelő családok tagjai származásukra hivatkoznak. Aristoteles ez igényektől nem tagad meg minden jogosultságot. De határozottan elveti a plutokratikus oligarchiát, melynek jogát csak azon esetre ismerné el, ha az állam nem volna egyéb egy kereseti célokra alapított társaságnál.⁴

Ámbár Aristoteles nem ignorálja a vagyonskülönbségek társadalmi jelentőségét; nem keresi azokban a politikai jogok egyenlőtlen felosztásának ultima ratióját. A gazdagság szülte hibákat épen úgy hangsúlyozza, mint a

¹ *Politica*, L. 11. c.. φαύλον δ' αν οόξειεν είναι και το πλείους αρχάς τον αυτόν αρχειν

² Id. h. L. III. c. 1.

³ Id. li. c. 3. σε ελτίατν πόλις ου ποιγει βάνανσον πολιτών Κι οέ καί ούτος πολιττ^, άλλα πολιτου άρετήν ... λεκτέον ου παντός οού' ελευθέρου μόνον, άλλ' οσαι των έργων εισιν αφειμένοι των αναγκαίων.

⁴ Id. h. c. 5., c.6.

szegénységből eredő bajokat Azt tartja, hogy a szegények nem tudnak kormányozni s hogy a gazdagok nem értenek az engedelmességhez és szabad emberek kormányzásához.¹ Innen van, úgymond, hogy vége az egészséges közszellemnek, az egyenlőségnek, valahányszor a társadalom csak e két kategóriára, gazdagokra és szegényekre oszlik. Valamint az életben egyáltalán a középút, a helyes középérték a legjobb,² úgy a társadalmi és állami életben legjobb a jómódú középosztály. A hol ez a túlnyomó elem, ott a társadalmi szervezet egészséges. A legtartósabb társadalmi rend ott található, a hol a társadalom súlypontja a jómódú középosztályban van. mely túlkapasokra legkevésbé hajlandó és a rend és béke fentartásáról leginkább gondoskodik.³ Azért az az alkotmány, mely iránt Aristoteles különös rokonszenvvel viseltetik, a politia (πολιτια). Ennél ugyanis (a jómódú középosztály túlsúlya következtében) az oligarchia és a demokratia szélsőségeinek elkerülése sikerül.

Aristoteles behatóan tárgyalja a különböző alkotmányformák jellemét, eredetét és létfeltételeit. Kettős szempontból ítéli meg azokat, az állami cél felfogása szerint és a politikai hatalom felosztása szerint. Az utóbbi tekintetben a kormányzók vagy uralkodók száma képezi a felosztási elvet; a mennyiben a hatalom majd egy embernek, majd egy kisebbségnek, majd az összes polgárságnak kezében van. Az első szempontból Aristoteles a normál alkotmányokat, melyek a közjót tartják szemmel, meg-

¹ *Politico*., L. IV. c. 9.

² *Ethica Nicomachea*. L. II. o. 2.. c. 6.

³ *Politica*. L. IV c. 9. οἴλον ασα, ὅτι και ἡ κοινωμία ἡ πολιτικὴ δια τῶν μέσων οἰο-εο ευτυχία μεγίστη τοὺς πολίτευο χενου': οὐτίαν σ'ysiv μέν κν.Ι ἰκανήν. V. 0. L. V. C. 1.

különbözteti az elfajúltaktól, melyeknél a kormányzóknak saját előnyök a legfőbb cél.¹ Azt tartja, hogy minden alkotmány hibás, melyben nem a közjó a suprema lex; – akár egy ember, akár a tömeg kezében legyen a hatalom. A jelzett két szempontból Aristoteles hat íoalakot különböztet meg, három normál és három hibás alkotmány formát. Amazok: monarchia, aristokratia, politia. Emezek: tyrannis, oligarchia, demokratia. Osztályozását legalább nagyjában még a legújabb időben is adoptálták a politikai tudományok kiváló mi velői.²

Aristoteles nem mond ugyan le minden politikai eszményről: de a reális viszonyok alapján megvalósítható célzt akar kitűzni. Ő az államformákat is úgyszólván a természetbúvár szemével vizsgálja.³ Egy tökéletes állami rend mintaképének ábrázolását nem tekinti a politika első vagy egyetlen feladatának. Szerinte a politika teendőihez tartozik, a létező alkotmányok létokát, eredetét, fentartó princípiumát nyomozni, és ezen az úton kipuhatolni: hogy milyen állami rend a legjobb, meghatározott viszonyok között?⁴ Ez értelemben Aristoteles nem gyönyörködik egy

¹ *Politica*. L. III. c. 5.

² Bluntschli. *Allgemeine Staatslehre*. VI. Buch. – Tagadhatatlan, hogy Aristoteles alkotmánytanában, tehát épen politikai elmélete azon részében, melynek sokan a legnagyobb becszt tulajdonítják, igen sok ingadozás, bizonytalanság és megoldatlan nehézség észlelhető, melyekre a legújabb időben (Aristoteles bűnlajstromát itt-ott talán túlságos szigorral szerkesztve, de sok találó érvet is felhozva) különösen Schvarcz Gyula is utalt. L. *Die Staatsformenlehre des Aristoteles und die moderne Staatswissenschaft*, (küli-rienyomat az *Elemente der Politik* ozirntt mtthol.) Leipzig, 1884.

V. ö. Zeller: *Philosophie der Griechen*. II. '2. p. 553. s k.

⁴ *Politica*, L. IV. c. 1.

legfőbb abstract elv vagy egy csalhatatlan dogma felállításában, hanem a tapasztalt politikus gyakorlati érzékével számbaveszi a történelmi fejlődést, az alkotmányok és általán a társadalmi és állami intézmények kapcsolatát a nemzeti élet speciális feltételeivel, az időben és térben változó kulturális tényezőkkel.¹

Alkotmánytanának részleteit, tekintettel feladatunk hatáira, itt nem tárgyalhatjuk. Elég, ha államtanából még kiemeljük az állami cél meghatározását.

Aristoteles szerint az állam nem csupán helyközöség, sem pedig oly intézmény, melynek egyetlen föladata az élet és a magántulajdon biztonságáról gondoskodni, hanem a nemzetségek és községek oly egyesülete, melynek feladata nem csupán az együttélést, hanem a tökéletes és önelégült társaséletet is lehetővé tenni. Az állami cél tehát az emberiséghez méltó boldog élet.² E cél elérése bizonyára jobban van biztosítva ott, a hol a törvények uralkodnak, mint ott, a hol gyarló emberek uralkodnak. Azért mindenekelőtt arra kell törekedni, hogy a törvények, még pedig bölcs törvények uralkodjanak.³

Ámde a törvény általános határozatai nem gondoskodhatnak minden lehető speciális esetről. Azért nemcsak a törvények javítása, hanem esetről esetre a törvény kiegészítése, hézagainak pótlása a bíró által is szükségessé válik.

¹ Oncken találóan mondja (*Die Staatslehre des Aristoteles*. I. p. 16): «Sein Standpunkt ist der der Aufklärung, der geschichtlichen Beurtheilung, der methodischen Kritik, der erfahrungsmässigen Forschung.»

² *Politica*, L. III. c. 5.

³ Id. h. c. 6.

Aristoteles arra is figyelmeztet, hogy a törvények jelleme az alkotmány jellemével benső kapcsolatban van. *K* szerint normál alkotmányban igazságos törvények jönnek létre. A törvények az alkotmányokhoz alkalmazkodnak, nem megfordítva.¹

Aristoteles a társadalmi paedagogia szempontjából fölötte fontosnak tartja, hogy az ifjúság az alkotmány szellemében neveltessék.²

Figyelemre méltó azon észrevétel, hogy a társadalmi osztályok különböző aránya különböző alkotmányokat létesít. A mint a népesség főleg földművelőkből, (kisbirtokosokból) vagy kereskedőkből, kézművesekből vagy birtoktalan napszámosokból áll. az alkotmánynak más-más jelleme lesz. Így a demokratiának rendszerint szilárd és tartós alapja van, a hol a társadalmi test súlypontja a földművelők osztályában van, mely az állami ügyek vezetését szívesen bízza arra képezített szakemberekre és megelégszik a közreműködés szerény mértékével. Egészen másképp áll a dolog, a hol a kereskedők vagy a bérmunkások vannak többségben, mert ezeknek életmódja és foglalkozása más törekvéseket gerjeszt. Ha egy főleg ilyen mozgékony, változtatásokra hajlandó elemekből álló társadalomban a régi szokások és hagyományok tekintélye veszendőbe megy. rendszerint korlátlan népuralom keletkezik, mely a jogi rend állandóságát a nagy tömeg szeszélyeinek áldozza föl.³ Aristoteles azt tartja, hogy a politikusnak számba

¹ *Politia*, L. IV. c. !.

² Id. 1). L. V. c. 7. χέγτον οέ κάντον των ειρτυ.Εz
το τάς πολιτειας, ű νυν ολιγο^ροοσ: το
προς τάς πολιτείας.

² id. h. L. IV. c. 5.. 10.

kell vennie azt a befolyást, melyet különböző hivatások s foglalkozások az egyes osztályok szellemére és közvetve a közszellemre gyakorolnak. E szerint nem szabad megfeledkeznie arról, hogy az egyik életmód vagy hivatás a conservatív hajlamokat, a hagyományokhoz való ragaszkodást erősíti, a másik ellenben folytonos nyugtalanságot s elégedetlenséget szül, újításokra s a fennálló társadalmi rend felforgatására gerjeszt. És valóban, minden céltudatos társadalmi politikának értékesítenie kell e tanulságot.

Aristoteles legtöbbször becsüli a földművelő népek társadalmi szervezetét. Dicséri a régi törvényes intézkedéseket, melyek a földművelő osztály erősítését vették célba vagy gyarapodásának akadályait háritották el, és pedig majd a földbirtok maximumának megállapítása által, majd azon határozat által, hogy a családi birtoknak egy meghatározott része adóssággal nem terhelhető.¹ Aristoteles e társadalmi elem fejlesztését már azért is igen fontos feladatnak tartja, mert annak életmódja s foglalkozása legnagyobb mértékben fejleszti a conservatív hajlamokat és az erkölcsi erőt. Ez teszi ez osztályt a destructiv törekvések legerélyesebb ellenségévé. A stagirita úgy tartja, hogy az állami *raison* követeli a földművelők érdekeinek hathatós támogatását.

Még a földművelő osztálynak bizonyos kiváltságokban való részesítését sem tartja méltatlannak. Aristoteles tana szerint a teljes társadalmi nivellement, ugyanazon elvek chablonszerű alkalmazása, a gazdasági életben is *summum jus summa injuria* volna. Minthogy a tulajdon különböző nemeire, különböző társadalmi jelentőségüknél fogva, kü-

¹ *Politica*. L. VI. e. 2. A fejezet kezdetén Aristoteles egyenesen kimondja: βέλτιστος γαρ οημος ό γευργικός εστιν.

lönböző elveket alkalmaz;¹ nem hajlandó azon gondolat-
tal megbarátkozni, hogy a földbirtok is csak épen oh an
árúszik. mint az ingó vagyon valamely része. Szüksé-
gesnek tartja a földművelő osztály biztosítását a gazda-
sági verseny veszélyei ellen. A földművelő osztály szerinte
nem csupán a gazdasági élet alaptényezője, hanem meg-
bízhatóságánál, szokáshoz és tradícióhoz való ragaszkodá-
sánál fogva az állam- és társadalom-fentartó elem pár
excellence, melyet szükség esetén prophylaktikus törvé-
nyek által oltalmazni kell más gazdasági hatalmak ellen.
Aristoteles fontos politikai feladatnak tartja tehát meg-
akadályozni amaz osztálynak a felülkerekedő pénzhatal-
mak általi kisajátítását. Erősen hiszi, hogy e végre a tár-
sadalom jól megfontolt érdeke esetleg a földbirtokos ren-
delkezési jogának korlátozását,² a hitel megszorítását,
egy birtokminimumnak a biztosítását is követelheti: –
nehogy a pénzüzlet emberei, a gyöngébb elemek gondat-
lanságát fölhasználva, a földművelő osztályt birtokábó
kiszoríthassák.

Könnyen érthető, hogy Aristoteles az eredeti föld-

¹ Ennek analogonát is találjuk a modern közgazdaságtanban.
Ugyanazon postulatomot különösen Wagner A. emeli érvényre. Lásd
Ad. Wagner: *Volkswirtschaftslehre. I. Grundlegung*, p. 456. s
köv. V. ö. Samter: *Das Eigentium in seiner socialen Bedeutung*,
és ugyanazon sz. művét: *Gesellschaftliches und Privateigentum
als Grundlage der Sozialpolitik*.

² Ilyen javaslatok akkorában nem ütköztek össze az ural-
kodó felfogással. V. ö. A Böckh: *Die Staatshaushaltung der
Athenen. 2. Ausg. I. Bd. p. 74.*: «Ueberall in Hellas, selbst im über-
freien Athen war der ärmste wie der reichste Bürger überzeugt,
dass der Staat das Eigentum aller einzelnen in Anspruch nehmen
könne; jede Beschränkung im Umsätze desselben, nach den Um-
ständen verfügt, erschien als gerecht.»

birtokos osztály kisajátítását a penzüzlet emberei által perhorreseálja. Egyfelől egy új proletar-osztály teremtésétől irtózik; másfelől azt hiszi, hogy azon conservatív szellemet, mely a társadalmi fejlődés folytonosságának legjobb biztosítékát képezi, nem lehet kisajátítani. Meggyőződése szerint egy egészen más szellemben nevelt, más tradíciókat öröklő osztály tagjai nem pótolhatják ama szellem képviselőit, kiknek kezében a földtulajdon nem pusztá árúczikket, hanem egy társadalmi elvet képez. Ez értelemben azt mondhatni, hogy Aristoteles az agrár-törvények híve az agrárius törekvések szószólója az ókorban.

A birtokviszonyok rendezését Aristoteles a socialpolitika fontos feladatának tartja. Ő azt javasolja, hogy az egész földtulajdon két részre osztassék. olyformán, hogy az egyik rész a tulajdonképi állampolgárok magántulajdona legyen, a másik rész pedig közös tulajdont képezzen. Az utóbbi jövedelméből a társadalmi szükségletek fedeztetnének.¹

A házassági és családi viszonyok rendezésével Aristoteles szintén az államot bízza meg. Szerinte a törvényhozó feladata a házasságkötés helyes időpontját (a helyes kort) meghatározni, sőt az egymáshoz illő egyéneket is megjelölni. A nagyon korai és a nagyon kései házasságokat egyaránt megakadályozandóknak tartja. Szerinte a normál kor nőknél a tizennyolczadik, férfiaknál a harminczhetedik év (esetleg valamivel több vagy kevesebb). A nyomorék gyermekek felnevelését megtilthatóknak, a születések számát törvény által megállapítandóknak tartja. Az előszabott határokon túl megengedhetőnek véli a születéseknek megakadályozását oly eszközök által, melyeket az

¹ *Politica*, L. VII. p. 9.

újabb büntetőtvények feltétlenül kárhóztatnak. Végre meg azt is javaslatba hozza, hogy a szülők csak a törvényben megállapított kor-maximumig adjanak a társadalomnak törvényes gyermekeket.¹

Az állam legfontosabb feladatának Aristoteles K a nevelés ügyét tekinti. Azt tartja, hogy minden polgárra kiterjed az állam nevelői feladata. Ő is a nyilvános nevelést helyesli, mely a társadalom szükségletét tartja szemmel.²

Aristoteles nevelési terve nem egy helyen közeledik a Platón paedagogiai elveihez.³ A test, az érzékek, a természeti hajlamok nevelését a legelső feladatnak tartja. A második feladat az erkölcsi és az értelmi (tudományos) nevelés. Az ész kiképzése a főcél.⁴

Nagyon sajnós, hogy a társadalmi paedagogia rendszerének csak igen kis részét bírjuk Aristoteles politikájának meglevő fejezeteiben. Sajnálni kell, hogy épen paedagogiai elveinek tökéletes rendszerét nélkülözzük, mert nála, úgy mint Platónnál, a politikában is sok irányban épen paedagogiai szempontok mérvadók. A két gondolkozó a paedagogia terén nem egy tekintetben egyetért, így például a testi nevelés túlzásait, a zene nevelő hatását, az első benyomások paedagogiai fontosságát, a játékok nevelő befolyását hasonlóképen ítélik meg. Közös

¹ *Politica*, L. VII. c. 14.

² Id. h. L. VIII. c. 1.

³ Ez nem szünteti meg a nagy elvi ellentéteket, melyek a paedagogiában szintűgy érvényre jutnak, mint az ethikai és politikai elméletekben; csakhogy némelyek az ellentéteket egyoldalúlag hangsúlyozzák. L. Karl Schmidt: *Geschichte der Pädagogik*. I. B. p. 328. «Wie in der Philosophie überhaupt, so tritt Aristoteles auch in den Ansichten über Erziehung mit Platón entschieden in Gegensatz.»

⁴ *Politica*, L. VII. c. 12.

meggyőződésök, hogy mindent, a mi illetlen és aljas, el kell távolítani a gyermek legköreből. hogy a gyermeknek mentői kevesebb időt szabad a rabszolgák társaságában töltenie és hogy a gyermeket már korán a szép és a jó szemléletéhez kell szoktatni.¹

Aristoteles nevelési terve szerint² a gyermek a hetedik évig a szülőházban nevelendő. Csak a hetedik év után kezdendő a nyilvános nevelés. A nevelést nem szabad teljesen az egyéni iniciatívára bízni. A mint az államnak csak egy célja van, úgy a polgárok kell, hogy ugyanazon nevelésben részesüljenek. Ennek a szervezése pedig nem magánügy, hanem társadalmi s állami ügy, mely szükségképen a törvényhozás feladataihoz tartozik.

Mindenekelőtt megkívántatik, hogy az állampolgárok gyermekei csak hivatásukhoz méltó dolgokat tanuljanak: de ne neveltessenek gépies (banausikus) foglalkozásra vagy bémunkára, mely nyugtalan és aljas gondolkozásmódot szül. Aristoteles hozzáteszi, hogy még a tudományokkal és művészetekkel sem szabad mesterségszerűen foglalkozni; mert szabad emberhez nem ilyen életmód, hanem csak otium illik, melyet szellemi tevékenységre kell fölhasználni. Ilyen otium élvezetére csak magasb műveltségű ember érdemes és képes, csak az, a ki nemcsak a hasznossal és a szükségessel törődik: mert az elsőség nem ezt, hanem a szépet, a magasztost illeti.³ Másfelől azonban a gyermekoktatásnak soha sem szabad játékká

¹ *Politico.*, L. VI. c. 15.

² Id. h. L. VIII.

³ Aristoteles határozottan tiltakozik a hasznossági elvnek föltétlen vagy kizárólagos alkalmazás ellen. *Politica* L. VIII. e. 3. Τὸ δε ζητεῖν πανταχοῦ τὸ χρήσιμον, ἦντα ἀρνούττει τοῖς μεγάλουσι, τὸς καὶ τοῖς ἐλευθέροις.

fajulnia, mert az igazi tanulás sok bajjal és megerőltetéssel kapcsolatos.¹ Éretlen gyermekeket nem illet otium cum dignitate. A játékkal úgy kell élni, mint a gyógyszerrel: nem szabad életcélzá tenni, hanem csak üdülési eszközzé.²

A zenét Aristoteles nem pusztán játéknak vagy üdülési eszköznek, hanem az erkölcsi nevelés hathatós eszközének tartja, mert rhythmusok és melódiák emberi érzelmeket s indulatokat tükröznek vissza és rokon érzelmeket keltenek. Csakhogy a zenét soha sem szabad fontosabb életfeladatok rovására, a maga kedvéért, művelni. Aristoteles határozottan ellenzi és rosszalja a virtuózok nevelésére czélozó oktatást. A virtuózok foglalkozását mesterségszerűnek, szabad polgárhoz méltatlannak tartja.³ A zenét főleg erkölcsileg nevelő hatása végett véli művelendőnek. Azért, szintúgy mint Platon, nem egyáltalán a zenének, hanem meghatározott rhythmusok és melódiáknak szószólója, melyeket egyenesen etnikai melódiáknak és harmóniáknak nevez.⁴

Itt Aristoteles még a modern paedagogia azon elvét is anticipálja, hogy a tananyag lehetőleg a tanuló fejlettségi fokához alkalmazandó.⁵

Aristoteles alkalmilag kilátásba helyezi a családi élet, a nőnevelés, a tudományos oktatás, a büntetések tüzetesebb tárgyalását. De — fájdalom — e kérdések behatóbb fejtegetése elmaradt. Ez már azért is nagyon sajnós, mert Aristoteles maga igen nagy fontosságot tulajdonít a megpendített kérdéseknek, különösen pedig a tudo-

¹ *Politica*. L. VIII

² Id. h. c. 2.

³ Id. h. c. 7.

⁴ Id. II. προς οέ πα·διαν ... τοις ηθικοίς των ρελών μετά λύπης γαρ ή

⁵ Id. h. c. 4.

mányos oktatás ügyének. Habár a nevelést Aristoteles is mint az egész életen át folytatandó erkölcsi vezetést fogja fel: a felnőttek életrendjénre vonatkozó részletesb vizsgálat is hiányzik.

II.

Visszapillantás.

Aristoteles a politikában is erőt vesz tanítójának, Platonnak idealismusán. Nem gyönyörködik egy megvalósíthatatlan eszmény fölállításában, hanem szemmel tartja a társadalmi élet reális tényezőit. Nem idealizálja az emberi természetet. Mindazáltal némely tekintetben nem szabadul meg a platoni Idealismus befolyásától. Ő nem csupán korszakának fia, hanem e kor szellemének legkiválóbb képviselője, mint a ki azt rendszerbe foglalja. Kortársainak számos előítéleteiben, erkölcsi tévedéseiben osztozott, sőt épenséggel ezeknek igazolására, becsületmentésére vállalkozott: de másfelől sok tekintetben túllépte korszakának szellemi láthatárát¹ és oly eszméket is pendített meg, melyeknek későbbi korszakok szereztek érvényt.

A későbbiek nem egy irányban Aristoteles művét folytatták és fejezték be. Ő politikájában olyan problémákat vet föl, melyeknek beható tárgyalását s megoldását a társadalmi tudományok a legújabb korban foganatosították. Épen ő hozza az etikát legszorosb kapcsolatba a politikával és a társadalom elméletével. Ezzel a tudomá-

¹ Különösen a paedadogiában is. V. ö. K. Schmidt: *Geschichte der Pädagogik*, I. p. 348. Ugyanazt mondhatni némely a házasságra és a családi viszonyokra vonatkozó nézeteiről is. V. ö. *Die Staatslehre des Aristoteles*. I. p. 191. és Prantl: *Uebersicht der griechisch-römischen Philosophie*, p. 144.

nyos philosophia legfontosabb feladatainak egyikét érinti, a társadalmi ethika problémáját. Ez némileg ellensúlyozza az erkölcsi élet individualistikus fölfogását, mely az ókori philosophok gondolkozásmódját jellemzi és a melytől Aristoteles nem szabadult meg,¹ – még kevésbbé, mint Plátón, a ki az egyént teljesen alárendeli az összeségnek és az egyéniség igényeit megsemmisíti, habár az erkölcsi motivatio lényegét ő sem fogja föl máskép.²

Ámbár mind a két philosoph elismeri az állami élet etnikai célját és az államot bízza meg a nevelés vezetésével: az egyéni érdekek túlbecslése mind a kettőnek tanaiban sok helyen éles kifejezést nyer.

A mint egyes emberek és egész fajok arra termetek, hogy mások rabszolgái legyenek és e minőségben a gépies, aljas munkát végezzék; úgy a közönséges emberek legfőbb feladata a természet-kitüntette egyéniségek szellemi fejlődését és jólétét előmozdítani.

E postulatum az ismertetett tanokban egyszerű következménye az emberek eredeti egyenlőtlenségéről szóló tannak, a két philosoph etnikai és politikai alapdogmájának, mely némely termékeny gondolatnak az értékesítését megakadályozta. Itt félre nem ismerhető a közönséges, mechanikus munkának megvetése, mely a középosztály jelentőségéről szóló tannak értékét Aristoteles elméletében tetemesen csorbítja, tehát épen azon tanét, melyet a modern culturnépek társadalmi fejlődése fényesen igazolt.

Aristoteles valóban jól fogja fel a középosztály társadalmi jelentőségét. De a közönséges, banausikus munka

¹ E fölfogás belső kapcsolatban van a philosoph metaphysikai alapelveivel s világnézetével. V. ö. Zeller: *Philosophie der Griechen*. II. 2. Th. p. 543.

² V. ö. E. Laas: *Idealismus und Positivismus*. II. p. 109. f.

megvetése nem engedi meg ez osztály eredetének a megismerését. Ez pedig érthetővé tette volna ez osztálynak a fejletlenségét az antik államhan. Aristoteles nem vette észre, hogy épen a megveteti banausikus munka szüli a középosztályt.

Bármely jó ötletek és okoskodások legyenek Aristoteles nevelési rendszerében: a közönséges munka megvetése, a munka társadalmi becsének és becsületének félreismerése oly túlzásokra bírja őt, melyek a középosztályról szóló tanban foglalt igazság gyakorlati értékesítését kizárják. Az elméleti tevékenység egyoldalú becslése és azon aristokratikus tendentia, mely Aristoteles és Plátón gondolkozásmódjának közös jellemvonása, nem engedik meg a mesterségszerű foglalkozásoknak, a közönséges munkának elfogulatlan becslését. A gépies munka iránti ellenszenv is magyarázza a rabszolgaság védelmezését. E gyökérből fejlődik amaz ad hoc kigondolt anthropologiai elmélet, mely a rabszolgaság jogczímét a természeti rendben találja, s ezzel az antik társadalom egyik fő baját a természet nevében szentesíti.

Nagyon jellemző, hogy a szélsőségeket perhorrescáló és a helyes középértéket magasztaló philosoph a szélsőségek kiegyenlítését itt nem kísérti meg.

De mindezen és egyéb, a fejlettebb erkölcsi tudatot sértő előítéletek és tévedések nem engedik meg az aristotelesi politika érdemének kicsinylését. Mert némely tekintetből e bámulatra méltó torsónak egyes részei (és különösen a társadalmi kérdésekre vonatkozó vizsgálatok is) valóban kezdeményező jelentőséggel bírtak a társadalomtudományok történetében: sőt meg mai nap is némely tekintetben tanulságosak alkalmasak a fogalmak tisztázására.

MÁSODIK RÉSZ.

UTÓPISTÁK.

BEVEZETÉS.

A társadalomfilozófiai speculáció ismételve félre- ismerhetetlen előszeretettel irányúit egy az emberi kedélyt nagy mérvben érdeklő és a phantasiát kecsegtető feladatra. Ez a feladat: a legjobb állam és a legboldogabb társadalom mintaképének, vagy az állami és társadalmi rend eszményének ábrázolása.

A speculáció ez irányja időjárával az állam- és társadalom-eszmények hosszú sorát idézte elő. Ezzel a törekvéssel kapcsolatos egy sajtószzerű irodalmi génre, az úgynevezett «államregények» vagy utópiák keletkezése is.¹

A legjobb társadalmi rend feltételeire s elemeire vonatkozó meggyőződés itt nem elméleti érvelésekben, hanem egy költői szabadsággal ábrázolt képben nyert kifejezést. Az államregények arra a kérdésre, hogy «milyen

¹ Az államregények irodalmát behatóan ismerteti és azoknak jelentőségét államtudományi szempontból nagy vonásokban méltatja Mobil értekezése: *Die Staatsromane. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. 1845. I.);* továbbá Mobil: *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften* című műve (I. Bd. p. 167.) Más írók alkalmilag reflectálnak néhány nevezetesebb államregényre, de e művek jelentőségét általánosságban nem jellemzik. Néha csak felületes fejtegetéseket kapunk, így p. o. Reybaud: *Études sur les réformateurs* című művében, mely sok tárggyal pár lapon végez és egyáltalán nem nyújt világos képet.

előfeltételek mellett létesíthető a legtokéletesebb állami rend?» egy költött alkotmány, egy eszményi állam ábrázolásával felelnek.

Az államregények szerzői e feladatnak keresztülviteleben két különböző utat választottak. Ebhez képest az államregények két nemét különböztethetjük meg. Az egyik tényleg létező állami intézményeket és társadalmi állapotokat eszményít, vagy egy a történelemben szereplő hősnek tulajdonítja bizonyos eszményeknek megvalósítását. E kategóriához tartozik Xenophon műve, a *Κύρου παιδεία*.¹ A másik teljességgel kigondolt intézményeket ábrázol, a nélkül, hogy egyáltalában ilyen történeti kiinduló pontra reflektálna.² Épen az államregények utóbbi kategóriája tűnik ki inkább eszmegazdagság és a conceptió eredetisége által. Épen az utóbbi csoporthoz tartozó államregényekben vesszük észre némely későbbi társadalmi elmélet alapeszméinek a kifejlődését.

A második csoporthoz tartozó államregények különösen a modern communisticus és socialisticus elméletek különböző elveit és terveit is anticipálták. Igaz, hogy itt rendszerint csak a későbbi tanok kezdetleges alakja mutatkozik, hogy nagy gyakorlati jelentőséggel bíró kérdések, melyeket a modern gazdálkodási rendszer érlelt, itt még nem formuláztattak a modern viszonyoknak megfelelő alak-

¹ Mohl e művek közé számlálja (id. h.) a következőket is: Le Grand: *Scydromedia*; Fénelon: *Télémaque*; *Königreich Ophir* (anonym); Ramsay: *Les voyages de Cyrus*; Terrasson: *Sethos*; Lescinszky Stanislaus: *«Entretien d'un Européen avec un Insulaire*; *L'an 2440* és Haller: *«Usony»*, *«Alfred»* és *«Fabitis»* című műveit.

² V. ö. Mohl: *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften* id. h.

ban. De másrésről nem lehet félreismerni, hogy az alapeszmék, melyek körül az újabb rendszerek követelményei csoportosulnak, ez államregényekben is fellépnek.

Kivált ezen szempontból indokoltnak tekinthető az utóbbi kategóriához tartozó jelentősb államregények figyelembevételre a társadalmi tudományok történetében!

Az államregények közös jellemvonása, hogy nem dogmatica tárgyalják a társadalmi és állami intézményeket, hanem egy tökéletes állami és társadalmi rendnek a mintaképét (egy útirajz, egy életrajz vagy egy elbeszélés keretében) ábrázolják. Ez a költői forma azonban nem igazolhatja e műveknek mellőzését a politikai és társadalmi elméletek történetében.²

A kiválóbb államregények félreismerhetetlen történeti jelentősége általában irányukban és szellemökben gyökeres, azon kritikus és reformátori szellemben, mely a létező intézményektől lényegileg különböző társadalmi intézmények tervezésében, egy sehoh sem létesített társadalmi rend ábrázolásában nyilvánul. Ez által mindenestre gerjesztették a társadalmi problémák iránti érdeklődést azon időkben, melyek a társadalmi tünemények tudományos megvizsgálásának útjait nem ismerték, és me-

¹ Csak nagyon keveset tesz e tekintetben Janet Pál műve: *Histoire de la science politique dans ces rapports avec la morale*, mely különösen Morus és Campanella munkáival igen röviden végez (T. II. eh. V.) De elismerendő, hogy a legérdekesebb pontokat is épen csak érintő fejtegetésében találó észrevételek foglaltatnak, így különösen találó megjegyzéseket tesz a Platón nézetének és Morus felfogásának különbségére vonatkozólag is.

² Az ilyen képek jelentőségéről értekezik G. G. Lewis műve: *Treatise on the methods of observation and reasoning in politics*.

lyekben más kérdések csaknem minden érdeklődést absorbeáltak.¹

A reformatiót követő nagy európai küzdelmek közepett főképen az államregények irányoztak a figyelmet a társadalmi bajokból eredő problémákra. Könnyen érthető, hogy e mozgalmas időkben némely e bajok okairól elmélkedő író a költői képhez vág) az észre és kedélyre egyaránt ható satirához folyamodott. Épen ez a forma engedte meg az indirect kritika szabadabb mozgását és a legmerészebb eszmék, sőt a legbizarrabb tervek kifejtését is.²

E művek lényegét és jelentőségét csak az találhatja különböző korszakok és országok intézményeinek ügyes összeállításában, a ki a kiválóbb államregények szellemét teljességgel félreismeri. A ki például e munkák szerzőit tájfestőkkel hasonlítja össze, kik különböző, a valóságban más kapcsolatban előforduló részletekből egy szép egészet állítanak össze, épen a lényegest mellőzi az államregények jellemzésében:³ mert nem veszi számba azt a kritikai

¹ Mohl néhány az államregények közé számlálható ókori műiről is megemlékezik; név szerint abderai Hekataeos, Jambulos, Euhemeros és Theopomos műveiről, melyek tisztán kigondolt államok és népeknek viszonyait írták le. E műveknek tartalmára nézve azonban csak néhány kis töredékből és ókon íróknak jelentéseiből nyerünk némi felvilágosítást. A kevés hozzáférhető adatokból alig reconstruálható az illető tervezetek képe. Egyes ötletek a Fourier naiv gondolatjátékaihoz hasonlítanak. L. Mohl: *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*. I. p. 177.

² V. ö. Baerenbach: *Die Socialrvissenschaften*. Einleitung.

³ így okoskodik az *Utopia* egyik fordítója. St. John. Ezt a felfogást Mohl méltán fonákságnak nyilvánítja. L. *Geschichte und Literatur der Staatstcissenschaften* id. h.

szellemet, mely e művekben uralkodik, nem veszi észre a sorok közt olvasató kritikát.

A kritika ereje itt jobbra egyenes arányban áll az ábrázolt eszmény és az illető korszak állapotai közti különbséggel. A legkiválóbb államregények épen az immanens kritika által gyakoroltak gerjesztő hatást. A társadalmi tudományok történetében főképen az által nyernek jelentőséget, hogy épen a társadalmi alapintézmények (tulajdon, házasság, család, nevelés) tökéletes szervezetének ábrázolásában érvényesül leginkább az a kritikai és reformatori szellem, hogy épen ez intézményeknek az alakulása képezi amaz immanens kritika legkedveltebb tárgyát.

A társadalmi alapintézményekre vonatkozó részek, melyekben különösen a tulajdon, a házasság, a család, a nevelés sajtószerű, a modern culturnépek társadalmi rendjének domináló ekeitől eltérő szervezete ábrázoltatik, mint némely újabb társadalmi üdvtanoknak az előjátékai, sok tekintetben megváltozott viszonyok között is érdeket kelthetnek. Nagy különbségeket találunk ugyan az alapeszmék megvalósítására alkalmas eszközök meghatározásában, az elméleti érvelés apparátusában és kivált azon gyakorlati jelentőségben, melyet amaz eszmék a viszonyok bonyolultabb alakulása által, a modern culturnépek gazdasági életének rengeteg átváltozása és ezzel új bajok keletkezése által, nyertek. De mindenesetre túlzás volna, a coincidentitát bizonyos alapeszmékben (sőt itt-ott némely részletben is) semmibe sem venni: épen úgy a mint túlzás volna, az újabb conceptiókat egyenesen az előbbi századok államregényeivel egy sorba tenni. Az utóbbit már ama conceptióknak szorosabb kapcsolata a korszak politikai mozgalmaival és azoknak intensiv gyakorlati hatása is kizárja.

A modern socialismus némely elméleti szóvivője nagyon rajta van, hogy az ilyen összeállításnak útját vágja. Alkalmilag pontosabban megjelölték az újabb tanoknak és törekvéseknek olyan sajátosságait, melyek ez összeállítást nem engedik meg. A socialismus egyik történetírója, Dühring, a ki szintén szükségesnek tartja a «modern socialismus» és az előbbi korszakok «állami költészete» közti különbséget kimutatni, ama sajátosságokat főleg két előfeltételben találja. Az egyik (egy elméleti mozzanat) a tudományos methodika segédeszközeinek alkalmazása és a tudományos kutatás eredményeinek értékesítése; a másik (a politikai alap) a francia forradalom vezéreszméinek és hagyományainak irányadó befolyása.¹

Ezen, a modern socialismus jellemzésében helyesen kiemelt mozzanatok és a «reális komolyság hiánya» ez írónak okot szolgáltatnak a pusztá «képzelmi játékok», a politikai «gondolatjátékok regényszerű decoratiójának» mellőzésére. Dühring ez indokolással a kiválóbb államregények figyelembevételétől is teljességgel eláll, és azoknak tárgyalását épen úgy kizárja a socialismus történe-

¹ L. Dühring: *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus* (2. Auf], p. 222., 225.. 228.) «Um jedoch den Sinn des modernen Socialismus festzustellen, muss der colossale Unterschied hemerklich gemacht werden, der zwischen ihm und den Staatsdichtungen aller Zeiten und Völker hesteht ... » «Die Socialtheorie unserer Epoche hat eine doppelte Eigenthümlichkeit aufzuweisen ... » Ezeket a sajátosságokat Dühring így jelzi: «Eine Anknüpfung an die allgemeinen wissenschaftlichen Grundlagen ... » «eine politische Grundlage ... die Anknüpfung an die Ueberlieferungen der französischen Revolution . . » Az utóbbit ismételve kiemeli. «So bestätigt es sich, dass die moderne Socialtheorie ihre ersten Ansatz- und Stützpunkte in der französischen Revolution zu suchen hat.»

írből, mint azon vallási egyesületek tárgyalását, melyek bizonyos intézményekben communistikus elveket alkalmaztak. Előre kizárja mindazon előbbi jelenségeknek figyelembevételét: nehogy az újabb tanok és mozgalmak «reális komolysága» ilyféle gondolatjátékokkal és politikai phantasiákkal való összeállítás által kisebbitessék. A socialismus történetírója attól látszik tartani, hogy sokan az újabb törekvések jelentőségét félreismerhetnék, ha ezek afféle ábrándképek társaságában jelennének meg.¹ Nem reflectál arra, hogy mások az újabb tanokat támogató érveket találnak előbbi korszakok philosophiai és költői concepcióiban is, a mennyiben annak bizonyítékát látják azokban, hogy bizonyos eszmék régóta foglalkoztatták az em-

¹ L. Dühring: *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus*. «Der Socialismus unserer Zeit i-t eine viel zu ernste Angelegenheit, als dass im n ihn mit hlossen Befriedigungen der Einbildungskraft auf eine Linie stellen dürfte.» A társadalmi problémák a kevésre becsült «regényíróknál» tehát még komoly gondolkodás tárgyát sem képezték volna és Morus csupán csak a phantasia játékszerű, foglalkoztatását vette volna célba? De Dühring maga is némi concessiót tesz e tekintetben. «Aus diesem Grunde glauben wir ... die politische und sociale Phantastik ... ausschliessen zu müssen, wenn sich in ihren Erzeugnissen auch hin und wieder Ansätze zu realen Ideen und manche Beiträge zur Kritik der Zustände vorfinden. A kritikát talán még sem tarthatjuk a phantasia játékszerű kielégítésének. De Dühring nem hallgatja el idegenkedésének a tulajdonképi okát. Sokan kiemelik, úgymond, hogy socialistikus phantasmák mindig léteztek és a társadalmi problémák gyökeres megoldásának lehetetlenségét önkénytelenül demonstrálták; e tekintetben pedig előszeretettel az államregényekre utalnak. «Was man heute sociale Frage nennt, soll so alt sein, wie die Menschheit selbst. Diese Behauptung geht meistens von denen aus, welche den rationelleren Socialismus der Gegenwart zu entmuthigen wünschen.*

berek nagy tömegének jóléte iránt érdeklődő szellemek tudatát. Úgy látszik, hogy Mohl igazságot tett ama conceptiók történeti jelentőségének, midőn az államregények figyelembevételét az államtudományok történetében szükségesnek tartotta. Ez az író találóan jegyzi meg, hogy a tulajdonképeni társadalmi kérdések nem könnyen avulnak el, minthogy azon emberi erők szükségek és érdekek, melyeken a társadalom alapul, csak részben módosíttatnak a culturális fejlődés által, és így némely fontos elem lényegében nem változik meg. Másrészről pedig hangsúlyozza azt is, hogy az ama művekkel való megismerkedés épen a jelen korban igen időszerű és tanulságos, mert az előbbi conceptiók kiválóbb érdeket épen a legújabb kor társadalmi elméletei és mozgalmi által nyertek.¹ E szempontból a kiválóbb államregények beható méltatása a társadalmi elméletek történetében mindenestre helyeselhető.

Főfeladatunk lesz azon szerepet ismertetni, melyet a társadalmi problémák a kiválóbb becsű államregényekben játszanak.

Feladatunkká teszszük néhány nevezetesb regényt ez irányban elemezni.

¹ L. Mohl: *Geschichte nml Literatur der Staatswissenschaften* id. h. «Die Gesellschaft ruhet auf den Kräften und Bedürfnissen der Menschennatur; diese werden aber nur zum Theile durch hie Bildungsstufe eines Volkes geändert und viele Interessen bleiben zu allen Zeiten dieselben Die Losung einer gesellschaftlichen Frage veraltet also nicht leicht. Sodann tragt es sich nicht selten zu, dass ein Gedanke, welcher lange keinerlei Anklang und Verbreitung fand, mit einem Male m seiner Bedeutung erkannt wird. weil er jetzt erst in die Richtung der Bestrebungen und Bedürfnisse fällt.

Itt teljesen mellőzhetjük ama, különben is csekélyebb értékű államregényeket, melyek valamely létező állami rendet eszményítenek és főleg a kormányzati mechanizmus berendezését tárgyalják. Más részről mellőzzük az államregények másik fajához tartozó művek nagy részét is.¹ A legtöbb ugyanis sem eszmegazdagság, sem a gondolatok önállóbb mozgásánál fogva nem tart igényt behatóbb figyelembevételre. Csak három kiválóbb államregényt akarunk elemezni; és pedig első sorban a renaissance kor egy kiváló írójának, Morus Tamásnak *Utopiaját*. Azután T. Campanella *Civitas solis* című államregényét, és végre a socialpolitikai romantika egy kései gyümölcsét, Cabernetnek *Voyage en Icarie* című művet.

A nevezetesebb államregényekben igen sok részlet Platón állam- és társadalomphilosophiai tanaira emlékeztet.

¹ Mohl (id. m. I. B. 187. ff.), mint ide tartozó műveket (Morus, Campanella és Gabet államregényem kívül) még a következőket is néhány vonással ismerteti: Andreáé J. V.: *Reipublicae christianopolitanae descriptio* 1619; Fr. Bacon *Nova Atlantida* (csekély terjedelmű toredék, melyben a philosoph társadalmi s politikai elvei csak igen kis részben fejtvék ki); Jac. Harrington: *Oceana* (megjegyzendő, hogy D. Hume kissé túlzott dicsérete. — I. *Essays* vol. I part 2, essay XVI. — «the only valuable model of a commonwealth, that has yet been offered to the public», a mű alkotmányjogi tervezeteire vonatkozik; a tulajdonképen társadalmi alapintézmények alig érintvék); Vairasse: *Histoire des Sevarambes*; G Foigny: *Les avenfures de Jacques Sadeur* («eme abgeschmackte und sinnlose Garricatur der Staatsromane»); Simon Berrington: *Mémoires de Gaudence de Lucqites*; Morelly: *Naufrages des lies flottantes ou la Brasiliade de Bilpai*; *La république des philosophes ou histoire des Ajaoiens*. Ouvrage. posthume de Mr. de Fontenelles (?); Rétif de la Brctonne: *La découverte australe*; «Die glückliche Nation oder der Staat von Fehcien» Alig szükséges kiemelni hogy Morelly *Code de la nature* című ismeretes műve egyáltalán nem tartozik ide.

tet, sőt némely helyen éppensággal a görög eredetinek hű másolatára akadunk. Platon azon műveit, melyekben állam- és társadalomphilosophiai elvei kifejtve nem szabad ugyan az államregényekkel egy sorba tenni. E műveket egyáltalán nem nevezhetjük a szó pontos értelmében államregényeknek; mert elméleti érvelés útján mutatják ki egyes intézményeknek a jelentőségét.¹ De kétséget nem szenved, hogy Platón ama művei sok tekintetben irányadó befolyást gyakoroltak az államregényekre, melyek lépten-nyomon már Platón által ajánlott intézményeket másolnak. Platón műveinek (nevezetesen a *Respublica* és a *Törvények*) befolyása sokféle, csekélyebb jelentőségű részletekben is észlelhető.²

Ez a sok részletben is mutatkozó megegyezés, úgy mint Platón némely fő elvének elfogadása, a nevezett államregényekben némileg elfödik a nagy. elvi jelentőségű különbségeket, melyek nem engedik meg, hogy az e művekben ábrázolt eszményeket a platonicus állameszmény pusztán a másolatának nevezzük. Teljes megegyezést, másolatszerű reproductiót itt csak az találhatna, a ki félreismerné azt. a Platón politikai és ethikai felfogásától némely lényeges pontban eltérő szellemet, mely a kiválóbb államregényekben (és kivált azoknak előképében, Morus *Utópiájában*) uralkodik.³

¹ A tulajdonképeni államregényekkel vagy utópiákkal csak Plafonnak egy befejezetlen művét, a *Kritiast* lehetne összeállítani. Ez a csekély terjedelmű töredék pedig nem nyújtja az állami és társadalmi alapintézmények kidolgozott képét és így a későbbi törekvésekre egészen véve nem gyakorolhatott mélyebb hatást.

² V. ö. Baerenbach: *Die Sociarhissenschaften* id. h.

³ V. ö. Mohl: *Die Staatsromane* című értekezését és *Geschichte inni Literatur der Staatswissenschaften* című művét.

Bármily túlzásokra vetemedjenek, bármely végzetes tévútakra jussanak ezen államregények szerzői bizonyos platói alapelveknek a követéiben; bármennyire hódoljanak sok tekintetben Platón szellemének: a keresztyén civilizatio vezéreszméinek hatása alól egyáltalán ki nem vonhatják magokat. Ez a befolyás igen nyomós kérdésekben félreismerhetetlen módon ellensúlyozza és némely nagy ethikai jelentőségű kérdésben teljesen legyőzi az ókori politikai eszmék befolyását. Ebből a forrásból ered az új szellem, mely e művekben a Platóntól átvett eszmék daczára uralkodik. A jelentősb különbségek egészen véve erre a tényezőre vezetendők vissza. Kivált Morus államregényében észlelhető e tényezőnek mély és tartós hatása. A humanismus eszméiért lelkesedő író¹ a humanitás eszményében mutatja a legfőbb célzt, melyre a legjobbak egyesített törekvéseinek irányulniok kell; azon eszményben, melyre az emberiséget a keresztyénség magasztos tanai utalták. Az ez eszményért való lelkesedés a jelentősb államregényekben a legnagyobb tévedések és túlcsapongások közepett sem enyészik el teljesen.

Másrésztől az államregények szerzői nem ignorálják teljesen az idők változását, midőn a Platón eszményi álla-

továbbá P. Janet: *Histoire de la science politique* című művét. T. II. eh. V.

¹ Morus viszonyát a humanismushoz nagy vonásokkal jellemzi Nisard (*Etudes sur la renaissance*). A humanisták platonismusát. Morus szereplését a humanisticus törekvések terén és kiváltkép Morus államregényének viszonyát Platón államphilosophiai művéhez behatóbban tárgyalja L. Berger szorgalmas, sokoldalú forrás-tanulmányokra valló értekezése: *Thomas Morus und Plato. Ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus.* (*Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft.* XXXV. Band, II. Heft.)

mát sok tekintetben mintául használják.¹ Politikai credójok nem azonos Plató politikai alapnézetével. A politikai és társadalmi viszonyok alakulási az újkor első pházisaiban, a reformatió korszakában az emberi törekvések sok terén mutatkozó forrongás, szóval – az új ólét új küzdelmeivel, új bajaival más irányba vezetett. A humanitás eszméjével kapcsolatban az egyenlőség eszméje tör magának utat: a lelkiismeret-szabadság és a jogegyenlőség elvei elismerésért, érvényért küzdenek. Ez a tendentia itt-ott az államregényekben is erélyes kifejezést nyer, és elnyomja Platonnak az emberek absolut egyenlőtlenségéről szóló tanát.² Már itt is mutatkoznak a modern demokratia szellemének előhírnökei. Azért könnyen érthető, hogy az államregényiek némely socialpolitikai részlete nagyjában megegyezik az újabb tanokkal és így actualisabb érdekű mostanában is, mint más alapnézetből kiinduló politikai és társadalmi elméletek.

¹ Zeiler: *Der platonische Staat in seiner Bedeutung für die Folgezeit* című, tartalmas tanulmányában a Platón állameszmenyének viszonyát az újkor nevezetes államregényeihez is sok tekintetben találó észrevételekkel világítja meg. Ő nem csak a *Eespublicában*. hanem különösen a *Kritias*-töredékben is keresi azon utópiák forrásait. «Alle diese Staatsromane sind nach Inhalt und Einkleidung Nachahmungen der platonischen Republik und der Schrift, welche den Staat der Republik in geschichtlicher Form schildern sollte, welche aber, von Plato nicht vollendet wurde, des *Kritias*.» Megengedhető, hogy különösen az *Utopia* némely alárendelt jelentőségű, inkább decoratív részletében különböző vonások a *Kritias-töredékbeii* ábrázolt országra emlékeztetnek, úgy mint sok részletnek előképe a platonikus *Törvényekben* is megismerhető. De kétség kívül mélyebb és igazán irányadó befolyás csak a *Respublicának* (és részben a *Törvényeknek*) tulajdoníthatunk. Lásd Zeller: *Vorträge und Abhandlungen*. Erste Sammlung. 2. Aufl. p. 68–88.

² L. Platón: *Respublica*, L. III.

ELSŐ SZAKASZ.

MORUS TAMÁS UTÓPIÁJA.¹

1.

A XVI. század hatalmas szellemi mozgalmi közepett keletkezik az első, nagyszabású államregény, mely a

¹ Morus Tamás (1480–1535.) életrajza culturtörténeti és pszichológiai szempontból érdekes mozzanatokban bővelkedik. Tehetségei, sokoldalú ismeretei, szeretetre méltó jellemtulajdonságai gyorsan felemelték „a hatalom legmagasabb polczára; elvhűsége, hitéhez való ragaszkodása rövid dicsőség után az örvénybe sodorta. VIII. Henrik hamar megkedvelte a nagy tehetségű, magas műveltségű férfiút, a tudós Erasmus barátját; diplomaticus missiókkal bízta meg; később lordkancellárrá nevezte ki. Az ő kegye volt Morus balsorsa. A legbuzgóbb és legönzetlenebb működés után Morus mint szegény ember vonult vissza a magánéletbe, midőn érdeke. Henrik ismeretes elválási ügyében, meggyőzésének feláldozását követelte. A későbbi üldözések sem tántorították meg hitéhez való ragaszkodásában. Miután a Boleyn Anna házassága és a király egyházi suprematiája tárgyában követelt esküt hosszas fogság után is, minden fenyegetés és híveinek s gyermekeinek kérése daczára, következetesen megtagadta, elvhűségéért életével lakolt. Nemes egyéniségének jellemző vonása a hit bensősége és szilárdsága, a meggyőződésnek az a bátorsága, mely nem keresi a harcot, a kihívó hangot, nem nyilvánul az erélyes, kíméletlen támadásban, de lényeges elvi dolgokban minden támadásnak ellenáll és a halál

társadalmi problémákat egy a költői intuitió szabadságával és a reális nehézségeket nem ismerő speculatio mérészségével alkotott képben oldja meg. A humanizmusban új életre ébred, új diadalokat arat a «divinus Plató» szelleme. A humanizmus kiváló képviselői határozott előszeretettel foglalkoznak az *exquisitissimi planeque divini iudicii vir* műveivel: sokan lelkes tisztelettel őt vallják mesteröknek, vezéröknek. és nemcsak metafizikai s vallásfilozófiai, hanem különösen államfilozófiai kérdésekben is elismerik tekintélyét. A korszak társadalmi mozgalmi fokozzák a társadalom és államfilozófiai eszméi iránti érdeklődést. Másfelől ama mozgalmak, a vallási, politikai, társadalmi és tudományos téren létesülő átalakulások új eszméket, új szükségeket, új óhajtasokat ébresztenek. Mindezen befolyások összehatnak a humanizmus egyik kiváló harcosának. a korszak társadalmi bajai iránt bensőleg érdeklődő államférfiúnak szellemében. Ilyen auspi-

hatalmával is daczol. – Morus különböző munkákat írt. Ifjúkori latin versei, különösen epigrammái nagy feltűnést keltettek és hírét megalapították. Később élénk részt vett a theologiai vitatkozásokban. E téren fáradhatatlan buzgalommal a reformátorok törekvései ellen küzdött. Legnevezetesebb műve államregénye, melyet ismételt félbeszakítások után harminczöt éves korában fejezett be. Ez tette nevét világszerte híressé; ez biztosít neki helyet a társadalmi elméletek történetében. – Morus életrajzát többen írták meg. Különösen kiemelendők: Thomas Stapletonus: *Vita Thomae Mori Angliae cancellarii*; John More: *Life of sir Th. More, by his grandson*; Roper: *Vita Mori*. A művek behatóbb elemzésébe nem bocsátkozik, de egészben véve nagy virtuozitással kidolgozott élet- és jellemrajzot nyújt Nisard renaissance-tanulmányaiában, egy a Morus egyéniségének igazi szeretettel és finom érzékkel igazságot szolgáltatató és a kor szellemének megértéséről tanúskodó szellemes essai-ben. (Nisard: *Etudes sur Ja renaissance*. Paris, 1855. p. 151. s.)

ciumok alatt keletkezik a későbbi államregények előképe, az első államregény, mely a társadalmi rend alapját képies alakban éles bíráló alá veszi és a gyökeres átalakulás föltételeit egy nagy képben tárja föl. Ez Morus Tamás világhírű műve: *De optimo reipublicae statu deque voca insula Utopia, libri duo*.

Kevés munka aratott nagyobb sikert. A kor tudósai s írói éjig magasztalták.¹ Az 1601-iki (Frankfurtban nyomtatott) kiadás címlapján olvasható, hogy «scriptum vere aureum, nee minus salutare quam festivum, quod ex Erasmi Roterodami, Guilielmi Budáei, aliorumque magnorum virorum commendationibus, quae epistolis praefixis eontinentur, liquidum dubitantibus evadet.»² Ez a mű nem pusztán pillanati, ephemer sikert aratott. A legújabb idő-kig új meg új kiadások keletkeztek, sok fordítás készült. Az angol kancellár államregénye nem sokára megszerezte a honosítmányt a világirodalomban. Az *Utopia* név közmondásszerűvé, stereotyp névvé vált. A legújabb idő-kig csaknem mindenütt e névvel jelölik az olyan javaslatokat és terveket, melyek egy tökéletes, a társadalmi bajokat gyökeresen orvosló társadalmi szervezetet ábrázolnak.

¹ L. Nisard id m. «Ce fut une rumeur d'admiration dans toute TEurope occidentale; les savants, les politiques, les magistrats, les princes lurent le livre. Ni les Colloques d'Erasme ni l'Éloge de la folie n'avaient eu plus de debit.» És mai nap? A Morus államregényének neve régen köznévvé vált, de a munkát vajmi kevesen olvassák. «Les érudits lisent encore les Colloques d'Erasme ét l'Éloge de la folie. mais personne ne lit l'Utopie; grande lecon pour les livres à succes »

² *Illustris viri Thomae Mori Regni Britanniarum Cancellarii. De optimo reipublicae statu deque nova insula utopia libri duo*. Francofurti MDCI. – A következőkben e kiadás szerint idézünk.

Morus műve valójában mint az ilyen kísérletek előképe szerepel a társadalmi elméletek történetében.

A munka jelentőségének súlypontja nem az alkotmányi és közigazgatási intézményekre, hanem a tulajdonképeni társadalmi alapintézményekre vonatkozó részletekben, a társadalmi problémák megoldásában található. A fő téma egy a tulajdonközösségre alapított társadalmi rend ábrázolása. Ezzel kapcsolatos a korlátlan magántulajdonra alapított társadalmi szervezet kritikája.

Az *Utópiában* ábrázolt intézmények sok tekintetben megfelelnek a Platón által kifejtett elveknek.¹ Kétségtelen, hogy Morus sok részletet Platón műveiből vett át. Sok *utópiái* intézménynek az eredetijét első tekintetre megismerjük Platón államfilozófiai főműveiben, a *Respublicában* és a *Törvényekben*. De az alapnézetek, a reform mélyebb indokai és kiinduló pontjai lényegesen különbözők. Föltétlen követésről, pusztá másolásról szó sincs.²

A fundamentális különbség főleg egy vénásban nyereséges kifejezést. Morus művének jellemző vonása a szenvedők, a gyámolatlanok és nélkülözők sorsa iránti meleg érdeklődés, a nagy tömeg bajai irányában tanúsított mély részvét. Ebből ered a korszak némely bajainak szivreható kritikája.

¹ Morus maga is művében alkalmilag erre a befolyásra utal. A Platón befolyására czéloz az idézett kiadás első lapján olvasható *Hexastichon Anemolni poetae*, mely így kezdődik: «*Utopia priscis dicta ob infrequentiam nunc civitatis aemula Platomeae.*

³ Az egyes intézmények eredete nem állapítható meg mindig egész pontossággal. Habár úgy látszik, hogy Morus sok részletet a *Törvényekből* merített; egészben véve bizonyosnak tekinthet ő, hogy épen a *Respublica* gyakorolt iram adó és tartós befolyást Morus gondolkodására és hogy az *Utopia* alapeszméje, egész alapterve egyenesen erre vezetendő vissza.

Platon mindenképen az állam egységes jellemét igyekszik biztosítani. Erre czéloznak az ő legmerészebb tervei. Ennek a főczélnek ő feláldoz mindent, az egyéni szabadságot, a család magasb ethikai céljait, az emberi kedély legkedvesebb javait. De nem sokat gondol a nagy tömeg bajainak orvoslásával vagy jólétének elősegítésével.¹ Ellenben Morus államregényében minden lépten nyomon nyilvánul a misera plebs örömei és bajai iránti rokonszenves érdeklődés.

Morus államregényének első könyvében mindenképp előtt elbeszéli, miként ismerkedett meg Raphael Hythlodaeussal, azzal a férfúval, a ki a mű második részében az *utópiái* állam intézményeit részletesen leírja. Azután azt az érdekes discussiót ismerteti, mely állítólag az *utópiái* intézmények szóbeli leírását megelőzte és arra alkalmat adott. Itt a főszereplő, Raphael, éles bírálat alá veszi és kíméletlen satírával ostromozza a korában (kivált az akkori angol társadalomban) dívó bajokat: a büntetőtörvények téves irányát s végzetes túlzásait, a határtalan hadakozási vágyból eredő bajokat, a zsoldos seregek demoralisatióját, a harczképtelen bérenczek nyomorát, a henyélő nemesek és a henyélő inasseregek életmódjából eredő társadalmi betegségeket, a közjóval nem törődő körök rövidlátó életbölcseését.

Ez a bevezető rész, mely az államregény első könyvét elfoglalja, a kor társadalmi állapotainak himezés nélküli kritikáját adja. A kritikát pedig nyomban követi a legsúlyosabb bajok alapokainak a felkeresése. A második

¹ V. ö. Zeller: *Vortrage und Abhandlungen*. I. S. id h.

könyvnek (a tulajdonképeni államregénynek) themája: azon előfeltételeket megállapítani, melyektől amaz okok gyökeres, végleges elhárítása függ.

A preludiumszerű első könyvben, mely a megoldandó probléma felvetésével végződik, a szerző behatóan foglalkozik az akkori büntetőtörvények drákói szigorával és a bűntények szaporodásának okaival. Határozottan tiltakozik azon drakonismus ellen, mely az egyszerű lopást is halállal bünteti. Egyfelől túlzottnak tartja az ilyen mértéket, másfelől a dolog lényegére nézve elégtelennek, hiábavalónak. Arra utal, hogy a szélső nyomor erősebb indító ok, mint ama büntetésnek a képzete.¹ Ismételve követeli, hogy szelídebb szellem honosodjék meg a büntetőjogban. Morus ezen a téren – mint később Beccaria – lelkes buzgalommal iparkodik a humanitás elveinek utat törni.

Morus az *Utopia* I. könyvében olyan szavakat ad Raphaelnek (az *utópiái* intézmények leírójának) nyelvére, melyek a korszakában létező társadalmi állapotokat, in-

¹ Nam haec punitio furum et supra justum est et non ex usu publico. Est enim ad vindicanda furta nimis atrox nee tamen ad refrenanda sufficiens. Quippe neque fur turn simplex tamen ingens facinus est, ut capite debeat plecti nec ulla poena est tanta, ut ab atrociniis cohibeat eos, qui nullam aliam in artem quaerendi victus habent. Itaque hac in re non vos modo, sed bona pars huius orbis imitari videtur malos praeceptores, qui discipulos verberant libentius quam docent. (*Utopia* ed. 1601. I. I. p. 56. s.). Morus azután azt a kérdést veti föl: Qua ratione fieri possit, ne tam multi sint fures? (u. o. p. 57.); és azon meggyőződést vallja, hogy a társadalom tagjainak jólétéről gondoskodni többet ér a draconicus büntető rendszernél. «Decernuntur enim furanti gravia ac horrenda supplicia, cum potius multo fuerit providendum, uti aliquis esset proventus vitae, ne cuiquam tam dira sit furandi primum, dehinc pereundi necessitas» u. o.

tezményeket és előítéleteket a legnagyobb kíméletlenséggel bíráljak és a szerző saját meggyőződését allegóriák segítségével nélkül fejezik ki. Itt nem éri be azon immanens, a sorok közt olvasható kritikával, mely az *Utopiai* társadalmi szervezetnek egész leírásán átvonul, azon képies kritikával, mely a létező állapotoktól különböző állapot ábrázolásában rejlik;¹ hanem (az *Utopiai* intézmények leírójának szavaival) kérlelhetetlen kritika tárgyává teszi nem csak a hagyomány-szentesítette bajokat, hanem részben a létező társadalmi rend alapját is.² Habár itt-ott saját nevében pro forma egy ellenvetést tesz vagy eltérő nézetet fejez ki, kétséget nem szenved, hogy a kritika az ő saját aggodalmait s óhajtásait tükrözi vissza; hogy a hagyományos társadalmi intézmények kritikája, a lényege

¹ Csaknem Dühring tiltakozásaira emlékeztetnek némely megjegyzések Nisard szellemes, de épen Morus művének behatóbb elemzését nem nyújtó tanulmányában; azon megjegyzések, melyek a kritikai szellem érvényesülését az *Utópiában*, a kritikai intenciót majdnem teljesen tagadják. «Était-ce une critique ... de la société. des moeurs. de l'ardeur religieuse de cetté époque? ... Non. L'Utopie et comme tons les livres de ce genre, comme la république de Platon (!)... une creation, ou il y a plus de phantasie que d'intention critique.» Sőt Nisard nem hallgatja el azon véleményt, hogy az *Utopia* egészben véve inkább egy – jeu d'esprit! Ámbar maga is megengedi, hogy az intencio itt-ott nyilvánvaló. «Sauf quelques passages où l'intention satirique est evidente, l'utopie est plutot l'aimable jeu d'esprit d'un érudit, que la declaration des principes (Tun réformateur.» Mind a mellett nemcsak a hóbortos Fourier phantasmagoriának, hanem Saint-Simon eszméinek és az újabb szélső doctrinának alapját is felfedezi az *Utópiában*. A fölveket csak úgy összeveti a «regényszeríi decoratióval». mint Dühring. L. *Études sur la renaissance* (1855.) p. 178., 84. 1.

² Erre az éles és gyakran a czélon túllövő kritikára nem a legjobban illik az «aimable jeu d'esprit» elnevezés. Az *Utopia* e része legalább nem hasonlít pásztori színjátékhoz vagy tündérregéhez.

pontokban, legbensőbb meggyőződésének a manifestációja.¹ Az átlátszó álarcz alatt megismerhető az eszményi javakért lelkesedő és súlyos bajok elhárítását óhajtó, de a társadalmi rend feltételeit és bizonyos desideratumok megvalósításának a tulajdonképi akadályait mélyebben nem vizsgáló szellem.²

Az *Utopia* T. könyvében a henyélő nemesek és ezeknek henyélő szolgaseregei okoltatnak a nyomor és a bűntények szaporodásaért. Pellengérré állítatnak a közcélokkal teljességgel nem törődő nemesek; mert egyrésről egész gazdálkodásuk abban áll. hogy a bérlőket és munkásokat határ és mód nélkül zsarolják; és mert másfelől a legőrültebb pazarlásban lelik örömüket és egy egész sereg henyélőt tartanak el. melynek a társadalom más irányban nem veheti hasznát és melyből csak a bűn újonczai kerülnek ki.³

Az állandó zsoldoshadakért lelkesedő politikusok

¹ Különben talán nagyobb gondot fordított volna a Raphael fejtegetéseinek megczáfolására. E tekintetben azonban nem erőlteti meg magát. Csak egyszer állítja össze a communistikus rendszerek ellen szóló nyomósabb érveket.

² «Tons ces vices d'une société encore barbare ou déjà corromque sont combattus avec force par Morus, et par là il a mérité la reconnaissance des philosophes amis des hommes et du progrès de la société.» P. Janet: *Histoire de la science politique*. II. v. p. 254. Az. a mit Morus legelső sorban contemplant, az kétség kívül a nagy erkölcsi bajok lehetőleg gyökeres orvoslása, nem pedig a hedonismus gyakorlati életbölcseiségének általános érvényre emelése. Ez mondható Morus eredeti intentiójáról s vezéreszméjéről. Ily értelemben mondhatja Steinthal: «Der utopische Gedanke ist bei Thomas Morus, dem Vater alles Socialismus. nicht aus der Glückseligkeitstheorie hervorgegangen ... » *Allgemeine Ethik*. (Berlin. 1885.) p. 265.

³ Tantus est ergo riobilium numerus, qui non ipsi modo degant ociosi, tamquam fuci laboribus aliorum, quos puta suorum

ugyanazon kapcsolatban éles gúnynyal ostoroztatnak. A hazátlan bérencz seregek, a mindenünnen összeszedett, csak a pénz kedvéért küzdő hadak egyenesen a gazemberek iskolájának neveztetnek. «Belli gratia favendos esse fures.» (*Utopia* T. p. 60.) Morus épenséggel azt mondja az akkori bérenczseregről: «Quin neque latrones sunt instremii milites, neque milites ignavissimi latronum: adeo inter has artes belle convenit.» (id. h;) Ama politikusokról pedig, kik hadakozási vállalatokra mindig feltétlenül hajlandók voltak, a kritikus azt mondja, hogy a háborút gyakran csak a katonák foglalkoztatása kedvéért látszának kívánni; nehogy ezek mesterségökből kitanuljanak vagy – mint Sallustius mondja – «ne manus aut animus incipiat per ocium torpescere!»¹

De Morus különösen a bűntények szaporodásának egy másik okára utal. mely épen Angliában igen nagy fontosságú volt. és mely azért részletesebben jellemeztetik; azon tényre, hogy a földbirtokosok a nagyobb nyereség kedvéért egészen a juhtenyésztésre adták magokat, mely tényleg kevés kezet foglalkoztat és ott, a hol ilyen méreteket ölt. a föld legnagyobb részét végleg elveszi a földműveléstől és a földművelőktől. «Aruo nihil relinquunt ... demoliuntur domus. diruunt oppida. templo duntaxat stabulandis ovibus relicto.. üli boni viri habitationes omnes et quidquid usquam est culti, vertunt in solitudinem.»²

praediorum colonos augendis redditibus ad vivum usque radurit. Nani earn solam frugalitatem nővére, homines alioquin ad mendicitatem usque prodigi. verum immensam quoque ociosorum stipatorum turbam circumferunt, qui nullám unquam quaerendi victus artem didicerunt. (*Utopia* L p. 58)

¹ *Utopia* lib. I. p. 61.

² Id. h. p. 64.

Megható az akkoriban természeti hatásköréből tömegesen kiszorított földmívelő nép sorsának a leírási és azon dilemma jellemzése, melybe ilyen módon egy más munkára teljesen képtelen vagy más munkát egyáltalában nem találó tömeg jutott. «Quid reMat aliud denique quam uti furen-tur ét pendeant, juste scilicet, aut vagentur atque mendicent.»¹ Egyfelől tehát lopás és akasztófa, másfelől pedig kóborlás, koldulás és börtön; mert a kóborlókat börtönbe vetik, ámbár kezeiket, munkájokat fölajánlották.² Hiába kínálják kezeiket, a hol munkájok a gazdagoknak nem kell, a hol a kizárólag mívelt (mert kényelmesebb és jövedelmezőbb) juhtenyésztés csak igen kevés munkaerőt követel.³

Így rajzolja az Utopiai intézmények leírója, az akkori Anglia és a korszak társadalmi bajait, melyekért nagy elkeseredéssel a közérdekkel nem törődő nemeseket okolja. «Fékezzétek a gazdagok önhaszonlesését! úgymond. Vegyétek el tolok a monopóliumokat: ne engedjétek, hogy annyian csupán csak a henyéségből éljenek: adjatok nagyobb hatáskört a földművelésnek: fejlesztsetek az ipart, hogy azon nagy tömegnek, mely a társadalomnak tolvajokat és csavargókat vagy – a mi egyre megy – inasokat adott, hasznos foglalkozást nyújtsatok!»⁴

Morus a bevezetésben, a kor állapotainak kritikájában nem feledkezik meg azon feladatról, melyet Platón a legfontosabbnak tart, a nevelésügyről. Egyenesen kimondja, hogy

¹ *Utopia* I. p. 65.

² Id. h. «Conjiciuntur in carcerem, quod ociosi obambulent, quorum operám nemo est. qui conducatur, quum illi cupidissime offerant.»

³ Id. h. p. 65–66.

⁴ Id. h. p. 61).

számtalan gyermek a hibás nevelésnek áldozatává lesz; az erkölcsök a zsenge ifjúkorban rontatnak meg (amore paulatim ab teneris annis corrumpi) és hogy számtalan gyermek épenséggel a bűnre neveltetik, előre a tolvajok sorsára kárhoztatik. Úgy tartja, hogy a nevelésügy elhanyagolása arra vezet, hogy épenséggel mesterségesen tenyész-tik a bűnt vagy tolvajokat csinálnak. «Quid aliud. quaero, quam facitis fares?»¹

Morus az olyan társadalomban, melyben annyian a bűnnek és a szélső nyomornak adatnak martalékul igazságtalanoknak, de egyszersmind haszontalanoknak is nyilvánítja a drákói büntető törvényeket, melyekkel a könyörületlen mózesi törvényt sem lehet összehasonlítani,² és melyek a keresztyén vallás szellemével ellenkeznek; mert a lopásra, melyre a nyomor és a nevelésügy elhanyagolása sokféle ösztönt adnak, általán halálbüntetést szabnak.

Ámbár az utópiai intézmények leírásában később említetik, hogy a mintaszerű utópiai társadalomban is a halálos büntetés fentartása egyes esetekben szükségesnek bizonyul, Morus azt az I. könyvben elvileg kárhoztatja.³ Általánosságban a rómaiak büntető jogi rendszerét nyilvánítja igazságosnak. Helyesnek tartja, a nagy bűnösöket hol-

¹ *Utopia* I. p. 70.

² Lex mosaica quanquam inclemens et aspera nempe in servos et quidem obstinates lata. tamen pecunia furtum baud morte muletavit. (*Utopia* L p. 74.)

³ Morus gondolatmenete ebben a kérdésben arra concludál, a mit később Beccaria teljes következetességgel keresztülvitt a *Dei dellitti e delle pene* című híres művében. Morus a halálbüntetés eltörlését és tartós fogság által való pótlását ajánlja. De ez eszmét nem viszi keresztül oly következetességgel és nem támogatja-annyi indokkal, mint az olasz philanthrop.

tiglani rabszolgasora, kényszermunkára. banya- és országúti munkára ítélni. De azt is követeli, hogy ilyen rabszolgák, ha fellázadnak, halállal lakóijának.

Morus a legveszélyesebb tévedések közé sorolja azon nézetet, hogy az uralkodók érdeke követeli a nagy tömegnek nyomorát. Arra figyelmezteti olvasóit, hogy a társadalmi rend fölforgatására senki sem hajlandóbb annál, a kinek semmi veszteni valója nincsen.¹

A tulajdonközösségre alapított, mintaszerű társadalmi rend leírását megelőzi a magántulajdonra alapított rendszer kritikája, mely a munka I. könyvének utolsó és legfontosabb részét képezi.

Mindenütt, a hol korlátlan magántulajdon uralkodik és minden dolognak a mértéke a pénz; a méltányosság és a társadalmi jólét, a közjó, többnyire üres szók: – úgy mond az Utopiai intézmények magasztalója. («Ut ea vero dicam, quae meus animus fert, mihi videtur ubicunque privatae sunt possessiones, ubi omnes omnia pecuniis metiuntur, ibi vix unquam posse fieri, ut cum *Republica* aut juste agatur aut prospere.»)² Azt kérdezi, hogy mit jelenthet ott a hol épenséggel minden vagyon egy maroknyi egyén kezében van, a nagy tömeg pedig reménytelen nyomorban szenved, a közjó?

Az utópiái állapotok leírója azt tartja, hogy Platón az igazság nyomában volt: mert előre látta, hogy egyfelől az általános boldogságot csak az egyenlőség elvének kö-

¹ Quis intentius mutationi rerum studet. quam cui minimè piacet praesens vitae status? Aut cui denique audacior impetus ad conturbanda omnia. spe alicundo lucrandi. quam cui jam nihil est, quod possit perdere.» *Utopia* I. p. 102.

² *Utopia* I. p. 113.

vetkezetes alkalmazása által lehet létesítem, és hogy másfelől a teljes egyenlőség lehetetlen, a hol korlátlan magántulajdon létezik.¹ Mert ott, a hol ez korlátlanul uralkodik, ott mindenki mindenféle ürügyek alatt mentői többet akar nyerni, ott egy eltűnő kisebbség bírja az összes javakat. E kiváltságos állásnak az árát pedig a Platón állameszményének bámulója a nagy tömegnek reménytelen nyomorában látja.

Az utópiai társadalom dicsőítője azt tartja, hogy a legnagyobb bajokon csak az abszolút magántulajdon teljes megszüntetése segíthetne.² Míg a társadalmi rend alapját a korlátlan magán tulajdon képezi, úgy mond. addig a nyomor nem szűnhet meg az emberek tiszteletreméltó nagy tömegénél, addig az emberiség legszamosabb és legjobb részére nézve («apud multo maximam multoque optimam hominum partém») reménytelen nyomor lesz az élet egész tartalma.³

Az utópiai társadalmi rend ismertetője megengedi, hogy esetleg ajánlhatna más eszközöket is, így például

¹ «Praevideat homo prudentissimus imám atque unicam illam esse viam ad salutem publicam, si rerum indicatur aequalitas. quae nescio an unquam possit observari, ubi sua sint singulorum propria.» *Utopia* I. 115.

² «Haec inquam. dum apud me considero, aequior Platoni fio minusque demiror, dedignatum illis leges ferre ulla, qui recusabant eas. quibus ex aequo omnes omnia partirentur commoda.» (*Utopia* T. 114.)

³ Adeo mihi certe persuadeo res aequabih ac justa aliqua ratione distribui, aut feliciter ági rum rebus mortalim, nisi sublata prorsus proprietate. non posse. Sed manente illa. mansuram semper apud multo maximam multoque optimam hominum partem egestatem et aerumnarum anxiani atque inevitabilem sarcinam. (*Utopia* I. 116.)

az ingatlan és az ingó vagyon maximumának a megállapítását, a despotismus és az anarchia vészelvei ellen védő törvényeket, a hivatalok eladásának megtiltását, a luxus megszüntetését, a becsületvágy túlkapásainak megbélyegzését stb.¹ De ő mindezekben csak palliatív szereket lát, a melyek a sebeket inkább betakarják, mintsem gyógyítják.² Mert Platón bámulója úgy látja, hogy csak a magántulajdon szüli az egyenlőtlenséget, a soha meg nem szűnő pereket, a henyélők és a parasiták seregeit.

Morus egyáltalán nem kutatja, ha vájjon az egyenlőtlenségnek nincsenek-e mélyebben rejlő okai a közösség létfeltételeiben?

Mindamellett Morus itt maga érvényesít a collectiv tulajdon kizárólagos uralkodásának létjoga, a magántulajdon teljes megszüntetése ellen szóló nyomós érveket is, melyek jobbadán egybevágnak a communisticus nézetek újabb kritikussai által felhozott érvekkel. Morus itt az ellenérveket is számba veszi. Legalább felveti a később sokszor felvetett kérdést: vájjon nem fognak-e sokan abban bízni, hogy majd úgy is mindegyiknek adatik – nem a saját iparkodása s érdeme, hanem másoknak a becsületes munkája szerint, mihelyt egyszer a munka és a kereset leg-erősebb egyéni ösztöne megszűnt? («Utpote quam neque sui quaestus ürgét ratio et alienae industriae fiducia reddit

¹ *Utopia* I. 116.

² Quam ut fateor levare aliquantulum posse, sic tolli plane contendo non posse (ib. I. 116.). Talibus inquam legibus quemaculum aegra assiduis solent fomentis fulciri corpora deploratae valetudinis. ita haec quoque mala leniri queant ac mitigari. Ut sanentur veto, atque in bonum redeant habitum omnino nulla spes est ... id. h.

segnem»)¹ És másfelől felveti azt a kérdést is: vajjon nem támadhatnak-e épen ott, a hol a törvény nem szentesíti a birtok kizárólagos egyéni jellemét, végetlen viszályok, perlekedések? Mert mi korlátozná a vágyakat és mi adna tekintélyt a hatóságoknak olyan népnél, mely az egyesek osztályrészeit nem különbözteti meg?²

Az utópiái intézmények leírója ez aggodalmak eloszlatására alkalmasnak tartja egy olyan communisticus rendszernek bemutatását, melyben ama veszélyek elkerülése sikerült.³

Ilyen (állítólag az új világban létező) társadalmi rendnek a leírása képezi az *Utopia* II. könyvének tárgyát.

Az itt ábrázolt társadalmi és állami rend a jelzett veszélyeket különféle intézkedések által hárítja el. A panacea az egyéni szabadság teljes megsemmítése, az egyén rendelkezési jogának (mindenféle viszonyokban) teljes megszűntetése.⁴ A hol Morus ezt a heroikus eszközt elkerüli és

¹ *Utopia* I. 117.

² Sublata praesertim autoritate ac reverentia magistratum cui (fuis locus esse possit. apud homines tales, quos inter nullum discrimen est, ne commisci quidem queo. (*Utopia* I. 118.)

³ Verum si in *Utopia* fuisses mecum, moresque eorum atque instituta vidisses praesens ... turn plane faterere, populum recte institutum nusquam alibi te vidisse quam illic. (Id. h. 118.)

⁴ E tekintetben az államregények és a communistikus állam-eszmények előképe, a Platón állameszménye legalább egységes!) és következetesb felfogást mutat, a mennyiben programja az egyéniség igényeinek ignorálása és megsemmisítése «sans phrase»; a magánérdek Platón mintaállamában egyáltalán nem jön számba. Itt kizárólag az állami cél az állam egységes jelleme mérvadó; az egyénnek vágyai nem sokat nyomnak a latban. Ellenben a nevezetesebb államregények és a későbbi communisticus és socialisticus állameszmények az egyéni érdekeknek minél tökéletesb kielégí-

ártatlanabb expedient keres: ott a költői phantasia rendszerint a legnagyobb nehézségekeneken átsiklik és a tulajdonképi problémát megkerüli.

II.

Morus mintaállamában a collectiv tulajdon rendszere nemcsak a családi viszonyok szabályozásával, hanem különösen a munka társadalmi organisatiójával is kapcsolatos. Itt ő jól látja azt, a mi mint valóságos «crux» szerepel a komolyabb socialistikus elméletekben. Ennek behatóbb taglalásában a legújabb kor socialistikus törekvéseinek az előfutárát ismerjük meg.

Az utópiái állam polgárai a föld bérlőinek tekintik magokat. A szoros értelemben vett tulajdonjog itt nem az egyes polgároké, hanem az államé, a társadalomé. «Nihil usquam privati est.»

A magántulajdon képződését megakadályozandók, az utopiaiak még a házakat is minden tizedik évben újlag sorshúzással elosztják.²

A termények és készítmények a városrészek központjaiba szállítatnak és különböző közraktárakban gyűjtetnek össze. Minden családfő fizetés nélkül kapja a csa-

tésére fektetnek súlyt; a communisticus társadalmi szervezet az ezen fő cél megvalósítására alkalmasb eszköz. Az eltérések nem a részletekben, hanem az alaplátnézetben találhatók. «Plato will das Privatinteresse aufheben; seine modernen Nachfolger befriedigen ... Die Glückseligkeit des Einzelnen ist es. auf welche tier Alles berechnet ist » (Zeller: *Vorträge und Abhandlungen*, B. L, p. 18.) És mi az eszköz? Az egyéni szabadság megsemmisítése.

¹ *Utopia* II. p. 135.

¹ Id h. «Domos ipsas uno quoque decennio sorte commutant.»

ládtagok szükséglete-követelte tárgyakat. Minthogy a közraktárak minden terméknek és készítménynek bőségében vannak, minden észszerű kívánság is akadálytalanul teljesíthető.¹

Az utópiái intézmények leírója lehetetlennek tartja, hogy valakinek kívánságai a tényleges szükséglet határait túllépjek, a hol az állam alaptörvényei teljesen kizárják a magántulajdont, a pénzcserélést, a tőkeképzést, és a hol senki sem tarthat a nyomortól.²

Az élő lényeknél általánosságban a jövő megfosztástól való rettegés az oka a telhetetlenségnek; az embernél azonban kiváltkép gőg és hiúság a telhetetlen hírvágy okai. Ezek pedig az utópiái intézmények mellett egyáltalában nem kaphatnak lábra.³

Azon jellemző vonások egyike, melyek Morus mintá államát lényegileg megkülönböztetik a Platón állameszményétől és melyekben a keresztyén morál hatása nyilvánul, a gyöngék és a szenvedők sorsa iránti meleg érdek-

¹ *Utopia* II. p. 157. Ab his quilibet pater familias quibus ipse suique opus habent, petit, ac sine pecunia, sine omni prorsus hostimento quicquid petierit, aufert. Quare enim negetur quicquam, quum et omnium rerum abunde satis sit, nec timor ullus subsit, ne quisquam plus quam sit opus, ilagitare velit?

² *Utopia* id. h. Cur supervacua petiturus putetur is, qui certum habeat, nihil sibi unquam defuturum?

³ *Utopia* II. p. 158. Nempe avidtim ac rapacem aut timor carendi facit in omni animantum génere, aut in homine solo reddit superbia, quae glóriáé sibi ducit, super ilua rerum ostentatione caeteros antecellere; quod vitii genus in Utopiensium institutis nullum omnino locum habet.

lődés. Ez többek közt kifejezést nyer abban az intézkedésben is, hogy a közös készletekből legelsősorban a betegek szükséglete fedezendő.¹

Az utopiaiak társadalmi életéljen nagy szerepet játszanak a görög minták szerint berendezett közös étkezések vagy étkezőtársaságok, melyeknek szükséglete közvetlenül a betegeké után fedeztetik. Minden intézményt, mely az együvévalóság érzését erősíti, itt is istápolnak. Senkit sem kényszerítnek ugyan a részvételre; de senki sem hajlandó a magányos étkezéshez való jogot érvényesíteni. miután szükségeit a közös étkezésnél jobban és könnyebben elégítheti ki.²

Az aljasabb és fárasztóbb munkát *Utópiában* is rabszolgák végzik. Ez némileg ellensúlyozza azon nehézségeket, melyekbe némely sanguinikus tervnek megvalósítása ütközik. De másrésről etnikai tekintetből aggodalmakat kelt és nagy részben megsemmisíti a feltárt kép hatását.

¹ A humanitásnak némely követelményeit, melyeket Morus az *Utópiában* kifejt, a modern cultur-államok részben megvalósították, így különösen a betegápolási ügy tekintetében nem egy desiderium teljesítettet. Morus a közegészségügy némely, mai nap általán szükségesnek elismert intézkedései mint az utópiái társadalmi rend előnyét emeli ki. L. *Utopia* II. p. 159. ... hospitia paulo extra muros tam capacia, ut totidem oppidulis aequari possint, tum ut neque aegrotorum numerus quamlibet magnus anguste collocaretur et per hoc incommode; tumque hi, qui tali morbo tenerentur cuius contagio sólet ab alio ad alium serpere, longius ab aliorum coetu semoveri possint ... etc.

² Nemo tamen hoc libenter facit. cum neque honestum habeatur et stultum sit deterioris prandii sumere laborem, cum lautum atque opiparum praesto apud aulam tam propinquam sit. (*Utopia* II. p. 161.)

Utópiában a pénz használata az ország belső forgalmában ismeretlen. A vadnak nagyobb értéke van, mint az aranynak és az ezüstnek. Csak a legközönségesebb házi eszközök és a rabszolgák lánczai készülnek aranyból, ezüstből. A máshol annyira kedvelt ékszerek a rabszolgák jelvényei.¹ Arany és ezüst általánosságban megvetett dolgok, a gyermekek játékszerei² és a gyalázat jelvényei. (Ita omnibus curant modis, üt apud se aurum argentumque in ignominia sint.)³ Azonkívül a nemes fémek csakis a más népekkel való közlekedésben vagy háborús időkben (megvesztegetési célokra, zsoldosok toborzására) használhatók.⁴

Az utópiái társadalomban a családi élet alapja a monogam házasság. A társadalmat képviselő állami hatalom gondoskodik a házasság és a családi élet erkölcsi

¹ *Utopia* II. p. 175. Ex auro atque argentp ... matellas passim ac sordidissima quaeque vasa conficiunt. Ad baec catenas et crassas compedes ... etc.

² Id. h. p. 176. His ornant infantulos, qui ... cum animadvertunt ejusmodi nugis non nisi pueros uti ... deponunt.

³ Id. h. IT. p. 175.

⁴ Id. h. II. p. 173. Alig hangzottak el a bérenczseregek ellen felhozott recriminációk. máris mint az utópiái társadalom egyik nagy előnye kiemeltetik, hogy inkább zsoldos seregeket küld a harczterre, mintsem néphadat. Ez is egyike azon ellenmondásoknak, melyeket az államregény-írók phantáziája lépten nyomon megenged magának. A fő szempont itt is abban az aspiratióban található, hogy az egyes polgároknak a lehető legteljesebb és lehetőleg semmiféle risikóval sem kapcsolatos életélvezet biztosíttassék; a mi ilyen értelemben és terjedelemben természetesen csak *Utópiában* és sibaritikus irányú légvárakban lehetséges. L. *Utopia* II. p. 172. Potissimum quo milites externos (quos libentius quam suos cives objiciunt discrimini) immodico stipendio conducant ... Hanc ob causam inaestimabilen thesaurum servant ... etc.

szellemének fentartásából és mindenképpen szemmel tartja az ifjak erkölcsi életet.

A törvény meghatározza, mily korban léphetnek a polgárok házasságra. A törvény által megállapított kor-minimum föladata a korai házasságokat megakadályozni. (Mint kor-minimum leányoknál a tizennyolczadik. férfiaknál a huszonkettedik év állapíttatik meg.) A leendő hitvestársak egészséges testalkatának megállapítását a törvény pontosan előszabja. Az illető egyénekre bízva az ügy eldöntését melyet Platón az állami hatalom praerogativumává tesz.¹

Múlékony (a törvényes formát mellőző) szerelmi viszonyok egyáltalán nem tűrvék. Kemény büntetés éri az e szabály ellen vétőket. (*Utopia* II. p. 221.)

A házassági köteléket rendszerint csak a halál oldja fel. De a törvény meghatározott esetekben lehetővé teszi az elválást.²

¹ Platón exorbitans követelményeire emlékeztet azon szabály, miszerint e tekintetben a leendő hitvesek kell, hogy autopsia által meggyőződést szerezzenek. *Utopia* II. p. 222. in deligendis conjugibus meptissimum ritum (uti nobis visum est) ridiculum, illi serio ac severe observant. Mulierem enim ... gravis et honesta matrona proco nudam exhibet, ac probus aliquis vir. vicissim nudum puellae procum sistit. Hunc morem quum velut ineptum ridentes improbaremus, illi contra caeterarum omnium gentium insignem demirari stultitiam, qui quum in equuleo comparando, ubi de paucis agitur nummis, tam cauti sint ... in deligenda conjugē, qua ex re (aut voluptas aut nausea sit totam per vitam comitatura, tam negligenter agant. ut ... totam mulierem vix ab unius palmáe spacio (nihil enim praeter vultum visitur) aestiment, adiungantque sibi non absque ... magno periculo. Nam neque omnes tam sapientes sunt, ut solos mores respiciant . . . tam föpcla deformitás latere sub illis potest involucris. ut alienare prorsus animum ab uxore queat, quum corpore iam sejungit non licet

² *Utopia* II. pag. 224. Rem minime utilem sciunt, firmandae

A házasságtörők rabszolgaságra kárhoztatvák. Ismételt házasságtörés halállal büntetetik.¹

Az Utopiai törvények is gondoskodnak a népesség állandó egyensúlyáról. Minden városban meg van állapítva a családok száma és az egyes családok felnőtt tagjainak száma.² A gyermekek számát azonban a törvény nem szabja elő; hanem csak annyit határoz meg, hogy ott, a hol a családtagok létszáma a törvény-jelezte határt eléri, a fölösleges tagoknak más. kevesebb tagból álló családokba kell átlépniök. Ha más családokban nem mutatkozik hézag, a fölös tagok kevésbé népes városokba küldetnek. Végre az országban mutatkozó túlnépességen kivándorlások rendezése által, coloniák alapítása által kell segíteni.³

A coloniák az anyaország törvényei szerint kormányoztatnak és annak oltalmazását élvezik.⁴

Ha azonban az ország népessége a törvény megállapította normál szám alá süllyedne le, a hézagokat visszahívott telepít vény esek, a külföldön alapított coloniák

conjugum charitati, facilem novarum nuptiarum spem esse prepositam. – Különösen kiemeltetik, hogy utólagos megbetegedés semmi esetre sem képezheti az elválás jogszerű okát. A hitvestárs elcsapása ily esetben kegyetlenség volna, mely a törvény egész szigorával megakadályozandó. Az elválást egyéb esetekben is csak a senatus engedheti meg alapos vizsgálat után.

¹ *Utopia* II. 'J16. Caeterum ad scelus jam relapso nex infligitur.

² Morus a túlnépesedést szintügy megakadályozandónak tartja, mint Platón és Aristoteles; de ő ebben a kérdésben legalább nem pártol olyan, a családi viszonyokat erőszakosan bizonyos chablonba szorító rendszabályokat, mint az ókori gondolkodók.

³ *Utopia* II. p. 155.

⁴ Id. h.

tagjai pótolnák. A legrosszabb esetben az anyaország szükségletének fedezése végett egyes gyarmatokat teljesen fel kellene oszlatni.¹

A több házaspárból és gyermekből álló család feje a legidősebb családtag. A nők férjeiknek, a gyermekek szüleiknek, az ifjabbak az öregebbeknek engedelmeskedni kötelesek.²

Minden anya köteles gyermekének az első táplálékot nyújtani. E kötelesség alól csupán csak a halál vagy komoly betegség ment fel.³

A gyermekek nevelését illetőleg Morus aránylag kevés általános szabályt állapít meg. De az a kritikai és reformatori szellem, mely az *Utópiát* áthatja, ezen a téren is érvényesül. A magasabb tudományos kiképzés eszközei nagyjában megfelelnek azon tanulmány körnek, melyet Platón előszabott: de a részletekben figyelemre méltó eltérések is mutatkoznak. A zene nagy szerepet visz a nép szellemi életében. Dialektika és jurisprudentia nem nagy tiszteletben részesülnek. Ellenben a görög nyelv tanulmányozása meghonosíttatik. Az orvostudomány pedig igen kiváló jelentőséget nyer.

Magasabb tudományos tanulmányokkal hivatászerűen, szakszerűen, itt is csak egy eltűnően csekély

¹ *Utopia* II. p. 15(i. Perire enim colonias potius patiuntur quam ullam ex insulanis urbibus imminui.

² Id. h. p. 157.

³ Id. h. p. 162. Suae quaeque soboli nutrix est, nisi aut mors aut morbus impediatur. — Morus a dolog lényegét illetőleg úgy gondolkodik, mint J. J. Rousseau, a ki e kérdésnek oly beható fejtegetést szentelt. L. *Emile ou de l'éducation*. I. «La sollicitude maternelle ne se supplée point ... que les mères daignent nourrir leurs enfants.»

kisebbség foglalkozik. («Haud multi... qui caeteris evonerati laboribus soli disciplinae deputantur: hi videlicet, in quibus a pueritia egregiam indolem, eximium ingenium atque animum ad bonas artes propensum deprehendere.») De a társadalom összes tagjai bizonyos általános alapműveltséget szereznek. (Omnes pueri literis imbuuntur) A nép nyelve az iskola nyelve is. Zene, dialektika, aritmetika, geometria általán műveltetnek. Ellenben az iskolai logika és metaphysika subtilitásai az utópiái társadalom szellemi életében nem karoltatnak föl. A sok restrictio, amplificatio, snppositio («acutissime excogitata in parvis logicalibu»), a «homo in communi» s ilyfélék nem foglalkoztatják a tanítványok és a tudósok elméjét. Annál tüzetesebben foglalkoznak astronomiai tanulmányokkal, az égi testek mozgásának tanulmányozásával. Általában bizonyos utilitarismus jellemzi nevelési és tanulmányi rendszereket ép úgy, mint egész életfelfogásukat. Kiváló érdeklődést tanúsítanak az erkölcsi kérdések iránt. Az erény és a gyönyör lényege gondolkozásuk kedvencz tárgya. Vizsgálódásaik fő themája az emberi boldogság feltételeinek megállapítása. – Nem minden gyönyörben vagy élvezetben, hanem csak a tisztességes gyönyörben látják a boldogság alapfeltételét. (Non in omni voluptate sed in bona atque honesta.) Az utópiái morál általán mindent a boldogságra, mint végcélra vonatkoztat. A képzelt és ártalmas élvezektől eltilt. – Ily szellemben szervezték az utopiai nevelési rendszeröket és egész szellemi életöket. Nyilvánvaló, hogy Morus ezen a téren is több tekintetből teljesen szakít az iskolai hagyomány nyal, és a hagyományos életfelfogással.¹

¹ L *Utopia* II. p. 182. ss.

Az Utopiai társadalmi szervezet tulajdonképen alap-törvényének tekinthető az általános védkötelezettségnek egy sajátos analogona. Ez az általános munkakötelezettség

Az utópiái alkotmány legfontosabb része épen az mely a munka organisatióját állapítja meg.¹

E társadalomban a munkaköteleesség alól senki sincsen fölmentve: még a gépies munka alól is csak azok, kik a társadalmi hatóságok meghagyásából hivatásszerűleg tudományos munkával foglalkoznak. Mindazonáltal, a jó példa kedvéért, tudósok és kormányzók bizonyos mértékben gépies munkát is végeznek.²

E társadalomban nem üres szó az a parancs, hogy az, a ki nem dolgozik, ne egyék. Mert itt a henyelők számára egyáltalán nincsen hely. Itt kivétel nélkül mindenki dolgozik.³ Néhány kizárólag szellemi munkákkal megbízott

¹ A munka, a productio és a distributio társadalmi szervezésének alapeszméje a modern socialismushan is az uralkodó szempont. V. ö. A Schäffle: *Die Quintessenz des Socialismus*. 4 Aufl (Gotha 1878.) «An diese Stelle träte eme öffentlich rechtliche Gliederung der Nationalarheit; zu einem mit dem Collectivcapital ausgerüsteten gesellschaftlichen Arbeitskörper gesellschaftliche Sammlung, Lagerung und Transportirung aller Producte. endlich gesellschaftliche Abheferung an die Einzelnen, im Ausmasse ihrer gehuchten socialen Arbeitsleistungen und nach einer mit den durchschnittlichen Arbeitskosten genau übereinstimmenden Werthtaxe der Güter.» (L. c. p. 25.)

² *Utopia* II. p. 149. Syphogranti ipsi tarnen sese non eximunt. – E tekintetben is áthidalhatatlan távköz választja el Morus társadalmi eszményét az ókon philosophia vezérszellemeinek {ölfogásától.

³ Id. h. p. 141. s. Nemo civium experts artificii ... Ociosi pellendi e Republica.

egyéneken kívül¹ mindönki részt vesz az anyagi javak producálásában.²

A munkafelosztás elve alkalmaztatik ugyan, a mennyiben az egyes családok különböző mestereinkkel. iparágakkal foglalkoznak. Mindazonáltal van egy foglalkozás. melyben a társadalom összes tagjai (férfiak (nők) részt venni kötelesek. Ez a földművelés. Ebből már a gyermekek elméleti és gyakorlati oktatást nyernek.³

Mindenki legalább két évig mint földművelő szolgálja a társadalmat. A gyakorlottak oktatják, útba igazítják az újonczokat.⁴

A hatóságok legelső kötelessége arra ügyelni, hogy senki se henyéljen, hogy mindenki pontosan és lelkiismeretesen végezze a reászabott. munkát. Csakhogy itt a munkások nem dolgoznak reggeltől éjjelig minden szünet és változékonyság nélkül.⁵ Az ilyen élet, az utópiáik felfogása szerint, rosszabb volna a rabszolgaságnál. Már pedig ilyen

¹ *Utopia* II. p. 149. Immunitate gaudent hi, quibus commendatione sacerdotum persuasus populus ad perdiscendas disciplinas perpetuam vacationem indulget.

² A községi hatóságok (Syphogranti) fő feladata: curare ac prospicere. ne quisquam desideat ociones. sed uti suae quisque arti sedulo incumhat. (*Utopia* Ti. p. 142.)

³ Praeter agriculturam (quae est omnib. ut dixi communis) quilibet unam quamquam tanquam suam docetur. L. c. II. p. 141, Ars una est omnibus vins mulieribusque promiscua agricultura. cujus nemo est expertus. Hac a pueritia erudiuntur omnes... L. c. p. 140.

⁴ L. c. II. p. 128. In Urbem remigrant hi, qui biennium ruri complevere ... ne quisquam invitus asperiore vitam cogatur continere dmtius.

⁵ *Utopia* II. p. 143. ... Nee ab summo mane tamen ad multam usque noctem perpetuo labore, velut jumenta fatigatus.

– így jellemzi az elbeszélő korszakának viszonyait – a munkások szomorú sorsát mindenütt. «Nam ea plusquam seruilis aerumna est, quae tamen ubique fere opificum vita est, exceptis Utopiensibus. qui cum in boras viginti quatuor aequales diem connumerata rioete dividant. sex duntaxat operi deputant, tres ante meridiem tres deinde rursus labori datas.»¹

Így tehát az utópiások megtalálták azt a panaceát, melytől a modern socialisticus tanok számos hívei az emberiség bajainak orvoslását várják, a normál munkanapot. A phantasia világában a legnehezebb is könnyű. Hat órai általános munka Utópiában elegendő egy, a földi javakat bőségesen élvező, az élet minden kényelmével rendelkező társadalom összes szükségletének fedezésére. Ennek a lehetőségét eddig épen csak ez a költött elysium mutatta. Ebben a gondolat világban semmi sem gátolja meg a legnagyobb ellentétek harmonikus kiegyenlítését.²

Arra az ellenvetésre, hogy hat munkaóra nem elegendő az általános szükségletek kielégítésére, az elbeszélő egyszerűen azt feleli, hogy hat óra nem csupán erre elegendő, hanem még a javak bőséges készletének gyűjtését is lehetővé teszi az olyan társadalomban, melyben senki sem henyél, hanem mindenki részt vesz a javak produktívájában és a népvagyon gyarapításában.³ Hozzáteszi, hogy természetesen egészen másképp áll a dolog oly társadal-

¹ *Utopia* II. p. 143.

² «Leicht bei einander wohnen die Gedanken.
Doch hart im Räume stossen sich die Sachen.»

(Schiller: *Wallensteine Tod*. II. A.)

³ *Utopia* II. p. 146. «La république de l'Utopie est une république laborieuse et démocratique.» Janet: *Histoire de la science politique*. II. p. 256.

mákban, melyekben a férfiak és nők igen nagy része csak-henyél és élvez, és így fölemészti mások munkájának gyümölcsseit: a hol a gazdagok, a szolgaseregek és a koldusok semmivel sem járulnak hozzá a hasznos munkához,¹ az általános társadalmi szükségek kielégítéséhez.²

A társadalmi intézmények feladata Utópiában: t. a társadalom és az egyesek szükségletének fedezését biztosítani:³ 2. mindenkinek annyi szabad időt vagy otiumot szerezni, hogy szellemét is kiképezhesse, értelmi tehetségét is fejleszthesse és így a művészet és a tudomány műveléséből eredő jótéteményeket is élvezhesse.⁴ Mert boldog-

¹ *Utopia* IT. p. 146. Quod vos quoque intelligetis, si vobiscum reputetis, apud alias gentes quam magna populi pars mors degit. Primum mulieres fere omnes totius summae dimidium, aut sicubi mulieres negociosae sunt, ibi ut plurimum earum vice viri stertunt ... Adhuc cliuites omnes maxime praediorum dominos his adnumera ipsorum famulitium ... robustos denique ac valentes mendicos adiunge. morbum quempiam praeterentes inertiae.

² L c. p. 146–47. Multo certe pauciores esse, quam putaras, invenies eos, quorum laboré constant haec omnia, quibus mortales utuntur.

³ E tekintetben az *Utopia* is lépten-nyomon utat tör azon elvnek, melyben, mint Zeller találóan megjegyzi, különböző újabb communiticus és socialisticus rendszereknek a tulajdonképeni jel-szavát találhatjuk. «Möglichst viel Genuss für den Einzelnen, und deshalb gleich viel Genuss für Alle.» V. ö. Zeller. *Vortrage und Abhandlungen*, I. Sammlung. 2. Aufl. p. 86.

⁴ Neque enim supervacaneo laboré cives invitos exercent magistratus, quandoquidem eius reipublicae institutio hunc unum scopum in primis respicit. ut quoad per publicas necessitates licet, quam plurimum temporis ab servitio corporis ad animi libertatém culturæ civibus universis asseratur. In eo enim sitam vitæ felicitatem putant. (*Utopia* II. p. 153.) Ez legalább bizonyos mértékben ellensúlyozza azt a hyper-epikureus felfogást, mely az *Utopia* egyéb részeiben érvényre jut. (Zeller id. h. «Ausdrücklich bezeich-

ságra, igazi megelégedésre és jólétre csak az tehet szert, a ki bizonyos mértékben az emberiség eszményi javait is élvezheti.

Ez eszményi társadalom igényt tart arra a dicséretre, hogy hanyélés és restség ott épenúgy ismeretlenek, mint szegénység és nyomor.¹

Morus az *Utópiában* egy nagyszerű képet tár föl; egy társadalom képét, mely úgyszólván egyetlen egy nagy családot képez, amelyben a tulajdonközösség és az általános munkakötelesség következtében olyan csekély munkaidő követeltetik, hogy a társadalom minden tagjának elég ideje és ereje marad a műveltség alapfeltételeinek elsajátítására, szellemi tehetségeinek kiképzésére. E társadalom megvalósítja a későbbi társadalmi reformmozgalmak egyik vezéreszméjét, a testvériség eszméjét.

Egyenlőség és testvériség uralkodnak ez eszményi államban: de az igazi egyéni szabadság számára itt alig

net er die Lust als den höchsten Zweck unserer Thätigkeit, und wie sehr er im Uebrigen Platon folgen mag, sein ethisches Princip ist eher epikuräisch, als platonisch.»)

¹ Jam videtis quam nulla sit usquam ociandi licentia. nullus inertiae praetextus. nulla taberna vinaria, nulla ceruisaria. nusquam lupanar. nulla corruptelae occasio. nullae latebrae, conciliahulum nullum; sed omnium praesentes oculi necessitatem aut consueti laboris aut ocii non inhonesti faciunt. Quem populi morem necesse est omnium rerum copiam sequi. atque ea cum aequabiliter ad omnes perveniat, sit nimirum, ut inops esse nemo aut mendicus possit. (*Utopia* II. p. 118. s.)

² *Utopia* II. p. 170. Respublica nihil aliud quam magna quaedam familia est.

van hely. Éhben a társadalomban tökéletes vallási tolerancia uralkodik: az intoleranciának vagy a fanatizmusnak száműzés vagy rabszolgaság a büntetése. A legrégebbi utópiái törvények szerint, senkit sem szabad vallása miatt sérteni vagy üldözni. Az állam alapítója az alaptörvényekben biztosította a lelkiismeret szabadságát:¹ a legnagyobb veszélyek közé számította a vallási intoleranciát, a fanatismust.²

¹ *Utopia* II. p. 2G4. Hoc interim antiquissima instituta numerant. ne sua cuiquam religio fraudi sit. Utopus ... in primis sanxit. uti quam cuique religionem libeat sequi liceat. ut verò alios quoque in suam traducat, hactenus niti possit, uti placidè ac modeste suam rationibus astruat, non ut acerbe caeteras destruat, si suaderido non persuadeat, neque vim ullam adhibeat ... arbitratus est. uti sic decerneretur, ipsius etiam religionis interessè ...

² A sors sajátzerű, iróniája nyilvánul abban az ellenmondásban, melybe Morus épen ezen a téren keveredett. A vallásszabadság és a teljes vallási tolerancia szószólója, a ki az *Utópiában*. a fanatismust kárhoztatja, theologiai vitáiraiban a legkíméletlenebb hévvel küzd a reformatio ellen. Az *Utopia* szerzője határozottan desavouálja a lelkiismeret-szabadság és a tolerancia elvét és helylyel-közzel a legnagyobb fanatismussal izgat az új tanok ellen, és buzdít a reformatio erőszakos elnyomására, az új tanok kiirtására, híveiknek üldözésére és megbüntetésére. E küzdelemben nem politikai raison, hanem hívő szívének ösztöne, szenvedélye vezeti őt. Azért mondja Nisard, a ki Morus magatartását e kérdésben psychologice magyarázni igyekszik, hogy itt helyesebb az értelein eltévedését, félrevezettségét sajnálni, mintsem a jellemet vádolni. Ez író különben elég élesen jellemzi azon túlzásokat, melyekre Morus vallási buzgalomában vetemedett. «Il y avait déjà dans cette ardeur un peu de la foi implacable qui relevait les bûchers ... Ce retour vers l'intolérance attriste mais n'indigne pas ... l'esprit de Morus en a été seul souillé ... il était arrivé à cette limite suprême du raisonnement ... ou il semble que la main ... soit impatiente de prendre la hache... En théorie nul n'était allé plus loin.» – De egyúttal

Az Utopiai intézmények magasztalója arra utal, hogy más államokban senki sem hanyagolhatja el különérdekeit: sőt rendszerint ezekkel szükségképen sokkal többet törődik, mint másoknak és az egész társadalomnak érdekével. Ilyesmi, úgymond, Utopiában nem fordulhat elő; mert ott, ahol minden közös, senki sem tarthat a szűkölködéstől. Hisz itt a javak egyenlőtlen elosztása ismeretlen: szegények vagy koldusok nincsenek itt. Habár magántulajdon nem létezik, itt mindenki gazdag. Van-e szebb gazdagság annál, mely megengedi, hogy nyugalmas, gond nélküli életet éljünk?¹

E helyen az immanens kritikához megint a szomorú valóságnak, a Morus korszakában létező államok társadalmi viszonyainak direct, minden allegóriát mellőző kritikája járul.²

Igazságos-e – kiált fel az elbeszélő – hogy csaknem minden ember, ki a közösség hasznára való dolgokat nem készít, kellemesen és pompásan éljen; míg a napszámos, a kézműves, a földművelő alig képesek megélni és mindamellettt csaknem egész erejüket a teljesen nélkülözhetetlen javak előállítására szolgáló munkában

elimeri, hogy Morus a gyakorlatban visszariadt azon kegyetlenségetől, melyeket elméleti érvei igazoltak. (*Etudes sur la renaissance* id. h.)

¹ *Utopia* II. p. 588. pass. Alibi ... privatum curant ... necessitas urget, ut sui potius quam populi ... habendam sibi rationem (quisque) censeat ..., Quid ditius esse potest, quam adempta prorsus omni sollicitudine, laeto ac tranquillo animo vivere?

² L. Mohl: *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften* I. p. 182. «Die einzig richtige Begreifung der Utopia ist, wenn man sie im Verhältniss zu der Gesittigung ihrer Zeit auffasst und auf diese Weise sieht, welche kecke Griffe Morus in die Gestaltungen und Missstände des damaligen Europa's thut.»

mentik ki? Azt kérdezi, hogy méltányos-e az ilyen be-
rendezés, ha megfontoljuk, hogy ezeknek munkája nélkül
egy társadalom sem állhatna fönn. Morus, itt egyenesen
arra utal, hogy ezeknek sorsa korszakában a hároménál
szomorúbbnak látszik, mert ez legalább nem fel a jövő-
től. És mi a napszámos sorsa? Egy reá nézve termé-
ketlen, háladatlan munka gyötri a jelenben; egy nyomor-
úságos aggkorra való kilátás öli meg. Keresete nem elég
minden jelenleg érezhető szükség kielégítésére. Hogy javít-
hatná sorsát a fölösleg megtakarítása által?³

Nem igazságtalan és háladatlan-e egy társadalom,
– kérdezi az elbeszélő – mely azokat, a kik csupán csak
élveznek, elhalmozza javakkal, de a teljesen nélkülözhe-
tetlen munkások sorsával egyáltalában nem törődik s így
a legfontosb szolgálatokat nem hálálja meg?²

Az utópiái intézmények leírója arról vádolja a
korszakában (különböző államokban) létező társadalmi
szervezetet, hogy az ifjak erejét kiaknázza ugyan, de nem

¹ Ad hos et labor sterilis atque infructuosus in praesenti
stimulal et inopis recordatio senectutis occidit, quippe quibus par-
cior est diurna merces, quam ut eidem possit diei sufficere tantum
abest. ut excrescat et supersit aliquid, quod quotidie queat in se-
nectutis usum reponi. (*Utopia* II. p. 291.) Csaknem úgy látszik,
mmtba már itt is kísértene az a nézet, melyet Ricardo épenséggel
gazdasági alaptörvénynek proklamált és melyet még előtte Turgot
fejezett ki. («En tout genre de travail il doit arriver et il arrive
en effet, que le salaire de l'ouvrier se borne à ce qui est nécessaire
à sa subsistance.») Az úgynevezett természetes bértörvényt értjük,
(la loi d'airain; das eherne Lohngesetz), azt a tant, hogy ott, a hol
magántulajdon létezik, az élet fenntartására szükséges minimum álta-
lán meg nem haladható.

² *Utopia* II. 291. pass... Agricolis contra, carbonariis, me-
diastims ... sine quibus nulla respublica esset, nihil benigne prospiciat.

törődik az agg és beteg munkások sorsával. Arra is utal, hogy az egyesek különérdeket pártoló törvények által minden alkalomnál leszállíttatik a munkabér.¹

Azokat, kik a társadalom legnagyobb hálájára tarthatnak igényt – mondja az elbeszélő – így jutalmazni, már magában véve igazságtalanság; de a gazdagok ezt azon fölül törvények által megörökítették s így az igazságtalanságból jogot csináltak.¹

Az elbeszélő édig magasztalja az utópiái államot, melyben a pénz használatának kizárása a legnagyobb bajok forrását kiszárította és a legnagyobb bűntények gyökereit kiirtotta. Mert ki tagadhatná – kérdi az elbeszélő – hogy mindazon bűntények, melyeket az állam csak folyvást büntethet, de nem irthat ki. megszűnnének, mihelyt a pénzt használata megszűnnék?³

Nyilvánvaló, hogy az a panacea, melytől az utópiái állam leirója minden bajnak az orvoslását várja, a pénznek kizárása a társadalmi életből, kapcsolatban a ma-

¹ *Utopia* II. p. 292. Quotidie aliquid ... publicis etiam legibus abradunt.

² Itaque omnes has, quae hodie usquam florent reipublicae, animo intuenti ac versanti mihi nihil, sic me amat deus, occurrit aliud quam quaedam conspiratio divitum de suis commodis reipublicae nomine tituloque tractantiurk (*Utopia* II. p. 293.)

³ At homines deterrimi. cum inexplibili cupiditate. quae fuerant omnibus suffectura. ea omnia inter se partiverint, quam longe tamen ab Utopiensium Reipublicae felicitate absunt? equa cum ipso usu sublata penitus omni aviditate pecuniae, quanta moles molestiarum recisa, quanta scelerum seges radicitus evulsa est? Quis enim nescit, fraudes, furta, rapinas, rixas, tumultus, jurgia, seditiones, caedes etc... . interempta pecunia commori, ad haec metum, sollicitudinem, curas, labores. vigiliis eodem momento quo pecunia perituras. (*Utopia* II. p. 293. s.)

gántuljdon megszüntetésével és a munka állami organizációjával.¹

A kritikus nem vizsgálja mélyebben a pénznek és specialiter a nemes fémeknek közgazdasági szerepét és feladatát, hanem feltétlenül kárhoztatja azt, mint a társadalmi betegségek tulajdonképm okozóját.² Azon indító okot, mely a pénz fentartására ösztönöz, Morus nem reális szükségletekben, hanem azon embereknek hiúságában és nagyravágyásában találja, kiknél a boldogság mértékét nem az egyéni jólét, hanem mások szenvedése és nyomora képezi, kik saját fenyők emelésére tartják szükségesnek a tömeg nyomorát.³

¹ Erre valójában illik az, a mit E. de Laveleye a collectivismus elvéről általánosságban mond: «La société tout entière serait organisée comme une armée.» (*Elements d'économie politique*, p. 169.)

² *Utopia* II. pag. 294. A phantasia országaiban könnyű dolog, e szükséges bajt teljesen mellőzni és a lehető legcomplicáltabb gyűjtési és elosztási mechanizmus által pótolni. Igaz, hogy e tekintetben a későbbi socialistikus rendszerek se fejtettek ki sokkal plauszibilisebb terveket. Ezek is többnyire csak oly szabályokat okoskodtak ki, melyek a reális életben a legnagyobb nehézségekre ütköznének. A dolog érdemére nézve Morus ebben a kérdésben is az újabb socialistikus eszmék előhírnöke. A modern socializmus is fáradhatatlan buzgalmat fejt ki a pénz használatából eredő bajok kritikájában. V. ö. Schaffte: *Die Quintessens des Socialismus*. 4. Aufl. «Die Socialisten heben am Geldgebrauch den Nachtheil hervor, dass er die Ausbeutung der Arbeit verhülle und begünstige. Der Geldlohn als Gegengabe gegen die Arbeitsleistung verdecke die Thatsache, dass der Arbeiter nicht den vollen Ertrag seiner Arbeit in Geld zurückbekomme. Der Geldbesitz gestatte Jedem den willkürlichsten Privateingriff in den Gang der socialen Production ... Das Geld gestatte die masslose Anhäufung privater Reichthümer ... Die socialistische Literatur wimmelt förmlich von drastischen Ausführungen dieser und ähnlicher Sätze.» (Id. h. p. 42.)

³ ... nisi una tantum bellua, omnium princeps parensque

Tagadhatatlan. Hogy némely ethikai követelmények, melyek az utópiái társadalom intézményeiben kifejezést nyernek. Morus karának uralkodó nézeteivel szemben érettebb erkölcsi tudatról tesznek tanúságot.¹ és hogy amaz intézmények ábrázolása igen alkalmas volt az ideál és a valóság közti távolságot szemléltetővé tenni. Egy olyan társadalom képe, melynek alapintézményei a társadalmi békét és a boldogságot biztosítják, melyben az általános munkakötelezettség minden polgár részére hozzáférhetővé teszi a cultura javait, bizonyára a társadalmi tett számos hiányaira s betegségeire irányozhatta a gondolkodó emberek figyelmét. Mert egy eszményi cél és a létező állapotok ellentétében legalább egy mélyebb gondolkodásra méltó problémát mutatott ki.²

Ámde az ábrázolt fényes képnek – nem tekintve a communisticus rendszer életrealitása ellen szóló nyomós érveket – nagy árnyoldalai vannak, így például Morus azon kérdést, hogy kik hivatják egy. az általános jólét és műveltség oly magas fokán álló társadalomban a legterhesb szolgálatokra, nagyon röviden intézi el. Rabszolgákra bízta azon munkákat. Philantropikus tendenciája.

pestium superbia. reluctaretur. haec non suis eomocli prosperitatem, sed ex alienis metitur incommodis. Haec ne dea quicquam fieri vellet, nullis relictis miseris, quibus imperare atque insultare possit ... Haec a verni serpens mortalium perorans pectora etc. (*Utopia* II. p. 296.)

¹ Így a humanitás némely követelményének és a munka becsületének hangsúlyozása abban a korban bizonyára haladást jelez.

² V. ö. Mohl: *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften* id. h. «Wie richtig er aber den Widerspruch des Bestehenden und Erstrebtens auffasste, zeigt der Verlauf der Weltgeschichte; und wir wussten nicht, Das grosseres Lob von einem auf die Zukunft berechneten Bucher prochen werden könnte

abszolút egyenlőséget és testvériséget proklamáló communismusa daczára – az utópiái társadalom nem nélkülözheti a rabszolgákat.¹

Igaz, hogy Morus nem a természeti rendben, nem eredeti fajkülönbségekben találja a rabszolgaság jogcímét. E társadalomban a rabszolgaság egyfelől olyan hadifoglyok sorsa, kik fegyvereiket a harcban önszántuktól nem tették le. másfelől a halálraítélt külföldiek és azon polgárok sorsa, kik súlyos bűntényeket követtek el. Mindezek szüntelen munkára kényszerítettek:³ így azután részökről is megrövidítik a szabad polgárokra szabott munkaidőt. Legnagyobb mértékben azonban a belföldi bűnösök érzik a törvény szigorát. Ezeknek megalázása visszariasztó példaként hat a többiekre. Mert szabadságuk fentartása tőlük függött és ennél fogva, megkettőztetett szigorot érdemelnek.⁴

Ellenben van az *Utopiában* a rabszolgáknak egy neme, mely inkább a bérmunkások egyik fajtát képezi. Ezek a szomszéd területek szegény napszámosai, kik

¹ E témának egy egész fejezetet szentel. (De servis) *Utopia* II. p. 218. «Damit ist freilich die so schwierige Aufgabe, wie in einer Gesellschaft von lauter glücklichen und gebildeten Mitgliedern die niedrigen und widrigen Dienste besorgt werden können, wohlfeil gelöst: allein die Lösung ist eine unrechtliche und unsittliche.* Mohl id. h.

³ Felfogása e tekintetben lényegileg eltér a nagy ókori gondolkodókéétól.

³ *Utopia* II. p. 218. «Pro semis neque hello captos habent nisi ab ipsis gesto ... aut si cuius apud se ilagitium in servitum vertitur. aut quos apud exteras urbes ... admissum facinus destinavit supplicio.»

⁴ *Utopia* II. 1. c... quod tam praeclara educatione ad virtutem egregie instructi, contineri tamen a scelere non potuerint.

önszántokból ajánljuk fel szolgálataikat. Ezek nem fosztanak meg teljességgel minden rendelkezési jogtól: tetzésők szerint ismét kivándorolhatnak.¹

A rabszolgákra vonatkozó fejtegetés lényegében megváltoztatja a szerző elvi fölfogását: mert ő philantropiku- hajlamainak és fejlettebb jogérzetének daczára elvben nem veti el a rabszolgaságot fentartás nélkül, hanem már a hadi fogságban is elegendő okot lát annak létesítésére.²

Az *Utopia* befejezéséből is kivehető, mennyire azonosítja magát a szerző az utópiái intézmények magasztalóival. Látszatos ellenmondásainak értelmét könnyen megítélheti mindenki, a ki a sorok közt tud olvasni, így a pénz használatának kizárása és a tulajdon-közösség tárgyában ellenmondását azzal indokolja, hogy az ily intézmények minden előkelőséget és pompát megszüntetnének, és így épen a társadalom igazi fényét és díszét semmisítenék meg.³

¹ *Utopia* II. p. 219. Nos honeste tractant...

² J. J. Rousseau (a ki más kérdésekben, például a *De l'inégalité* című műben, a Moruséihoz hasonló észrevételeket tesz), ezt a jogcímet éles bírálat alá veszi. Ő ebben a kérdésben az érettebb erkölcsi tudat követelményeit érvényesíti a jelzett nézet hívei ellen. *L. Contrat social* I. eh. IV. «Grotius et les autres tirent de la guerre une autre origine du prétendu (íróit d'esclavage. Le vainqueur ayant, selon eux. le droit de tuer le vaincu, célui ci peut racheter sa vie aux dépens de sa liberté ... Mais il est clair que ce prétendu droit de tuer les vaincus ne résulte én aucune manière de Fétat de guerre ... Un esclave fait a la guerre ... n'est tenu á rien du tout en vers son maitre ... En prenant un equivalent a sa vie, le vainqueur ne lui en a point fait de grace: au lieu de le tuer sans fruit, il Fa tûé utilement.

³ *Utopia* II. p. 298. ... victuque communi, sine ullo pecu-

Milyen jelentőséget tulajdoníthat ezeknek az, a ki az alkotmányt általánosságban demokratikus elvekre alapítja – az egyenlőség elvének mindent feláldozni hajlandó, azt alig szükséges fejtegetni.

A munka utolsó szavai is az utópiai intézmények dicsőítésének szentelvék. De a zárzó legalább azt is mutatja, hogy a szerző még sem tekinthető olyan phantastának vagy regényírónak, mint a milyennek a felületes szemlélet alapján ítélnék tarthatnák.

Morus megvallja, hogy ő nem árnítja magát sanguinicus reményekkel.¹ Ő, legalább a zárzó tanúsága

niae commercio. qua ima re funditus everti omnis nobilitas ... splendor, majestas, vera, ut publica est opinio, decora atque ornamenta reipublicae.

¹ Már az *Utopia* T. könyvében alkalmilag kimondja, hogy az állapotok gyökeres átalakulása lényegileg az emberek gyökeres átalakulásától függ (I. c. I. p. 108.). Nam ut omnia bene sint, fieri non potest, nisi omnes honi sint. – És bizonyos humorral hozzáteszi: quod ad aliquot abhinc annos adhuc non expecto ... Csak-hogy az eszményi javakért lelkesedő gondolkodók abból, hogy az «ad aliquot abhinc annos» kimérhetetlenul hosszú utat jelölhet, nem veszik ki az emberi viszonyok javításáról való lemondásnak szükségességét; hanem az eszményi célok megvalósítását mint egy végtelen földadatot fogják föl, melynek megoldása folytonos haladásban (az eszményi cél felé) áll. A mi a dolog lényegét illeti, a mélyebbre ható kritika később is azon döntő érvre recurrált, melylyel Morus maga azt a korlátot jellemezte: «Fieri non potest nisi omnes honi sint». A modern kommunisztikus és socialistikus tanok utópikus követelményeit, az alapnézetet alig lehet néhány szóval élesebben jellemezni, mint ezt egy magyar államférfi a nemzeti gazdagságnak rendszereiről szóló tanulmányában tette. Az a nézet «új vallást, új jogot, új erkölcsöket követel; oly institutiók után törekszik, melyek az emberi természet tökéletes átalakulását föltételezik. E tannak egy új emberi nemre van szüksége ... De mind a mellett e rendszer nemleges oldala figyelmet érdemel; ábrándozó,

szerint, nem ignorálja teljesen a rengeteg távölt, mely az eszményt elválasztja az élettől. Egyenesen kimondja, hogy a jellemzett társadalmi intézmények meghonosítását tökéletes társadalmi rend létesítést inkább kívánja, mintsem reméli.

Sok *pium desiderium* megvalósítását a reális élet korlátjaira reflectáló ész az eszmény végtelen távolságában látja; ott, ahol minden tényező úgy működik, mint az eszmék légüres terében.¹

Morus államregényét azon emlékezetes vallomással fejezi be: *ita facile confiteor permulta esse in Utopien-sium republica, quae in nostris civitatibus optarim verius quam sperarim.*²

A kiemelt részletekből is kitűnik, hogy a Platón *Republicájából* átvett részletek daczára, szolgálai utánzást az *Utopia* szerzőjének nem vethetünk szemére. Mert Morus nem egy lényeges kérdésben egészen más alapra áll. Felfogása több kérdésben közelebb áll a modern etnikai s politikai felfogáshoz, mint a Platonéhoz.³

de lelkes tanítványai kimutatták a társaság sebeit.» – Trefort Ágoston: *Emlékbeszédek és tanulmányok*, 281. 1.

¹ Hümé Dávid e szempontból itéli meg mindazon nagyszabású társadalmi terveket, melyek az emberek gyökeres átalakulását követelik, in specie a Platón és Morus állameszményeit is. «All plans of government, which suppose great reformation in the manners of mankind, are plainly imaginary. Of this nature, are the *Republic* of Plato and the *Utopia* of Sir Thomas More. (*Essays moral, political and literary*. Vol I. part. 2. Essay XVI.)

² *Utopia* II. p. 299.

³ V. o. Mohl: *Gesochte und Literatur der Staatswissenschaften*. I. p. 182. Valóban félreismerhetetlen egyfelől a keresztyén

Platon a *Respublicában* a birtokközösséget kapcsolatba hozza a családközösséggel, a *Törvényekben* pedig a collectiv tulajdon rendszeréről és a családközösségről egy huzamban lemond. Morus a monogam házasságot egyesíti a birtokközösséggel.¹ Platón eszményi államában a legszélső osztályszellem uralkodik: a közönséges, gépies munka teljesen és kizárólag az alsó osztályokra bízatik, az elméleti tevékenység és a politikai működés pedig a kormányzók, általán a felső osztályok

morál vezéreszméinek irányadó befolyása Morus gondolkodására, másfelől az újkori naturalistikus életfelfogásnak érvényesülése, mely a középkori felfogástól eltérő irányokat emel érvényre, különösen pedig az érzékinek és a természetesnek, a földi javaknak becsét teljes határozottsággal elismeri. Az a túlcspangó sensualitás, mely későbbi communistikus phantasták fejtegetéseiben érvényre jutott, itt a communistikus eszmék daczára nem jut uralomra.

¹ A keresztyén eszmék mély hatása abban is mutatkozik, hogy Morus a család ethikai jellemét és a nő sajátos érthetőségét, erkölcsi-és társadalmi hivatását, természetszerű kedélyszükségeit, egészen másképp fogja föl, mint Platón; de egyúttal sokkal helyesebben s világosabban, mint némely újabb communistikus irány hívei. Megengedhető, hogy az *Utopia* communismusa kevésbé következetes, mint a platonikus államé. De minden esetre meg kell engedni azt is, hogy a szerző ott, a hol ellenmondásokba keveredik, néha jobban eltalálja a helyes utat, mint azok, a kik ugyanazt az elvet a «fiat justitia pereat mundus» szabály szigorával következetesebben keresztül viszik, így különösen elismerendő, hogy ő a nő sajátos érthetőségének megfelelő hatáskört legalább nem áldozta föl teljesen. Igaz, hogy az *Utopia* egyrészről szaporítja a nők teendőit, kötelességeit, a nélkül, hogy őket, a legkülönbözőbb munkákban való részvétel alapján, ugyanazon politikai jogokban részesítené. De másrészről a nőnek állása itt egészen véve erkölcsi szempontból sokkal megfelelőbb, mint Platón államában. A nő itt házi hatáskörét nem veszti el teljesen.

privilegiumai. Ellenben a Morus társadalma általánosságban demokratikus elveket alkalmaz: nem ismer semmiféle eredeti faj- vagy osztálykülönbségeket. hanem elismeri az emberek eredeti egyenlőségét és ebből következteti az abszolút jogegyenlőséget, melylyel kapcsolatba hozza a lelkiismeret-szabadságot, a vallási egyenlőséget is.¹

A fődolog az, hogy Platón a közönséges munkát kicsinyli és a magasabb célra teremtett szabad emberhez méltatlannak tartja. Morus ellenben, érvényre emeli a munka becsületét. Tekintettel a gépies munkára kimondja, hogy a munka, mint olyan, nem csak nem aláz meg. hanem épenséggel megtisztel, hogy a munka, mint olyan. a legelső jogcím az emberek tiszteletére. Mert a munka szerinte az állampolgári jog tulajdonképi alapja és princípiuma. A munka a legelső és a legfontosabb társadalmi kötelesség, a társadalmi kötelesség κατ' Ἰξχονη.

A tudománynak és művészetnek szentelt otium Morus meggyőződése szerint nem kiváltságos osztályok előjoga: hanem a munkálkodókat általában megillető üdítő eszköz.²

¹ A legfőbb lényben, a gondviselésben, a lélek halhatatlanságában való hitet különben az utópiáink az ész legszilárdabb alapon álló meggyőződései közé számlálják. Az atheistákat és materialistákat közhivatalokra méltóknak nem tartják. *Utopia* II. p. 266. e Nisi quod sancte ac severe vetuit, ne quis usque adeo ab humanae naturae dignitate degeneret, ut animas quoque interire cum corpore, aut mundum temere ferri. sublata providentia putet contra sentientem, ne in hominum quidem ducunt numero. tantum abest ut inter cives ponant ... sic armato nullus communicator honos, nullus magistratus committitur ... Gaeterum nullo afficiunt supplicio sed nec minis adigunt ...

² Ainsi le loisir et le travail ne divisent plus, comme dans

Az *Utopia* nagy hatásának¹ főoka épen az eszmény és az adott viszonyok, a Morus-ábrázolta eszményi társadalom intézményei és a korszakának tényleges társadalmi viszonyai közti rengeteg ellentétben található. Mert alig képzelhető, hogy igazán figyelmes olvasó ne ismerje meg azt az éles immanens kritikát, azt az erős kritikai és reformátori szellemet,² mely az egész munkát áthatja, és majd finom humorral, majd keserű satírával jellemzi a létező társadalmi intézményeket és állapotokat.

Az utópiái társadalomban hiába keresték a rendkülönbségeket és születési jogokat, a henyélő és élvező, semmiféle munkával sem foglalkozó osztályokat, a nagy tömegek szélső nyomorát, a középkori osztályszellemet és a vallási fanatismusnak manifestációit.³ Hiába

L'antiquité, les hommes en deux classes, les citoyens et les esclaves: le loisir n'est que la recreation du travail ...» (Janet id. h.)

¹ A közvetetten hatást illusztráló nyilatkozatok közül csak a Stapletonusét emeljük ki. «Gerte hoc nimm Utópiáé monimentum, facile legenti ostendet verissimum esse, quod Budaeus, quod Erasmus, quod Cochlaeus ... omnesque qui Utópiám legerunt. de eo scribunt, incomparabile, hominc ma jus et prope divinum fuisse hominis ingenium. Nihil eo opere vel circa inventionem jucundius, acutius ... vel circa praecepta vitae ac morum gravius, solidius, prudentius stb. stb. *Vita Thomae Mori* Angliae caricellarii. Authore Thoma Stapletono (Graecii, 1689.) p. 54.

² «Gul. Budaeus in epist. ad Thomam Lupsetum: Utopiae cognitionem Thomae Morae debemus qui beatae vitae exemplar ac vivendi praescriptum aetate nostra promulgavit; hanc historiam aetas nostra posteraeque aetates habebunt velut elegantium utiliumque institutorum seminarium uude translatis mores in suam quisque civitatem importent et accornodent.» (Stapletonus id. m. pag. 51.)

³ V. ö. Mohl id. h. I. k. 182. 1.

kerestek az utópiai eszményi államban a létező társadalmakban dívó erőszakoskodás és nyomor sok forrását.

De mindenekelőtt az általános egyenlőségnek és testvériségnek gondolata ijeszthette föl a minden létező észszerűségében bizókat szép álmaikból. Az adott viszonyok közt épen az általános nivallemel, az egyenlőség – és pedig első sorban a vallásegyenlőség s jogegyenlőség követelése volt a tulajdonképi forradalmi elv Morus gondolatmenetében.

Morus az *Utoplában* már oly eszméket pendít meg, melyek a későbbi nagy politikai s társadalmi mozgalmak vezérelveivé lettek.¹ Különösen oly elveket is formuláz, melyeket a modern állam immár tényleg bevezetett a valóságba.³ De az *Utopiában* nemcsak ez, általános érvényre emelt politikai elvek képleges formuláira, hanem itt-ott oly gondolatokra is akadunk, melyeket később a modern socialismus némely képviselője, első sorban pedig a franciaországi socialismus előharczosa, gróf Saint-Simon fejtett ki részletesebben, és melyekből az utóbbi a legszélso consequentiákat vonta le.³

¹ Tekintettel ez anticipatiókra, ez előhírnöki szerepre, Steinthal találoán nevezi őt a socialismus atyjának. (*Allgemeine Et kik* 1. c.)

² Alig tagadhatni, hogy a legújabb korban mindinkább a közmeggyőződésbe ment át az a postulatum, hogy a munkás osztályok anyagi, értelmi, erkölcsi állapota lehetőleg fokozatosan javítandó. V. ö. G. Schmoller: *Ueber einige Grundfragen des Rechts und der Volkswirtschaft*. (Jena. 1875.J)

³ Nisard (id. h.) találoán jegyzi meg: «Notre siècle a lu, sans le savoir, bien des contrefaçons de l'Utopie quoique assurément les auteurs de ces contrefaçons, ne connussent pas l'ouvrage original.» V. ö. L. v. Stein: *Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs* című művét. Továbbá A. Schaffte: *Kapitalismus und Socialismus* és E. de Laveleye: *Le socialisme contemporanea* című műveit.

Saint-Simon rendszere és különösen a híres parabole politique (*Parabole de Saint-Simon*), melyben Saint-Simon kimondja,¹ hogy a francia társadalom sokkal nagyobb veszteséget szenvedne, ha legjobb munkásait elvesztené, mint ha a földi javakban bővelkedők tömegét elvesztené, nem adózhatott több nagyrabecsüléssel a munkálkodók nagy tömegének, mint Morus *Utópiája*.² Valójában Morus is a legmelegebb részvétet erokonszenvet tanúsítja azon osztály irányában, melynek a sorsát javítani Saint-Simon a legfontosabb feladatnak nevezi. Mind a kettőnek szívében fekszik «la classe la plus nombreuse et la plus pauvre».³ Mind a kettő egy egé-

¹ Oeuvres de Saint-Simon, publiés par Olinde Rodrigues (Paris. 1841.) p. 71. s. Nous supposons que la France perde subitement les trois mille premiers savants, artistes et artisans ... ceux qui dirigent les travaux les plus utiles à la nation ... la nation deviendrait un corps sans ame à l'instant ou eile les perdrait...» (Parabole).

² V. ó Saint-Simon: *Cathécisme politique des industries*. (Oeuvres) «Le travail est la source de toutes les vertus; les travaux les plus utiles sont ceux qui doivent être les plus considérés nous entreprenons d'élever les industriels au premier degré de consideration... » stb.

³ L. Saint-Simon: *Nouveau Christianisme*. (Oeuvres de Saint-Simon. Pans. 1841. p. 85. s) «Ils doivent se proposer pour but dans tous leurs travaux, dans toutes leurs actions, d'améliorer le plus promptement et le plus completement possible l'existence morale et physique de la classe la plus nombreuse ... La nouvelle organisation ... dirigera toutes les institutions... vers l'accroissement du bien être de la classe la plus pauvre ... La religion doit diriger la société vers le grand but de l'amélioration la plus rapide possible de la classe la plus pauvre ... l'amélioration de l'existence de la dernière classe entraîne nécessairement l'accroissement du bien-être réel et positif des classes supérieures ... »

szén új társadalmi rend létesítési óhajtja, épen ama nagy tömeg érdekében

Morus a legtisztább lelkesedéssel ismeri el a munka becsületet. Ő is a munkának követeli mindazon jogokat és előnyöket, melyek a korszakában létező államokban a származást és vagyont illették meg.

Morus szellemétől nem tagadhatjuk meg a tisztelet adóját: habár a commuhisták panacaeját, a tulajdonközöséget, oly intézménynek tartjuk, mely – ha a cultura magasb fokán egyáltalán keresztülvihető volna – a cultura javainak, a magasb szellemi műveltség föltételeinek és eszközeinek megsemmisítésére vezetne¹ és az egyenlőség, testvériség és szabadság nevében az egész társadalmat rabszolgai életmódra kárhozná, mert az egyéni szabadságot teljességgel megsemmisítené.² De ha elkerülhetetlennek tartjuk is a tulajdonközösség és a munka

¹ W. H. Riehl jól jellemzi a communistikus tervek culturaellenes iránvát. «Die völlige Ausgleichung der gesellschaftlichen Gegensätze hesse sich nur herstellen durch ein goldenes Zeitalter der allgemeinen Dummheit und des allgemeinen Elendes, nicht aber der völlig gleichmässigen Bildung und des völlig gleichmässigen Besitzes. Dieses Gelüsten nach allgemeiner Gleichmacherei der Gesellschaft ist jedenfalls die massloseste Reaction ...» L. *Die bürgerliche Gesellschaft*. 468. 1.

² Kivált némely újabb sociahstikus utópiáknak a sokféle túlcspongásaira vonatkozthatók Lamennais szavai: «Les moyens proposes jusqu'ici pour résoudre le problème de l'avenir du peuple aboutissent à la negation de toutes les conditions indispensables de l'existence, détruisent, soit directement, soit implicitement, le devoir, le droit, le mariage, la famille, et ne produiraient, s'ils pouvaient être appliqués à la société, au lieu de la liberté, dans laquelle se resume tout le progrès reel, qu'une servitude à laquelle l'histoire, si haut qu'on remonte dans le passé, n'offre rien de comparable.» (*Du passé et de l'avenir du peuple*, ch. XV.)

ezzel kapcsolatos organizációjának cultura-ellenes hatását,¹ sőt az öntevékenység és a forgalom legerősebb ösztönének kiirtását is a dicsőített panacea által: nem tagadhatlak meg az *Utopia* szerzőjétől azt az érdemet, hogy ő a létező bajoknak jellemzése és eszményi céloknak kiűzése által – minden tévedés és ideológia daczára mint némely cultureszme lelkes előharczosa a haladás ügyének is szolgálatokat tett.¹

¹ A tulajdonképeni communismus szellemét praegnansan jellemzi e kor egyik kiváló nemzetgazdászati írója, a ki magának a társadalmi problémák tárgyában elfogulatlan ítéletet alkotni iparkodott. «Jamais le communisme ne pourra durer, parcequ'd viole la justice et méconnaît les instincts les plus profonds de la nature huniamé. La formule de la justice est: cuique suum, «à chacun le sien» ou «à chacun selon ses oeuvres». Le communisme au contraire ne tient aucun compte des oeuvres et ne reconnaît à personne «le sien». L'homme laborieux est la dupe du faineant qui l'exploite.» – Emile de Laveleye: *Elements d'économie politique*, pag. 166.

² V. ö. Mohl id. m. I. k. 183. 1. «Unter dieser Beschränkung des Lobes können wir doch nicht von dem Werke wegtreten, ohne das Gefühl der Achtung vor dem Talente und dem tiefen Blick des Staatsmannes, welchen nur die Flachheit für einen kindischen Schwärmer und seines Namens unwürdigen Unterhaltungsschriftsteller halten konnte.»

MÁSODIK SZAKASZ

CAMPANELLA TAMÁS ÁLLAMREGÉNYE.

Az első államregény, mely platói tanok és keresztény eszmék kombinációja alapján egy socialistikus állam-
eszményt fejtett ki, Morus *Utópiája*, meglehetősen sokáig
nem talált utánczókra. A XVII. században azonban mind-
inkább felkap a legjobb társadalmi rend mintaképe-
nének regényszerű ábrázolása.

Azóta ezen a téren igen különböző irányú s értékű
kísérletek keletkeztek. Igaz, hogy – a mi a gondolkodás
eredetiségét, a conceptió önállóságát illeti – ez irodalom
nagy részéről nem sok jót mondhatunk. A többé-kevésbé
sikerűt kísérletek tömegéből társadalom-philosophiai szem-
pontból különösen két mű emelkedik ki: Campanella és
Cabet államregényei.

Az első, a ki ezen a téren Morus nyomdokait
követi, Campanella Tamás¹ a kiváló olasz philosoph, az

¹ Campanella Tamás (1568–1639). ifjúkorában a domokosi
rendbe lépett, és itt alkalmat talált beható philosophiai tanulmá-
nyokra. Eleinte a scholastikusok tanaival ismerkedett meg, de tanul-
mányainak körét már korán tetemesen kibővítette. Az ókori szerzők
közül Platón keltette föl legmélyebb érdeklődését és rokonszenvét;

Amor Communitatis buzgó szószólója. A mű, melyben egy, a legteljesebb communismus elvére épített társadalmi

a plátói tanok befolyása épen ethikai s társadalom-philosophiai tárgyú műveiben lépten-nvomon észlelhető. A cosenzai akadémián megismerkedett és megbarátkozott a Telesius tanaival, melyek az Aristoteles és a scholasticismus némely alaptanai iránt érzett bizalmát megingatták. Ez eredmény már a *Philosophia sensibus denonstrata* című művében mutatkozik, melyben a «Telesius igaz védelmezése» is foglaltatik. A fiatal szerzetes tudós vitatkozásokban fényes tehetsége, kritikai éles elméje és kutatási ösztöne által korán kitüntette magát. De gondolkodásának szabad mozgása és véleményének bátor kifejezése által az orthodox felfogás híveinek és a világi hatalomnak elégtelenségét s gyanakodását fölkelte. Többszörös kínvallatás után holtiglani börtönre ítéltetett el. A börtönben enyhe bánásmódban részesült. Műveinek egy részét itt írta. Sok évi fogság után VIII. Orbán pápa által felszabadítottott; de nem sokára kénytelen volt új veszélyek elől Franciaországba menekülni. Itt védőkre s pártfogókra talált, és a sok üldözés után életének utolsó éveit nyugalmasabban élhette át. A philosophiai és az egves empiriái tudományok legkülönbözőbb részeire kiterjeszkedő műveinek összegyűjtését itt maga kezdte meg. Művei közül fiz államregényén kívül különösen kiemelendő a *De sensu rerum et magia* című főmunkája, melyből az is kitűnik, hogy ez a sok tekintetben a kor általános színvonala fölé emelkedő, forrongó szellem nem szabadult meg a babona-hit, nevezetesen a mágiában való hit bilincseitől. – Elég, ha műveinek jegyzékéből még a következő (különböző disciplmákat összefoglaló) munkákat emeljük ki: *Philosophiae rationalis*, partes 5; *Philosophiae realis*, partes 4; *Philosophiae practicae*, partes 3; *Philosophiae imiversalis*, pars 1. Azonfelül kiváló figyelmet érdemelnek az *Apologia pro Galileo viatliematico florentino* (1622.) és az *Atheismus triumphatus* című mű. – Campanella életéről és műveiről részletesen értekeznek a következő művek. Cyprianus: *Vita et philosophia Th. Campanellae* (Amst. 1705.); Baldachim: *Vita di T Campanella*. A Campanella költői és politikai műveiből álló gyűjteményt nyújt az Alessandro d'Ancona által rendezett olasz kiadás, mely az

rendet ábrázol, a *Cicita solis vel de reipublicae idea dialógus poeticus*.¹

A széles ismeretű és dúsképzelmű olasz gondolkodónak az emberi tudás legkülönbözőbb köreit felölelő műveiben sok helyen merész kritikai és reformátori szellem nyilvánul.² Campanella az elméleti és a gyakorlati

államregényt is magában foglalja: *Opere di Tommaso Campanella scelte, ordinate ed annotate*, két kötet (Torino, 1854.). E gyűjteménynek I. kötetében Alessandro d'Ancona a Campanella életére és műveire vonatkozó adatokat és ítéleteket szorgalmasan összefoglaló, terjedelmes tanulmányt nyújt. Campanella maga irodalmi munkásságának áttekintését adta a *De libris propriis* című dolgozatában.

¹ Az 1623-iki frankfurti kiadást használjuk. *Thomae Campanellae Appendix politicae. Civitas solis. Idea reipublicae philosophicae*. Francofurti, 1623. Az államregény e kiadása mint a *Philosophia realis* 1623-iki I. kiadásának függeléke jelent meg. Az Adami Tóbiás által rendezett kiadás főcíme: *Th. Campanellae Calabri. O. P. Realis philosophiae epilogisticae partes quatuor. Hoc est de remin natura, Jominum moribus. politica (cui Civitas solis juncta est) et Oeconomica. Cum adnotationibus physiologicis. A. Thobia Adatni nunc primum editae. Quibus accedent quaestiomim partes totidem ejusdem Campanellae contra omnes sectas veteres novasque, ad Naturaleni ac Christianam philosophiam hisce libris contentam confirmandatn*. Francofurti. 1623. (Később több olasz és francia kiadás jelent meg.)

² Leibnitz lelkes elismeréssel adózik Campanella szellemének. L. Fellerus: *Otium hanoveranmn sic Miscellanea, ex ore et schedis ... G. G. Leibnitz ... quondam notata etc.* (Pars altera, complectens meditationes, observationes etc.) p. 161. s. Sunt quidam in minutis validi, subtiles, versatiles ... neque satis certi consiliorum, neque ad egregia animo erecti. Breviter ingenio acuto potius quam magni. Talis est differentia quae inter pilae plumbeae ... ictum velocissimum ... et vim saxi ingentis, catapultae missi minore celeritate, at vehementia omnia perfringente. Etiam in scriptoribus has differentias agnosco. Quid Cartesio in physicis, Hobbio

philosophia különböző részeiben teljesen elpártol a scholastikus tradíióktól. A philosophiai megismerés céljaira útjaira vonatkozó felfogása, a tudományos vizsgálódás s a vallástan viszonyára vonatkozó nézete, speculatio-nak sarkpontjai nem egyeztethetők össze a scholasticismus alapnézetével, sarkalatos elveivel: ¹ ámbar a scholastikusok

in moralibus acutius? At si ille Bacono, hic Campanellae comparatur, apparet illos humi repere, hos magnitudine cogitationum, consiliorum, imo destinationum assurgere in nubes ac pene humanae potentiae paria moliri. – Campanella világnézete és ethikai életfelfogása különösen philosophiai költeményeiben is erőteljes és gyakran magasztos kifejezést nyernek. A válogatott költeményeket először Adami Tóbiás, a calabriai gondolkodó lelkes tisztelője adta ki, és pedig álnév alatt. («Adamo tradiderat Gampanella libros canticorum septem ... Quaedam selecta cantica nostri autoris Adami edidit sub nomine Squülae Septimontani.» Cyprianus id. m.) Az első kiadás címe: *Scelta dalcune poesie filosofiche de Settimitano Squilla*. Gavate da suo' libri detti la cantica. (1622.) – Herder e gyűjtemény egy részének német fordítását adja és a fordításokhoz csatolt postscriptumban a lehető legmelegebben méltatja Campanella nagyra törekvő szellemét. L. *Johann Gottfried von Herder's sämmtliche Werke. Zur Philosophie und Geschichte*. IX. Theil. (Stuttgart und Tübingen, 1828. ed. Cotta). S. 324. ff. Anhang II. Th. «Campanella. Stimme eines gefesselten Prometheus aus seiner Kaukasushöhle.» (Aus der Adrastea.)

¹ V. ö. W. Windelband: *Geschichte der neueren Philosophie*. (Leipzig, 1878.) Bd. I. p. 77. ff. –Herder, a ki (id. h. p. 350.) szintén kiemeli ez ellentétet, néhány vonással jellemzi a Campanella gondolkodásának az iskolai tradíiótól eltérő irányát. «Er strebte ohngefähr dahin, wohin mit grösserem Glück Franz Bacon strebte, die Philosophie nämlich vom aristotelesischen Formelkram zu befreien, sie auf Beobachtungen, auf Sinne und Erfahrung zu gründen, Astronomie und Physik, Geschichte und Politik auch in ihr Gebiet zu bringen, und allenthalben das grosse, ewige Drei herrschend zu machen: Macht. Weisheit, Liebe; oder Wahrheit, Schönheit und Güte, die in seinem Weltsystem nur Eins sind. Zu

befolyása gondolkozásmójára, rendszerének különböző részeiben nem kevésbbe szembetűnő. Ezt a hatást ama fundamentális ellentétek nem paralyálhatták teljesen.

Ellentétes irányok sajátzerű combinatioja mutatkozik a calabriai szerzetes philosophiájában. Az ellentétek küzdelme Campanella nyugtalan szellemében voltaképen nem ér teljesen véget.¹ Rationalistikus tendenciák oly eredményekre vezetnek, melyek a scholastikus alaptanokkal nem jól egyesíthetők; de a hevesen előrenyomuló gondolkodó alkalommal visszatér a scholastikus tekintélyekhez. Sensualistikus alapelvek kifejtésében a philosoph észrevehetőleg a legújabb idők ismerettani s pszichologiai nézeteihez közeledik; de phantastikus hajlamai legott feneketlen mysticismusnak a tömkelegébe vezetik. Hol az egyik, hol a másik tendentia kerekedik fölül.² Az ellentétek végleges kiegyenlítése, egy iránynak, egy alapeszmének az egyöntetű, következetes keresztülvitele nem létesül. Egy új korszak szelleme küzd itt uralomért, de

diesem hohen und höchsten Ziel strebte er!» – Ama metaphysikai elvek, potentia, sapientia és amor: a végtelen lét vagy az istenség primalitásai (primalitates). Ugyanazon «primalítások» lépnek fel Campanella társadalom-philosophiájában mint azon szervező erők, melyek kell hogy a társadalmi közösséget is minden irányban kormányozzák.

¹ Néhány találó észrevételt tesz erre nézve K. Grün: *Kulturgeschichte des siebenzehnten Jahrhunderts*. Bd. U. (Leipzig. 1880.) «... Das wunderlichste Convolut entgegengesetzter Bestrebungen ... Halb Rationalist, zu einem Viertel Scholastiker, zum vierten Viertel Phantast ... Der calabrische Mönch trug die ganze Unruhe des Jahrhunderts mit sich herum...»

² «Wie sich Campanella zu Aix mit Gassendi zurechtgefunden, ist nur durch die Vielseitigkeit seiner Bestrebungen und die mancherlei in ihm rumorenden Principien erklärlich.» K. Grün id. h.

az ellentétes elemek kapcsolata nem engedi meg annak teljes érvényesülését.

Campanella különösen az etnikai, társadalmi s politikai kérdések felfogásában s tárgyalásában is oly álláspontot foglal el, mely a hagyományos nézetek és tanok elvetését involválja, és a létező állapotok alapját felforgató reformok tervezésére ösztönöz.¹ E kérdések tárgyalásánál oly eredményekhez is jut, melyekben nehézség nélkül felismerjük metaphysikai alapnézetének és természet-philosophiai elveinek alkalmazását az erkölcsi élet problémáira. Ez különösen azon tanban észlelhető: mely szerint az erkölcsi életben is kell, hogy az «önmozgást», azaz a tisztán önző vagy a külön célokra irányuló törekvést bizonyos középirtartó mozgás, t. i. az egész céljaira irányuló törekvés ellensúlyozza. Ez elv érvényesül Campanella politikai és társadalmi elméletében is.

Ez elv alkalmazása a politikában Campanellát azon követelményhez vezeti, hogy az államok rendsze-

¹ Költeményeiben ismételve megemlékezik reformatori hivatásáról. Ismételve kimondja, hogy az ő rendeltetése az emberi élet bajai ellen tántoríthatatlan bátorsággal küzdeni; így például a *Delle radici de' gran mali* című költeményében. (Opera. ed. A. d'Anoona 1854. vol. I. p. 26):

Io nacqui a debellar tre mali estremi,
Tirannide. sofismi, ipocrisia:
Ond'or m'accorgo con quanta armonia
Possanza. senno, amor m'insegno Temi.

És a Premióban:

Io che nacqui dal Senno e di Sofia
Sagace amante del ben' vero e bello,
Il mondo vaneggiante a sá rühelló
Richiamo al latte della madre mia. (p. 17.)

rében is egy központnak, egy közös törvénynek kell lennie, mely az egyes részek legfőbb közös célját meghatározza. Ezt a központot és a közös törvényt ő egy legfőbb egységes hatalomban találja, mely mint szervező és központosító erő az egyes részek felett áll. Ezt az eszmét az ő tana szerint tökéletesen csak az egyházi hatalom mindenhatósága, az állami hatalmak alárendelése egy legfőbb egyházi hatalom alá, azaz egy theokratikus világmonarchia, valósíthatja meg. Ebben találja ő az egyetlen hathatós óvszert, mely a világi hatalom túlkapasai s balfogásai ellen biztosan felhasználható. A pápai világalom az az eszmény, melynek a megvalósításától ő a legszebb remények teljesülését várja.¹

Más részről a *Civitas Solis* szerzője szükségesnek tartja, hogy minden egyes államban, minden társadalomban is egy központosító erő ellensúlyozza az egyének önző hajlamait, hogy ilyen erő legfőbb közös célokra, az egész céljaira irányozza az egyesek törekvését. Ez az erő az «amor communitatis». Ez az erkölcsi élet szervező és központosító ereje. Ez a Campanella morál-codexének vezérelve. Ennek a dicsőítése a *Civitas solis* alaphangja.²

¹ Campanella műveinek jegyzékéből, mint e tárgyra vonatkozó iratok, kiemelendők: *De monarchia christianorum ad principes*; *De monarchia Messiae*; *De regimine ecclesiastico ad convertendum mundum sub uno grege unoque pastor e.* – Lásd *Opere* (ed. A. d'Ancona) vol. I. *Documento C.: Memoriae al Papa*; *Documento D.: Catalogo degli scritti di F. T. Campanella Domenicano.* (Trovasi in *Philosophiae rationilis*, partes V. Par. 1638.

² Az önszeretet elítélése és az amor communitatis mint erkölcsi alapelvnek dicsőítése Campanella két eszmedús (Herder által

Az önszeretet teljes legyőzése s elnyomása a közösség iránti szeretet által, azaz a közösség céljaiért való lelkesedés által: ez az. a miben Campanella az igazi morál és a legjobb társadalmi rend alapját látja.¹ Ezen az alapon építi fel communistikus rendszerét.

Kétségtelen, hogy Campanella a társadalmi problé-

id. b. németre fordított) költeményének tárgya. Az egyik a *Contro il proprio amore*, a másik a *Parallelo dél proprio e comime amore* című költemény. Az elsőben az önszeretet rossz következményeit jellemzi:

Credulo il proprio amor fe l'uom pensare
 Non aver gli element! né le stelle ...
 ...Senso ed amor, ma sol per noi girare:
 Poi tutte genti barbare ed ignare
 Fuor cbe la nostra ... etc.

A másodikban az amor communitatis-t így dicsőíti:

Questo amor singular fa l'uomo inerte,
 Ma a forza, s'e' vuol vivere, si finge
 Saggio, buon, valoroso: talché in sfinge
 Se stesso annicbilando alfin converte;
 Pene di onor, di voci, o d'or coverta,
 Poi gelosia nell' altrui virtu pinga
 I propri biasmi, e ló sferza e lo spinge
 Ad ingurie e rovine e pene aperte.
 Ma ebi all' amor del comun padre ascende,
 Tutti gli uomini stima per fratelli.
 E con Dió di lor bem gioia prende ...

¹ L. *Delle radici de yran mali* (Opere id. h.)

Garestie. guerre, pesti, invidia, inganno,
 Ingiusticia, lussuria, accidia, sdegno.
 Tutti a que' tre gran mali sottostanno,
 Cbe nel cieco amor proprio, i figlio degno
 D'ignoranza. radice e fomento hanno.

mák terén igen sok inspiratiót köszön Morus *Utopiá-*jának és Platón államjének. Az olasz philosoph államregényében lépten-nyomon oly tervezetekre s eszmékre akárkink, melyeket nyilvánvalólag Platón és Morustól kölcsönözött. De nem csupán e tervezeteknek az eredetijét, hanem némely, a létező intézményekre vonatkozó kritikai észrevételnek az eredetijét is megtaláljuk a Platón és Morus műveiben. Nem tekintve, hogy Campanella is a Morus által oly fényes sikerrel alkalmazott formát választotta; az *Utopia* másolása különböző részletekben félreismerhetetlen.¹ De másrésről igen lényeges eltérések is mutatkoznak.

Campanella nem egy fundamentális jelentőségű kérdésben a Morus irányával merőben ellenkező irányt követ; még pedig – épen a legjelentősb kérdések eldöntésénél – a Platón álláspontjához tér vissza. Ő nem sokat törődik azon javak nemesítő hatásával, melyeknek a feláldozását a Platón legmerészebb tervezeteinek elfogadása involválja.

Morus egy demokratikus alapon álló köztársaság mintaképét ábrázolja. Campanella egy szövevényes hierarchikus szervezetű társadalmi rendet ábrázol, melynek a mintáit theokratikus alkotmányú államokban és a Platón állameszményében találjuk. Az *Utopia* társadalmi rendje a vagyonszövetség, a collectiv tulajdon rendszerén alapszik. Morus communistikus rendszere beéri a magántulajdon eltörlésével: de nem fogadja el a házasság

¹ Ezt Campanella maga is elismeri. L. *Questioni sull' ottima repubblica* (Opere. ed. cTAncona p. 288). «In nostro favore sta l'esempio di Tommaso Moro, martire recente, che scrisse la sua repubblica Utopia imaginaria, sul cui esempio noi abbiamo trovate le istituzioni della nostra ... »

és a családi élet alapjai felforgató platói terveket. A *Cicitas solis* communistikus rendszere a legszélső életközösségen alapszik, minthogy a platói állam módjára a nők és gyermekek közösséget is követeli.

Campanella nem átalja Platont a legmerészebb, erkölcsi tudatunk visszautasította praetensiókba is követni. A házasságot és a családot, platói érvek felhasználásával, alapjokban megtámadja. Platón ez alapintézményekben a különérdekeknek két gazdag forrását (és nevezetesen a magántulajdonnak fő támpontjait) ismerte fel. Ő azon meggyőződésnél fogva, hogy az állami cél megvalósítása a különérdekek kiirtásától függ, amaz intézményeknek a megsemmisítésében találta a keresett panacéát. Campanella ugyanazon szempontból követeli az egyéniség igényeinek teljes elnyomását ezen a téren, nevezetesen a nők és a gyermekek közösséget.

Campanella teljes határozottsággal magáévá teszi Platón azon nézetét, hogy a tulajdon, a házasság, a család egyéni jellemének megsemmisítése által biztosítható az állami cél megvalósításának sarkalatos feltétele, azaz az érdekek tökéletes solidaritása.¹ De ő nem éri be az alapeszme elfogadásával, hanem rémíthetetlen következetességgel magáévá teszi a keresztülvitel módozatait megállapító platói tervezeteket is. A nemi viszonyok szabályozására, a fajfentartás állami szervezésére vonatkozó platói javaslatokat is magáévá teszi.

Sőt tagadhatatlan, hogy a *Civitas solis* szerzője

¹ V. ö. *Questioni sull' ottinia repubblica* (id. h.) p. 290., 301. ss. Art. III. Se la comunanza delle donne sia piu conforme alla natura e piu utile alla generazione e quindi a tutta la repubblica. oppure la proprieta delle mogli et dei figli.

ezen a téren némely tekintetben még görög előképén is túl tesz. Nem egy esetben voltaképen a legmerészebb platói tervek torzképet kapjuk.¹ A communistikus eszme megvalósításaért lelkesedő calabriai szerzetesnek szintűgy nincs érzéke a tartós házassági kötelékek és a monogam házassággal kapcsolatos családi élet erkölcsileg nemesítő hatása iránt, mint az ókor nagy idealistájának. Egyikök sem átalja hatósági igazgatás és felügyelet alá helyezni a legbensőbb emberi viszonyokat, melyek beesőket, boldogító hatásukat az emberi kedély leggyöngédebb érzelmeiből merítik, és melyeknek a természete, sajátzerű ethikai becse a kívül álló tényezők beavatkozásának átléphetetlen (azaz csak is lényegök megsemmisítése mellett átléphető) határokat szab.²

Campanella különös előszeretettel időz e themánál. A beavatkozások rendszerét oly részletekben is kiépíteni iparkodik, melyekbe még az ily kérdések tárgyalásában nem túlságosan tartózkodó Platón sem bocsátkozott. Előképei is leleményesebb oly szabályzatoknak a felállításában, melyek ama viszonyoknak különböző mozzanataira kiterjeszkednek.

A *Civitas solis* legjelentősb tervezetei, épen úgy mint az *Utopia* vezéreszméi, a társadalmi alapintézményekre vonatkoznak. Itt is társadalmi problémák állanak az előtérben. A társadalmi alapintézmények gyökeres megváltoztatása, a létező társadalmi alapintézmények (házasság, család, tulajdon, nevelés) egész alapjának felforgatása

¹ V. ö. Mohl: *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften* Bd. I. p. 185. ff.

² V. ö. P. Janet: *Histoire de la science politique*. Vol. II. «Etrange système ... que celui ou le manage est surveillé comme le libertinage, et l'amour est en quelque sorte un grand inquisiteur!»

vihetik célba. Campanella államregénye kiterjeszkedik a legkülönbözőbb, ez intézményekre vonatkozó problémákra. A mit ő ez intézményeknek a gyökeres átalakításától vagy azoknak felforgatásától vár. az nem csekélyebb dolog, mint az erkölcsi élet tökéletes szervezete, az igazi erkölcsösség és az azzal kapcsolatos boldogság földi országának megalapítása.

Ez ország képe a *Civitas solis*. Az uralkodó eszme, mely ez országot áthatja, az amor communitatis.

A *Civitas solis* uralkodója, a legfőbb állami hatalom egy főpap, a Sol.¹ Campanella metaphysikusnak is nevezi. Ez állam alkotmányának s kormányzatának az alapja ugyanis az, a mi a politika és az egész társadalmi életrend irányát előszabja, a philosophia. a metaphysika. A Sol (a főpap vagy methaphysikus) úgyszólván a philosophia összes igazságainak letéteményese. Segédei, az állami ügyek főressortjainak vezetői, a különböző szakmákba vágó speciális ismeretek őszletének birtokában vannak.

Campanella komolyan veszi Platón azon követelményét, hogy philosophok uralkodjanak. Az ő eszményi államában a philosophiai tudás a hatalomnak, az uralomnak igazi jogcíme. A legfőbb tudás, az egyetemes tudás az abszolút hatalom alapja. Ennélfogva a metaphysikus-főpap kezében egyesíti az egyházi és a világi hatalom összes fonalait. Ő a legfőbb fórum. Az ő határozata

¹ *Civitas solis* (1623-iki kiadás, appendix politicae), p. 420 Princeps magnus inter eos est Sacerdos, quem vocant ... Sol

minden ügyben feltétlenül és véglegesen dönt, minden kritika, controversia és ellenőrzés felett áll. Az ő tekintélye absolut, hozzáférhetetlen. Minden ellenmondás elhallgat, ha ő ítél.¹

Az állam főnökének három segédje van. Ezek az államban három elvet képviselnek és ezen elvek neveit viselik. Ezek az elvek: hatalom, bölcsesség, szeretet. Az első hatásköréhez tartoznak a hadügy, honvédelem, közbiztonság-ügy feladatai. A második hatásköréhez tartoznak a közmívelődés ügyei, a felsőbb nevelés és oktatásügy, a művészet, az irodalom, a tudományok, általán a szellemi munka társadalmi szervezése. A harmadik triumvir, az amor hivatásához tartozik a két nem közti viszonyok szabályozása s ellenőrzése, a faj-fentartás és a faj nemesítésének biztosítására s elősegítésére vonatkozó intézkedések: nem különben a kisdetek nevelésére, a közegészségügyre, az orvosi tudományra és gyakorlatra, a gazdasági élet legkülönbözőbb tényezőire (így például az élelmezésre és ruházatra) vonatkozó intézkedések.² A triumvirek mindez ügyek felett a metaphysikussal tanácskoznak. Az ő beleegyezése vagy határozata szentesít minden intézkedést. «Absque ipso enim factum est nihil ... et quo inclinat metaphysicus. concurrunt pari consensu omnes.»³

A hivatalnokok választására tehetség és tudás mérvadó. A speciális ügyek vezetésére szükséges hivatalnokokat a Sol miniszterei azon egyének sorából választják,

¹ *Civitas solis* id. h. Hic est omnium caput in temporalibus ac spiritualibus etc.

³ *Ibid.*, p. 420–423.

⁴ *Ibid.* p. 423.

kiket a társadalom képviselőinek gyűlése kvalifikáltaknak nyilvánított. Sinecurák nem léteznek. Hava valamelyik szakban alkalmasb erők mutatkoznak, ezek foglalják el a kevésbé tehetséges vagy képzett elemek helyét. Ez által mindenki ösztönt kap egész erejének a megfeszítésére, kitartó s lelkiismeretes dolgozásra. Még a legelső hivatalnokok is visszalépnek, mihelyt kitűnik, hogy mások képebbek az ügyek vezetésére.¹

A tisztújításra vonatkozó kijelölések a nép képviselőinek (nagykorú polgároknak) gyűléseiben történnek, melyekben a társadalmi állapotokra vonatkozó tapasztalatok és panaszok előadatnak. A legfőbb méltóságok (a Sol és a triumvirek) elmozdításáról nincsen szó. Hisz ezek is önként és szívesen visszalépnének ha az elvállalt föladatak megoldására alkalmasabb erő mutatkoznék. A hatóságok határozatai és rendeletei a társadalmi élet minden körében a legnagyobb subordinációval fogadtatnak és teljesítettnek.

A panacea, mely által a *Civitas solis* a társadalmi élet legnagyobb bajainak elejét veszi, a Platon-dicsőítette teljes életközösség, a javak, az érdekek, a jólét feltételeinek minden nemére kiterjedő communismus. Ennek az alapja a vagyonközösség és a nők és gyermekek közössége. Campanella épen az utóbbira fekteti a lehető legnagyobb súlyt; mert ő, úgy, mint Platon, a házasság és a család egyéni jellemében látja a különérdekek leggazdagabb forrását, az önszeretet, a «*proprius amor*» legerősebb

¹ Ibid. p. 448. ss.

² Ibid. p. 449.

támpontjait.¹ Minthogy pedig az erkölcsi czélt, melyre az államban törekedni kell, az önszeretet kiirtásában és a közösség iránti szeretet, az amor communitatis teljes diadalában látja;² legelső sorban szükségednek tartja a tartós házassági kötelékek és az ezeken alapuló családok megszüntetését. Olyan társadalmi szervezetnek a létesítését tervezi, melyben senkinek sincs saját háza. senkinek sincs saját családja. Szóval a házak, a nők és a gyermekek itt is közös tulajdont képeznek.³

Igaz, hogy e közösség korántsem jelenti minden egyesnek a korlátlan rendelkezési jogát, a javaknak az egyéni szeszélytől függő igénybevételét: hanem csak azt, hogy mindenre nézve kizárólag a társadalom közös érdekeit képviselő állami hatalom rendelkezik. E szerint esetről esetre a hatóságok határozzák meg mindenkinek az osztályrészét, jogát s kötelességét. A javak (az anyagi és szellemi élvezetek) arányos elosztása, annak a megállapítása, hogy mikor és mennyiben vehetnek ezek vagy azok a polgárok bennök részt, kizárólag a társadalmi hatóságok hivatalában áll. Ezeknek hivatása: minden egyes polgárt, a társadalmi céloknak megfelelő mértékben, mindazon javakban részesíteni, melyekkel az összesség rendelkezik.

¹ *Civitas solis* p. 423. s. Aiunt omnem proprietatem eo fieri ac foveri, quod propria domoilia seorsim singuli habemus, et liberos ét uxores proprias. Ex quo oritur proprius amor.

² *Ibid.* 1. c. Cum proprium amorem amiserimus remanet tantum modo Amor communitatis.

³ *Ibid.* p. 428. 423. – V. ö. *Questioni sull' ottima repubblica.* (Opera vol. II. p. 307.) Essendo tutti membri di uno stesso corpo considerano tutti i giovani minori per figli. e fanno di perpetuarsi meglio in quella communita, ehe nei figli propri – U. o. p. 310.

Ily értelemben minden közös: anyagi és erkölcsi javak, anyagi és szellemi élvezetek egyaránt.¹

A teljes életközösség elvének megfelelnek a közös lakások és közös étkezések. Gondoskodva van arról is, hogy az egyes polgároknak ne legyen állandó lakásuk: nehogy a magántulajdon utáni vágyódás valamiképpen kifejlődjék.² Pénz itt a belforgalomban főlegesen mutatkozik. A nemes fémek csak edények s diszítványok készítésére használatnak.³

A javak accumulációja egyes polgárok kezében a communistikus elv szigorú alkalmazása által teljesen ki van zárva. A gazdagok bűnei és a szegények bűnös hajlamai egyaránt ismeretlenek. A *Civitas solis* polgárai gazdagok és szegények egyaránt, minthogy egyrészt minden igazi szükség kielégítettik, másrészt pedig senkinek sincs vagyona.⁴

Az abszolút communismus rendszerének szokásos kísérői a *Civitas solisban*. sem maradnak el. Valamint a jogok, a javak s élvezetek, úgy a kötelességek és a fáradtságok is közösek. Az általános munka-kötelezettség itt is létezik. Minden polgár meghatározott, hatóságilag előszabott szolgálatokra vagy munkákra köteles, melyeknek a pontos keresztülvitelét a felügyelettel megbízott hatóságok ellenőrzik.⁵ Ezek a kötelesség-mulasztás megbüntetésére jogosítvák.

¹ *Civitas solis* p. 428. Scientias tamen honores et delitias communes ita habent, ut nemo sibi quidpiam appropriare queat...

² *Ibid* p. 428.

³ *Ibid*. p. 433. Morus Utopiájában ez intézmény előképe is található. V. ö. *Utopia* (ed. 1601.) lib. II. p. 175.

⁴ *Civitas solis* p. 436.

⁵ *Ibidem*, p. 435. V. ö. *Utopia* lib. II. p. 141. ss.

Arra az ellenvetésre melyet már Aristoteles a platói communismus kritikájában felhozott, (t. i. azon ellenvetésre, hogy a communistikus szervezet alapján senki sem lesz hajlandó a dolgozásra, mivelhogy az egyik a másik munkájának gyümölcsét akarja majd élvezni) a *Civitas solis* intézményeinek leírója mindenek előtt azon határtalan hazaszeretet dicsőítésével válaszol, mely az ismertett társadalom minden tagját áthatja.¹ A további fejtegetésekben pedig azt mutatja, hogy ez a társadalom az általános munka-kötelezettség elvét kérlelhetetlen következetességgel viszi keresztül, hogy henylők számára e társadalomban egyáltalán nincsen hely.

E társadalom egy nagyszabású dologház, mely megelégedést, igazi jólétet biztosít mindazoknak, kik előszabott feladatukat örömet, pontosan viszik keresztül. Azok számára, kik csak önző hajlamaiknak a sugallatát akarják követni, kik a munkától idegenkednek, ez az életrend persze fegyházi életté lesz.

Ebben a társadalomban mindenki dolgozik: férfiak, nők, gyermekek, sőt még a nyomorékok is. Mindenki ereje és tehetsége szerint szolgál a közösségnek. Alig van oly nyomorék, a ki ép tagjainak és szerveinek felhasználása által valamely munkát nem végezhetne, a társadalomnak az egyik vagy a másik irányban némi szolgálatot nem tehetne.² Azért a hatóságok esetről esetre megállapítják a munkát, melyre az illető polgár képes és eo ipso köte-

¹ *Civitas solis* p. 423. Ergo nemo laborare volet ... Verumtamen dico tibi, eos tanto pátriáé am ore il agrare, quantus vix eredi potest . . . etc.

² *Ibid.* d. 437. Nullus defectus ociosos reddit bomines, excepta decrepita aetate, quando etiam ad consulendum adhibentur ... qui caret oculis et manibus, usum aurium Reipub. commodat etc.

les is Campanella elére állítja az elfogadott elvet «si unum modo membrum habet, cum illo servit». ¹

A nők a közhasznú munka minden terén a férfiakkal együtt dolgoznak. Általán a munkák könnyebb, csekélyebb erőt követelő része a nőket illeti meg. Ez elv szerint bizonyos munkafelosztás alkalmaztatik. A csekélyebb erőt igénylő munkák egyes fajai kizárólag a nőkre bízvák. Így az úgynevezett női munkák (kézi munkák), a borbély- és szabó-mesterség, a főzés stb. A zene is a női foglalkozások közé soroltatik. ²

A családi kötelékek megsemmisítésével itt a családi közösség meglazulásának szokásos kísérője, a nők emancipatiója kapcsolatos. Nem tekintve a fizikai erő különbsége által indikált munka-felosztást; a nivellement a két nem feladataiban, foglalkozásaiban, életmódjában nagy méreteket ölt. Teljességgel egyenlő nevelés (elméleti és gyakorlati kiképzés) követeltetik; jöllehet a speciális foglalkozások elfogadása itt is bizonyos eltéréseket követel. Még a ruházatban is csak igen csekély eltérés engedtetik. ³ A nők a legkülönbözőbb hivatalos állásokban is működnek. Különben tagadhatatlan, hogy Campanella léptenyomon visszariad a nivellement föltétlen, teljes keresztülvitéltől, s a nőket, úgy a békében, mint különösen a háborúban, rendszerint a női természetnek megfelelőbb teendőkkel bízza meg. ⁴

Campanella e speciális kérdésben nem teszi magáévá Platón minden tervét, és nem halad előre azon végletekig,

¹ *Civitas soli s* p. 437.

² *Ibidem*, p. 428.

³ *Ibid.* p. 425. ss.

⁴ *Ibid.* p. 437. (*De re bellica*) cf. p. 428.

melyekre későbbi communisták és socialistikus írók, a korlátlan nőemancipáció elvének keresztülvitelében, vetemedtek. Itt-ott, az abszolút következetesség rovására is, hajlandónak mutatkozik, az élet igényeinek bizonyos, a női természet által követelt engedményeket tenni. Másrészről azonban különböző fejtegetései, nevezetesen a fajfentartás szabályozására vonatkozó fejtegetései, eléggé mutatják azt is, hogy a nő sajátzerű ethosának finomabb felfogását és mélyebb méltatását a divas Plato tanaiért lelkesülő calabriai szerzetestől nem várhatjuk.

Az *Utopia* és a *Civitas solis* egyik közös jellemvonása a munka becsületének ismételt erélyes hangsúlyozása és lelkes elismerése. Azon tant hirdetik, hogy a munka mint olyan, azaz minden közhasznú munka (és így különösen az ókori gondolkodók által megvetett, mert szabad emberhez méltatlannak tartott, mechanikus munka is) teljes igényt tart a megbecsülésre, az emberek tiszteletére. E szempontból Campanella is éles bírálat alá veszi a létező társadalmak nézeteit, melyekben a «nem-nemes» munkások úgyszólván mint egy alsóbbrendű fajhoz tartozó lények különböztetvék meg a magasabb rendű lényektől.¹

A munka a *Civitas solis*ban nem pusztán kenyérkereset, hanem társadalmi hivatal, társadalmi hivatás teljesítése egy, a társadalmi szükséglet által meghatározott irányban. A munka itt olyan társadalmi funkció, mint máshol az állami ügyek valamely ágában való működés;

¹ *Civitas solis* p. 426. Illum reputant nobiliorem ... qui plures didicerit artes ... Irrident nos in eo, quod artifices vocemus ignobiles ac eos habemus nobiles qui nullam addiscunt artem, vivunt otiose ... Ib. p 435. – V. ö. *Utopia* I. II. p. 146. s.

tehát az, a mivé a társadalmi organisatió a munkát szükségképen tenné.¹

A munka a *Civitas solisban* társadalomszolgálat, mely lényegében az államszolgálat általános fogalma alá subsumálható.

A társadalmat, a közösség érdekeit szolgálni általános emberi kötelesség. Azért, itt már a gyermekek is a közösség szolgálatában működnek. Szükséges, hogy mielőbb megismerkedjenek általános emberi kötelességekkel, hogy mielőbb hozzászokjanak a munkához, a közösség szolgálatában való működéshez. A legfontosabb feladat: szívökbe oltani a közösség iránti szeretetet, a közösséghez való ragaszkodást, mely minden szolgálatot könnyűvé s kedvessé tesz.

A *Civitas solisban* a gyermekek és adolescensek főadata: a felnőtteket a közös étkezéseknél kiszolgálni és más könnyebb munkákat pontosan végezni.² Az összes polgárok, gyermekkoruktól fogva, a legkülönbözőbb munkákhoz szoktattatnak és mindenkép arra tanítatnak, hogy minden hasznos munka, és így a legközönségesebb vagy legaljasabb munka is, igényt tart tiszteletre és a társadalom tagjainak hálás méltatására.

Campanella szemlátomást közeledik későbbi socialis-tikus írók (különösen Fourier) ama szélső felfogásához, mely szerint épen az általán megvetett és került szolgálatokat illeti meg a legnagyobb hála és tisztelet. Egyúttal pedig azon követelményt is anticipálja, hogy a munkák hatósági elosztásánál nemcsak a társadalmi szükségletet,

¹ *Civitas solis* p. 435. Nemo reputat vilitatem ministrare etc. Sed vocant disciplinam omne ministerium.

² *Ibid.* p. 429. Universa juvenus servit senioribus etc.

hanem kivált az egyéni hajlamokat s tehetségeket is számba kell venni.¹

Campanella is felveti és azon sanguinikus bizalommal, melyet «az eszmék légüres terében» való kísérletezés megenged, könnyedén meg is oldja azon problémákat, melyek a későbbi socialistikus rendszerek gyúpontjában állanak Így a «normál munkaidő» megállapítása neki még kevesebb nehézséget okoz, mint Morusnak. A tulajdonképeni normál munkaidő a *Civitas* sorsban még csekélyebb, mint a Morus mintaállamában. Négy órai munka-idő követeltetik.² Az összes társadalmi szükségletek fedezésére a Campanella munkás-államában csak ennyi idő szükséges. A többit mindenki testgyakorlatokra, szellemi foglalkozásra és szórakozásra fordítja.

Különben a szabadon választott játék és a fesztelen szórakozás számára ebben a társadalomban alig van hely. Egyéni szabadságról még az otium felhasználásában, a játékban sincs szó. A játék, a szórakozás is utilistikai szempontból szabályoztatik.³ Valóságos fegyház-régime szabályozza az emberek minden mozgását, minden élvezetet is épen úgy mint a munkát Az egyéni iniciativa megsemmisítése minden irányban, ez a munka és a javak egyarányos elosztásának és a minimumra leszállított munkaidőnek az ára.

Itt az obligát munka-idő lefolyta után, az otium óráiban sem boldogulhat senki – à sa façon; mert tulaj-

¹ Ibid. p. 425.

² Ibid. p. 435. Vix quatuor m die boras singulis laborare contingit: reliquum licet tempus consumatur in exercendo ingenium et corpus. V ö. *Utopia* I. II. p. 143.

³ *Civitas solis* I. c. Nec permittitur ludus illis, qui fit sedendo ... etc.

donképeni otium, szabad idő nem létezik. Az egyéni hajlamok szabad érvényesülésének. az egyéni iniciatívának feltételei úgyszólván teljességgel megsemmisítvék. Szabályok, gyámkodási intézkedések minden törekvéseben átka-rolják az embert. Egyéniség és szabadság tulajdonképen utolsó menedékhelyökből is kiszorítvák.

A calabriai philosoph vajmi keveset törődik azzal, ba vájjon az élet ilyen berendezés által elvesztené-e az emberek nagy számára nézve igazi báját, azt a vonzerőt, melynél fogva sokan annyira ragaszkodnak «a lét és a működés édes, kedves szokásához». Mert ő, szintúgy mint Platón, nem sokat gondol az egyén igényeivel, hajlamaival, jólétével: hanem csak a társadalmi közösség egységes jellemére gondol és nem átalija, annak az egyéniség minden igényét föláldozni. Az a páratlan ideológia, mely a *Civitas solis* ókori előképében az emberi természet teljesen el nem törülhető törvényeinek, a szellemi fejlődés magasabb fokán álló ember kedélyszükségleteinek elhanyagolására vezet, itt is oly követelményeket szül, melyeknek a megvalósítása csak azon esetre alapíthatná meg az emberiség tartós jólétét, ha az emberi kedély tulajdonságai megváltoznának. Mert az itt ábrázolt boldogság eszménye híjával van oly elemeknek is, melyeket az emberi kedély teljesen nem nélkülözhet.

Ámde Campanella lépten-nyomon erős hittal epén azt állítja, hogy az itt contemplált társadalmi rend a tökéletes erkölcsösség és a legteljesebb általános boldogság létesítését eredményezné. Ő azt tartja, hogy az abszolút communismus, mely a teljes egyenlőséget alapítaná meg, ezzel teljesen kiirtaná az önzést. Azt hiszi, hogy ilyen alapon az egész társadalom egy nagy családdá válnék, hogy az önszeretetet, a szülei és gyermeki szeretetet kiirtó

életközösség felkeltené a közösség iránti szeretetet, és hogy az emberek azután rajongó veretettél csüggenének a közösségen.¹

Az ideológia útjain is: ce n'est que le premier pas qui coute. Az egy nagy csodában való hit a nehézségek és kételyek egész seregén átsegít. Valójában exorbitans feladat: az emberi kedélyt megfosztani legkedvesebb javaitól, leggyöngébb érzelmeitől, – hogy így hely készítessek oly érzelem számára, mely. az eredetibb érzelmeknek elfojtása után, a természeti alapot az emberi szívben mellőzné. – –

A munka organisatióját illetőleg Campanella néhány általánosságra szorítkozik: annak világos képét nem nyújtják Már pedig épen ez az igazi «crux metaphysicorum» a socialistikus tanokban, még a legújabb socialistikus rendszerekben is.

Azon társadalmi ügy, melynek a *Civitas solis*, úgy mint a platói állam, a lehető legnagyobb jelentőséget tulajdonítja, a faj tenyésztése és nemesítéséről való gondoskodás. Itt is az állam feladata, e célnek a megvalósítását minden áron biztosítani. A legtöbb gond és a legnagyobb figyelem épen ez ügyre fordítandó; mert ettől függ a társadalom jövője, a jövőendő nemzedékek jóléte és tökéletesedése. A legelső feladat, melynek a szerencsés megoldásától végelemzetben minden más nagy társadalmi cél megvalósítása függni látszik: arról gondoskodni, hogy

¹ Ibid p. 424 ss., p. 436.

² V. ó. Mohl: *Geschichte u. Lit. cl St.-W.* id. h. Ueber Organisation der Arbeit bat der umwälzende Mönch gar nicht das Bedürfniss eines klaren Begriffs.

az ivadéknak egészséges. az összes emberi feladatoknak megfelelő szervezete legyen. Mert – mens sana in corpore sano.

E feladat megoldása nem bízható a véletlenre, az egyéni ízlés kiszámíthatatlan működésére.¹ Erre nézve Campanella teljesen egyetért görög előképével. Azért ő is az állami hatalomra bizza e feladatnak a megoldását, és ezzel általán a két nem közti viszonyok pontos szabályozását.²

Campanella ezen a téren is magáévá teszi a Platón legbizarrabb, aesthetikai és erkölcsi érzékünket nem egy tekintetben sértő terveit. Sőt épen ezen a téren, a részletekben, helylyel-közzel még Platón merész, az érzelmi

¹ *Civitas solis* p. 423 ... Ut ita copulentur masculi foemini, quod optimam edant prolem. Ac irrident nos, qui generationi canum et equorum studiosam navamus curam: humanam verò negligimus V. ö. *Qnestioni sull' ottima repubblica* (Opere II. p. 309.) Noi abbiamo cura di avere un'ottima generazione nei nostri cavalli, non per la nostra specie.

² *Civitas solis*, p. 433 ss. Generatio autem religiose tractatur in bonum Reip. et non privatorum. Ét necesse est magistratibus obedire. Et quod nos dicimus naturale esse homini ad prolem cognoscendam ét educandam, propria uti uxore et domiciio et liberis, negant: dicentes generationem esse ad conservationem speciei, ut dicit S. Thomas, et non individui. Ergo spectat proficatio ad Rempubl. non ad privates, nisi quatenus sunt Reipubl. partes. Et quia prave generant et prave educant privati plerumque prolem in Reipubl. perniciem, ideo Magistratum curae illam tanquam primum elementum Reipubl. sacrosancta rehgiione committunt ... Distribuunt ergo generatrices et generatores praestantissimae indolis iuxta philosophiam. V. ö. *Qitestioni sull' ott. rep.* id. h. Nel tempo prescritto alla generazione ciascuno si avvicina a quella ehe la léggé gli destma pel bene della repubblica, ne generano per loro ma per la repubblica.

élet menhelyébe erőszakosan beavatkozó tervein is túltenni igyekszik. Az egyént itt is, sőt főképen ezen a téren, teljességgel feláldozza a fajnak. Az egyéni szabadságot, azon erkölcsileg nemesítő emberi viszonyokból, melyekben az egyéniség leghabzótabban érvényesülhet szintúgy számúzi, mint a munkából és a játékból. Ezzel az egyéniség minden jogát megsemmisítette. Az egyenlőség és testvériség nevében minden alaptól megfosztotta az egyéni szabadságot.

Ez is egy saját szerű előjátéka a modern socialismus azon szélső formáinak, melyek minden szabadságot megölnek, az absolut egyenlőség magasabb dicsőségére.

Ámbár a *Civitas solis*ban, állandó házassági kötelek és a szokásos értelemben vett családi viszonyok híjában, voltaképen valóságos «promiscuitas» uralkodik a két nem viszonyaiban: Campanella korántsem proclamálja az érzelmek és szenvedélyek féktelen szabadságát vagy azt az állatias szabadságot, melyet az általános libertinismus ügyvédei néha a «szabad szerelem» rendszerének neveznek.¹ Sőt ellenkezőleg. Campanella Platón módjára az egyén szabad elhatározását s választását teljesen és feltétlenül kizárja.² A két nem közti viszonyok és a procreatio szabályozását ő is minden irányban, minden részletben, az állami hatalomra, a hatóságokra bízta. Socialpolitikai főfeladatá teszi a faj érdekének teljesen megfe-

¹ *Civitas solis* p. 436. Sed non semper neque more belluarum. quamcunque oblatam foeminam subagitantium, sed nisi gratia et ordine generationis ... V. ö. *Questioni s. ott. rep.* (id. h. p. 303.) Questo vago concubito e un'eresia e un'empietà contre natura.

³ *Civitas sol is*, p. 434 ... ut semper illis obveniant quae congruunt, non quas appetunt.

elő procreatio feltételeinek a megállapítását és az ezekre vonatkozó követelmények teljesítésének ellenőrzését az állami hatalom közegei által.

E szerint Campanella minta-államában is az állami hatalom gondoskodik a fajfentartás és a fajnemesítés érdekeiről. Ezeket érvényre emelni, az egyéni hajlam és ízlés figyelembe vétele nélkül, sőt – ha szükséges – az ilyen rugók elnyomása által: ez a procreatio ügyének és általán a két nem viszonyainak szabályozásával megbízott hatóságok legfőbb feladata.¹

Campanella a tárgy iránti kiváló érdeklődéssel elmélkedik a feladat megoldásának legcélszerűbb eszközei fölött. Az ilyen témák tárgyalásában szokatlan körülménnyességgel – társadalmi előítéletekkel keveset törődve és minden tartózkodást, mely bármiként csak a prnderie látszatát kelthetné, kerülve – ismerteti a cél kedvéért elfogadott intézkedések részleteit. Ezekről találóan megjegyzték, hogy azokat csak a latin nyelv bírja el. Minutiosus szabályzatok állapítják meg, hogy milyen tulajdonságokkal bíró férfiak és nők adandók össze esetről esetre. Valóságos réglement állapítja meg a sikeres procreatio szempontjából egymáshoz illő és azért összeadandó egyének temperamentumát, életkorát, testalkatát, az egybekelés helyes időpontját, a testi és lelki dispositiót, az előkészületeket, egyáltalán mindazon speciális körülményeket, melyek a procreatio sikerét legjobban biztosítják.²

¹ Ibidem, p. 432. Idcirco totum studium ac principale in generatione adhihendum esse ...

² *Civitas solis*, p. 430-433 ... non copulant foeminas grandes ac pulcras nisi grandibus ac studiosis viris: ét pingues macribus, et macras pinguibus, ut bene temperentur et utiliter ... in duabus cellis seorsum dormiunt usque ad borain ... Hanc ho-

Az, a mi a procreatio kellékeire vonatkozó reglementben ethikai s aethetikai érzékünket sérti és szükségkép mély visszatetszést szül: az nem csupán az egyén rendelkezési jogának, az egyéniség természetszerű igényeinek teljes megsemmisítése: nem csupán az a cynismus, mely a «naturalia non sunt turpia» elve szerint körülmenyesen fejtegeti a legkényesebb természetű dolgokat;¹ hanem főképen a két nem viszonyainak merőben érzéki felfogása, csak a népesség szaporítása és az ivadék egészsége szempontjából való méltatása. Az, a mi itt főleg visszatetszik, az az exorbitáns egyoldalúság, mely a legbensőbb emberi viszonyokat csak ily szempontból fogja föl és semmibe sem veszi a tartós vonzalom, a tartós ragaszkodás és tisztelet által erősített házassági kötelékek ethikai jelentőségét, boldogító és erkölcsileg nemesítő hatását. Ennek a méltatását, úgy mint a nő sajtászerű ethosának mélyebb megismerését, Campanellánál, hiába keressük. Az ő philosophikus államában az emberi kedély leggyöngédebb érzelmei elnyomásra, kihalásra kárhóztatvák. – hogy az emberi lelket egyetlen egy érzelem, az «amor communitatis». foglalja el.

ram Astrologus et Medicos determinant ... V. ö. *Questioni sull' ott. republ.* (id. h. p. 304.) Generino ... seguendo la direzione dei medici e dei magistrati, nei tempi atti alla generazione, secondo l'astrologia (!) ... dopo gli anni 25 sino ai 53.

¹ Különösen *Civitas solis* p. 431. Az idézett szabályokon kívül itt még sok részlet fordul elő – «que le latin seul tőiere.»

² Például *Civitas solis* p. 432. Si quae istarum foeminarum non concipit ... copulant ipsam aliis; si tandem sterilis ... fit communis. Sed non datur illi matronarum honor in consilio ... et in templo et in mensa ... etc. V. ö. *Questioni sull' ott. rep.* (id. h. p. 308. ss.)

Ott, a hol az olasz gondolkodó némely engedményre vagy elnézésre hajlandónak mutatkozik, olyan utilistikai érvek vezetnek, melyeknek semmi közük sincsen az egyéni hajlamok, az érzelmek jogának valamely magasabb szempontból való elismeréshez.¹ Elvi álláspontját Campanella ezen a téren nem változtatja meg: csak nagyobb bajok elkerülése végett tesz bizonyos – elveinek lényegét alig érintő – concessiókat.

Magától értetődik, hogy a *Civitas solis* társadalom-politikai alapeszméje a nevelés nyilvánosságát, közösségét s egyenlőségét is involválja. Ott, a hol tulajdonképpen tartós házassági és családi kötelékeknek semmiféle analoga sem létezik; a hol a közösség és egyenlőség elve mindenben feltétlenül érvényre emeltetik (igaz, hogy a gyakorlatban mindamelllett a hivatásokban bizonyos egyenlőtlenség fejlődik ki): a hol a különérdekek forrásai minden irányban mesterségesen elzárva; ott magán nevelésről vagy családi nevelésről természetesen szó sincs, hanem csak közös és – egyes hivatalokra való speciális előkészület kivételével – egyenlő nevelés képzelhető.

A *Civitas solis* összes polgárainak, férfiaknak és nőknek egyaránt, így természetesen egyenlő joguk van a legczélszerűbb nevelésre s oktatásra. És valóban mind-

¹ *Civitas solis* p. 431. Matronae magistrae et seniores magistri provident illis Veneris usum, qui salaciores sunt ... licentiam a magistro primo generationis petunt. qui magnus est Medicinæ Doctor ... ib. p. 434. Si quando aliquis a more ardenti capitur mulieris cuiuspiam. licet eis colloquium, jocus ... at si generatio periclitatur, nullo pacto nisi quando mulier jam gravida ... aut sterilis. Azonkívül különösen p. 432.

nyáján ugyanazon oktatásban részesülnek, mely a legkülönbözőbb elméleti s gyakorlati szakokat felöleli.¹ A sokoldalú tanterv arra mutat, hogy szerzője nem fél a túlterheléstől vagy a korai szellemi megerőltetésből esetleg eredő bajoktól.

A reáltudományok tanítása mellett kiváló szerepet játszik a mestersétek tanítása. Mindenki különböző mesterségekkel megismerkedik, így megállapítható, hogy melyikre van. az egyik vagy a másik polgárnak legtöbb hajlama s képessége. Általános iparoktatás, mechanikus munka, általán kötelező testgyakorlatok, nem engedik meg az elméleti oktatás túltengésével kapcsolatos bajok képződését. A matematikai és természettudományi oktatás korán kezdődik, az utóbbi a hetedik év lefolyta után. Az e szakokba vágó alapismeretek megszerzése után nagyobb előképzettséget követelő szakok, különösen felső matematika és orvosi tudományok, képezik az oktatás tárgyait.

A tanulást élénk eszmecsere s vitatkozás követi. A tanulók körében nemes verseny keletkezik. Azok, kik bizonyos szakokban különösen kitűntetik magokat, előbb-utóbb a tanítás terén nyernek alkalmazást, így azok is, kik bizonyos mesterség terén kitűnnek, az illető téren szolgálgják a közösséget.²

Az általános nivallement szószólója, ki egyébként egyáltalán nem hajlandó az egyéni hajlamnak vagy ízlésnek a legcsekélyebb concessiót tenni: ott, a hol a hivatások választása forog szóban, elég határozottan (későbbi javaslatokra emlékeztető módon) az egyéni tehetségek és

¹ *Civitas solis* p. 425 s., 433.

² *Ibid.* p. 425-26.

hajlamok leggondosabb figyelembe vételét sürgeti.¹ Igaz, hogy vezérlő szempontul ezen a téren is kizárólag a közérdek. a közösség szükséglete fölvehető. Másrészről pedig a *Civitas solis* társadalmában minden munka egyenlő tiszteletben részesül.

A *Civitas solis* oktatási rendszerének és szellemi életének a signatúráját egészben véve a reál-tudományok határozzák meg. Campanella a nevelési rendszer tárgyalásánál kevés szóval, de nagy határozottsággal bírálja a középkori tudomány és oktatás irányát; erélyesen megtámadja az iskolai tradíciót. A reális ismeretet, a pozitív tudást, a tárgyak megismerését megkülönbözteti a szótudástól a grammatikai, logikai és ontológiai szörszálhasogatásoktól. Nem csak a társadalmi szükséglet utilistikai szempontjából, hanem tisztán elméleti, ismerettani szempontból is, a tudásnak egy más eszményt tűz ki a gondolkodás és kutatás céljául. Elveti ama «szó-tudományokat» és a reális, pozitív tudáshoz vezető szakok művelését követeli.

A természet-ismeret haladása a jelszó. Nem szavak és egyes autorok, nem tudományos tekintélyek mondatai felett vitatkozni, hanem a tárgyak természetét megismerni; ez az egész program alaphangja. Vizsgálni kell a testi világ tüneményeit, de a népek életének jelenségeit és törvényeit

¹ Ibid. p. 425 (és egyebütt). Ut ingenii propensionem cuiusque perpendant. — V. ö. Gatti de Gamond: *Fourier et son système* (5. ed.) L'organisation du travail doit avoir pour but, dans le phalanstère, d'après la loi de la nature, de rendre les travaux attrayants, d'y attirer, et jamais forcer. La première règle, c'est que chacun suive ses aptitudes, ses penchants dans le choix des travaux.

is.¹ Mind a mellett a metaphysika nem veszi el uralkodó állását; hanem feladata marad továbbra is, a különböző tudományszakok munkáját kiegészíteni, befejezni, azoknak legfőbb eredményeit rendszeres kapcsolatba hozni és az általános elveket egy alap-okra visszavezetni.

Míg így a metaphysika új alapon nagy jelentőséget nyer, némely ismeretágak, különösen a nyelvi tanulmányok, háttérbe lépnek. Campanella nem számúzi azokat, hanem úgyszólván egy külön tudós-osztályra, a grammatikusokra bízva azoknak művelését.²

A gyakorlati foglalkozások közül a *Civitas* sorsban is kiváló jelentőséget nyer a földművelés. Ennek a gyakorlati tanítására nagy gond fordítatik. A legkiválóbb gond fordítatik a testgyakorlatokra, a tornatanításra, különösen pedig katonai gyakorlatokra, a háborúra előkészítő katonai oktatásra is.³

Campanella kiváltkép közegészségi, általános paedagogiai s ethikai szempontból igen nagy súlyt fektet az ábrázolt életrend utóbbi részeire. A testi és lelki erők fejlesztése, a test ellenállási erejének és a rémíthetetlen bátorságnak, a testi és lelki szívósságnak a lehető legtökéletesebb kifejlődése az, a mit ő óhajt. Azért lépten-nyomon követeli az edzést, a testgyakorlatok szakadatlan folytatását.

A közegészségügy szempontjából szervezi a *Civi-*

¹ *Civitas solis*, id. h. és p. 427 ... ubi putatis doctissimum esse qui plus grammaticae, aut logicae Aristotehae ... cujusmodi ad sapientiam vestram requiritur tantum servilis memoria et labor. Unde efficitur homo mers, quoniam non contemplatur res, sed verba librorum ...

² *Ibid.* p. 426. Non tanta lingua rum cura est ... stb.

³ *Ibid.* p. 425, 428, 437.

tas solis a polgárok életrendjét egyébként is, a legkülönbözőbb irányokban. Közegészségügyi szabályzatok, orvosi rendeletek határozzák meg a polgárok életmódját, a ruházat, ételek, italok minőségét és egyéb szükségletek kielégítésének föltételeit.¹ A *Civitas solis*ről kétszeres jogosultsággal állítható az, a mi a platói mintaállamról mondatott: azt mondhatni, hogy az tulajdonképpen csak egy nagyszabású nevelő intézet, melyben a nevelést az egész életen át folytatják; hol a felnőtt emberek életrendje is a legkisebb részletekben bizonyos chablon szerint szabályoztatik.² Sőt a *Civitas solis* a minutiosus részletek megállapításában görög előképén és minden képzelhető nevelő intézeten is túlsz.

Itt az állam szervezi és szabályozza nemcsak a javak productióját, elosztását és consumptióját, nemcsak a két nem közti viszonyokat, a procreatio ügyét, az egyesek munkáját, az elméleti és gyakorlati nevelést, hanem a legtöbb szabadságot igénylő foglalkozásokat is úgyiszólván kivétel nélkül; így a művészi és tudományos törekvések minden ágát és a vallási életet is; szóval, az egész szellemi életet.³ Az egyéni szabadság itt a szellemi munka terén is teljesen megsemmisítettik.

Tagadhatatlan, hogy azon nyomós érvek, melyek a communistikus tanok elfogulatlan, a tudomány magaslatán

¹ Ibid. p. 430. (*De vestimentis*) ... juxta conditionem ac necessitatem in medici arbitrio est ... p. 435, p. 445; (*De vita et victu totius et partium Reip.*), p. 446; (*De civis, De potu*), 447. (*De morbu solarium et cur a*).

² Különösen: id. h. p. 429, 443–448.

³ *Civitas solis*, p. 451. (*De sacerdotibus et Religione*), 454. (*De poetarum usu*), 455. (*De astronomia*), és egyebütt.

álló és a történelem tanúságára támaszkodó bírálói által az abszolút egyenlőség kersztülvitelét követelő communismus ellen felhozattak, nagyobb részint kiváló jogosultsággal érvényesíthetők a Campanella communistikus rendszere ellen is. Csaknem mindazon tendenciák, melyek ethikai tekintetből vagy a magasabb culturális érdekek szempontjából a legsúlyosb kifogásokat provokálják:¹ csaknem mindazon eszmék, melyeknek a megvalósítása a legnagyobb, a magasabb cultura létfeltételeiből eredő nehézségekbe ütköznék, a *Civitas solis* communistikus rendszerében a lehető legélesebb kifejezést nyerik. Az egyéni szabadságot, az egyéni hajlamok érvényesülését az emberi törekvés minden terén megsemmisítő intézmények sehol sem visznek nagyobb szerepet.

Az a, részben nevelő intézet módjára berendezett, részben fegyházszerű szervezettel bíró állam, melyről némely újabb socialisták és communisták álmodtak,² igen lényeges vonásokban a Campanella mintaállamához hasonlít. A szabadság teljes megszüntetése, gyökerének kiir-

¹ Ezt még a jelenkori szélső irányok némely buzgó védői és szószólói is elismerik, így például Dühring L. *Krit. Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus* (2. Aufl.), p. 237 ff. «Ein voller und ganzer Communismus lässt sich nun zwar gleich einer Fiction in ziemlich festen Umrissen vorstellen; aber hier ist die Verwirklichung in grösserem Maassstahe und nach dem Bilde der gewöhnlichen rohen Anschauungen innerhalb der Civilisation eine unbedingte Unmöglichkeit ... In den entsprechenden Phantasiebildern wissen die Urheber nicht, was sie in Rücksicht auf die strengern Rechtsbegriffe von Eigenthum und Ehe eigentlich verzeichnen ... »

³ V. ö. Dühring id. m. (p. 282). In einem solchen (Fourier'schen) Kindergarten für Erwachsene geht alles nach den Grundsätzen einer guten Buchhalter zu ...

tása a (testvériség és abszolút egyenlőség nevében) minden oldalon a vezérlő szempont.

A boldogság, melyet a dicsőített mintaállam polgárai élveznek, az egyénekre rátukmált boldogság: a boldogság sajtószerű faja! Az erkölcsiség, mely a leírt communista elysiumban uralkodik, csaknem egész terjedelmében katonai disciplinán alapul.

A világboldogítók többnyire keveset törődnek az ilyen fogalmak elemzésével; nem kérdezik, ha vajjon bizonyos elemek eltörlése nem involválja-e a dolog lényegének eltörlését is?

Campanella épen azon minutiosus szabályzatok kifejtésében, melyekben gyakran görög előképén is túltesz, észrevehetőleg közeledik a legújabb kor utopistikus rendszereihez, kivált az első francia socialisták és communisták tanaihoz. A mint Morus több tekintetben Saint-Simon jelszavait anticipálja, úgy Campanella több ízben Fouriernek tervezeteihez hasonló eszméket fejt ki és némely pontban a szélső irányok más képviselőivel is találkozik.

A *Civitas solis* valójában egy nagyszabású phalanstér, melyben azonban a Fourier némely végtelenül naiv ötlete még nem jut érvényre. Különben Campanella is sok tekintetben osztozik a későbbi ideológok naiv bizodalmaságában, mely nem követel többet, mint az emberi természet törvényeinek átalakulását.¹ A részletekben mutató analógiák nem egy helyen azt a gondolatot kelt-

¹ Dühring (id. h.) találóan jegyzi meg: «In den einschlagenden Imaginationen findet sich etwas von jenem Wahnwitz, der die Natur für ein Ding hält, welches sich durch menschliche Magie oder wenigstens nach Maassgabe und Vorbild menschlicher Launen umgestalten lasse»

hetnek, hogy a későbbiek némely eszméket egyenesen a Campanella művétől kölcsönöztek.

A legnagyobb tévedések, a valóság korlátjaival keveset törődő ideológia ábrándjai közepett néha termékeny eszmék rejlenek, melyek – azon kapcsolat daczára, melyben előfordulnak – komoly méltatást igényelnek, így a Campanella commimistikus rendszerében is ilyen eszmék tűnnek föl. A két főeszme, mely itt kiváló figyelmet érdemel, az *amor communitatis* (mint az erkölcsi élet vezérlő elve) és a tudás hatalmának elismerése a társadalmi és politikai élet terén.¹

Campanella teljes határozottsággal azt a meggyőződést vallja, hogy a döntő votum ezen a téren nem a nyers erőt vagy a routinet, hanem a tudást, az alapos szakismeretet illeti meg: hogy a tudomány hivatása: a haladás vezérlését ezen a téren is elvállalni és így a helyes politika alapját is megvetni. Másrészről pedig lépten-nyomon azon tant hirdeti, hogy az, a mi erkölcsi szempontból mindenekelőtt óhajtandó és a mire minden erő megfeszítésével törekedni kell, a társadalmi kötelességek tudatának serkentése, a közösség iránti szeretet ápolása.²

¹ Az ismeretes platói postulatumból kiinduló Campanella az utóbbi gondolat keresztülvitelében (a tudós-hierarchia uralmára vonatkozó fejtegetésekben) nem egy helyen észrevehetőleg közeledik a később Gomte A. által elfoglalt állásponthoz. Az utóbbit nagy vonásokban jellemzi és élesen bírálja Diiring id. h. p. 255 s. k. V. ö. Comte A.: *Catéchisme positiviste* (Paris, 1852).

² Ennek az elvnek és túlhajtásainak analogonával is gyakran találkozunk Comte A. műveiben; különösen a *Catéchisme positiviste* több helyén. «Nos jeunes adeptes seront habitués ... de regarder le triomphe de la sociabilité sur la personnalité comme la principale destination de rhomme» (id. h. p. 248).

Campanella e követelményeknek a keresztülvitelében túlzásokba s tévedésekbe esik. De ezeknek a leg-határozottabb elítélése nem zárja ki az ábrándeszmék közepett felismerhető ethikai alapeszméknek a méltatását; azon tannak a méltatását: hogy az egoismus nem képezheti az erkölcsi élet vezérlő elvét, hogy az egyéni külön-erdekerek a nagy közös céloknak alárendelendők. hogy a közös célok szolgálatában való működés általános erkölcsi feladat és hogy a kötelesség a közös élet igazi szervező elve.

Campanella az erkölcsi cél megvalósítására alkalmas eszközök választásánál a legnagyobb tévedésekbe esett. Mindamellet el kell ismerni, hogy szellemében egy későbbi kornak ethikai eszméi is fölillantak. oly eszmék, melyek a cultura haladásával mindinkább érvényre emelkedtek.

A *Civitas solis* és általán a socialistikus utópiák gyökhibája, hogy a communismust tartják az útnak, melyen amaz eszmék megvalósítása – az emberiség nagy eszményi javainak megsemmisítése nélkül – sikerülhetne. Ha csak a magasb szellemi színvonalon álló írókra reflectálunk, elismerhetjük, hogy ez alaptévedést senki sem proklamálja nagyobb bizodalmassággal az igazságok igazságának – mint Campanella.

HARMADIK SZAKASZ

CABET ÁLLAMREGÉNYE.

A társadalmi utópiák történetében Morus és Campanella művei után a szellemtelen compilatiók és az ér-

¹ Cabet István (1788–1856), már a restauráció idejében mint ügyvéd, később mint képviselő, a demokratia szolgálatában működött. A júliusi forradalomban mint a demokratikus és köztársaság eszmék buzgó képviselője vett részt. Álláspontját a *Histoire de la revolution de 1789* és a *Histoire de l'a revolution de 1830* című műveiben és a *Le populaire* ez. lapban is nagy buzgalommal érvényesítette. Miután politikai működése miatt börtönre ítéltetett el. 1834-ben Angliába menekült. Itt procul negotiis élve, idejét a tanulmánynak u. m. a szemlélődésnek szentelte. A politikai kérdések átgondolása azt a meggyőződést érlelte Cabet-ben, hogy nem a köztársasági államforma, hanem a társadalmi közösség vagy a nép jóléte tekintendő főcélnek és hogy amaz alkotmányforma magában véve nem orvosolja a legnagyobb bajokat. Kételyeit és aggodalmait, új követelményeit a *Comment je suis cowmuniste* ez. röpiratban fejti ki. De G. nem akar a skepticismusban megakadni; positiv megoldást találni, a helyes társadalmi organisatio föltételeit megismerni iparkodik. Elmékedéseinek eredményeit azután államregényében foglalja össze. Cabet 1839-ben visszatért hazájába. A hívők és követők nem maradtak el. Az «icariai communisták» fractiója a communismus más irányaitól nem egy tekintetben eltért. A gyakorlati kísérletek sem maradtak el. Cabet híveivel elveinek

téktelen phantasmagoriák egész sora következik. Azon államregény, mely a későbbi művek közül a reflexió nagyobb önállóságánál fogva leginkább kiemelkedik, már a modern socialistikns mozgalmak és a társadalomtudományi vizsgálódás korszakában jelent meg.

A regényalakot öltő társadalomfilozófiai speculációnak e kései gyümölcse, egy. a gyakorlati politika terén is nagy buzgalommal működő, francia írónak. Cabetnek műve: a *Voyage en Icarie*.¹

Cabet az államregényben a modern communism as vezérlő elveit és követelményeit szemléltetővé tenni² és azokat legjobb oldalukról – még pedig épen a vagyonos osztályok hajlamainak megfelelő világosságban – felmu-

alkalmazását Texasban megkísérettette. De e kísérlet hajótörést szenvedett és sok kínos csalódást szült. Cabet viszonyairól bővebb fölvilágosítást ad K. Grün műve: *Die sociale Bewegung itt Frankreich und Belgien*.

¹ A második kiadást használjuk. A mű teljes czíme: *Voyage ew Icarie, Roman philosophique et social: Par M. Cabet, ex-député, ex-procureur-général. avocat à la cour royale.* – (Deuxième edition. Paris 1842).

² A szerző a munka III. részében többek közt elmondja a választott út jelentőségére vonatkozó nézetét is. «Je fais un Roman pour exposer un Systeme social, politique et philosophique. parceque je suis profondément convaincu que c'est la forme la plus simple, la plus naturelle et la plus intelligible pour faire comprendre le Systeme le plus compliqué et le plus difficile; parceque je ne veux pas écrire seulement pour les savants, mais pour tout le monde; parceque je desire vivement être hi par les Femmes (!), qui seraient des apotres bien autrement persuasifs si leur âme généreuse était bien convaincue sur le veritable intérêt de l'Humanité; parceque jé ne veux pás imiter les Économistes et leurs imitateurs qui, comme le dit Condorcet, gatèrent souvent leurs idées par Tabus des termes scientifiques» ... (*Voyage en Icaire* p. 550.)

tatni igyekeznek. Államregényének fő themája a létező társadalmi rend alapjainak tökéletes átalakítása és a kommunizmus alapelveinek, az abszolút egyenlőség elvének következetes keresztülvitele.

A XIX. század utópistája nem mulasztja el a közvetlen és közvetett vádalkozást. Egyfelől a legkeserűbb vádakkal halmozza el a mindenhol mutatkozó igazságtalanság és reménytelen nyomor társadalmi okait. Másfelől a birtokközösséget, a collectív tulajdon rendszerét, a munka társadalmi organizációját és az általános munkakötelezettséget, mint a legnagyobb bajok orvoslásának biztos eszközeit, mindenképpen megkedveltetni, az ajánlott gyógyszert mindenképpen édesíteni és különösen a jómódú osztályok szempontjából is elfogadhatóvá tenni igyekeznek.

Cabet azon meggyőződést vallja, hogy a társadalom helyes organizációja az, a mire mindenekelőtt törekedni kell. Azt tartja, hogy ez organisationnak alapja csupán csak az abszolút egyenlőség lehet. Az igazságot ő is a kommunizmus alapdogmájában találja: abban a dogmában, mely szerint az általános jólét vagy a társadalmi közösség tökéletes állapotának alapfeltételét a javak, a munka s a nevelés egyenlősége és közössége képezi. A bűn és a nyomor okait ő nem találja a természeti rendben, hanem csak a társadalom rossz szervezetében.¹

A *Voyage en Icarie II.* kiadásának előszavában Cabet határozottan az egyenlőtlenséget nyilvánítja a főnálló, számtalan bajt szülő társadalmi szervezet alaphibájának.² Cabet arra utal, hogy az emberi bölcsesség minta-

¹ *Voyage en Icaire.* Preface I.

² Id. h. Et le vice radical de cetté organisation n'est-il pas l'inégalité. qui lui sert de base? – A történelem tanulmányozása is

képei, vallásalapítók és gondolkozók. csaknem kivétel nélkül az egyenlőség elvét proclamálják. Ő az egyenlőségről és testvériségről szóló tant vagy a demokratia tanát (la doctrine de l'Égalité et de la Fraternité ou de la Démocratie) épenséggel az emberiség tulajdonképi szellemi vívmányának nevezi (la conquête intellectuelle de l'Humanité) és kimondja, hogy az annak megfelelő társadalmi organizáció szükségkép a javak közösségét, a teljes tulajdonközösséget involválja.¹ Hangsúlyozza, hogy a keresztyén vallás alapítója, a keresztyén egyház első korszakának vezérszellemi és az emberi nem becsületére való philosophusok. mindnyájan ugyanazon elvet vallották és proklamálták; tudniillik azt az elvet, hogy a nevelésre és a közérdekre támaszkodó közösség (communauté) az egyetlen társadalmi rendszer, mely – az egyenlőség és testvériség eszméinek megvalósítása által – a gyűlöletet, az ellenségeskedést és az irigységet kiirtani, a bűntényeket száműzni és az emberiség boldogságának alapfeltételeit, az egyetértést és a békét, az emberiségnek megadni képes.²

e meggyőződéshez vezet a szerzőt. «Plus nous étudions l'Histoire, plus nous sommes profondément convaincu que l'Inégalité est la cause génératrice de la misère et de l'opulence. de tous les vices qui sortent de Puné et de l'autre ... en un mot de tout le mal dont sont accablés les individus et les Nations». (U. o. p. II).

¹ *Voyage en I.* p. III. On arrive à reconnaître que cette organisation exige et entraine la Communauté des biens.

¹ Id. b. p. III. Tous ... reconnaissent et proclament que la Communauté, basée sur l'éducation et sur l'intérêt public ou commun ... est le seul Systeme d'organisation sociale qui puisse réaliser l'Égalité et la Fraternité, prévenir la cupidité et l'ambition, supprimer les rivalités et l'antagonisme, détruire les jalousies et les haines, rendre le vice et le crime presque impossibles, assurer la concorde et la paix donner enfin le bonheur à l'humanité régénérée.

Csak az a kérdés, ha vajjon ez a rendszer lehetséges, megvalósítható-e V Az ellenfelek ugyanis azt mondják, hogy az egész nem egyéb egy szép alomnál egy ábrándképnél. Cabet ez állítást megczáfolni, a két elveket eloszlatni törekszik.

Míg mások azt mondják, hogy, a civilizált társadalom bonyolult életviszonyai melleit, a tulajdonközösség a cultura javainak feláldozását vonná maga után, hogy a communismus nem segítene a nyomorban élő tömegek bajain, hanem csak az összeséget rabszolgai munkára és szegénységre kárhóztatná: Cabet azon meggyőződést fejezi ki, hogy az ipar bámulatos baladása, a productiv erők határtalan fejlesztése (a gépek és kivált a gőzgép által) mindinkább megkönnyíti a kilátásba helyezett rendszer életbe léptetését.¹ De ő nem a kimerítő munkában, a szolgaságban és a nyomorban való egyenlőséget, hanem «a jólétben való egyenlőséget» érti (l'égalité d'abondance), mely a művészetek haladásának és a kulturális javak általánosításának kedvez.²

A *Voyage eu Icarie* ezt akarja szemléltetővé tenni; az *égalité d'abondance* lehetőségéről akar meggyőzni. E végre írja le Cabet a mű I. részében egy nagy nemzetnek a communismus alapelveire épített társadalmi szervezetét (une grandé Nation organisée en Communauté. Itt rész-

¹ *Voyage en Icarie* p. IV. Nous avons aussi la conviction que les progrès de l'industrie rendent la Communauté plus facile aujourd'hui que jamais.

² Id. h. Aucun Systeme social n'est plus favorable au perfectionnement des beaux-arts et à tous les jouissances raisonnables de la civilisation.

letesen leírja ilyen communisticus társadalomnak az egész életrendjét; nevezetesen a tulajdon, a házasság, a család, a nevelés, a munka, az ipar, a földművelés a kereskedelem társadalmi organisatióját.¹

Cabet egyáltalán nem tagadja, hogy más, jobb organisationalis tervek is lehetségesek. Sőt az ügy iránt érdeklődőket egyenesen fölhívja, hogy mutassanak föl jobb terveket, jobb mintákat.² Ő épen csak utat akar törni. E végre föladatává teszi, egy speciális eseten szemléltethetővé tenni a communisticus rendszer lehetőségét és hasznos voltát.

Cabet megvallja, hogy ő a szorosabb értelemben vett politikai intézményeknek, az alkotmány formáknak és kormányformáknak tulajdonképpen csak másodrendű jelentőséget tulajdonít.³

A *Voyage en Icarie* II. részében Cabet különösen azt fejtegeti, hogy miként lehetne az ábrázolt communistikus rendszert egy rég fennálló társadalomban meghonosítani, itt azon meggyőződésének ad kifejezést hogy az átalakulás nem mehet rögtön, rohamosan végbe. Az is jellemző, hogy

¹ *Voyage en I.* p. IV. Nous la faisons voir en action dans toutes ses situations diverses: nous conduisons nos Jecteurs dans ses villes. ses campagnes ... nous exposons l'organisation de la nourriture, du vétemeiit. du logement ... etc.

² Id. h. p.¹ V. Nous n'avons voulu que presenter un exemple pour, faire concevoir la possibilité et l'utilité du Systeme communitaire. La carriére est ouverte: que d'autres présen tent de meilleurs plans d'organisation, de meilleurs modes!

³ Td. h. p. V. Une monarchie reellement representative, démocratique, populaire peut être mille fois preferable à une republique aristocratique; et la Communauté n'est pas plus impossible avec un Monarque constitutionnel qu'avec un Président républicain.

a francia utópista határozottan tiltakozik mindennemű erőszakos eljárás, minden kényszer, a terrorizmus minden faja ellen. Az ő erős hite szerint a nagy társadalmi átalakulás nem egy rögtöni forradalom, hanem a pusztá rábeszélés, a lassankint fejlődő közvélemény műve lesz.¹ Ő sikert csupán csak ilyen, valóban organicus átalakulástól vár. Határozottan perhorreskálja. mert végzetes eltévedésnek tartja, a véres küzdelmekkel kapcsolatos forradalmakat.

Ez alapszempontból kiindulva. Cabet egy «átmeneti korszak» szükségképiségét mutatja, mely az új rendszernek egy kellően fegyelmezett, új nemzedéket nevel, és mely (a szerzett jogok erőszakos megsemmisítése nélkül) gazdagítja a szegényeket, a nélkül, hogy a gazdagokat megfosztaná.²

Különösen a munka II. részében igyekszik Cabet a kommunizmus kritikusainak ellenvetéseit megcáfolni. a kételyeket eloszlatni, az olvasót az ő elvei mellett szóló rendszerek és tanok segítségével is meggyőzni. A III. részben azután a rendszer elveinek résuméjét adja.

Cabet készségesen és ismételve megengedi, hogy a mélyebbre ható vizsgálat nem egy tekintetben tévedéseket (fog okoskodásaiban fölmutathatni. De egyúttal azt is kijelenti, hogy minden irányban csak a legtisztább és leg-

¹ *Voyage en I.* p. VI. Nous sommes sincèrement et intime-ment convaincu que cette transformation ne peut s'opérer instantanément, par l'effet de la violence et de la contrainte, et qu'elle ne peut être que successive, progressive, par l'effet de la persuasion ... de l'opinion publique. de la volonté nationale.

² *Ibidem.* – Nous exposons im Regime transitoire. qui n'est autre chose qu'une Démocratie adoptant le principe de la Communauté ... façonnant une première génération pour la Communauté. enrichissant les pauvres sans dépouiller les riches ...

forróbb emberszeretet, az emberiség legnagyobb ügyeiért való lelkesedés vezérelte őt.¹ Másrészt pedig erélyesen tiltakozik az ő kísérletének amolyan, pusztán szellemes kedvtelés céljából alkotott ábrándképekkel való összevetése ellen. A meggyőződés hangján kijelenti, hogy nagy fontosságú igazságot öntött költői alakba: hogy ez a regény hosszú tanulmányok és vizsgálatok, mély elmélkedések szüleménye, és hogy annak igazi értelmébe is csak komoly stúdium és gondolkozás által lehet behatolni.²

A *Voyage en Icarie* szerkezeténél, tartalmánál s irányánál fogva, azon állameszmények közé számítható, melyeket – tekintettel az irodalmi ősképre – utópiáknak szoktak nevezni. Cabet műve egy eommunicisticus utópia, mely nincsen azon jellemző vonásnak híjával, melyben az utópiák lényegét láttuk. E mű is olyan társadalmi életrendet ábrázol, melyben az összes viszonyok és intézmények nem a dolgok természete és a közös élet törvényei, hanem az általános emberi boldogság utáni vágyódás által szabályoztatnak.³

¹ *Voyage en Icarie* p. VII.

² I. h. – Sous la forme d'un Roman, le Voyage en Icarie est un véritable Traité de morale, de philosophie, d'économie sociale et politique; fruit de longs travaux, d'immenses recherches et de constantes méditations. Pour le bien connaître ... il faut... le relire souvent et l'étudier.

³ «Wir sehen das Wesen einer Utopie darin, dass dieselbe eine Gestalt des menschlichen Lebens bedeutet, in welcher die einzelnen Verhältnisse nicht als durch die Natur der Dinge und durch die Gesetze des menschlichen Daseins, sondern als bloss durch das unmittelbare Gefühl und Bedürfniss menschlichen Glückes bedingt erscheinen». L. Stein: *Die industrielle Gesellschaft. Der Socialismus und Communismus Frankreichs von 1830 bis 1848*. II. Ausg.

Az icariai társadalom, szintűgy mint Morus Utópiája, nem ismeri a rend- és osztálykülönbségeket, a magántulajdont, a pénzt, a magán-munkát és a magán-gazdaságot. Másrészt ez eszményi állam szintűgy, mint a Morus eszményi allama, bővelkedik mindennemű anyagi és szellemi javakban, közlekedési eszközökben, culturalis intézményekben.¹

Caabet államregénye fentartja a házasságot és a családi életet. A ház szentélyét és a leggyöngédebb érzelmeket nem teszi ki az állami hatalom beavatkozásának. Ezeket nem áldozza föl az egyenlősítési eszmének. Itt szó sincs a Platón vagy a Campanella nő- és család-közösségéről.²

Az új találmányok hosszú sora. a modern luxus és a nagyúri comfort Icariában az egész társadalom rendelkezésre állanak.³

Cabet valóban minden lehetségest megtesz, hogy épen a sors kedvenceit, a felső osztályokat, a rang, a műveltség és a vagyon aristokrátiáját meggyőzze arról, miszerint a megoldandó és megoldható feladat voltaképen nem őket megfosztani, hanem másokat, a nyomorban élő

¹ *Voyage en Icarte* p. 35 s. – V. ö. *Utópia I. II.*

² *Voyage en Icarie* p. 140. ss. – Cabet itt tüzetesebben ismerteti s méltatja azon elveket és szokásokat, melyeknél fogva icariai társadalomban a monogam házasság úgy az erkölcsi rend mint az egyesek boldogságának erős alapját képezi.

³ *Ibidem* p. 2/1. s. – p. o. «La république ne proscrit pas merne le luxe ou le superflu ... mais nous nous sommes sagement impose trois régles ... que toutes nos jouissances soient autorisées par la loi ... que l'agréable ne soit recherche que quand on a le nécessaire et l'utile ... qu'on n'admette d'autres plaisirs que ceux dont chaque Icarien peut jouir également.» – Tekintettel az ilyen perspectivákra Mohl találóan jegyzi meg: «Es wird in der ganzen Darstellung die Gütergemeinschaft mit den duftendsten Blumen umwunden.» (*Geschichte und Literatur der Staatswissensch. I.*)

nagy tömeget gazdagítani. Arra utal, hogy az ő kommunizmusának célja: nem a gazdagokat és előkelőket meg-alázni, koldusokká és a kényszermunka rabjaivá tenni, hanem az alsó társadalmi rétegeket fölemelni, a munkát elviselhetővé, élvezetessé tenni.¹ A megoldandó feladat szerinte: nem a kultúra javait megsemmisíteni, a most élvezőktől is teljesen elvonni, hanem a társadalom összes tagjait a cultura javait részesíteni, az egész társadalom jólétét biztosítani.

Cabet arra figyelmezteti a gazdagokat, hogy amaz átalakulás csak egyetlen egy áldozatot követelne. Ez a gőg, a hiúság, az egyenlőtlenségben és a tömeg nyomorában lelt öröm feláldozása. Lépten-nyomon hangsúlyozza, hogy az átalakulás nem követeli az emberi szellem legtisztább élvezeteinek vagy legszebb alkotásainak a feláldozását.

Az icariai communista államban a házasság szent, a családi élet tiszta örömök forrása, a nők nagy tiszteletben állanak.² A társadalom minden tagja osztozik azon meggyőződésben, hogy igazi emberi boldogság egyáltalán nem létesülhet associatió és egyenlőség nélkül. Az icariai társadalom a legtökéleteseb egyenlőségen alapszik, a jogok és a kötelességek teljes egyenlőségén.

Az icariai állam összes polgárai egyenlő arányban részesülnek a közösség terheiben és előnyeiben. Voltaképen mindnyájan csak egy nagy családot képeznek, melynek

¹ *Voyage en I.* p. 36. Toute leur intelligence s'exerce à trouver tons les moyens possibles de rendre le travail court, agréable et sans danger. – id. in. p. 101 és t. h.

² *Ibidem* p. 13. Nous avons l'habitude de respecter et d'assier toutes nos concitoyennes comme si elles éiaient nos mérés. nos femmes. nos soeurs ou nos filles.

a tagjait a legerősebb kapocs, a testvériség elve tartja össze. Az egész nép. az egész társadalom mintegy csak testvérek egyesülete. A törvények feladata itt: minden irányban, a hol egyenlőség materialiter lehetséges, abszolút egyenlőséget létesíteni.¹

Az icariai társadalom egész szervezete ez alapkövetelménynek felel meg. Egység és egyenlőség uralkodik, bárhova tekintsünk is. *Egy nép egy társadalom, egy nagy család az egész nemzet. Az egész terület itt csak egy nagybirtokot, a javak tömege voltaképpen egy társadalmi tőkét képez.*²

A földbirtok és a tőke itt a társadalom osztatlan tulajdona, társadalmi vagyon, melyet a társadalom mandatariusai kezelnek és melynek a jövedelme egyenlő arányban osztatnak el. Minden polgár részesül a közös előnyökben: de másrésről minden polgár köteles ezeknek létesítéséhez munkájával hozzájárulni. Itt is általános munkakötelezettség áll fenn.

Az általános munkakötelezettség értelmében itt minden polgár valamely mesterséggel foglalkozik vagy az ipar valamely ágában működik. A munkaidő is teljesen egyenlő.³

A nyersanyagokat és szerszámokat a társadalmi hatóságok szolgáltatják ki. A termények és a gyártmányok itt is állami közraktárakban deponáltatnak. A társadalom,

¹ *Voyage en I.* 35. 1... une société fondée sur la base de l'Égalité la plus parfaite ... tous ne forment aussi qu'une seule famille ... V. ö. Morus: *Utópia* 1. II. Respublica nihil almd quam magna quaedam familia est

² *Voyage en Icarie* p. 36. c'est la République ou la Communauté qui seule est le propriétaire de tout ...

³ Id. m. 28. I, 36. 1.

az állami hatalom gondoskodik a polgárok lakásáról, ruhájáról, táplálékáról stb.¹

A gyermekek hatodik evőktől fogva nyilvános intézetekben együtt neveltetnek. Mindnyájan ugyanazon elemi oktatásban részesülnek. Azonfölül mindenik specialiter a választott mesterségre vagy foglalkozásra is kiképeztetik.

Az egész nevelési rendszer iránya: jó munkásokat, jó szüléket, jó polgártársakat, általában «igazi embereket» nevelni.²

Ilyen társadalomban nincsenek koldusok, nincsenek inasok, nincsenek csavargók.³ De kalmárok sincsenek: mert pénzre és kereskedésre a jelzett társadalmi szervezet mellett voltaképen senkinek sincs szüksége.⁴

Arra az ellenvetésre, hogy a természet maga létesítette az egyenlőtlenséget, midőn egyenlőtlenül osztotta el a különböző tulajdonságokat és tehetségeket: az icariai communismus védője azt feleli, hogy a természet mindenkinek ugyanazt a boldogsági vágyat adta. ugyanazt a jogot létre és boldogságra. Arra utal, hogy a természet minden emberi szívbe beoltotta az egyenlőség szeretetét, a társasélet, a boldogság, az egyenlőség iránti fogékonyságot; és hozzáteszi, hogy a természet nemcsak ösztönt, hanem értelmet is adott egy czélszerű szervezet létesítésére.⁵

¹ *Voyage en I.* 36. 1. Nous sommes tons nourris, vêtus, logés et meublés avec le capital social.

² Id. m. p. 36, p. 73–87.

³ Id. m. 28. 1. ni oisifs ni domestiques ... le bon Icar nous a déhvrés du fléau des dometiques ... V. ö. Morusnak az inasokra vonatkozó fejtegetéseit *Utópia*, I. I.

⁴ *Voyage en Icarie* p. 34. 36.

⁵ Id. m. p. 35 n'est-ce pas aussi la nature qui a donné à tous les homines le même désir d'être heureux. le mome droit à

Az icariai alkotmány a democratia elvén alapszik. Az általános munka- és védkötelezettségnek itt megfelel a politikai jogok egyenlősége. A nép souverainitása itt valóságos társadalmi és politikai axióma.¹

Icariában a nép törvényhozási jogát egy képviselő testületre ruházza át. Minden polgárnak activ és passiv választási joga van. A provinciáknak és községeknek is vannak képviselő testületeik. A hivatalnokok, a társadalom felelős mandatáriusul meghatározott időtartamra választvák és a kitűzött határidőig el nem mozdíthatók. A törvényhozó testületijén való szereplés és a közigazgatás, az executiva terén való hivatalnoki működés itt teljesen összeférhetetlenek. Az állam főnöke egy elnök, kinek 15 segédje van. Ezek az egyes ressortok vezetői.²

A nép Icariában szívesen teljesíti a törvényeket, mint saját souverain akarátának nyilatkozatait, melynek állandó iránya az egyenlőséget minden tekintetben létrehozni és föntartani.³

Az icariai communistikus társadalomban az absolut egyenlőség elve szabályozza az egyeseknek és az összeségnek életét a legkisebb részletekig. Mindenütt egyenlőség és boldogság uralkodik. Minden utcának az összes házai egyenlők; az egyes utcák, sőt az egyes városok is csak jelentéktelen mértékben különböznek egymástól.

l'existence et au bonheur, le merne amour de l'égalité, Fintelligence et la raison pour organiser le bonheur. la société et l'égalité? ...

¹ *Voyage en I.* p 37.

² ibid. p. 37 pass. *Principe du l'organisation politique d'Icarie.*

³ Ibid p. 38. s... créer l'égalité zonale et politique. l'égalité de bonheur et de droits, l'égahté univerhelle et absolue ... tout est le même pour chaoun de nous ...

Semmi nyoma a szegénységnek, semmi nyoma a dőlyf és hiúság szülte luxusnak. Másfelől semmi nyoma a bűn és a könnyelműség rejtekhelyeinek.¹

A polgárok nagy szép közös épületekben laknak. A munkának és az étkezéseknek közös helyiségek szenteltek. Az állam bővelkedik mindennemű közlekedési eszközökben, melyeket minden polgár ingyen használhat.

Még az ízlés igényei is lehető legnagyobb mértékben kielégíttetnek. A szépművészetek nevelő befolyása minden téren érvényesül. A mi a jó ízlést és a tisztességérzetet sérti, itt általános megvetés tárgyát képezi.

A nevelési rendszer² minden hasznos tehetség telhetőleg tökéletes fejlesztéséről gondoskodik; különösen a technikai találékonyság fejlesztéséről, mely (a legkülönbözőbb gépek constructiója által) mindinkább megkönnyíti az emberi munka terheit. Ennek következtében e társadalomban a legnehezebb, kimerítő és undorító munkákat gépek végzik! Különbö is mindennemű gépek megkönnyítik az emberi munkaerő föladatát és tetemesen leszállítják az előbb szükségelt munkaidőt.²

A könnyebb házi munkát e társadalomban is nők és gyermekek végzik: mivel hogy tulajdonképi szolgálók itt sem léteznek. Rendkülönbség, szolgálásán, szegénység.

¹ *Voyage en I.* 45. 1. s k. – Ni cabarets, ni gumguettes... ni réceptacles de honteux ou coupables piat sirs... etc.

² Az utópista fölfogását jól jellemzi az oktatás módszerére vonatkozó «nagy elv», mely a Fourier által is követelt «vonzó és élvezetes» munkának pendantja. L. *Voyage en Icarie* p. 82. Notre grand principe (!) est que chaque enseignement doit être un jeu, et chaque jeu un enseignement.

³ *Ibid.* p. 101.

nyomor. Luxus, dölyf, divatbolondság itt teljesen ismeretlenek.

E communista államban béke és megelégedés uralkodik mindenütt. A társadalmi test minden részében egyarányosan vannak elterjedve a magasabb cultura javai, nem kevésbé erény és erkölcsi tisztaság.

Súlyos bűntények – egy igazi utópiai gondolat! – itt egyáltalán nem fordulnak elő: a börtönök teljességgel fölöslegesek. A kisebb kihágásoknak büntetése csak a közvélemény visszatetszésének nyilatkozataiban áll. A büntető hatalom a kisebb társadalmi közösségeket illeti, melyeknek keblében a kihágás történt, tehát a családot, az iskolát, a műhelyt a községet stb.¹

Az egyéniség számtalan szabályzat emelte korlátok közt itt is alig talál bármily csekély mozgástér. A társadalom mindenhatósága itt is úgyszólván semmit sem enged át az egyéni iniciatívának. Az executiv hatalom és a törvényhozás itt is minden életviszony pontos szabályozását kötelelességnek tartják.²

Ez azután valóban élet egyéniség nélkül, társadalmi egység egyéni önállóság nélkül, az összeség mindenhatósága az egyén jogának, természetszerű igényeinek, saját-szerűségének érvényesülése nélkül.

A *Voyage en Icarie* II. részében Cabet azt akarja mutatni, hogy miképpen képződhetik, fejlődhetik a létező társadalmi rendből az általa leírt és dicsőített communis-

¹ *Voyage en I.* p. 96 ... d'un seul coup la Communauté supprime et prévient le vol et les voleurs, le crime et les criminels... nous n'avons plus besoin ni de tribunaux. ni de prisons, ni de châtimens ...

² Id. m. p. 78. Inutile de vous répéter. qu'ici encore tout a été prévu et délibéré par le comité

társadalom. Itt adja azon átmeneti korszak, (a *transitoire*) leírását, melyben az ipar haladó fejlődése és a democratia tökéletes érvényesükbé a communisticus társadalmi rendnek alapját létesítik.

Cabet a történelmi processust is a jelzett szempontból, az egyenlőség és közösség szempontjából, fogja fel. Szerinte e processus tulajdonképpen egy folytonos törekvés e célra, az emberiség közös nagy munkája, melynek végeredménye az igazi egyenlőség, az általános érdeksolidaritás, a leírt communisticus rendszer lesz.

Cabet az államreszmény II. részében mindenekelőtt a régi társadalmi és politikai szervezet kritikájával foglalkozik. A régi társadalmi szervezet szerinte nem tervszerű és rendszeres törekvések eredménye, nem a tapasztalás és bölcsesség. nem az erény és emberszeretet műve, hanem az erőszak, az uralkodási vágy s a zsarnokság szüleménye. Voltaképpen nem létezett társadalom, úgymond. Nem léteztek igazi társak az aristokrátián kívül; a nagy tömeg eddigelé nem volt egyéb, mint egy nagy, legyőzött, elnyomott és egy hódító kisebbség által kizsákmányolt csorda.¹

Cabet itt ugyanazon panaszokat ismétli, melyekkel Morus is elhalmozta az aristocratia uralmát.² Ő többek közt azt is szemére veti, hogy törvényeket mindig csak a saját érdekében alkotott, hogy hatalmat és tiszteletet csupán csak a tulajdonnak adott, míg az iparkodó szegény munkás osztályrészét az általános megvetés képezte.³ Szemére

¹ *Voyage en I.* 308.1. s k. On pent dire même qu'il n'y avai pas de véritables associés ... et que la masse n'était qu'un troupeau de vaincus, d'opprimés et d'esclaves, exploités par une petite Société de conquérants et de maîtres.

³ L. *Utopia* 1. I.

³ *Voyage en Icarie* p. 310.

veti, hogy egy rengeteg naplopó seregnek (tudniillik számtalan inasnak és luxus-munkásnak) eltartása által a társadalomtól igen sok hasznos munkaerőt teljesen elvont.¹

Cabet nem ismeri el, hogy a nagy politikai forradalmakban kivívott politikai jogok e bajokon segítenek. Arra utal, hogy a politikai forradalmak eredményei általában nem zárták el a nagy tömeg nyomorának gazdag forrásait; hogy azok után is nők és gyermekek a kimerítő munka áldozataivá lesznek: hogy a munkabér a nagy politikai forradalmak daczára csak kedvező esetekben elegendő a legprimitívebb szükségletek kielégítésére, és hogy az így élő munkás irtózik a jövőtől, melyben nincs remény. Ehhez járul, hogy sokan nem találnak munkát: hogy az éhezők és a reménytelenek az öngyilkossághoz folyamodnak vagy bűntényekre csábítatnak.

Mindezen bajok okát Cabet, úgy mint szellemrokonai, az egyenlőtlenségben, a magántulajdonban, a pénzben találja.³

A francia communista igazságtalanságot lát abban, hogy némelyek a fölöslegessel is rendelkeznek, midőn milliók még az okvetetlen szükségest is nélkülözik. A természet, úgymond, nem teremtett gazdagokat és szegényeket. A természet azt akarja, hogy összes gyermekei a javak bőségében legyenek; mert a természet nem akarja sem az egyenlőtlenséget, se a nyomor egyenlőségét, hanem a jólét és bővelkedés egyenlőségét veszi célba. Ha egyesek bő-

¹ *Voyage en Icarie* p. 311.

² E keserű, recriminációk képezik a 11. k. 2. fejezetének tartalmát. (*Vices de Vancienne organisation sociale*) p. 308-322.

³ *Voyage en Icarie* p. 313. la monnaie, l'Inégalité de fortune et la propriété étaient la cause de tous les vices, de tous les crimes et de tous les malheurs ...

sége a nagy többség szűkölködésén alapszik, ez a természet, az ész, az igazság, az emberiség fóruma előtt csak egy folytonos usurpatio, melynek természetes következményei a lopások, és gyilkolások, a sokféle bűntények és a perek rengeteg tömege.¹ A hol a törvények csak a magántulajdon védelméről, korlátlan szabadságról gondoskodnak, ott a közérdek, Cabet meggyőződése szerint, feláldoztatik a magánérdekeknek.

A fennálló társadalmi rend alaphibáját Cabet abban találja, hogy a munkának célszerű társadalmi organisatiója is hiányzik:² s így a munka értéke szintúgy csak mint a munkások anyagi, physikai, s erkölcsi állapota a fésztelen concurrentia eshetőségeinek van kitéve. Ilyen, alapjában hibás és beteg társadalmi szervezet – úgymond – nem szülhet valóban egészséges, igazságos politikai rendszert vagy a közérdeknek igazán kedvező alkotmányt.

Mindazonáltal Cabet nem vár jó sikert a meglevő társadalmi rend erőszakos felforgatásától vagy rögtönös megsemmisítésétől. A modern communismus ez előharcosa egyaránt föltétlenül, elvileg perhorrescálja az erőszakos, kegyetlen rendszabályokat alkalmazó forradalmakat.³ Ő szükségesnek tartja, hogy az új tökéletes társadalmi szervezet egy fokozatos fejlődési processus eredménye legyen, hogy célszerű társadalmi intézkedések egyengessék az új rendszernek az utat.

¹ *Voyage en Icarie* p. 314.

² *Ibidem* p. 321.

³ L. Különösen: *Voyage en Icarie* p. 561. ss Les révolutions violentes sont la guerre avec toutes ses chances. etc.

Cabet részletesen leírja azon átmeneti rendszert (système transitoire), melyben a társadalmi organisatio fokozatos átalakulása sikerül.¹

Jellemző, hogy Cabet egy fél századig, legfőlebb egy századig tartó átmeneti korszakot elegendőnek tart.² A magántulajdon jogát, a szabad, nem obligát munkát a communisticus elv elfogadása után mindenesetre még ötven éven át fõntartandónak véli. Az absolut egyenlőség, a tulajdonközösség és általános munkakötelezettség rendszerének általános elfogadása csak ez idő lefolyása után állana be.

De az átmenetet az egyenlõtlenség fogyásának, a «progressiv egyenlőség» rendszerének kell eszközölnie. Az actualis birtokosok joga egyelőre érintetlen maradna; de az örökségek, donatiók és aquisitiókra vonatkozó új törvények megakadályoznák a vagyon további accumulatióját.³

A törvények feladata ez átmeneti rendszerben: a fölöslegeit, a bõséget kevesbíteni, a szegények sorsát javítani, az egyenlõséget erélyes rendszabályok által mindinkább megközelíteni.

Ily rendszabályoknak tartja Cabet a legszükségesebb létfeltételek (les objets de premiere nécessité) és a munka adómentességét, a vagyon, a tőke progressiv megadóztatásának behozatalát, a hiábavaló közkiadások megszüntetését, a hivatalos teendők arányosabb jutalmazását, a

¹ *Voyage én. I. p. 358. Principcs de l'organisation social e transitoire. 2.*

² *Ibid. p. 560. Még hozzá is teszi: «C'est bien long! C'est vrai; mais il est absolument impossible de faire autrement . . .»*

³ *Ibid. p. 358. Le Systeme de l'inégalité décroissante et de l'égalité progressive servira de transition entre l'ancien Systeme d'inégalité et le futur Systeme d'égalité parfaite et de Communauté.*

munkabérnek és az ehhez szükséges tárgyak árának törvényes és pedig oh módon történő meghatározását. hogy minden termelő és minden munkás megélhessen terméséből, illetve munkájából.¹

Cabet javaslatba hoz továbbá egy évenként megújítandó óriási kölcsönt. (500 millió), melynek célja volna a szegényeknek lakásokat, a munkásoknak munkát szerezni. E végre azonfelül a közmunka, középítkezés és közlekedésügy terén nagy szabású alkotások vitetnének véghez. A katonaság e munkáknál nyerne alkalmazást.²

Cabet azt tartja, hogy a communistikus rendszer eleinte az állami uradalmakon hozandó be. A munkás osztályoknak így megkönnyítenék a családalapítás is.³

Cabet is szükségesnek tartja, hogy a közoktatásügyre mindenek előtt a legnagyobb gond és a legtöbb áldozat fordíttassék. Azt követeli, hogy az új nemzedék már az új rendszer szellemében neveltessék. Felhívja a figyelmet arra is. hogy a társadalomnak a tanároknak a közérdek védőit s előmozdítóit kell tisztelnie.⁴

Cabet *Principes et doctrine sur la communauté*
cím alatt elméletileg formulázza azon társadalmi rendszer

¹ *Voyage en Icarie* 359.

² U. o. 15-17. pont.

³ id. h. 18-20. pont.

⁴ Id. h. 21-23. pont. – L'instruction et l'éducation des générations nouvelles sera l'un des principaux objets de la sollicitude publique ... Cent millions, s'ils sont nécessaires, y seront consacrés chaque année. Rien ne sera ménagé pour avoir tous les professeurs indispensables. La République ... les considérera comme les plus importants de ses fonctionnaires publics.

elveit,¹ melynek az alkalmazását államregényében egy communistikus társadalom mintaképen illusztrálta.

A francia utópista az embernek két természeti jogát ismeri el. Az egyik a léthez való jog (le droit d'exister), a másik a testi és szellemi tehetségek gyakorlásának és fejlesztésének joga (le droit d'exercer toutes ses facultés physiques et intellectuelles).²

A léthez való jog alatt Cabet azt érti, hogy minden embernek joga van mindazon javakat élvezni, melyeket a természet táplálásának, öltözésének, lakásának szánt, és magát minden támadó ellen megvédelmezni. A második jognál fogva mindenkinek joga van mindent tenni, a mi mások jogait nem sérti, így nevezetesen házasodni, családot alapítani, ismereteket szerezni.³

Az emberek természeti jogai általán egyenlők, mondja Cabet; mert az emberi természethez tartoznak és mert mindnyájan egyenlő értelemben emberek vagyunk. Vannak ugyan természettől erősebbek és gyöngébbek. Ámde az erő nem jog; és több gyöngé egyén egyesülhet egy erősebb ellen.

Cabet itt különösen azt is hangsúlyozza, hogy a természet maga nem osztotta el a földet, hanem az egész emberi nemnek adta azt, a nélkül, hogy egyeseket kiválasztott volna. Az osztozkodás nem a természet műve; a természet tehát nem létesítette a magántulajdont.¹

¹ *Voyage en Ic.* p. 551–565.

² Id. m. 551. 1.

³ id. h.

⁴ Id. m. 552. 1. – Elle a donné la terre à tout le genre humain ... Tons les philosophes reconriaissent que la Nature a donné tout a tous ... que les biens de la terre ont forme une Communauté naturelle et primitive.

Cahet elismeri, hogy a természet szintúgy nem erőszakolta a communismust a fejlődő emberi nemre. Mindnyájan egyenlő jognál fogva a természet gyermekei és örökösei, úgymond. Abszolút egyenlőség a múltban soha és sehol sem uralkodott. De fölösleges javak usurpatiója igazságtalanság volt azokkal szemben, kik a szükségesnek is híjával voltak. A hol ilyenek nincsenek, mindenki a szükségesnél többet is annectálhat; de azon fentartással, hogy a fölöslegről lemond, mihelyt szűkölködők jelentkeznek.¹

Az emberek kötelességei szintúgy egyenlők, mint az emberi jogok.

Társadalmat csak szabad és egyenlő emberek képezhetnek. A társadalmi és politikai egyenlőség az eredeti természeti egyenlőség szükséges kiegészítése.²

Cabet az államok eredetének és a társadalmi rétegek képződésének okát nem egy előre megfontolt megállapodásban vagy szerződésben, hanem a hódításban, egyes néptörzseknek más törzsek általi meghódításában találja. Szerinte is így képződtek a nagy nemzetek, melyeknél egy hódító aristokratia egy alattvalójává, rabszolgájává lett néptömeget megigáz. Ez aristokratia magában véve társadalmat képez: de az aristokratia a néppel, a gazdagok a szegényekkel nem képeznek társadalmat.³

A hol ez ellentétek egymással szemközt állanak, csak átvitt értelemben szólhatni egy, azokat magában foglaló,

¹ *Voyage en I.* 552–553. 1. ... s'il reste encore aux autres ties parts egales ... chacun peut occuper du superflu a la condition de le céder à d'autres ... qui ne pourront pas se procurer ailleurs le nécessaire.

² Id. m. (554. 1.) ... tous ayant les memes droits, tous ont les meines devoirs ... (555. 1.) l'Égalité sociale et politique doit être la confirmation et le perfectionnement de l'Égalité naturelle.

³ Id. m. 555. 1.

egységes társadalomról. E látszatos társulatom már alapszabályában hibás és beteg, mondja Cabet; mert az egyik rész munka nélkül a javak bőségében van. míg a másik rész a szükségést is mellözi. Már pedig azon társadalmi törvények, melyek ezt megengedik, nem semmisíthetik meg az eredeti természeti jogokat. Ezeket a mostani emberektől szintúgy nem lehet megtagadni. mint elődeiktől, habár e jogokat nem élvezik.¹

Cabet azt tartja, hogy az ilyen társadalmi szervezet a gazdagok és előkelők javára sem válik. Ily szervezet csak a szegények nyomorát eredményezi, úgymond, a nélkül, hogy a gazdagokat valóban boldogítaná; mert ily szervezet tartós háborúállapotot, folytonos küzdelmeket és forrongásokat okoz.

Az egyetlen gyógyszert, mely e bajokon alaposan segíthet, Cabet az okok megszüntetésében találja. Tehát az egyenlőtlenség, a magántulajdon, a pénz eltörlésében. az egyenlőség és tulajdonközösség létesítésében.² Az új rendszerben az összes javak egy társadalmi tőkét, a földek egy társadalmi birtokot képeznének; csak a társadalmi érdek szempontjából szervezett ipar léteznék: a munka társadalmi organisatiója biztosítana a teljesen fesztelen és szervezetlen concurrentia eshetőségei ellen.³

Cabet az általános munkakötelezettséget és a tényleges szükségletek kielégítésére szolgáló javak egyenlő elosztását egyaránt szükségesnek tartja. Nézete szerint a

¹ *Voyage en I.* id. h. és 556. 1. Les droits divins sont sacrés, inaliénables et imprescriptibles; led épouillé conserve son droit, quoiqu'il n'en a it plus la jouissance ...

² Id. m. 556. 1. Quel est ce remède? C'est de supprimer la cause du mal ... l'Inégalité, la Propriété et la monnaie ...

³ Id. m. 557. 1.

tehetség és a lángész sem követelhetnek nagyobb osztály-reszt, mert ezek is a társadalom adta nevelésnek ered-
menyei.¹

A munka a Cabet leírta társadalmi szervezetben valójában nyilvános hivatalnak tekinthető. -

A munka terhét a lehetőség szélső határáig gépek csökkentik. Cabet fáradhatatlanul ismétli azt a követel-
ményt, hogy a munkát vonzóvá, rövidevé, könnyűvé kell
tenni.³ A productió főelve: mindenekelőtt a szükségest,
azután a hasznost és csak végre a kellemest producálni.¹

A Cabet communistikus rendszerében physical (testi),
értelmi, erkölcsi, polgári és industriális nevelés követel-
tik. Az állami nevelés mindenkinél egy és ugyanaz. Ezen-
felül mindenki különös szakképzettséget nyer.⁵

A törvények a leírt rendszerben az általános akarat
kifejezései és mint ilyenek tulajdonképpen nem sértik a
szabadságot.⁵ Csakhogy az élet minden egyes mozzanatait
a törvény szabályozza; az egyéni iniciativa számára pedig
úgyszólván semmi sem marad.

¹ *Voyage en I.* id. h. Le talent et le génie sont le résultat de rééducation que donne la Société ... l'homme de talent ne serait rien sans la Société ...

² Id. h. Comment le travail est considéré? Comme une fonction publique ... le travail et les fonctions ... comme un impôt.

³ A Fourier jelszavaival való megegyezés különösen ebben a kérdésben szembetűnő. Nem csak a Fourier, hanem a Saint-Simon. Babeuf s követőiknek tanai s követelményei is lépten-nyomon ismétlődnek a Cabet művében.

⁴ *Voyage en Ic.* p. 558.

⁵ Id. h. (L'éducation ... est) générale ou élémentaire et spéciale ou professionnelle.

⁶ Id. m. p. 559.

Cabet communistikus rendszerét békés irányba is megkülönbözteti az újabb communistikus doktrínáktól. Ő mindent a communistikus tanok meggyőző erejétől, a társadalmi kérdések elméleti tárgyalásától, a békés propagandától, a rendszer híveinek rábeszélő tehetségétől vár. Ő ismételve a leghatározottabban kárhoztatja a kérdések erőszakos megoldását; a forradalmakat szükségteleneknek és hiábavalóknak, nem egy tekintetben veszedelmeseknek, a nép érdekével ellenkezőknek tartja.¹ Nem kívánja, hogy a gazdagok lakóijának a régi társadalmi renddel kapcsolatos bajokért. Nem követeli, hogy az eddig elnyomottak másokat nyomjanak el. Nem izgat a gazdagok személyei, a kereskedelem és a tőke képviselői ellen.

Ám gyűlöljétek az egoismust és annak okát. úgy mond; de semmi sem igazságtalanabb és helytelenebb, mint azoknak eljárása, kik egy osztálynak a tagjait gyűlölik és üldözik, melynek hibái a létező társadalmi szervezet elmaradhatatlan következményei, oly szervezet következményei, melyben minden szükségkép táplálja az egoismust.²

Cabet felfogása némely tekintetben hasonlít ahhoz, melylyel a capitalismus újabb kritikusaival is találkozunk, mint a kik elismerik, hogy nem a nagy tőke képviselői.

¹ *Voyage en I.* 561. 1. Quel mal ne fait pas au peuple toute révolution déjouée, vain cue ou avortée! ... je repousse la violence ... la violence n'est pas indispensable.

³ Id. h... leurs préjugés et leurs vices sont l'effet de leur éducation et de la mauvaise organisation sociale tout aussi bien que les imperfections et les vices des pauvres ... Vous pouvez détester Péganisme ... mais rien ne me paraît moins raisonnable ... que d'insulter et de menacer la nombreuse classe des marchands et des fabricants ... etc.

a kapitalisták személyesen okozzák a munkás osztályoknak, a nagy tömegnek bajait; hogy a modern társadalom súlyos betegségei nem egyesek hibájára, hanem a társadalmi szervezetre, (a capitalisticus productió-rendszerre) vezetendők vissza, és hogy ennél fogva nem egyes személyek és osztályok, hanem a rendszer ellen kell küzdeni. Csakhogy a capitalismus újabb kritikusai közt vannak olyanok is, kik semmiképen sem perhorrescálják az erőszakos forradalmi eszközöket, sőt a mindenre kész terroristák szövetségét sem.

Ama kritikusok, kivált a socialdemokratia némely tudományos tekintélyei, épen nem idegenkednek azon természeti erők szövetségétől, melyek a terrorismus idejében kíméletlenül érvényesítik magokat. Ezeknek javaslataihoz és terveihez képest Cabetnek (elvében compromissumot nem ismerő) commnismusa egy idyll.

A francia utópista ideológiáját legjobban jellemzi az a körülmény, hogy ő nemcsak a terrorismus eszközei nélkül akarja ama nagyszabású javaslatokat megvalósítani, hanem minden conspiratiót, sőt minden részletes kísérlet-tételt is ellenez és egyáltalán minden sikert csupán csak elméleti discussiótól, a békés proselytismustól vár.¹

Ily varázserőt tulajdonít Cabet azon társadalmi rendnek, melyet államregényében ábrázol; egy minden irányban szabályzatok és rendeletek által előszabott életrend,

¹ *Voyage en I.* p. 564 l. Et point de conspirations ... point d'arrière pensées! sculement de la discussion! Point meine d'essais de Communautés partielles, dont le succès ne pourrait fairé que peu de bien, et dönt la chute ... ferait toujours beaucoup de mal! Du prosélytisme seulement, et toujours du prosélytisme, jusqu'à ce que la masse adopte le principe de la Communauté!

nek, melyben teljesen megszűnik az egyének rendelkezési joga, melyben a törvény és a cimité határozata minden egyes ruha- vagy bútordarabot előír.¹

Cabet erősen ragaszkodik azon optimisticus föltevéshez, hogy az ismertetett elvek alkalmazásának eredménye mindenesetre az *égalité d'abondance* lesz, tehát nem a communismus kritikusai által jószolt általános szegénység, tehetetlenség és a cultura hanyatlása, hanem a javak rohamos szaporodása, a productió és a civilisatio legbámulatosb haladása.²

Cabet légvárakat épít, valahányszor a panaceának tartott communisticus szervezet részleteit, egyes intézményeit leírja. Hogy a gazdagokat és az előkelőket, a felső osztályokat elveinek megnyerje, épenséggel arany hegyeket ígér; a legszélsőbb határig megy a concessiókban: az öszszeségnek a lehető élvezetek maximumát helyezi kilátásba.³

¹ Jó kritikai észrevételeket tesz L. Stein: *Die industr. Gesellschaft. Der Socialismus u. Communismus Frankreichs von 1830 bis 1848*. II. Ausg.

² A naiv bizodalom nyilvánításaiban nem egyszer Fourier phantasmagoriáinak pendantját találjuk.

³ Mohl találóan mondja a valóság korlátaival nem törődő ideolog szép álmairól: «Dass der Verfasser seinen nächsten Zweck: den der Versöhnung und Anlockung nicht erreichte, ist sehr hegreflich. Es war in der That nicht zu erwarten, dass die nach Belieben ersonnene Schilderung eines imaginären Zustandes die gebildete, reiche und vornehme Welt bewegen würde, ihren Abscheu vor dem blutigen Gespenste des Communismus zu verwandeln in eine Leidenschaft für seine alleinseligmachende Menschlichkeit und Milde.» (*Geschieh f e und Literatur der Staatstrissenschaften* I. p. 202.)

Az emberi természet tökéletlenségéhez mért társadalmi szervezet helyett az ígéret földének pendantját mutatja he.

Ilyen módon kísérti meg Cabet azon elvének alkalmazását, mely szerint disceussió, propaganda, proselytismns vezetnek a célhoz.

Figyelemreméltó momentum a keresztyen morál elvének és az általános testvériség elvének érvényesítése a kommunizmus értelmében. Ez Cabet irataiban kiváló szerepet játszik.¹

Cabet maga és hívei később több ízben formulázták az «icariai communismus» alapkövetelményeit, mint a melyek az általános egyenlőség s testvériség elismerése, a magántulajdon megszüntetése, az egyenlő nevelés, a munka társadalmi organisatiója az általános munkakötelezettség és a közös productió alapján.

Cabet nem tagadja, hogy a családi viszonyok különféle alakulásai mellett gondolható tulajdonközösség; de elkerülhetőnek tartja a család, a házasság üdvös hatásának feláldozását: mert meggyőződése szerint a gyakran hallott szemrehányások a házasságot és a családi életet csak az eddigi productió-rendszer keretében illetik meg.²

¹ Itt különösen a Lammenais eszméinek visszfénye észlelhető. Cabet maga is a *Livre da peuple* egyes tétéleire utal. V. ö. L. Stem id. m. 434. 1.

² V. ö. L. Stein id. m. 438 1. Az előbbi utópisták közül kétségkívül Morus gyakorolta Cabetre a legközvetlenebb és legmélyebb befolyást. Cabet Morus nyomdokait különösen a házasság és a családra vonatkozó részletekben is követi. Maga beszéli el, hogy Morus *Utópiája* indította arra, hogy társadalom-politikai meggyőződéseit egy államregényben fejtse ki. Nem könnyű dolog, Cabet mozaikszerű művében a kevés eredeti gondolatot a másoktól átvett részletek tömegében kinyomozni.

A mi a keresztülvitelt illeti, a fő dolog Cabet szerint: a többséget rábírní a régime transitoire» kezdeményezésére, melyből majd a tökéletes communistikus rendszer természetes úton kifejlődik.

Cabet hatásának a magyarázatát abban keresték, hogy ő minden erőszakoskodást visszautasítva, a communismust logikai alapra fektetni igyekezett és a communismust ilyen módon a socialistikus rendszerek mellé mint egy önálló elméletet állította fel.¹

És tényleg Cabet pusztá képek és forradalmi proclamációk helyett műveiben, és különösen államregényében, elméletileg formuláit elveket adott. Ez értelemben mondhatta róla Stein: «Mit Cabet beginnt die öffentliche Laufbahn des Gommunismus .»

Visszapillantás.

Habár az államregények közvetlen befolyást nem gyakorolhattak a társadalmi viszonyok tényleges rendezésére:² tagadhatatlan, hogy e munkák bizonyos közvetett befolyást gyakoroltak a tudományra és az életre.

E sajtászerű, az egész művelt világban elterjedt

¹ «Durch die beständige Zurück Führung desselben auf Theorie und Logik, durch die entschiedene Abweisung aller Gewaltmassregeln, ... hat er allein unter allen Lehrern des Communismus bewirkt, dass derselbe sich als eine anerkannte und gebildete Theorie ... hinstellen konnte. Durch Cabet ist der Communismus auf diesem Wege ... ins öffentliche Leben hineingetreten ...» L. Stein: *Die industr. Gesellschaft. Socialismus und Communismus Frankreichs*. II. A. 440. 1.

² V. ö. L. Stein id. m. 104 1. s. k. Minden arra vall, hogy Stein az utópiák közvetett befolyásit nem méltatja kellőleg. V. ö. Mohl: *Geschichte u. Literatur der Staatswissenschaften*. I. p. 211.

munkák sok olvasóban azt a meggyőződést érlelheték, hogy a moern culturnépek nem élnek a lehető társadalmak legjobbikában: hogy a főnnálló társadalmi intézmények nem az egyedül lehetséges vagy az érettebb erkölcsi tudatnak legtökéletesebben megfelelő intézmények. Nyilvánvaló, hogy e munkák különösen a legalsó társadalmi rétegek, a munkás osztályok szomorú helyzetére irányozták a gondolkodó olvasók figyelmét. Sajátszerű erkölcsi pathoszukkal hathatósan gerjeszthették az ezen osztályok sorsa iránti rokonszenvet és a súlyos bajok orvoslására alkalmas társadalmi reformokért való lelkesedést.

Ezen az úton az utopiák mindenesetre befolyást gyakoroltak az újabb társadalmi reformtörekvésekre, különösen a socialistikus rendszerekre és iskolákra is.¹

Kétségtelen, hogy az államregények ilyen módon közvetve a társadalmi tudományokra is befolyást gyakoroltak: és pedig nem annyira az organisationalis tervek által, mint a létező társadalmi viszonyok és intézmények éles kritikája által.

E kritika valójában mint élesztő hathatott a hagyományos jogphilosophiai és politikai nézetekre és így lényegesen elősegíthette új philosophiai és politikai elméleteknek a képződését. Ez a kritika a hagyományos jogi és társadalmi dogmatismust, a nagy társadalmi betegségekkel keveset törődő politikai sanguinismust. A merész kritika, mely ama művekben megszólalt, új problémákat tűzött ki a társadalmi tudományoknak és a társadalmi problémáknak.

¹ V. ö. Mohl. Id. m. 212. l.

A kritika horderejét sem az a páratlan ideológia, mely az utópiák reformterveiben nyilvánul, sem a számtalan félreértés, túlzás, elferdítés és phantastikus ötlet, melyek az utópiáknak lényegéhez látszanak tartozni, nem semmisítik meg teljesen.¹

A jogphilosophia s a politika előbbi időkben nem nagyon sokat törődtek a szegény és gyámoltalan osztályok érdekeivel. Az emberek tudatát általánosságban más kérdések foglalkoztatták. A könnyelműebbek szemet hunytak; az érzékenyebbek egy szomorú talányt láttak a létező bajokban.

Az államregények kétségkívül nem egy szívben keltek fel az alsó osztályok sorsa iránti részvétet és rokonszenvet. Különböző bajok és anomáliáknak a beható kritikája által a figyelmet a társadalmi problémákra irányították: a gondolkozást ebben az irányban gerjesztették, eszméket ébresztettek és így átalakítólag hatottak a hagyományos felfogásokra.

Főleg a társadalmi rend egyik alaptényezőjének, a munka organisatiójának kritikája gyakorolt a legújabb időkig hatást. Egy a legújabb időkig nagy tekintéllyel bíró közgazdasági irány főleg a lehető legbőségesebb productiót, az anyagi értékek szaporítását tartotta szemmel, a nélkül, hogy sokat törődött volna a «productiv erők» (a munkálkodó emberek) állapotával, a gazdasági verseny hatásával a boldogságra és erkölcsösségre. Az államregények ellenben epén ezekre irányozzák a figyelmet: napfényre hozzák a cultura bámulatatos haladásával járó bajokat és a politikai emancipatio daczára kifejlődő függetenségi viszonyokat.

¹ E tekintetben Mohl elfogulatlanabb módon méltatja az államregények tartalmát mint L. Stem, Dühring és más nemzetgazdasági írók. L. id. m. 212. 1.

Az ismertetett kiváló államregényekben sok irányban érvényesül a legújabb kor socialisticus elméleteinek irányzata. Ezen elméletekben amaz utópiáknak az alapeszméi jobbadán csak exactabb elméleti kifejezést és a bonyolult modern viszonyoknak megfelelőbb indokolást nyertek.

Különben, a modern socialistikus elméletek is sokkal erősebbek a kritikában, mint positiv javaslatokban és szervezési tervekben. Jobbára csak a lerontáshoz értenek, az alkotáshoz nem. E közös vonást a legújabb kor kiválóbb socialistikus íróinak nagy tudományos apparátussal kidolgozott műveiben is megtaláljuk.

A fejlődő erkölcsi tudat követelményei és a létező társadalmi viszonyok közti ellentét szükségkép társadalmi problémák fölvetésére ösztönöz. A társadalmi bajok megfigyelése és e bajok kritikája kétségkívül első lépés a megoldáshoz. Épen ebben a kritikában rejlik az államregények jelentősége és érdeme.

Ezen a téren első sorban az utópiák egyengették az utat; még pedig nem csupán a legújabb kor socialisticus és communistikus rendszereinek, hanem a tulajdonképeni tudományos kritikának is.

A társadalmi élet körtüneményeinek és e tünemények okainak vizsgálása, vagy a «társadalmi pathologia» művelése mindenesetre a társadalmi tudományok egyik legfontosabb feladata. Valamint egyáltalán a pathologia a therapiának alapját, úgy a társadalmi pathologia a társadalmi bajok orvoslásának, a társadalmi reformoknak alapját veti meg.¹ Ezen a téren pedig a társadalmi szervezet alapintézményeivel foglalkozó államregények valóban kezdeménye-

¹ V. ö. Baerenbach: *Die Socialwissenschaften. Einl.* és V. C.

zok s úttörők voltak. Ennélfogva e művek nem jelentéktelen szerepet játszottak a társadalmi eszmék fejlődés-történetében.

Az államregényekben már korán szóval meg a hagyományos intézmények jogát vitató skepticismus és az emberi törekvésnek új célokat kitűző erkölcsi tudat. A kiemelt mozzanatok eléggé magyarázzák az államregények gerjesztő hatását és történelmi jelentőségét.

Az utópiák pozitív javaslataiban, communistikus terveiben nagyon sok képtelenség és végzetes tévedés található, így már communistikus alapdogmájok is csak egy nagy tévely. De a társadalmi pathologia terén és a mélyebb-érthető etnikai kritika terén szerzett érdemeket teljesen nem lehet tolok elvitázni.

HARMADIK RÉSZ.
TÁRSADALMI ESZMÉK
AZ ÚJKORI
JOG- ÉS ÁLLAMPHILOSOPHIÁBAN.

ÚJKORI ELMÉLETEK.

A társadalmi eszmék fejlődésére az újkorban igen jelentős befolyást gyakoroltak azon jogphilosophiai és politikai elméletek, melyek az általános államtan alapproblémáinak megoldását, különösen az állami rend céljainak, eredetének és előfeltételeinek magyarázatát vették célba. E tekintetből is kiváló történeti jelentőséggel bírnak a társadalmi szerződésről szóló tan különböző alakjai, a modern alkotmánytan terén úttörő gondolkodók politikai elméleteiben.

A ki egyfelől a legújabb kor társadalmi mozgalmainak, nevezetesen a modern socialismus törekvéseinek belső kapcsolatát a francia forradalom vezéreszméivel s törekvéseivel felfogta, és másfelől a J. J. Rousseau eszméinek mély, valóban irányadó befolyását a francia forradalomra nem ignorálja: az bizonyára ezen eszmék fejlődéstörténetének a jelölt irányban is bizonyos jelentőséget fog tulajdonítani. Ezen fejlődéstörténet jelentős mozzanatait az említett jogphilosophiai és politikai elméletekben találjuk.

Ez elméletek a társadalomphilosophia történetében egyfelől tartalmok némely részleténél fogva közvetlen jelentőséggel is bírnak; a mennyiben ugyanis, többé-kevésbé, tulajdonképeni társadalmi problémákkal is foglalkoznak, azaz a szoros értelemben vett társadalmi alapintézmények

(házasság, család, nevelés tulajdon stb.) eredetére, céljaira, létfeltételeire vonatkozó tanokat is tartalmaznak. Másfelől azonban – tekintettel a modern társadalmi eszmék fejlődésére – nem kevésbé, sőt némely irányban főleg, az a közvetett hatás méltatandó, melyet amaz elméleteknek jogphilosophiai és politikai alapeszméi a későbbi társadalmi tanokra s törekvésekre gyakoroltak.

A XIX. század társadalmi elméleteiben és társadalmi mozgalmaiban egyaránt minden lépten-nyomon megismerjük amaz eszmék mély és tartós befolyását. Az előtérben álló, sőt az ellentétes társadalmi alapgézetek küzdelmében gyakran a vita tulajdonképeni tárgyának tekintett, gazdasági elvek és szempontok is végelemzetben épen ezen eszmékhez vezetnek vissza; a mennyiben amaz elvek jogcíme vagy igazolványa – legalább nagy részben – ezekben az eszmékben található. Leginkább azonban a modern socialismusnak első, mélyebbre ható elméleti kísérleteiben, t. i. az első francia socialisticus rendszerek tanaiban, vehetjük észre ama politikai és jogphilosophiai eszméknek irányadó befolyását.

A fent érintett szempontból első sorban néhány, a társadalmi szerződés eszméjéből kiinduló elmélet igényelhet figyelmes vizsgálatot. Főképen pedig az újkori államtan azon kiváló jelenségei követelnek behatóbb méltatást, melyek a politikai gondolkodásra, és különösen a társadalmi nézetekre is, a legújabb időkig – közvetlenebb módon – sokoldalú befolyást gyakoroltak.

Ehhez képest feladatunk lesz: kiváltképen a Grotius, Hobbes és Locke elméleteit, és végre a J. .1. Rousseau tanait a jelölt szempontból vizsgálni: és ezen az úton azoknak a szerepét a társadalmi eszmék fejlődéstörténetében nagy vonásokkal vázolni.

1. SZAKASZ.

GROTIUS.¹

Grotius a jogphilosophia és különösen a nemzetközi jog elmélete terén úttörő művében.² azaz a «De jure belli ac pacis» című nagyszabású munkában,³ mindenek előtt

¹ Hugo Grotius (Hüig de Groot. szül. 1583.. megh. 1645.). mint nagytehetségű államférfi és mint ritka sokoldalúságú tudós, korszaka legkiválóbb jelenségeinek egyike. Mozgalmas életét és sokoldalú tevékenységét tüzetesen tárgyalják az újabb irodalomban: Charles Butler «*Life of H. Grotius*» (1826.) és H. Luden «*Il Grotius nacit seinen Schicksalen und Schriften*». Műveivel a jogphilosophia történetére vonatkozó munkák több-kevésbé bebatóan foglalkoznak. Munkásságának körei: a jogtudományok, a theologia és a történelem; azonfelül költeményeket is írt. Jogphilosophiai főművén kívül megemlítendő: a «*Mare liberum*» (1609.), továbbá *Annotationes in Vet. Testamentum* (1644.), *Annotationes in Nov. Testamentum* (1641-46.). *Annales et historiáe de rebus belgicis* (1657.). *De veritate religionis Christianae* (1619.).

² Grotiust az újkori jogphilosophia atyjának is nevezik. V. ö. Mohl: *Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften* I. Bd. p. 229.

³ Sok kiadást ért meg. Itt az 1758-ban megeleint leipzig-i kiadást használjuk, melynek címe: «Hugonis Grotn. *De jure belli ac pads libri tres, in quibus jus naturae et gentium item juris publici praecipua explicantur ... Ex altera recensione Joannis Barbeyracii 16. ...*»

a jog alapjának és különböző formainak meghatározásával foglalkozik.¹ Ezen feladat megoldásánál az állami és jogi rend eredetének a magyarázatai is megkísérti. A princípium, melyből ezen magyarázat kiindul, a társadalmi szerződés vagy állami szerződés eszméje; azon eszme, mely a következő korszakok jogphilosophiai és politikai elméleteiben – többé kevésbé módosított alakban – mint vezérlő szempont szerepel.²

Grotius azt tartja, hogy az egyének szerződése volt az az esemény, mely az állami rendet létrehozta.³ De ő az állami rendet létesítő szerződést nem tartja egy eredetileg és kizárólag hasznossági szempontokból kiinduló okoskodás eredményének vagy egy kétségbeejtő kényszerhelyzet szülte elhatározásnak. Ő amaz elhatározásnak az alapmotívumát, a jog forrását, máshol keresi. Az ember társas természetében találja azt.⁴

¹ L. *In tres libros de jure belli ac pads Prolegomena.* p. III–XXXIX. és *De jure b. ac p. lib. I.*

² Ez eszme legegyszerűbb alakjában már előbbi írónál, és különösen az ókori philosophiában is felmerült. Csakhogy annak rendszeres keresztülvitele és alkalmazása a jogphilosophiai problémákra amaz anticipatiókban nem észlelhető. V. ö. Alfréd Fouillée: *La science social e contemporaine* p 4.; és Guyau: *La morale d'Epicure et ses rapports avec les doctrines contemporaines.*

³ *De jure belli ac pads. Prolegomena* p. XV. cum juris naturae sit stare pactis ... ab hoc ipso fõnte jura civilia fluxerunt. Nam qui se coetui alicui aggregaverant ... hi aut expresse promiserant, aut ex negotii natura promississe debebant intelligi, secuturos se id, quod aut coetus pars major, aut hi, quibus delata potestas erat. constituissent. – *Ibidem* lib. I. c. IV. 7. Notandum est, primo homines ... sponte adductos experimento iniirmitatis familiarum segregum adversus violentiam. in societatem civilem coisse, unde ortum habet potestas civilis ... – És egyebütt.

⁴ *Id. h. Prolegomena* 16. Naturalis juris mater est ipsa

A jogalkotás alapmotívuma, Grotius felfogása szerint, az emberi természet eredeti ösztöneiben, a társulási ösztönökben rejlik. A sociabilitas, a társulási hajlam – úgy mond – az emberi természet egyik alapvonása. Az ember mint társas lény, eo ipso jogalkotó, államalapító lény.¹ Ez értelemben igazolható az Aristoteles híres mondása, hogy az ember politikai lény (Πολιτικόν ζῷον).

Már Aristoteles is észrevette azon kedvező tényezőket, melyeknél fogva az emberek társulása egészen más, sokkal tökéletesebb eredményekhez vezet, mint a társasan élő állatoké.² Már ő tulajdonította e tekintetben a legnagyobb jelentőséget a beszédnek, az ember szólástehetségének. Hasonlóképpen Grotius is, mint az ember tulajdonképi előjogát, a beszédet és az azzal kapcsolatos sajtóságot, általános elveknek az alkalmazását gondolkodásban és cselekvésben, emeli ki.³ Azt tartja, hogy ama társulási ösztönök e tehetségekkel kapcsolatban – más indító okok hozzájárulása nélkül, különösen hasznossági reflexiók közreműködése nélkül is – közvetlenül jogalkotásra, az egyéni önkényt korlátozó társadalmi rend létesítésére, az állami hatalom megalapítására készítetnék az embereket.⁴

humana natura, quae nos. etiamsi re nulla indigeremus, ad societatem mutuum appetendam ferret: civilis verò juris mater est ipsa ex consensu obligatio ... *Ibid.* G. Inter haec autem. quae homini sunt propria. est appetitus societatis. id est communitatis ... tranquillae et pro sui intellectus modo ordinatae ...

¹ *Ibid.* 8. Societatis custodia, humano intellectui conveniens. fons est ejus juris, quod proprie tali nomine appellatur ...

² *Politica* 1. I. c. 1.

³ *De jure belli ac pacis. Prolegomena* 7. Homini vero ... cum societatis appetitu eccellente, cujus peculiare solus inter animantes habet sermonem, inesse etiam facultatem sciendi agendique secundum generalia praecepta ...

⁴ *Ibid.* Prolegomena 12. Sed et illud ipsutri, de quo egimus,

Ez értelemben szól Grotius a természeti jogról (jus naturale), melynek az elvei eredetileg az emberi természet amaz alapvonásaiban jutnak kifejezésre. Ettől pedig a tételes jogot, azaz a törvényhozói határozatok által létesített, vagy az egyének megállapodásából eredő polgári jogot (jus civile) meg kell különböztetni.¹

A hasznos és a káros képzeteinek irányadó befolyását a különféle emberi viszonyok rendezésére, a társadalmi élet szervezésére, a jogalkotásra, Grotius korántsem vonja kétségbe. Sőt. ő épen az előrelátható haszon és kár megfontolásának döntő jelentőséget tulajdonít a tételes jog, az állami intézmények s törvények genesisé tekintetéből.² E tényezőben ő is az emberi társadalom, a jog és az állam fejlődésének egyik hatalmas (a társasan élő állatoknál hasonló alakban nem található) motorát látja, mely a jogalkotás irányainak, a jogintézményeknek változatosságát is érthetővé teszi. Elismeri, hogy a természeti joghoz, az említett emberi ösztönökhöz s hajlamokhoz az együtt működésből eredő haszon megfontolása járult: és hogy ez nyújtott alkalmat és ösztönzött a tételes jog szabályainak felállítására s elfogadására.³ De másrésről Grotius mégis főleg arra

naturale jus, sive illud sociale ... (Juaquam ex principiis homini internis profluit ... 22. jus non solius utilitatis causa comparatum.

¹ *Id. h. Prolegomena*, és L. I. c. 1.

² *Id. h. Prolegomena* 9. homo supra caeteras animantes non tantum vim obtinet socialem ... sed et iudicium ad aestimanda quae delectant aut nocent, non praesentia tantum. sed et futura ... 19. multi per se infirmi, ne a validioribus opprimerentur, conspirarunt ad instituenda ac communibus viribus tuenda iudicia ... *Lib. I. c. 14.* Est autem civitas coetus perfectus liberorum bonum inum. juris fruendi et eommunis utilitatis causa sociatus.

³ *Id. It. Prolegomena.* Naturali juri utilitas accedil ... juri autem civili occasionem dedit utilitas: nam illa ... consociatio aut subjectio utilitatis alicujus causa coepit institui.

fektet súlyt, hogy az első és valói um eredeti indító okok. melyek együttélésre, együttműködésre és .általános elvek alkalmazására készítetnek, amaz ösztönökben s tehetségekben foglaltatnak; hogy ily értelemben a jogi rend eszméje már azokban csirázik. Jog és állam ez értelemben az emberi természet folyományai.

Ily értelemben határozza meg Grotius a természeti jog fogalmát. Az ész oly parancsolatának nevezi azt. mely kimondja, hogy valamely cselekvés – az eszes és társas természettel való megegyezésnél, illetve az e természettel való ellenkezésnél fogva – erkölcsileg rossz vagy erkölcsileg szükséges, és ennél fogva a teremtő által megtiltott vagy megparancsolt cselekvés.¹

A «eszes és társas természet» kétségkívül az emberi természet.² Az ész vezérelte társulási ösztönök tartós, békés együttélésre és együttműködésre ösztönöznek. Ily együttélésnek az alapja a jog. Az emberi természet amaz elutasíthatatlan szüksége nem elégíthető ki jogi rend nélkül.³

A tartós közösség követelése involválja egy jogi rendnek a követelését. A társadalom fentartására törekvési szükségessé tesz bizonyos általán kötelező szabályokat, bizonyos, az egyének önkényét korlátozó rendet. Ezt a társadalom lényege megkívánja.

¹ *Id. m. lib. I. c. 1. §. 10.* Jus naturale est dictatum rectae rationis. indicans actui alicui, ex ejus convenientia aut disconvenientia rum ipsa natura rationali ac sociali, inesse moralem turpitudinem aut necessitatem moralem, ac consequenter ab auctore naturae talem actum aut vetari aut praecipere.

² *Id. m. Prolegomena 15.*

³ *Ibidem. Proleg. 23.* Si nulla est communitas quae sine jure conservari possit ... certe et illa. quae genus humanum aut populos complures inter se colligat, jure indiget ...

E szerint a természeti jog a társadalom létföltéteit foglalja magába. Egyik axiómája: hogy az, a mi a társadalom fentartásához megkívántatik, eo ipso jogszerű; ellenben az, a mi a társadalom céljaival ellenkezik és annak fentartását veszélyezteti, eo ipso jogtalanság.¹

Jog és jogtalanság végelemzetben ezen szempontból ítélendő meg. A társadalmi szempont, a közösség szempontja jelöli a jog igazi álláspontját.

Egyrészt el kell ismerni, hogy a társadalmi szempontnak hangsúlyozása, sőt fundamentális szempontnak elismerése, a természetjogban Grotius felfogásának egyik jellemző vonása. Azon tételekben, melyekben e nézet praegnans kifejezést nyer, Grotius oly eszméknek egyengeti az utat, melyek későbbi idők társadalom-politikai tanaiban teljességgel irányadó és döntő jelentőséget nyertek és különösen a XIX. század némely gazdaságtani és társadalmi elméleteiben jutottak teljes érvényre.²

¹ *Ibidem* lib. I. c. 1. §. 3. Est autem injustum, quod naturae societatis ratione utentium repugnat. – Lib. I. c. 2. §. 1. injustum autem id demum intelligi, quod necessarium cum natura rationali ac sociali habét repugnantiam. – *Ib. Prolegomena* 44. Ne societas humana violetur, hoc verò justitia proprium est.

² Itt nem csupán a tulajdonképeni socialismus elméleteire és a nemzetgazdaságtannak u. n. «társadalomjogi» irányára, hanem némely újabb társadalomfilozófiai és ethikai elméletekre is utalhatni; így p. o. a Comte positiv filozófiájára, mely, a jelzett szempont egyoldalú érvényesítésében, a kötelességek kizárólagos elismeréséhez és a jogok teljes negatiójához jut. L. Auguste Comte: *Catéchisme positiviste* p. 288. ss. «Le positivisme n'admet jamais que des devoirs ... car son point de vue toujours social ne peut coinporter aucune notion de droit. constamment fondée sur l'individualité.» – Grotius épen a jogot helyezi a társadalmi szempont alá, úgy, a mint ezt a jelölt újabb irányok képviselői jobbra teszik.

Másrésről azonban nem tagadhatjuk, hogy Grotius amaz eszmékből a végső, és gyakorlati szempontból legjelentékenyebb következményeket nem vonja le. Sőt ellenkezőleg, ő (alapvető jelentőségek elismerése s hangsúlyozása daczára) a jogi rendszer kiépítésénél még oly intézményeket is egészen más alapokra fektet és ellenkező szempontok alá helyez, melyeknél amaz eszmék irányadó jelentőségét általában leginkább elismerik.¹

Az utóbbi tekintetből nagyon jellemzők azon természetjogi elmékedések, melyekben Grotius közjogi és politikai természetű intézményeket és viszonyokat magánjogi szempontok alá helyez: valamint azon fejtegetések is, melyekben – szándéktalanul – a keresztyén morál alapelveiből és a keresztyén civilisatio vezéreszméiből eredő erkölcsi követelmények és természetjogi elvek ellen küzd. midőn tényleg még létező, de amaz elvek s követelményekkel ellenkező viszonyokat formális magánjogi szempontokból ítél meg és azoknak jogosultságát ez úton bizonyítja.

Ilyetén módon a modern nemzetközi jog lelkes előharczosa, a humanitás eszméinek szószólója a nemzetközi viszonyok terén, nem egy tekintetben egyes ókori gondolkodók és nevezetesen az Aristoteles felfogásához közeledik, így szemlátomást eltávozik a keresztyén morál kijelölte iránytól, a humanitás azon eszméitől, melyeknek a keresztyénség szelleme sikeresen utat tört és az újkorban mindinkább érvényt szerzett.

Jóllehet Grotius nem teszi magáévá Aristotelesnek hírhedt tanát a rabszolgaságnak a természetben (az em-

¹ V. ö. P. Janet: *Histoire de la science politique* (2. edition), T. II. p. 349., 354,

berek természeti egyenlőtlenségében gyökerező jogohútságáról és avval összefüggő szükségességéről; az emberi határozatokból és intézkedésekből eredő rabszolgaság jogsultságát (megegyezését a természeti joggal s igazsággal) ő határozottan elismeri, és azt igazolni iparkodik.¹ A háborúban való legyőzetést, a meghódítást és a bűntettek megtorlását szintúgy, mint az önkéntes meghódolást vagy békés megállapodást egyaránt megfelelő, természetjogi szempontból meg nem támadható alapnak tartja.²

E szerint az egyén szabadsága s önhatósága úgyszólván adás-vevési szerződés tárgyát képezheti; épen úgy mint valamely anyagi birtok vagy egyes, meghatározott időhöz kötött szolgálatok. A mi pedig az egyénekre nézve áll, egész népekre nézve is állítható. Valamint egyes emberek eladhatják szabadságukat, azaz a könnyebb megélhetés kedvéért vagy más czélból (bizonyos bajok elkerülése vagy előnyök elnyerése végett) elvállalhatják a rabigát, éghyszer s mindenkorra az erősebb hatalmának alávetetik

¹ *De jure b. ac p.* lib. III. c. VII. 1. Servi natura quidem aut primaeva naturae statu hominum nulli sunt ... quo sensu recte accipi potest ... contra naturam esse bane servitutem: ut tamen factio hominis, id est pactione aut delicto, servitus originem acciperet, justitiae naturali non repugnat ... Non soli qui se dedunt aut servitutem promittunt pro ser vis babentur: sed omnes omnino bello solenni publico capti.

² *Id. m.* L. II. c. V. 27. Est autem servitus perfecta, quae perpetuas operas debet pro alimentis et aliis, quae vitae necessitas exigit: quae res si ita accipitur in terminis naturalibus, nihil babet m se nimiae acerbitatis Nam perpetua ista obligatio compensator perpetua illa alimentorum certitudine. quam saepe non habent, qui diurnas operas locant. – L. III. c XIV. ... perpetua obligatio operarum pro alimentis itidem perpetuis.

magokat: úgy népek is – valamely előny kedvéért vagy valamely baj elkerülése végett – lemondhatnak önhatóságukról,¹ eredeti szabadságukról. Ámbar nem csak ez úton veszthetik el azt, hanem a háború által is. De itt a fődolog az, hogy az eredmény nem csak ellenállhatatlan kényszer által, hanem jogszerű megállapodás által is elérhető, hogy az eredeti önhatóság így is teljesen elidegeníthető.

Jellemző, hogy Grotius ez elvek keresztülvitelében lépten-nyomon találkozik és érdemleges pontokra nézve egyetért oly gondolkodókkal, kik az ő alapnézetével ellenkező pszichológiai s etikai alapnézetből indulnak ki, kik Grotiusnak nézetét az emberi természetről határozottan elvetik és e tekintetből ellenlábasai közé számíttatnak, így p. o., ha összeállítjuk a Grotius és Hobbes tanait; az alapnézetek különbsége daczára, sok érintkezési pontot veszünk észre.

Másrésről könnyen érthető, hogy amaz elvek a humanitás modern eszméinek lelkes szószólóinál, a szabadság és az egyenlőség eszméinek előharczosainál (a következő században) szükségszerűleg a legélesebb kritikát provokálták és hogy oly gondolkodók is, kik Grotius magasabb kulturális törekvései iránt meleg rokonszenvvel viseltettek, a megjelölt kérdésekre vonatkozó nézeteit a leghatározot-

¹ *Id. m. I. I. c. III. 8. Licet homini cuique se in privatam servitutum, cui velit, addicere ... quidni ergo populo sui juris liceat se uncuipiam aut pluribus ita addicere... Neque vero non multae exstare possunt causae, cur populus jus to turn imperandi a se abdicet. alnque tradat. puta quia in periculum vitae adductus, alia legre, qui se defendat reperire non potest. aut quia inopia pvessus aliter habere non potest copiam, unde seustentet.*

² V. ö. J. J. Rousseau: *Du contrat social. I. 2.*, és egyebütt.

tabb alakban kárhoztattak. E hatás teljesen megfelel annak a távköznek, mely a későbbi gondolkodóknak (és kivált a J. J. Rousseau-nak) a szabadságról s egyenlőségről szóló tanait a Grotius felfogásától elválasztja.¹

Grotius eljárása ezen a téren egyenesen azon szemrehányásra bírja Ronsseau-t, hogy a nemzetközi jog elméletének híres alapítója némely intézmények tényleges létében már jogszerűségök elegendő bizonyítékait találja, azaz hogy az ő felfogása szerint a tény létesíti a jogot.² E szemrehányás nem nevezhető teljesen alaptalannak; jöllehet Rousseau kritikája itt is kissé hyperbolikus alakot öltött.

A Grotius főelveiben valóban már későbbi idők jelentős észjogi és társadalom-philosophiai törekvéseinek kezdőpontjai mutatkoznak.³ Tanaiban heterogén nézeteknek, a későbbi nagy elvi ellentéteknek a kiinduló pontjait veszszük észre. Csakhogy ama nézetek első csiráinál az antagonismus még nem szembeszökő.⁴ Különböző irányzatú tanok itt egy keretben foglaltatnak össze: a nélkül, hogy a philosoph az azokban rejlő ellentétek közvetítését vagy kiegyenlítését szükségesnek tartaná.

A rendszeres gondolatmunka igényei s kellékeinek

¹ E felfogást találóan jellemzi P. Janet idézett művében (p. 354). La liberté pour lui n'est qu'une chose qui peut être l'objet d'un trafic, d'un contrat. de la conquête, de la prescription . . .

³ J. J. Rousseau: *Du contrat social*, 1. I. c. II.: Sa plus constante manière de raisonner est d'établir toujours le droit par le fait. On pourrait employer une méthode plus conséquente, mais non pas plus favorable aux tyrans.

³ V. ö. Mohl: *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften* I. Bd. id. h.

⁴ V. ö. F. Jodl: *Geschichte der Ethik in der neueren Philosophie* I. Bd. p. 102. ff.

tekintetéből, ez a műnek philosophiai jelentőségét bizonyára megcsorbítja. De másfelől Grotius művének történeti hatása s jelentősége nagy részben azon alapú, hogy ama különböző főirányoknak az alaphangját megpengette.

Amazokféle érintkezési pontok tanúsítják Grotius munkájának kiváló jelentőségét a modern társadalmi s politikai eszmék fejlődés-történetében. Nagy és sokoldalú hatásáról e téren épen a később teljesen kifejlődő s megélesedő ellentétek küzdelmei, a különböző álláspontok képviselőinek érvelései, tesznek meggyőző tanúságot. Ezek azt mutatják, hogy nemcsak tulajdonképeni követői, hanem alapelvetének ellenfelei is némely tekintetben neki köszönik az első impulsust.

Ha nem tekintjük a nemzetközi jog elméletét, azaz a műnek tisztán nemzetközi jogi irányú s tartalmú részeit, hanem a természetjogi és politikai alaptanokat vesszük szemügyre; ama hatás alapját nem kereshetjük az alapelvek és vezéreszmék merész, következetes, teljes keresztülvitelében. Mert míg némely kérdésnek a lehető legbővebb és a terjedelmes irodalmi apparátus által nehézkessé váló fejtegetés szenteltetik; a mélyebb elemzést és a részletekbe ható magyarázatot néha épen az alapeszmék tárgyalásánál nélkülözzük.

E tekintetből épen az állami vagy társadalmi szerződés eszméjének a tárgyalása hiányolható. Későbbi gondolkodók nemcsak másképp fogták fel ama szerződésnek a lényegét s értelmét: hanem azonkívül a feltételezett szerződés genesisét és vezérlő szempontjait, tendenciáját s tartalmát sokkal terjedelmesb alapon igyekeztek meghatározni, így Hobbes és Rousseau sokkal szélesebb alapon kíséreltek meg a probléma megoldását, az alapeszme keresztülvitelét. Mind a mellett a Grotius művének úttörő

jelentőségét s irányadó hatását ezen a téren nem vitathatjuk el.¹

Néhány alapeszme és vezérlő szempont bevezetése a jog- és államisozofióhiába az, a mi itt első sorban méltatást igényelhet. Tagadhatatlan, hogy Grotius azokból némely alapkérdésnél majd egyáltalán nem vonja le, majd csak részben vonja le a következményeket: hogy ő sokszor csak perspectivákat tár fel és beéri a kiinduló pontok jelzésével vagy a problémák felvetésével. De épen amaz alapvető concepciók által gyakorolt ő oly sok irányban gerjesztő befolyást a következő idők gondolkozóira.²

Az itt kitűzött feladatunk keretében teljesen mellőzhetjük a Grotius természetjogi tanainak legtöbb részletét, és különösen az ő nemzetközi jogi elméletét, mely neki az utókor elismerését és háláját leginkább biztosította. Feladatunknak eleget teszünk, ha Grotiusnak a társadalmi alapintézményekre vonatkozó tanait nagy vonásokban jellemezzük, és ha e tanokból az érdekes]), elvi jelentőségű mozzanatokot kiemeljük.

E tanok körében is lépten-nyomon észleljük a híres jogtudós ragaszkodását a jogászai hagyományokhoz, a tétel-es jogban és a fennálló intézményekben megtestesített fel-fogáshoz: és pedig úgy a sokféle részleteknél, mint az elvi jelentőségű alapkérdéseknél észlelünk ilyen tendenciát. A magánjogi szempontok befolyása vagy döntő szereplése a természetszerűen más szempontok alá eső kérdéseknél,

¹ V. ö. W. Windelband: *Die Geschichte der neueren Philosophie in ihrem Zusammenhange mit der allgemeinen Cultur und den besonderen Wissenschaften*. I. Bd. S. 36. ff.; és Mohl id. m. B. I. p. 230.

² V. ö. P. Janet: *Histoire de la science politique*. T. II. p. 346; és Mohl id. h.

nevezetesen a római jog szempontjainak alkalmazása ez irányban, lépten-nyomon szembetűnik.¹

Itt még a tulajdon lényegére, fajaira s eredetére vonatkozó tanok tartanak igényt különös figyelemre.

Grotius főképen a tulajdon eredetére, a tulajdonjog forrására vonatkozó kérdést tárgyalja. E problémával kapcsolatban fejtegeti a tulajdon elméletének egyéb kérdéseit.

A főelv Grotius tulajdonjogi elméletében a «jus primi occupantis». Megengedi ugyan, hogy eredetileg a tulajdon-szerzés vagy *acquisitio* két faja volt lehetséges, t. i. az elosztás és az elfoglalás.² De ott, ahol a társadalmi szerződés állami rendet létesített, elvileg csak az *occupatiót*

¹ A munka némely részében az Aristoteles és a scholastikusok befolyása irányadó. A terjedelmes irodalmi apparátus, az idézetek, a különféle forrásokból merített érvelések nagy tömege sok helyen csaknem agyon nyomja az autor eredeti alapgondolatát vagy idegen tanok alapján kifejtett nézetét. Ennélfogva sok helyen kissé fáradságos dolog, az okoskodás vezérfonalát s quintessentiáját a jelzett módon összeállított anyagból kiemelni. Nem csupán a közvetlenül a nemzetközi jog körébe vágó tanokra, hanem a munka más részeire is vonatkoztatható egy észrevétel, melyet a *Vattel* híres művének előszavában találunk. «il parait par bien des endroits de son excellent ouvrage, que ce grand homme a entrevu la vérité. Mais comme il défrichait, pour ainsi dire, une matière importante, fort negligee avant lui, il n'est pas suprenant que. Pesprit charge d'une immense quantité d'objets et de citations qui entraient dans son plan, il n'ait pu parvenir toujours aux idées distinctes, sinécessaires cependant dans les sciences.» – *Vattel: Le droit des gens on principes de la loi naturelle, appliquées a la conduite et aux affaires des nations et des souverains*. T. I. (1774) p. VIII.

² *De jure belli ac pacis*, L. II. c. II. 2. quomodo res in proprietatem iverint ... pacto quodam aut expresso. ut per divisionem, aut tacito. ut per occupationem. L. II. c. III. 1. Originaria *acquisitio* olim ... fieri potuit etiam per divisionem ... nunc per occupationem tantum.

ismeri el. Egyáltalán nem fejtegeti behatóbban, hogy miként, mily elvek szerint történhetett amaz eredetileg lehetséges elosztás, abban az őállapotban, mely az állami rendet megelőzte. Azt tartja, hogy amaz őállapot végleges megszüntetése után, a társadalomban, csak a jus primi occupationis képezheti a kérdéses jogcímet.¹

Amaz őállapotot Grotius a természetes közösség állapotának tekinti; oly állapotnak, melyben (Justinus mondása szerint) minden közös és osztatlan volt, melyben mindenki igénybe vette azt, a mire szüksége volt.² De ilyen állapot, úgymond, csak ott maradhat meg, a hol az emberek szükségében s viszonyaiban a legnagyobb egyszerűség megmarad vagy pedig kölcsönös szeretet irányozza az emberek minden törekvését. Minthogy azonban az emberek egészben véve más irányokat követtek, minthogy különösen az ambíció keltett minduntalan új igényeket és szükségeket: amaz eredeti közösség megszüntetése elkerülhetiené vált.³

A tulajdonjog megállapítása is az egyének megállapodásának vagy szerződésének eredménye volt. Az emberek ugyanis abban állapodtak meg, hogy mindenkinek tulaj-

¹ *Id. h.* 1. II c. II. 2. censi debet inter omnes convenisse, ut, quod quisque occupasset, id proprium haberet. — c. III. 4. De occupatione ergo, quae post prima illa tempóra solus est naturalis et originarius modus.

² *Id. m.* L. II. c. II. 2. Erant, ut Justinus loquitur, omnia communia et indivisum, veluti unum cunctis patrimonium esset... Tabi usus universalis juris erat tum vice proprietatis.

³ *Ibidem.* Neque id status durare non potuit, si aut in magna quadam simplicitate perstitissent homines, aut vixissent inter se in mutua quadam eximia caritate ... verum in vita hac simplice et innocente non perstiterunt homines ... praecipue vero concordiam rupit generosius vitium, ambitio.

dona legyen az, a mit ő mások előtt elfoglalt:¹ és hogy – ez egyetlen jogcímnél fogva – az elfoglalónak joga legyen másokat az elfoglalt javak használatából kizárni s ezeknek igénybevételét meggátolni.

Egyébiránt, Grotius megengedi, hogy a szükség itt is törvényt bont: azaz hogy a legszélső szükség esetében az eredeti közösség újjólág életbe léphet.² De a tulajdonosok érdekének védelmére szükséges cautélákról nem feledkezik meg: elsősegeket, kárpótlási igényöket a jelzett esetben is elismeri.³ Megjegyzendő, hogy nem csupán a legszélső szükség esetében, hanem némely más esetekben is helyesnek, jogszerűnek tartja a tulajdonjognak bizonyos korlátozását, a tulajdonos rendelkezési jogának meghatározását. De oly határozatokra gondol, melyek a tulajdonosnak nem nem okoznak kárt: és különösen ott helyesli a korlátozást, a hol közös érdekek forognak kérdésben.⁴

Valahányszor Grotius a tulajdonjog eredetére reflectál, az első occupatióra, mint a tulajdonszerzés természetes alapjára, utal. Így voltaképen a véletlennek, az előnyösebb helyzetnek és a nagyobb erőnek tulajdonítja ő a döntő szerepet. De más lehetőségek nem kerülnek el figyelmét. Nagy irodalmi tájékozottságánál fogva különböző, saját nézetétől eltérő feltevésekre is reflectál. Így többek közt azon né-

¹ *Id. m. L. II. c. II. 3. és egyebütt.*

² *Id. h. L. II. c. II. 6. sequitur in gravissima necessitate reviviscere jus illud pristinum rebus uteridi, tanquam si communes mansissent: quia in omnibus legibus bumams. ac promde et in lege dominii, summa illa necessitas videtur excepta.*

³ *Id. h. c. II. 7. 8. 9. In pan causa possidentis melior est conditio ... jus bic non fuisse plenum, sed restrictum cum onere restituendi ...*

⁴ *Id. h. c. II. 10. 11.*

zetre is, mely szerint a tulajdonképzés tényezői között a munka is szerepel.¹ És ő maga is kénytelen elismerni, hogy e nézet nem egészen alaptalan: a mennyiben megengedi, hogy ott, a hol az anyag az egyike, a forma pedig a másiktól származik, a tulajdonjog is megfelelő arányban oszlik meg.² Mind a mellett e gondolatot nem követi a végső következményekig; a munkának mint értékképző tényezőnek a jelentőségét behatóbban méltatni sehol sem igyekszik.³ A tulajdonjognak forrását vagy a tulajdonszerzés egyik főtényezőjét a munkában elvileg nem ismeri el. A jus primi occupantis az ő tanának alphája és ómegája. A tulajdon elméletének, és pedig a tulajdon fajairól szóló tannak kiegészítését, a rabszolgaságról szóló tanban találjuk. Grotius az úr jogának meghatározásánál, a rabszolgák helyzetére vonatkozó fejtegetésekben, a humanitás némely követelményeit érvényesíti: a mint azt már előtte az ókor egyes gondolkodói és kivált a keresztyén eszmék előharczosai tették. A rabszolgaságot azonban a dolog lényegében a hagyományos felfogás elfogadta szempont alá helyezi. A dolog lényegében nem emancipálja magát azon hagyományos, csak későbbi időkben teljesen legyőzött nézettől, mely szerint az ember nem csupán bírhat tulajdonnal, hanem maga is más embernek a tulajdonába mehet át; azon nézettől, mely szerint a tulajdon fajai közé tartozik az embertulajdon is.⁴

¹ *Id. m. L. II. c. III. 3.*

² *Iá. m. L. II. c. VIII. 19. cum res constant materia et specie tanquam suis partibus. si alterius sit matéria, alterius species, sequitur naturaliter, rem communem fieri pro rata ejus quanti unumquodque est.*

³ V. ö. P. Janet: *Histoire de la science politique.* T. II. ch. III.

⁴ V. ö. Medveczky F.: *Adalékok a tulajdon történetéhez és elméletéhez.* (Budapesti Szemle 1882.)

Grotius ismételve hangsúlyozza ugyan oly korlátoknak a szükségességét, melyek a rabszolgáknak némi oltalmazást biztosítanak a kegyetlenség ellen, a rabszolga életét fenyegető esztelen szeszély kicsapongásai ellen.¹ De az intézmény jogosultságát és szükségességét határozottan elismeri. Esze ágában sincs az embertulajdon feltétlen, elvi kárhoztatása.² Függeése a hagyományos jogfelfogástól, a létező intézményekben megtestesített elvek tekintélye előtti meghajlás, épen ezen a téren kiváltkép szembeszökő.

A rabszolgaság apológiájával kapcsolatban áll a fentemlített tan, mely szerint a népek szabadsága s önhatósága szintúgy jogszerűen elvehető és elidegeníthető, mint az egyéneké. E tanban látjuk az absolutismus későbbi rendszeres apológiáinak előjátékát, mely – úgy, mint a rabszolgaság merev természetjogi igazolása – mulékony diadalok után, a következő század gondolkodóinak éles kritikája és a fejlődő jogtudat követelményeinek hathatós érvényesítése által, egész tekintélyétől megfosztatott.

A házasságra, a családi viszonyokra és a nevelésre vonatkozó tanok bővebb jellemzése itt annál inkább mellőzhető, minthogy Grotius tanai e három téren sem a *conceptio* eredetiségénél sem történeti jelentőségek s befolyásuknál fogva, feladatunk keretében különös érdekléssel vagy fontossággal nem bírnak.

¹ *De jure belli ac pads* L. II. c. V. 18. Jus autem vitae ac necis (de plena et interim justitia loquor) domini in servos non habent: nec quisquam homo hominem jure potest interficere, nisi is capital commiserit. – L. III. c. XIV. 3. 4. Adhibenda est aequitas, imo et dementia. V. ö. r. XIV. 5. 6.

² Az általános szempontot praegnansan fejezi ki egy, a rabszolgák gyermekeire vonatkozó fejtegetésben felállított elv: *Homines hac in re jus gentium rebus aequavit. Id. m. L. III. c. V. 5.*

Grotius a társulásban (*consociatio*) és a meghódolásban (*subjectio*) találja azon feleleteket, melyeknek alapján személyekre vonatkozó jogok szereshetők. A házasságot a legtermészetesebb társulásnak nevezi, melynél a nemek különböző tulajdonságai teljes egyenjogúságot nem engednek meg. E viszony természete km ételi, hogy a férfi kormányozzon, hogy a férj a nőnek főnöke, vezére, a ház és a család uralkodója legyen. A nő jogszerűen a férj családjának részét képezi; a férj felügyelete s oltalma alatt áll. és irányában hűséget, ragaszkodást tanúsítani köteles.¹ – A házassági akadályokra vonatkozó jogi szabályok és egyéb határozatok jobbára a tételes jogban gyökereznek. Grotius házasságjogi fejtegetéseinek többi részletei itt nem igényelnek méltatást.

A család lényegéből s céljából a jogok és kötelesek sajátyszerű rendszere ered. A gyermekek szüleiknek engedelmességgel és tisztelettel tartoznak, hálára és kegyeletre kötelezvék.² A szülők jogai a gyermekek korához képest különbözők, változók. Mint a gyermekek első természeti hatóságai, azoknak vezetésére, kényszerítésére, büntetésére jogosítvák: mindaddig, míg azok a családból ki nem lépnek és családot nem alapítanak. Sőt ott, a hol ezt a tételes jog. a törvény nem tiltja el, a gyermeket szükség esetén eladhatják vagy elzalogosíthatják.³ A római jog elismerte «*patria potestas*» itt a dolog lényegében helyeseltetik. De Grotius nem hangsúlyozza egyoldalúlag a jogot; hanem kiemeli azt is, hogy ama joggal elutasíthatatlan

¹ *Id. h. L. II. c. V. 8. Consociatio maxime naturalis in conjugio apparet: sed ob sexus differentiam imperium non est commune, sed maritus uxoris caput.*

² *Id. m. L. II. c. V. 5. 10. – Ib. c. VII 5.*

³ *Id. m.. L. II. c. V. 2. 3. 4. 5.*

kötelességek felbonthatatlan kapcsolatban vannak, melyeknek teljesítésére a gyermek természetjogi szempontból igényt tart.¹ A gyermekek nevelése a szülők kötelessége, mely alól csak legyőzhetetlen akadályok menthetnek fel.

A családi viszonyokból eredő jogokat s kötelességeket Grotius behatóbban fejtegeti. A hagyományos felfogások és különösen a római jogi elvek befolyása itt is sok tekintetben irányadó. Csakhogy a keresztény tanok szelleme némely irányban enyhíti amaz elveknek a ridegségét.

A nevelés céljaira és útjaira vonatkozó szabatos utasításokat s a nevelésügy szervezésére vonatkozó elveket Grotius művében nem találunk. Ő csak általánosságban a szülők kötelességét és a gyermekek jogát állapítja meg ezen a téren.²

Grotius a társadalmi alapintézményekre vonatkozó tanaiban általánosságban nem haladja túl korának ethikai látókörét. Itt-ott felvillannak oly gondolatok, melyeknek a keresztülvitele a hagyományos nézetek átalakítását involválta volna. De a munka, nagyjában és egészben véve. – az itt tárgyalt alapkérdések fejtegetésénél – inkább az átlag elismert, és érvényre emelt elvek rendszeresítésében fáradozik, mintsem új elveknek a bevezetésében vagy gyakorlati jelentőségű reformeszméknek a felállításaiban.³

¹ *Id. m. L. II. c. VII. 4. 5.* Qui causa est ut homo existat, is quantum in se est. et quantum necesse est. prospicere et debet de his, quae ad vitam humanam, id est naturalem ac socialem ... sunt necessaria ... sicut honor et obsequium parentibus debetur ... ita educatio liberis ...

² *Id. m. L. II. c. V. et VII.*

³ A szóban forgó téren kifejtett működésének illetően megítélése korántsem csorbíthatja meg a más téren, és kivált a nem-

Mind a mellett, sőt épen ez igyekezetnél fogva is, a Grotius műve – nem csupán a nemzetközi jog elmélete terén – sokáig és sok irányban gerjesztőleg hatott. Mert épen amaz ismert elvek éles elméleti formulációja erélyes vitatása és részletes megokolása által provokálta a skepsist és a kritikát; és ez által ösztönözte a következő korszakok önállóbb gondolkodóit amaz elvek alapjainak, forrásainak tüzetesb vizsgálatára.

zetközi jog elmélete terén szerzett jelentős érdemeinek és a haladásnak tett nagy szolgálatok teljes méltatását Ez érdemek úgy az általános jogphilosophia, mint a nemzetközi jog történetében, általán elismervék.

II. SZAKASZ.

H O B B E S.¹

Azon gondolkodók között, kik az állami és jogi rend eredetére vonatkozó probléma kulcsát a társadalmi szer-

¹ *Thomas Hobbes* (szül. 1588; † 1679). az újkori philosophia legnevezetesebb jelenségeinek egyike, az elméleti és gyakorlati philosophia különböző köreiben egyaránt kiváló tevékenységet fejtett ki. Bacon és a korszaka nagy természetbúvárainak tudományos felfedezései kétségkívül mély hatást gyakoroltak szellemére. Mindazáltal az önállóság bélyege tanaiban szembeszökő. A conceptuó eredetisége és az okoskodás megrémíthetetlen következetesége érthetővé teszi azt a mély és tartós benyomást, melyet tanai tettek. E hatást egyébiránt nem kis részben azon exorbitans következtetések segítették elő s biztosították, melyekhez az ő sajátos, a hagyományos felfogásoktól eltérő alapnézete, a gyakorlati philosophia és nevezetesen az államtan terén, vezetett. E hatás nyomai a későbbi idők gondolkodóinak tanaiban sok irányban észlelhetők. Befolyásának jelentőségét a történetírók és kritikusok nem méltatják mindig teljes mértékben. Művei közül első sorban azok emelendők ki, melyek a legmélyebb s legtartósabb hatást gyakorolták, és pedig specialiter a gyakorlati philosophia, főleg pedig a társadalmi és politikai tanok körében. E tekintetből főműveinek nevezhetők: *Elementa philosophica de cive* (először Paris. 1642) és a *Leviathan or the matter, form and authorithy of government* (London 1651). Az utóbbi mű latin kiadása 1668-ban jelent meg Amsterdamban. Továbbá említendő: *Human nature or the fundamental elements of policy* (1650); *De corpore politico or*

ződés eszméjében találtak, Hobbes az első, aki ez elvet lehetőségig világosan és élesen formulázta és az előbb elfogadott nézettől eltérő alpnézetből kiindulva, annak mindenoldalú s rendszeres keresztülvitelében abból a végső következményeket is tántoríthatatlan következetességgel levonta.

Amaz eszme a Grotius elméletében is mint vezérlő szempont szerepel. De (Grotius azt még olyan pszichológiai és etikai alpnézetekkel hozza kapcsolatba, melyeknek alapján – az Aristoteles ismeretes tanában – az állami rend eredetének, feltételeinek oly magyarázata keletkezett, mely a társadalmi szerződésről szóló későbbi tanok alap gondolatától lényegileg különbözik. Ügy látszik, hogy Grotius e téren két különböző, rendszerint egymással ellentétbe hozott alapfeltevést¹ közvetíteni, sőt össze-

ge elements of law moral and political (1650); *Quaestiones de libertate, necessitate et casu* (1656); *Elementorum philosophiae sectio prima: De corpore: sectio secunda: De homine.* – Az utóbbi művek latin kiadását a Hobbes-rendezté gyűjtemény tartalmazza, mely Amsterdamban 1668-ban jelent meg. E kiadás címe: *Thomae Hobbes Malesburiensis Opera philosophica. quae latine scripsit, omnia. Amstelodami MDCLXVIII* A Hobbes főműveiben felállított alapelvek ismertetésénél ezen kiadást használjuk. Hobbes életére vonatkozó adatokat különböző műveiben, de különösen az 1680-ban kiadott autobiographiában találunk: *The Life of Thomas Hobbes, written by himself in a latin poem and translated in to english.* – Mozgalmas életének tapasztalatai, a forradalmi idők viszontagságai kétségkívül nagy befolyást gyakoroltak társadalmi s politikai nézeteinek alakulására. Csaknem mindazok, kik tanaival behatóbban foglalkoztak, e befolyásnak irányadó jelentőséget tulajdonítanak.

¹ Az ellentétes nézetek vitájának kiinduló pontját ezen a téren is – mint más problémák megoldásánál – régente a δέσει és φούσει megkülönböztetése képezi.

olvasztani igyekeznek: hogy ő az államot organicus természeti képződménynek tekintő felfogást összeegyeztetni s egybe-kapcsolni iparkodik azon felfogással, mely azt a reflexio és az akarat művének (m. p. egy megállapodás vagy szerződés eredményének) tartja.¹ Ellenben a Hobbes elméletében a társadalmi szerződés elvének és a sokáig uralkodó Aristoteles-féle felfogásnak az ellentétessége, az alapfogadatok divergentiája teljesen érvényesít.

Ennek a magyarázatát mindenekelőtt a kiinduló pontok, a pszichológiai és etikai alapnézetek különbözősége nyújtja. Hobbes ugyanis az Aristoteles formulázta és Grotius elfogadta nézettől lényegileg különböző alapnézetből indul ki. Az emberi természetet és az állami élet előzményeit ő másképp fogja fel mint amazok.²

Hobbes tévedésnek tartja az Aristoteles ismertes nézetét, mely szerint az ember eredetileg (természettől) társadalmi vagy állami lény és így az állam eo ipso a természeti képződmények közé számítható. Ő az emberi természet hiányos felfogásának tulajdonítja azon feltevést, melylyel a Grotius elméletében találkozunk; t. i. azt a feltevést, hogy a társulási ösztönök magoktól – - más indító okok hozzájárulása nélkül – állami rend alapítá-

¹ Ilyen synthesist – mélyebbreható megokolás és az újabb kutatások eredményeinek felhasználása mellett – a legújabb időkben is megkísérették. L. *Alfr. Fouillée: La science sociale contemporaine.* (1880). Különösen a II. könyv több helyén, így p. 111.1. Nous croyons qu'il faut unir les deux idées d'organisme social et de contrat social dans ime idée plus comprehensive, que nous appellerons l'organisme contractuel.– p. 115. un organisme qui se realise en se concevant et en se voulant lui même.

² Hobbes történeti állásának s jelentőségének a helyes felfogása nem jöhet létre ez alapnézetnek az alapos megismerése nélkül.

sara vagy állami szerződén megkötésére bírnák az embereket és hogy az állami rend kezdetleges alakja (ama természeti ösztönöknél vagy hajlamoknál fogva) már az emberi élet ősállapotában. az n. n. természeti állapotban képződik.¹

Szóval. Hobbes elveti azon nézeteket, melyek az állami rendet eredetileg a közös életre indító, természeti ösztönök művének, egy patriarchális, békés ősállapotban létesülő egyesülés eredményének, vagy az ily ősállapotban létező közösségek egyesüléséből eredőnek tartják.

Nem a természet, hanem a fegyelem képesíti az embert a társadalmi életre: mondja Hobbes. Nem minden ember hajlandó és alkalmas a másokkal való együttélésre s együttműködésre. Az egyének eredetileg, közvetlenül nem rokonszenveznek egymással. A társadalmi életben, az állami rendben megfigyelhető tények is megczáfolják azt az optimistikus nézetet, mely szerint az emberek egymás iránt eredetileg rokonszenvvel viseltetnek és erős társulási hajlamok által indíttatnak a társas életre, az állami rend létesítésére. Hiszen még ott is, a hol állami rend létezik, óvakodnak egymástól: ha utaznak, felfegyverkeznek s társakat keresnék: az ajtókat éjjel elzárják stb.

¹ L. *De cive*. cap. I. 2. Eorum, qui de Rebuspublicis aliquid conscripserunt, maxima pars vel supponunt. vel petunt, vel postulant, Hominem esse animal aptum natum ad societatem, Graeci dicunt ζῶον Πολιτικόν, eoque fundamento ita supraedificant doctrinam civilem, tanquam ad conservationem pacis et totius generis humani régimen, nihil aliud opus esset, quam ut homines in pacta et conditiones quasdam. quas ipsi jam turn leges appellunt, consentirent. Quod axioma, quamquam a plurimis receptum, falsum tamen; errorque a nimis levi naturae humanae contemplatione profectus est.

Szóval, a társadalmi rendet nem kölcsönös vonzalom s jóákarat, hanem önzés, szükség, becsvágy hozza létre.¹

Az állatországból vett analógiákat Hobbes nem tartja találóknak. Egyáltalán nem helyesli az emberi társadalomnak, az emberek politikai közösségének összeállítását a társasán élő állatok egyesületeivel.

Egyfelől megengedi, hogy ez állatokra bizonyos értelemben illik az az elnevezés «természettől társadalmi állatok»; a mennyiben t. i. e csoportosan élő állatok egyesülése valóban eredeti természeti ösztönöknek a műve. Arra

¹ *De cive*. id. h. Causas emm. quibus homines congregantur ... pemptius mspectantibus. facile constabit, non ideo id fieri, quod aliter fieri natura non possit, sed ex accidente ... Non socios igitur, sed ab illis honore vel commodo affici, natura quaerimus, haec primario, illos secundario appetimus ... clarumm adeo est ... quod congressus omnis spontaneus vel egestate mutua concüiatur vel captanda glória. – Továbbá: *Amiotatio*, 1. c. Manifestum ergo est. omnes homines (cum sint nati infantes) ad societatem meptos natos esse: permultos etiam (fortasse plurimos) vel morbo animi. vel defectu disciplinae. per omnem vitám inep-tos manere ... Ad societatem ergo homo aptus, non natura, sed disciplina factus est. Porro tametsi ea condltione natus esset homo, üt societatem appeteret, non sequitur eundem ita natum esse, ut societati meundae fit idoneus. Aha rés est appetere. aha capacem esse. – V. ö. *Leviathan*. Pars I. (De homine) cap. 13. Illis qui non pensitaverunt mirum fortasse videbitur, Naturam homines dissociavisse et ad mutuam caedem produxisse; et tarnen hoc perspicue illatúm est ex natura passionum et praeterea experientiae consentaneum. Cogita emm, quando iter ingrederis. cur comites quaeris, arma gestas; quando dormitum is, fores claudis, areas obseras, idque legibus et ministris armatis ad omnem violentiam ulciscendam paratis, qualem habeas opinionem de concivibus ... Nonne cautela ista tua genus humánum aequé accusas atque Ego? ... Ez a tipikus tétel lehetőleg praegnans módon fejezi ki a Hobbes alapnézetét.

utal, hogy ez állatok közösségeinek az alapja tisztán ösztön-szerű összetartás és együttműködés, hogy e, gyakran bámulatot keltő állatoknál a természeti ösztön egymagában békés együttélést és szabályszerű közös működést hoz létre.¹

De másfelől Hobbes kiváltkép arra fektet súlyt, hogy amaz u. n. állati államok lényegileg különböznek az emberek államaitól, az emberi társadalmaktól; és hogy ennél fogva a csoportosan élő állatok egyesületei nem nevezhetők – a szó szoros és eredeti értelmében – államoknak. Az állami rend alapvető kritériumára figyelmeztet, az egyesítés közös hatalomra, melynek a határozatai az egyesekre mérvadók; és arra utal, hogy az u. n. állati államok és társadalmak épen e kritérium hiával vannak.²

Az emberi természetnek sajátos fázisok (pl. iskolákban uralkodó tantól eltérő) felfogásával a Hobbes elméletében az emberi élet ősalapotának a természeti állapotnak eredeti, a hagyományos nézettel ellenkező felfogása van kapcsolatban. A természeti állapotról szóló tanban rejlik ez elmélet súlypontja.

Hobbes alpnézete szerint, az emberi természetben eredetileg – t. i. annak az állami rend korlátai által nem

¹ L. *Leviathan* (P. II., De civitate) cap. 17. Opera ph. (1668) p. 84 ss.

² *Leviathan*, id. h. Animalum illorum consensio a natura est; consensio autem hominum a pactis est, et artificiale. Mirum ergo non est, si ad firmitatem et durationem ejus, aliud praeter pactum requiratur; nempe potentia communis quam singuli metuunt, et quae omnium actiones ad bonum commune ordinet. – V. ö. *De cive* (Imperium) cap. V. 5. Non sunt tamen coetus eorum civitates, neque ideo ipsa animalia politica dicenda sunt; quippe quorum regimen consensio tantum est; sive multae voluntates ad unum objectum; non (ut in civitate onus est) una voluntas; etc.

módosított ősállapotában – nem működik oly hatalmas és valóban praedomináló társulási hajlam, mely – ellenállhatatlan s biztosan vezető természeti ösztönök módjára – egymagában is tartós egyesülést, állandó közösséget, társadalmi rendet létesíthetne. Az emberi lélekben sokféle hajlamok, indulatok és szenvedélyek működnek, melyek a csoportosan elő állatoknál nem mutatkoznak vagy csak egészen jelentéktelen mértékben érvényesülnek. Ezek lépten-nyomon ellensúlyozzák a társulási hajlam hatását: s így mindenképen megnehezítik s megakadályozzák az emberek tartósb együttlétét s összetartását. Az emberi léleknek ilyen rugói az ambíció és a hiúság, az önszeretet és az öntetszergés kinövései, az egyéni különérdek és a közös érdek különválasztása és az ebből eredő összeütközések, az irigység, a gyűlölködés különböző fajtái stb.¹

Ily rugók működése nem engedi meg azt az ösztönzerű békés együttműködést, melyet a csoportosan élő állatoknál észlelünk. Ama rugók az egyetlen eredeti alapösztönnek, a lelki élet egyetlen eredeti mozgató erejének a szüleményei. Ez alapösztön, ez eredeti erő: az önfentartási ösztön, mely az emberi lélekben a tudatos önzés, az egoismus alakját ölti.² A természeti állapotban ez az ösztön

¹ *Leviathan* id. h. Homines inter se de honoribus et dignitate perpetuo contendunt; sed animalia illa non item. Itaque inter homines invidia, odium helium ... saepe nascitur ... Inter animalia illa bonum publicum et privatum idem est ... Homini autem in bonis propnis nihil tarn jucundum est, quam quod alienis sunt majora ... Inter homines permulti sunt, qui se caeteris sapientiores et regendae civitatis capaciores esse putant. – V. ö. *De cive* I. 2. Omnis igitur societas vel commodi causa, vel doriae, hoc est, sui, non sociorum amore contrahitur.

² *Leviathan*, *De homine*: cap. G, c. 13, c. 17. – *De cive*: (Libertás) c. I. 2, 7; és több helyen.

az emberi élet egyetlen mozgató ereje, az egyetlen törvény; az önfentartási ösztön mindenható.

Ily állapotban minden embernek egyedüli gondja az önfentartás. azaz saját szükségeinek s vágyainak kielégítése: más emberek állapotára, szükségeire, óhajtásaira való tekintet nélkül. Mindenki természetes ellenségének tekinti azt, a ki útjában van vagy ugyanazon szükséglet kielégítésére törekszik. Ily állapotban mindenki igényt tart mindenre; mindenkinek korlátlan joga van, azaz az összes egyéneknek egyenlő joguk van az összes javak elfoglalására s élvezetére. Szóval, minden tekintetben szabad a vásár.¹

De az igények és jogok e korlátlansága s egyenlősége lehetetlenné teszik a szükségletek rendes kielégítését, a (közös hatalom és törvény által nem korlátozott) jogok biztos élvezetét: sőt az élet biztonságát is lépten-nyomon veszélyeztetik. Ily állapotban a szó szoros értelmében vett jog nem létezik, az élet és a birtok biztonságáról szó sincs: törvény, rend és béke ismeretlen dolgok. Cooperáció és munkafelosztás hiában. a rendelkezésre álló s köz vetetlenül felhasználható javak mennyisége nem felel meg az összes concurrens szükségletének. Az életföltételért való küzdelem elkerülhetetlen.² Mindenki másoknak elnyomására.

¹ *De cive*: Libertas c. I. 6: e. T., 10. In statu mere naturah ... unicuique licebat facere quaecunque et in quoscunque libebat, et possidere. uti frui omnibus quae volebat et potebat. – V. ö. *Leviathan*, P. I. c. 13. Quoties ergo duo idem cupiunt, quo frui ambo non possunt, alter alterius bostis fit, et ad finem sibi propositum (quae est conservatio propria alter alterum conatur subjugare, vel interficere. – Id. b. cap. 15.

² *L. De cive*: Libertas, cap. I (3. 7, 11, 12, 15.; cap. V. – cf. *Leviathan*: P. I., cap. 13, 14, 15; P. II. c. 17. és több helyen.

megfosztására vagy épenséggel megsemmisítésére törekszik. A veszélyek és küzdelmek soha sem szűnnek meg. Mindenki kénytelen az általános küzdelemben résztvenni, támadni és magát védelmezni, ha nem akar elpusztulni.¹

Igy jellemzi Hobbes a természeti állapotot. Ez állapot, úgymond, az általános háború: *bellum omnium contra omnes*.² Ez állapotban erő és ravaszság uralkodnak.

Ubi enim non praecessit pactum, ibi jus nulluin est translatum. sed omnia omnium sunt. Nihil ergo est injustum ... Vocabula ergo Justum et injustum ante potentiam civilem, quae violationem pactorum ulcisci posset, et cuique propretatem suam pactis acquisitam stabilire. usurpata non fuerunt. (*Leviathan* c. 15. De legibus naturae aliis).

¹ *De cive*. Praefatio: ibidem, cap. J, cap. IJT. 27. Si forte ahuqui, caeteris modestiores illam aequitatem commoditatemque. quam ratio dictat, exercent. caeteris non idem facientibus. nihil minus quam rationem sectarentur. Neque enim pacem, sed certum et maturius exitium sibi compararent. cederentque observantes non observantibus in praedam ... Id. h. *Annotatio*: qui omnia facit contra omnia facientes, eripitque rapientibus. aequum facit... id facere, quod in pace modus est et modesti hominis, in bello ignavia est et sui proditio. – Nyilvánvaló dolog, hogy Hobbes tana az emberiség ősalapotáról, a «bellum omnium» mint eredeti állapotról, a hagyományos nézetekkel és tanokkal homlokegyenest ellenkező felfogást emelt érvényre. Őt – itt úgy. mint némely más kérdésben – a speculatio olyan, a hagyományos tanoktól totó génere különböző nézethez vezeti, melynek a későbbi idők kutatásai, nevezetesen ethnographiai és őstörténeti kutatásai sokféle támpontokat nyújtottak. A speculatio itt valóban helylyel-közzel a legújabb idők kutatási eredményein alapuló tanokat anticipál. V. ö. *F. Jodl: Geschichte der Ethik in der neueren Philosophie* I. Bd. p. 122. ff. So manches, was während der letzten Jahrzehnte als neue Weisheit zu verbreiteter Geltung gelangt ist, wird bei Hobbes in überraschender Weise anticipirt.

² *De cive*: Praefatio; P. J. (Libertás) cap. 1. 12. Ad naturalem hominum prodivitatem ad se mutuo lacessendum ... si ad-

nem pedig emberszeretet, jog és igazság. Egyetlen egy jog érvényesíthető: t. i. az, mely minden tulajdonképi jogot megsemmisít vagy a szó szoros értelmében vett joggal csúfot űz, midőn a jog nevét bitorolja. Ez az u. n. «jus fortioris». De ez sem biztosít tartós sikert állandóan kielégítő helyzetet. A győző életét s javait is lépten-nyomon veszélyeztetik másoknak ereje s ravaszsága. A sikert senki sem élvezheti biztosságban, nyugalmasan.¹

Az állandó bizonytalanság, a szüntelen életveszély, a lépten-nyomon megújuló, mindig fenyegető támadások ez állapotban az életet élvezhetetlenné teszik. Ilyen módon a természeti állapot mindenkire nézve tűrhetetlenné válik. Az ily állapottal kapcsolatos elviselhetetlen bajok mindenki felkeltik az azoknak elhárítására, végleges megszüntetésére való vágyódást. A soha meg nem szűnő bizonytalanság és nyugtalanság befolyása alatt e mindinkább fokozódó vágy végtére szükségképen erősebb lesz az eredeti korlátlan szabadsághoz való ragaszkodásnál is.²

des jus omnium in omnia ... ex quo oriuntur omnium adversus omnes perpetuae suspiciones et stúdiū ... negari non potest. quin status hominum naturalis antequam in societatem coiretur. Bellum fuerit; neque hoc simpliciter, sed bellum omnium in omnes. – V. o. *Leviathan* (I. De homine) cap. 13... . quamdiu nulla est potentia coercitiva, tamdiu conditionem hominum esse quam dixi helium esse unius cujusque contra unumquemque.

¹ *Leviathan*, c. 13. Bello omnium contra omnes consequens est, ut nihil dicendum sit in justum. Nomina justī et injustī locum in hac conditione non habent. Vis et dolus in hello virtutes cardinales sunt. – *Ibidem*, cap. 14... in conditione hominum naturali omnium in omnia jus esse, ipsis hominum corporibus non exceptis. Quamdiu ergo jus illud retinebitur, nulla cuiquam, etsi fortissimus sit, securitas esse poterit. – V. ö. *De cive*. cap. f. 13. 15.

² *De cive*: cap. T. 12. 14. 15. – V. o. *Leviathan*. cap. 13. 14.

Így az általános, szakadatlan küzdelemből eredő, természeti állapottól teljességgel elválaszthatatlan bajok arra bírják az embereket, hogy korlátlan szabadságukról, eredeti függetlenségekről lemondjanak és – a békés együttlét és együttműködés biztosítása kedvéért – egy közös abszolút hatalomnak vessék magokat alá: hogy ez utón oly rendet létesítsenek, melyben egy az összes egyének felett álló hatalom határozatai, azaz egy, az eredeti megállapodás vagy szerződés által teremtett és szentesített legfőbb akarat nyilatkozatai mindenkire mérvadóak.¹

E szerint a társadalmi szerződésre, mely az államot és a jogi rendet létesíti, a természeti állapot sokféle hátrányainak és az általános háború-állapot megszüntetéséből szükségszerűen következő, közös előnyöknek megfontolása készlet. Az állami rend nem a természeti állapotban létező közösségek továbbfejlesztésén, hanem a természeti állapot teljes negatíóján alapul. A jogi és társadalmi rend nem természeti képződmény: hanem az előnyöket és hátrányokat mérlegelő reflexió műve. egy az élet és a birtok biz-

¹ *Leviathan*. P. I. cap. 13. c. 14.; P. II. (De civitate) cap. 17. – V. ö. *De cive*. cap. V. 1–10; 12. – L. különösen c. V. 6.... requiritur ut circa ea quae ad pacem et defensionem sunt necessaria, una omnium sit voluntas. Hoc autem fieri non potest. nisi unusquisque voluntatem suam, alterius unius. nimirum unius Homini, vel unius concilii voluntati ita subiciat ut pro voluntate omnium et singulorum habendum sit. quicquid de iis rebus quae necessariae sunt ad pacem communem ille voluerit ... §. 7. Voluntatum haec submissio omnium illorum ... tunc fit., quando unusquisque unicuique caeterorum se pacto obligat ad non resistendum voluntati illius hominis. vel illius concilii. cui se submiserit ... 12. Ostensum est. quo modo ... multae personae naturales in unam personam civilem ... studio sese conservandi, niuluo met u eoaluerere.

tossága érdekében kigondolt mesterséges gépezet, melynek a lényege megköveteli az egyesek akaratának feltétlen alárendelését egy legfőbb közös hatalom, az állami hatalom alá. Nem egy erős eredeti hajlandóság a közösségre, nem eredeti kölcsönös vonzódás és rokonszenv, melynek a domináns befolyása ellen a tapasztalás még a cultura magasb fokain is tanúskodik, hanem kizárólag a természeti állapot mindenkit érintő hátrányainak, tűrhetetlen hatásainak az átlátása és a béke előnyeire való törekvés: a társadalmi szerződés igazi alapmotívuma.¹

A természeti állapotnak és a társadalmi szerződés okainak ilyen felfogásán alapúí Hobbes elméletében az absolutismus apológiája, az állam mindenhatóságának az

¹ *Leviathan*, p. I. Magnus ille Leviathan, quae civitas appellatur, opificium artis est, et homo artificialis, quanquam Homine naturali (propter cuius protectionem et salutem excogitatus est) et mole et robore multo major. – *Ibid.* cap. 17. Civitas persona una est, cuius actionum, homines magnó numero, per pacta uniuscuiusque cum unoquoque fecerunt se authores; eo fine, ut potentia omnium arbitrio suo ad pacem et communem defensionem uteretur. – *Ibid.* c. 21... homines pacis et conservationis suae causa Hominem fecerunt artificialem ... ita etiam vincula excogitarunt artificialia (quae vocantur Leges civiles) ... – V. ö. *De cive*: cap. J. és V. – Megjegyzendő, hogy Hobbes maga is azon nézetet vallja, hogy egyidejűleg nem volt mindenütt általános háború; habár ő általánosságban ezt tekinti a kezdetleges állapotnak, az őállapotnak. L. *Leviathan*, cap. 13. quanquam tempus nusquam fuerit, in quo unusquisque uniuscuiusque hostis erat ... Nyilvánvaló, hogy Hobbes-azon tényre akar utalni, hogy az őállapot megszüntetése és az állami rend létesítése a speciális körülmények alakulásához képest az egyik helyen korábban sikerült, mint a másikon. Ő különösen hangsúlyozza azt is, hogy az u. n. természeti népek élete s a nemzetközi viszonyok lényeges pontokban még megegyeznek a vázolt őállapottal.

igazolása s dicsőítése, az abszolút állami hatalom jogosultságáról és szükségességéről szóló tan. Igaz, hogy az alapelv nem kivétel egyenesen és feltétlenül abszolút monarchiát vagy autokrátiát. Hobbes nézete szerint a hatalom lehető legteljesebb centralisatiója, lehetőleg egységes hatalom, felel meg legjobban a társadalmi szerződés céljának. E tekintetből ő első sorban az abszolút monarchia előnyeit ismeri el. A hatalom centralisatiójának legmagasb foka az absolutismus tulajdonképi eszménye. De másrésről Hobbes megengedi, hogy elvével más államformák is összeférnek. Abszolút államhatalom nem csupán monarchiában lehetséges. Az állami hatalom mindenhatósága az. a mi szerinte lényeges; nem azoknak a száma, kiknek a kezébe adatott az államhatalom.¹

Az abszolút államhatalom az egyének eredeti szabadságának s függetlenségének feláldozása által jön létre. Ez áldozatot a társadalmi szerződés célja² szükségessé

¹ *De cive*. cap. V. 5. 6. 7. 12: cap. VI. 6. 7. 11. 13. 16. 18. 19.; cap. VII. cap. X. 17. Signum autem quod monarchia absolutissima, civitatis sit optimus omnium status, manifestissimum illud est, quod non solum reges, sed etiam civitates illae cjuae populo et optimatibus subjectae sunt, non nisi uni soli totum belli imperium deferunt, idque ita absolutum, ut nihil posset esse amplius ... Monarchia itaque omnium optimum in castris regimen est. Quid autem aliud sunt plures republicae, quam totidem castra praesidiis et armis contra se invicem munita; quorum status ... pro statu naturali, hoc est. pro statu belli habenda est?

² V. ö. *Leviathan*. P. II. cap. 17. Communem autem potentiam constituendi ... imica via haec est, ut potentiam et vim suam omnem in hominem vel hominum coetum unum unusquisque transferat, unde voluntates omnium ad unam reducantur ... utque unusquisque authorem se esse lateatur actionum omnium quas eorent persona illa, ejusque voluntati et iudicio voluntatem

teszi. Ha a természeti állapot megszüntetése, a béke, az élet és a birtok biztossága forog kérdésben, az egyéni önhatóság és szabadság teljes, semmiféle kikötések által nem korlátolt feláldozása sem túlságos ár.¹

A természeti állapotban zabolátlan ösztönök és indulatok, félelem, szegénység, tudatlanság, jogtalanság uralkodnak. Mindenki kénytelen a legkülönbözőbb szükségletek kielégítéséről személyesen, mások segítségével s közremunkálkodása nélkül, gondoskodni. Az emberi élet szegény, rövid, állatias. A lépten-nyomon fenyegető veszélyek élvezhetetlenné teszik azt. Ez állapot tartósan senkit sem elégíthet ki: szükségkép idővel elviselhetetlenné válik.

A ki ily állapotnak a bajaitól akar megszabadulni, az a legnagyobb ár megfizetésére is kész; arra nézve a szabadság végleges elvesztése, az egyéni iniciativa s rendelkezési jog feláldozása (egy legfőbb absolut hatalom határozataiba való előleges beleegyezés által), nem tekinthető túlságos áldozatnak. A természeti állapot bajaitól pedig csupán csak az ilyen, absolut hatalmat létesítő és annak

suam submittat ... tanquam si unicuique unusquisque diceret: Ego huic homini (vel huic coetui) auctoritatem et jus meum regendi meipsum concedo, ea conditione, ut tu quoque tuam auctoritatem et jus tuum tui regendi in eundem transferas ... Homines sponte summam potestatem in unum hominem vel coetum, spe protectionis conferunt. – *Ibid.* cap. 19. V. ö. *Janef*: Histoire de la science politique. T. II. p. 283.

¹ *Leviathan*, cap. 18. Dicit fortasse aliquis conditionem civium esse miseram ... Non enim cogitant, quod res humanae sine incommodo esse non possunt; nec quod incommoda quae in qualibet civitatis forma accidere possunt maxima, prae belli calamitatibus, et quae in conditione hominum naturali, sine Domino, sine Lege ex rapto viventium contingiunt, vix sensibilia sunt ...

határozatait előre szentesítő társadalmi szerződés menthet meg.¹

Az általános háború soha sem érne véget vagy az emberiség elpusztulásával fejeztetnék be, ha az ily állapottal kapcsolatos bajok az embereket nem készítetnék a menekülés egyetlen biztos módjának elfogadására: ha t. i. az emberi ész ama bajok befolyása alatt nem tűzne ki egy közös, legfőbb, mindenhol és mindennekfelett kívánt cél. E cél a béke. Mert tartós biztonságot csak a béke nyújthat. Jog és rend csak a békében lehetségesek. Az emberi természet legerősebb ösztönei a békére-törekvést segítik elő. Ily értelemben az első fundamentális természeti törvénynek nevezi Hobbes azt a követelményt, hogy béke legyen az emberek között.²

A béke a *conditio sine qua non*. melytől az élet javainak zavartalan élvezése függ. Azért a béke a társadalmi szerződés legelső, legközvetlenebb célja. A hol e cél elérése teljességgel lehetetlen, az ész szövetségek léte-

¹ *De cive*, cap. X. 1. Extra statum civitatis, unusquisque libertatém habet integerrimam quidem. sed infructuosam; propterea quod qui propter libertatém suam omnia ágit arbitrio suo. propter libertatém aliorum omnia patitur arbitrio alieno ... Extra civitatem fructus ab industria nemini certus; in civitate omnibus. Denique extra civitatem, irnperium affectuum, bellium, metus. paupertas, foeditas, solitudo. barbaries. ignorantia, feritas; in civitate Imperium rationis, pax, securitas. divitiæ. ornatus, societas. elegantia. scientiæ, benevolentia. – *Ibid.* cap. VI. 6. 18.

² *De cive*, cap. II. 1. 2. Est igitur lex naturális ... dictamen rectæ rationis circa ea. quæ agenda vel omittenda sunt ad vitæ membrorumque conservationem. quantum fieri potest. diuturnam. (2) Prima autem et fundamentalis lex naturæ est. quærendam esse pacem ubi haberi potest: ubi non potest. quærenda esse belli auxilia.

sítését, az egyéni erők egyesítését követeli: mert ez a természeti állapot bajait enyhíti és a hékeállapot létesülését előkészíti s elősegíti.¹

Ha az emberek pedig az ész kitűzte czélt komolyan akarják, nem tarthatják fenn korlátlan jogaikat s igényeiket: nem formálhatnak állandóan jogot mindenre, hanem kénytelenek korlátlan rendelkezési jogukról lemondani, némely jogokat feláldozni és másokra vagy egy, az egyesek felett álló hatalomra átruházni. Ez az ész alapkövetelményének, az első természeti törvénynek folyománya. Ha az emberek ennek nem tennének eleget, a korlátlan egyéni igények összeütközése, az általános küzdelem soha sem szűnnek meg.²

De a békét követelő törvénynek szükséges következménye az a postulatum is, hogy az adott ígéretnek hevéltandók. az elvállalt kötelezettségek teljesítendőek és a szerződések megszegése feltétlenül kerülendő. A szerződésekhez való ragaszkodás a béke biztosítója. Mihelyt az megszűnik, a tartós béke lehetetlenné válik, a visszaesés a természeti állapotba nem maradhat el. Elvállalt kötelezettségeknek nem teljesítése, szerződéseknek a megszegése abszolút

¹ *Leviathan*, cap. 14. Rationis ergo praeceptum sive regula generalis est, pacem quidem. dum ejus obtinendi spes est. querendam esse; quando ante m haberi non potest. auxilia undecunque quaerere, et illis uti licitum esse. – F. *De cive*, cap. 1. 15.

² *De cive*, cap. II. 3. Legum autein naturalium a fundamentali illa derivatarum una est. Jus omnium in omnia retirandum non esse, sed jura quaedam transferenda. vel relinquenda esse. Nam si retineret unusquisque suum jus in omnia ... helium ergo sequeretur. – V. ö. *Leviathan*, cap. 14. ... oportere ... a jure suo in omnia (caeteris idem facéré paratis) decedere ... quamdiu enirn faciendi omnia, quae vult, jus retinet, tamdiu helium manet.

igazságtalanság, melylyel jog, rend, biztonság sehogy sem férnek össze.¹

De teljes kezességet nem a bizalom és az egyesek jó akarata, hanem csak egy legfőbb közös hatalom nyújt, melynek a határozataiba az egyesek előre a béke kedvéért beleegyeznek, és a mely ennél fogva az egyesektől teljes engedelmességet és subordinatiót követelhet, ilyen hatalom hiában a természeti állapot anarchiája megörökíttetnék. a háborús állapot nem szünnék meg, tartós béke nem jöhetne létre.

Az absolut államhatalom minden egyedre mérvadó határozatok által a törvényhozó és büntető hatalom egyesítése által biztosítja a békét, a rendet, a tulajdont, a jólétet. Jog és jogtalanság, a szó szoros értelmében, igazság és igazságtalanság csak ott létezhetnek, a hol ilyen hatalom létezik. A cselekvések becsének objectiv mértékét csak ilyen hatalom állapíthatja meg. A jog országa, az állam e szerint nem a szabadság és önhatóság országa, hanem a fegyelem és engedelmesség országa. De az ilyen állapot hátrányai össze sem hasonlíthatók a természeti állapot hátrányaival; előnyeivel szemben az eredeti korlátlan szabadság semmit sem nyom. Az állami rend biztosítja a békét és a

¹ *Leviathan*, cap. 15. A lege Naturae, quae impediencia pacem humanam jura relinqui jubet, sequitur Lex naturae tertia. Praestanda esse pacta ... Atque in hac lege consistit natura justitiae. Ubi enim non praecessit pactum. ibi jus nullum est translatum ... Nihil ergo est injustum ... Injustitia est pactorum non praestatio sive ... fidei datae violatio ... – V. ö. *De cive*. cap. III 1. Pactis stare ... necessarium est ad pacem conservandam – III. o. Pacti violatio ... vocatur Injuria.

² *De cive*, cap. V. 1–5. ti. 7. 18. – V. o. *Leviathan*, c. 15. c. 17.

jólétet. E javakért a szabadságról lemondani teljesen észszerű.¹

Hobbes az erkölcsi törvényhozás forrásának is az állami rendet tartja. Ő az erkölcsösséget szintúgy, mint a jogot a (tisztán önző reflexióból eredő) társadalmi rend, az állami élet szüleményének tekinti. A jog és jogtalanság, a jó és gonosz, az erény és bűn pontos megkülönböztetését a tapasztalás konkrét eseteiben az állami hatalom általán kötelező határozatainak tulajdonítja. E szerint az, a mit az a legfőbb egységes akarát vagy az absolut hatalom, (melynek az egyesek a társadalmi szerződésben alávetették magokat) megparancsol, eo ipso jó. köteleességszerű; ellenben az, a mit ez a hatalom kárhoztat, eltilt, eo ipso rossz, büntetésre méltó.²

¹ L. De *cive*. cap. VI. 6. T. Summo itaque imperio uterque gladius, tani belli quam justitiae. ex ipsa civitatis constitutorie et essentialiter adhaeret. – *Ibid.* VI. 9. ... ejusdem summi imperii est, communes omnibus exhibere regulás, sive mensuras, et publice eas declarare, quibus unusquisque sciat, quid suum. quid alienum, quid justum, quid injustum, quid honestum. quid inhonestum. quid bonum. quid malum. appellanda sunt ... VI. 18... potentiam in cives singulos habet tantam, quantam. extra civitatem unusquisque habet in se ipsum: id est, summam, sive absolutam, neque ulla alia re limitatam. – V. ö. *Leviathan*, cap. 15. c. 17. c. 18... . singuli cum singulis paciscuntur, ut cuicumque pars major ... personam omnium gerendi jus contribuit, illi omnes obedirent. – *Ibid.* c. 21. (De libertate civium) több helyen.

² Az erkölcsösség alapfeltételeire, az erkölcsi törvények forrásaira s jogcímére vonatkozó fejtegetésekben helylyel-közzel úgy látszik, mintha Hobbes a későbbi elméletekben kifejtett social-ethikai felfogáshoz közelednék. De a különbséget – egyes érintkezési pontok daczára – nem lehet elvitatni. Félreismerhetetlen, hogy Hobbes mindig az állami hatalom pozitív határozataira fektet súlyt. A vezérlő szempont az ő tanában az a, már az ókorban vitatott

Törvények vagy általán kötelező szabályok csupán csak az államban léteznek: és kizárólag az ellenszegülés meubmitetésére jogosított állami hatalom határozatának köszönik kötelező erejüket. A jogi és erkölcsi követelmények sanctiója elválaszthatatlan egy, a büntetés eszközeivel rendelkező, legfőbb, absolut hatalomtól.¹ A kényszer, a bünte-

nézet, hogy az erkölcsi normák és törvények δέαι jöttek létre és hogy kötelező erejöknek az alapja is végelemzetben az eredetökben keresendő. L. *Leviathan*, cap. 15. Ethica autem alia non est, praeter scientiam earum rerum quae in congressibus et societate liominum, bonae vel malae sunt. Bonae autem et malae dicuntur eaedem rés a diversis hominibus, propter hominum appetitus ... et doctrinas diversas diverse ... Quamdiu ergo homines privati Boni et Mali mensuram faciunt, tamdiu homines sunt in conditione belli omnium contra omnes ... Lex autem proprie dicta, est vox Imperantis vel prolata, vel scripta, ita üt omnes qui obedire tenentur. sciant vocem ejus esse.

¹ Egyébiránt el kell ismerni, hogy Hobbes az erkölcsös törekvés magasb céljaira és subjectiv feltételeire vonatkozólag, másáévá teszi azon elvet, mely szerint az erkölcsi érdem, az ére nyesség alapja csak az érzületben, a törvény teljesítésére irányuló akaratban, nem pedig a törvénynek külsőleg megfelelő cselekvésben található. L. *De cive*. cap. III. 5. Nomina haec, Justum et injustum. sicut Justitia et Injustitia, aequivoca sunt: aliud enim significant cum personis, aliud cum actionibus tribuuntur. Cum actionibus tribuuntur, idem significat Justum, quod jure factum, et injustum, quod injuria ... Quando vero de personis usurpantur. esse justum significat idem, quod juste faciendo delectari, justitiae s tudére, vel conari facere in omni re id, quod justum est ... Justus autem homo dicendus est, qui justa facit propter praeceptum Legis, injusta non nisi per infirmitatem; Injustus qui justa facit propter poenam legi adjunciam, injusta per animi iniquitatem. L. *Leviathan*, c. 15. – V. ö. F. *Jodl*: Geschichte der Ethik in der neueren Philosophie, 1. Bd p. 116. f. Továbbá: F. *Vorländer*: Geschichte der philosophischen Moral-. Rechts- und Staatslehre der Engländer und Franzosen (1855).

tés lehetősége egy tökéletes törvény elengedhetetlen kritériuma.¹ E szerint nem a követelés belső jogosultsága vagy meggyőző ereje, hanem a tekintély, a legfőbb hatalom határozata az, ami a követelményt törvénynyé teszi.

Így tehát ott, ahol ilyen alapon álló törvények nem léteznek, jogtalanság, igazságtalanság, büntény sem létezik. A természeti állapotban e fogalmaknak semmi sem felel meg: ez állapotban természetsszerűen mindenki jónak azt tartja, ami a vágyait és hajlamait kielégíti, rossznak pedig azt, ami azoknak nem felel meg. Itt tehát subjektív feltételek mérvadók, objektív kritériumok nem léteznek. Saját jogainak, igényeinek korlátait másoknak igényeiben vagy jogaiban senki sem ismeri meg.²

Egy objektív mérték létesítésére és ama korlátok megállapítására feltétlenül megkívánatik egy legfőbb akarat, egy abszolút hatalom, melynek a határozatai minden egyedre mérvadók. Csak ilyen hatalom fékezheti az eredetileg fesztelenül működő vágyakat és szenvedélyeket, parancs és tilalom, kényszer és büntetés által.

E nehéz feladat teljes, állandóan sikeres megoldására pedig csak egy valóban abszolút hatalom képes, mely az egyének törekvésének minden téren, minden irányban átléphetetlen korlátokat szab, mely az egyéni erők szabad mozgását mindenképpen megnehezíti és megakadályozza, mely az egyéni iniciatívának lehetőleg csekély tért ad és így csak-

¹ *De cive.* cap. XIV. 8. *Omni legi civili annexam esse poenam ... Frustra enim est lex, quae impune violari potest.* – V. ö. *Leviathan*, cap. 27. c. 28.

² *Leviathan*, cap. 27. *Ubi lex non est, peccatum non est... Cessantibus legibus civilibus cessant crimina ... cessante potestate civili, cessant crimina. Justum et Injustum. propter Jus omnium in omnia, nihil est.* – F. *Ibid.* c. 15.

nem minden jogot és hatalmai absorbeál. Minthogy pedig a társadalmi szerződés célját csak ilyen halálom valósíthatja meg; minthogy a béke és a rend szakadatlan fenntartása iránt csak ily hatalom nyújt teljes kezességet. Hobbes annak a gondolat szabadságot, a meggyőződés nyilvánításának szabadságát, a lelkiismeret szabadságát is feláldozza.¹

A béke az élet javai között a legszükségesebb, a legelső, mert a többi teljes élvezetének alapfeltétele. Az anarchia, a folytonos bizonytalanság, az általános küzdelem a legnagyobb baj. Ez a meggyőződés hatja át a Hobbes politikai s társadalmi tanait.² Ebből ered a léptenyomon ismételt intés, hogy annak, a mi a békét és a rendet legjobban biztosítja, minden egyéb érdeket fel kell áldozni.

A Hobbes vázolta természeti állapotban korlátlan szabadság és egyenlőség uralkodik. Hobbes az állami életben létező függetenségi viszonyok, társadalmi különbségek s válaszfalak alapját nem találja a természet akarta eredeti egyenlőtlenségében. Nem osztja a Platón és Arisztoteles nézetét az emberek természeti egyenlőtlenségéről. Aztartja, hogy az emberek természettől, eredetileg egyenlők.

¹ *De cive*, cap. VI. 11. Sequitur ... cui commissum est a civitate summum Imperium, hoc quoque habere juris, ut iudicet quae opiniones et doctrinae paci mimicae sunt, et vetet ne doceantur. – U. o. *Annotatio* Doctrinarum iudicium ... potestatem prohibendi, ne doceantur, imperio civili hic attribuo. – V. ö. *Leviathan*, cap. 18. Ad summam ergo potestatem attinet opinionum et doctrinarum iudicatio, ut quae discordiarum ... saepissime causa esse sólet.

² *De cive*. cap. II. III. V. VI; *Leviathan*, cap. 13.14.15.- V. ö. Jodl: Geschichte der Ethik I. Bd. p. 115. f. 118.

A természeti állapot, úgy mond. az egyenlőség állapota.¹ De épen az általános szabadság és egyenlőség örökíti meg az összeütközéseket, a háborút. Mindenki igényt tart mindenre. Mindenki azt teszi, a mi neki tetszik. Mások jogának az elismerése vagy egy magasabb hatalom határozatai iránti engedelmesség nem szabnak az önkénynek korlátokat.

Az állami rend megszünteti az eredeti szabadságot és egyenlőséget. Az állam az egyenlőtlenység teremtője. Subordináció, függetlenségi viszonyok, egyenlőtlenység nélkül az állami rend lehetetlen volna.²

Könnyen érthető, hogy az abszolút államhatalom buzgó védője nem kárhoztatja elvileg és feltétlenül azt az intézményt, mely a szabadság és az egyenlőség utolsó látzatát is megsemmisíti, a rabszolgaságot. Hobbes nem fogadhatja el az Aristoteles híres argumentumát, miután az emberek eredeti egyenlőségét elismerte. A magyarázat alapját ő e kérdésnél is a szerződés eszméjében találja. Az intézmény alapját s igazolványát egy speciális megállapodásban vagy szerződésben látja, mely által valaki más embernek tulajdonává lesz s így szabadságáról, önhatóságáról véglegesen lemond, és a lemondás következményeibe előre beleegyezik, ilyen szerződésre ad alkalmat a hadifogság.³

¹ *De cive*, cap. I. 3. Causa metus mutui consistit partim in naturali hominum aequalitate ... omnes homines natura inter se aequales. Inaequalitas, quae nunc est, a lege civili introducta est. - - V. ö. *Leviathan*, cap. 15. Quaestio de ordine inter homines in conditione naturali nulla est . . . Lex naturae ...homines inter se natura aequales esse.

² *De cive* cap. I. V. VI. - *Leviathan*, cap. 13.14. 15.17.18.

³ *De cive*, cap. VIII. - *Leviathan*, cap. 20. Dominium ... per victoriam requisitum ... quando victi vitandae

Hobbes természetszerű és jogos compromissumnak tekinti azt, hogy a hadifogoly – azon célból, hogy a győztes ellenség életének megkegyelmezzon – tartós szolgaságra, állandó s feltétlen engedelmességre kötelezi magát. A legyőzött életét ily áron válthatja meg. A szerződés természete szerint a legyőzött előre beleegyezik az úr mindennemű jövődő határozataiba, így eladható, felcserélheti), örökbehagyható, mindenképen kihasználható birtokká, jogtalan lénynyé, dologgá lesz.¹

Mindamellett Hobbes egy fentartást szükségesnek tart. Megengedi ugyanis, hogy a rabszolga kötelezettsége, a feltétlen engedelmesség kötelessége megszűnik, ha a szabad mozgás lehetőségétől teljesen megfosztják és ha így a szerződés célja teljesen illusoriussá lesz.²

A Hobbes contemplálta állam polgárai egyébiránt mindnyájan többé-kevésbé rabszolgai életet élnek. Viszonyuk az állami hatalomhoz csaknem olyan, mint a rab-

mortis imminentis causa facturos se paciscuntur, pro vita et libertate corporis concessa, quicquid a victore imperabitur. Post pactum illud victus victoris servus est... Non ergo a victoria jus domini, sed a victi pacto nascitur ... Dominus servi omnium bonorum, quae habet servus, dominum est et dominó acquiritur quicquid acquirat servus. Gontinetur enim hoc in natura servitutis.

¹ *De cive*, cap. VIII. 1.; VIII. 4. Potestque de servo non minus quam de qualibet alia re ... dicere, hoc meum est. – VIII. 5. 6. Dominum dominium suum ... vendere oppignorare. vel testamento transferee, p;io arbitrio suo. – VIII. 7. (Dominus in servum injustus esse non potest.). – VIII. 9. Sicut et res ceterae omnes, ita quoque et servi hello acquiruntur. – V. ö. *Leviathan*, c. 20.

² *De cive*, cap. Vili. 4. Servi ... qui carceribus, ergastulis. vinculisve cohibentur, non comprehenduntur definitione servorum supra tradita ... Si aufugerint, vel Dominum interfece- rint. nihil faciunt contra leges naturales. – V. ö. *Leviathan*, cap. 20.

szolga viszonya az úrhoz. Ezen hatalommal szemben tulajdonképpen csak kötelezettségeik vannak: míg ez feladatát teljesíti, azaz az élet és birtok biztonságáról gondoskodik.¹

A kötelezettségeknek tulajdonképi jogok, az abszolút hatalomhoz való viszonyban nem felelnek meg. Mert az állami rend alapítása, az állami hatalom beiktatása nem «delegatio» (valamely terület vagy egyén feltételes megbízása), hanem «alienatio» által, t. i. az eredeti szabadságról s önhatóságról való lemondás, az egyének rendelkezési jogának elidegenítése által jön létre.²

E felfogás értelmében tehát a társadalmi szerződés az egyes polgárokat feltétlen engedelmességre kötelezi: nem ad nekik jogokat az állami hatalom irányában; nem jogosítja őket e hatalom elleni küzdelemre, bíraskodásra, ellenállásra vagy megtámadásra. Mert az egyének nem az állami hatalommal (melyet csak a szerződés létesít), hanem egymással szerződnek. E szerződés a kölcsönösen elismert közös hatalmat tulajdonképpen nem obiigálja és határozatainak nem szab korlátokat. Mert az. a szerződés megkötésénél, nem szerepel mint szerződő fél és így kötelezettségeket sem vállal el.³ Azon feladatnak a teljesítése,

¹ V. ö. P. *Janet*: Histoire de la science politique. T. II. p. 295. s. – L. *De cive*, cap. VIII. c. IX. (Differentia civium et servorum.) – *Leviathan*, cap. XX. XXI.

³ *Leviathan*, cap. 18. Is in quern confertur potestas summa, cum nemine paciscitur conferentium. et proinde nemini eorum injuriam potest facere propter quam potestate sua privaretur. – L. *De cive*, cap. VII. 14. ostensum est ... eos qui summum in civitate Imperium adepti sunt. nullis cuiquam pactis obligari; sequitur, eosdem nullam civibus posse facere injuriam. – Hasonló értelemben nyilatkozik Hobbes több helyen.

⁸ *De cive*, cap. V. 11. potestas et jus imperandi in eo consistit, quod unusquisque civium omnem suam vim et potentiam.

melyet a szerződés az általán elismert közös hatalomnak kitűz, ezen hatalom természetéből szükségszerűen következik. A béke és rend fentartásának, az élet es a birtok biztonságáról való gondoskodásnak elmulasztja – e hatalomnak az önmegsemmisítése volna.¹

Egyébiránt, az államhatalom mindenhatósága, korlátlan rendelkezési joga – és pedig nem csak tisztán politikai ügyekben, hanem az egyéni és társas működés legkülönbözőbb köreiben és különösen a vallási élet terén-

in illum hominem vel concilium transtulit. Quod fecisse ... nihil aliud est, quam de jure suo resistendi decessisse. – *Ibid.* cap. VI. 13. 14. Neque obligari potest civitas civi ... neque igitur tenetur is, cui summum Imperium commissum est. legibus civilibus ... – VI. 18. 20. – *Ibid.* VIII. 7. is qui summum civitatis Imperium habet, nullam iis (subditis) injuriam facere potest... – V. ö. *Leviathan*, cap. 18. manifestum est, quod ab habente summam potestatem nemini conferentium fieri posse injuriam ... ne reus quidem fieri, multo minus condemnari potest. – *Ibid.* c. 21. ... civibus ab eo qui summam habet potestatem ... injuriam fieri non posse.

¹ *Leviathan*, cap. 21.

² *De cive*, cap. VI. cap. XVII. 10.11. 12. 27. – L. *Leviathan*. cap. 18. c. 21. c. 26 ... in rebus omnibus ... legi naturae non contrariis, cives omnes obligari ut pro lege divina habeant. quicquid a lege civili pro lege divina declarator ... Neque in ulla parte orbis terrarum permissum est. aut fuit civibus mandata divina alia factis suis praetendere, praeter ea, quae a civitate approbantur. Et ut civitates christianae ... ita civitates non christianae. a religione sua deficientes puniri solent. – *Ibid.* cap. 31. (De regno Dei naturali) Signa ergo honorandi Deum. quae constituit is, qui summam habet potestatem, pro talibus in cultu Divino publico. a privatis hominibus accipienda sunt ... et quod statuerit civitas observari debet. – *Ibid.* cap. 42. Haeresis enim alia res non est, praeter opinionem privatum, contra leges civitatis obstinate propugnatam. Impossibile ergo est, opinionem ullam haeticam esse. quam publice doceri jubent vel permittunt leges civitatis.

is – a Hobbes felfogása szerint az állami cél természetes következménye. Mert e célnak teljesen csak abszolút államhatalom felelhet meg. E cél az élet és a birtok biztossága, a béke és rend fentartása, – semmi egyéb.

Hobbes mégis szükségednek tartja, az abszolút hatalom természetszerű hatáira is figyelmeztetni. Azt tartja? hogy, az állami szerződés céljánál fogva, az abszolút hatalom senkit sem kötelezhet öngyilkosságra vagy más polgár megölésére. Sőt – mi több – azt, a ki helyettest állít, jogszerűen nem kényszerítheti a hadi szolgálatra.¹

De Hobbes még tovább megy. Az államnak szerinte, eredeti céljánál fogva, nincs joga a polgárok életére. Ennél fogva ő még azoknak is, kik főbenjáró bűnt követtek el, kikre halálbüntetés vár, az ellenállás jogát, a vésvédelem jogát vindikálja. Saját életének megmentése érdekében e szerint a bűnös is visszanyeri eredeti szabadságát.² Az egyének életét a társadalmi szerződés nem bocsátja az abszolút hatalom rendelkezésére.

De az eredeti szerződés célja a vagyon biztonságát is involválja. A második nagy, minden személyes áldozat

¹ *Leviathan*, cap. 21. Etsi enim ut me occidat concedam. non obligor ut jussu ejus occidam meipsum ... Sequitur ergo neminem aut ad occidendum seipsum, aut concivem ... obligari... Itaque si quis jubeatur contra hostem publicum pugnare, potest... recusare, ut quando alium militem non minus idoneum substituit V. ö. *De cive*, cap. VI. 13.

² *Leviathan*, cap. 21. – V. ö. *De cive*, cap. IT. 18. Mortem, vel vulnera, vel aliud damnum corporis inferenti nemo pacti s suis quibuscunque obligatur non resistere ... Cum igitur nemo teneatur ad impossibile ... ea ferre non obligantur ... Qui vero ad supplicium ducuntur ... constringuntur vinculis ... Quod signum ... non videri illos pactis ad non resistendum satis obligates ... – V. ö. P. *Janet*: Histoire de la science polit. T. H. p. 289.

tot igazoló jótétemény, melyei az állami rend nyújt, a tulajdon. Minthogy a természeti állapotban egyáltalán szoros értelemben vett jogok nem léteznek, in specie tulajdon sem létezik. Tulajdon – a szó szoros értelmében – csak az államban lehetséges: csak ott, a hol egy legfőbb hatalom határozatai tartós társadalmi szervezetet létesítenek.¹

Hobbes a tulajdonszerzés igazi jogcímét az állami hatalom határozatában látja. E szerint a közös, abszolút hatalom beleegyezése, elismerése vagy adománya teszi az egyén élvezte javakat tulajdonná. Az egyén jogát valamely birtok kizárólagos élvezetére vagy tetszés szerinti felhasználására az állami hatalom alapítja meg és szentesíti.²

A természeti állapotban mindenki mindazon javakat birtokolja, melyeknek elfoglalására s megtartására vagy megvédésére ereje s ügyessége képesítik. A természet nem osztotta el a földi javakat, hanem az összes embereknek adta azokat. Minden mindenkié: de épen azért senki sem élvezheti azt, a mit igénybe vesz, tartósan, biztosan. Tulajdon nem létezik béke és rend nélkül.

Az állam tehát a tulajdon teremtője. A tulajdon biztonságára pedig csak abszolút hatalom nyújt teljes kezeséget. A javak elosztása, mely a természeti állapotban

¹ *De cive*. cap. I. If. Vi. – V. ö. *Leviathan*, cap. 13. 14. 15. 24.

² *Leviathan*, cap. 24. Proprietas autem in omni genere civitatis originem habet in summa potestate. Ubi enim civitas non est, ibi omnia omnium sunt ... constitutio proprietatis .. illius opus est. qui summam in civitate habet potestatem. – V. ö. *De cive*, cap. VI. 15.

ideiglenes jellegű s a véletlen műve, csak az államban nyer végleges (peremptoriens) jelentőséget.¹

Tulajdonjog nélkül, és specialiter magántulajdon nélkül, tartós békeállapot és társadalmi rend nem állhatnának fenn. A magántulajdon a társadalmi rend szükséges, lényeges eleme.² Ennek pedig csak az állami hatalom ad szilárd alapot. Csak ez képesíti s jogosítja az egyént arra, hogy másokat az állami hatalom beleegyezésével birtokolt javak élvezetéből, önkényes felhasználásából lezárjon.

De a tulajdonjognak ez eredete s ez egyetlen jogcíme egyszerismind a magántulajdonnak, az egyén tulajdonjogának bizonyos korlátait is involválja. Az egyén joga ugyanis nem zárja ki elvileg az állam jogát. Hisz az egyén joga az állami hatalomtól származik.

A tulajdonjog eredetileg voltaképpen az állami hatalmat illeti meg. Az állam, mint egyetlen eredeti tulajdonos, mindenre kiterjedő jogánál fogva alapítja meg a létező tulajdonrendet. De eredeti jogát az egyesek jogainak megalapítása által nem veszti el. Az állam joga előbbvaló az egyesek jogainál. A magántulajdon meghonosítása nem semmisítheti meg az állam legfelső tulajdonjogát.³

¹ *De cive*. cap. I. 10. Natura dedit omnia omnibus. – I. 11. Minimé autem utile hominibus fuit. quod hujusmodi habuerint in omnia jus commune. Nam effectus ejus juris idem pene est, ácsi nullum omnino jus exstiterit. – *Ibid.* cap. VI. 15. proprietatem initium sumpsisse cum ipsis civitatibus ... id cuique proprium. quod ... per eum. cui summum ejus (civitatis) Imperium, delatum est. – V. ö. *Leviathan*, cap. 15. c. 24.

² *Leviathan*, cap. 15. Ubi suum non est. id est. ubi proprium non est, ibi injustum non est, et ubi civitas non est, nihil est proprium ... Itaque civitas, proprietatis bonorum et justitia simul nata sunt. – V. ö. *De cive*. cap. II. 3. Facit itaque contra rationes pacis ... si quis de jure suo in omnia non decedat.

³ *De cive*, cap. VI. 15. ... intelligitur. singulos cives suum

Az egyes tulajdonosok úgyszólván csak az állam bizományosai, az egyetlen eredeti tulajdonos helyébe substituált birtokosok: és mint ilyenek – az államtól vett felhatalmazás alapján – tényleg élvezik azt a jogot, mely elvileg, idealiter mindenkor az államot illeti meg. Az állam legfőbb jogát a jogok tényleges élvezetének messzemenő átengedése sem szünteti meg.

Az állam ez eredeti jogáról elvileg teljesen soha se mond le; és ennél fogva mindenkor, a mennyiben szükségesnek tartja, érvényesítheti azt. Legelső feladata, a békét és a rendet, az élet biztonsága érdekében, fentartani. A magántulajdon teljes korlátlanlansága, az adott feltételek mellett alapított tulajdonrend érinthetlensége, módosíthatatlansága iránt az államhatalom nem vállal kezességet. Legfőbb rendelkezési jogát általán, és így különösen legfőbb tulajdonjogát is, elvileg egyszer s mindenkorra fentartja: és azt úgy, a mint szükségesnek tartja, érvényesíti is.¹

E tulajdonjogi alapelvnek speciális esetekben (az állami szerződés tartalmához képest) az egyeduralkodó legfőbb, általános hűbérúri joga felelhetne meg. De ez ko-

sibi proprium habere, in quod nemo concivium suorum jus habet ... non autem proprium ita habere quicquam, in quod non habeat jus ille qui habet Imperium summum, cujus mandata sunt ipsae leges, cujus voluntate voluntas singulorum continetur.

Leviathan, cap. 24. ... proprietatem terrarum, quam habet civis, in eo consistere, ut ab illarum usu concives suos omnes prohibere jure possit; non autem, ut eum excludat, qui summam habet potestatem ... Habet enim is potestatem totius civitatis, et terras distribuisse. ut et alia omnia ferisse in ordine, ad pacem et bonum civitatis intelligendus est. – V. ö. *De cive*, cap. XII. 7. Septima civitatibus adverse doctrina est, civibus singulis earum rerum, quas possident. absolutum esse dominium ... proprietatem talem. quae jus ... ipsius civitatis in easdem res excludit.

ránt sem tekinthető a Hobbes formulázta általános alapelv egyetlen lehetséges következményének.

A mint a Hobbes államtani alapeszméjének nem kizárólagosan egy államforma, t. i. nem csupán a monarchikus államforma, hanem általánosságban az abszolút államhatalom, az állami omnipotentia felel meg: úgy különösen a tulajdonról szóló tana szerint, a legfőbb tulajdonjog általánosságban az államot, az abszolút állami hatalmat illeti meg. A különböző államformák sajátosságából itt lényegi különbség nem ered.¹

Ha a szóban forgó elv ily általánosságban állítatik fel, némely modern socialistikus eszméssel is nehézség nélkül összefér. Amaz általános elvtől in specie a modern államsocialismus szélső irányaihoz csak egy lépés az út.

Hobbes a különböző lehetséges consequentiákat egyenként nem vonja le: a legfőbb alapelvet csak általánosságban, abstract alakban formulazza.² De a speciális feltevéseknek megfelelő, különböző következmények in concreto. (tekintettel a speciális tényleges viszonyokra, melyekből az elv alkalmazásának megkísérlésénél kiindulunk) könnyen

¹ *Leviathan*, id. h. ... qui summam habet potestatem, sive is coetus sit, sive homo unus ... monarcha vel coetus summus...

² L. *De cive*. cap. XII. 7. qui dominum non habent. dominium non habent . . . Civitas autem civium omnium domina est ... Unde tibi proprietas haec nisi a civitate? Unde autem civitati, nisi quod unusquisque jus suum in civitatem transtulisset? ... Dominiuni ergo et proprietas tua tanta est, et tamdiu durat, quanta et quandiu ipsa vult. – V. 5. *Leviathan*, cap. 29. Repugnat obedientiae civili ... doctrina quinta, civem unumquemque bonorum suorum ita absolutum esse dominum, ut dominium civitatis in bona eadem excludatur.. .

levonhatók. És a különböző eventualitások között az állam-socialisticus felfogás nem a legutolsó.

Hobbesnak a házasságra és a családra vonatkozó tanaiból csak néhány jelentős mozzanatot kell kiemelnünk.

Az atyai hatalmat Hobbes is a dominium fogalma alá subsummálja. Ezen jog alapját, az atyai dominium jogcímét azonban nem találja a generációban.

A gyermekekre vonatkozó dominium szerinte a nemzöt nem illeti meg eredetileg, természettől.¹ E jog eredetileg azt illeti, a kinek hatalma alá a gyermek mindenekelőtt, a születésnél esik. Szóval, az a jog eredetileg csak az -anyát illeti. A természeti állapotban az erők és tehetségek egyenlőtlensége nem alapítja meg eo ipso a férfinem uralmát. Állandó házassági kötelékek hiában a gyermek atyját az anya tanúsága nélkül egyáltalán nem ismeri. A természeti állapotban az anya határozza meg, kié legyen a gyermek. Ennélfogva eredetileg «partus ventrem sequitur» az általán uralkodó elv. Kivételes megállapodások ezt nem alterálják.

Az anyai jog megelőzi tehát az atyai jogot:² az anya családi uralma megelőzi az atyáét. A «patriarchális» család e szerint nem a családi viszonyok eredeti természeti alakulása. A nőági rend az igazán primitív, eredeti

¹ *De cive*, cap. IX. 1. impossibile est ut dominium oinnino acquiratur sola generatione. – V. ö. *Leviathan*, cap. 20.

² *De cive*, cap. IX. 42. manifestum autem est, eum qui modo nascitur, prius esse in potestate matris ... – IX. 3. inaequalitas virium minor est ... In statu naturae sciri non potest. cujus patris filius est, nisi iudicio matris. Ejus igitur est, quem mater vult eum esse et proinde matris est. Originale igitur in liberos dominium matris est. – *Ibid.* IX. 5. 6. 7. Mater originaliter liberorum Domina est. et ab illa pater, vel alius quispiam

forma. A férfiági rend későbbi képződmény, általában csak az állami rendben lefekteti intézmény.¹

Félreismerhetetlen, hogy az eredmények, melyekhez Hobbes e téren a *speculatio* útján jut, fundamentális jelentőségű pontokban megegyeznek később a *sociológiában*. – *ethnographiai* és *culturtörténeti* kutatások eredményei alapján – kifejtett tanokkal.² Csakhogy Hobbes elméletében a részletes kivitel, a végső következtetések levonását már a pozitív adatok hiánya is lehetetlenné tette.

Ha férfi és nő abban állapodnak meg, hogy az uralgó hatalmat a családban a férfi bírja, és ily megállapodás alapján tartós életközösséget létesítenek; ha a nő – a tartós, békés együttlét kedvéért – akaratát a férfi akaratának általánosságban alárendeli: az atyai hatalom, a férfi

jure derivato. – V. ö. *Leviathan*, cap. 20. *Sin pactum nullum inter veniat, dominium matris est. in conditione enim naturali ... quis pater est ignoratur. A matris ergo arbitrio dependet dominium. Ipsius ergo est ... Si ergo aliat. matri vitám debet infans. et propterea illi prae omnibus aliis obedire obligatur ... etc.*

¹ *De cive*, cap. IX. 6. ss.

² L. *Ludwig Gumplowicz: Grundriss der Sociologie* (Wien 1885.) p. 105. ff. *Erst gereifte Reflexion der neuesten Zeit and scharfsinnige Untersuchungen ... deckten die Thatsache auf, dass der heutigen Gestaltung der «Vaterfamilie» eine Zeit voranging, in der die engste blutsverwandschaftliche Gruppe sich einzig und allein um die Mutter als Begründerin derselben scharte ... Als einziges Band der Blutsvenvandschaft... bleibt daher nur die Thatsache der Mutterschaft übrig ... die Mutterfamilie, d. h. die offenbare Angehörigkeit der Kinder an ihre Mutter ... die Gynaiokratie und das Mutterrecht.* – V. ö. *Beöthy Leo: A társadalmi fejlődés kezdetei*. I. kötet. 70. s. köv. 1. E tartalmaz munká az ide tartozó kutatások eredményeinek nagy részét rendszeresen értékesíti és azoknak átnézetét nyújtja.

családfőnöki joga befejezeti lény.¹ Ilyen úton kelet keletkezik a tulajdonképi házasság.

A szoros értelemben vett házassági kötelék e szerint szerződésen alapú, mely a férfi családi uralmát és ezzel az atyai hatalmat létesíti. Házasság szoros értelemben csak ott létezik, a hol a kérdéses szerződés általán kötelező, elismert törvények szerint kötötték. Állandó házassági kötelékek, a férfi családfői állása, az atyai hatalom és az ebből eredő intézmények csakis az államban lehetségesek. Ezek is az állami élet képződményei.²

Az atyai hatalom abszolút hatalom, épen úgy, mint az állami hatalom. A család úgyszólván állam kisebbitett mértékben, oly közösség, melyben az állami hatalmat az atyai jog képviseli. Mind a mellett e hatalom eredetének a mélyebbreható vizsgálása végelemzetben azon eredményhez vezet, hogy az nem önálló, nem egyáltalán más alapra nem szoruló hatalom, hanem leszármaztatott hatalom.³

Az egyesek jogánál elébbvaló ezen a téren is az állam legfőbb joga. E tekintetből az állam joga a gyermekre az első. A dominium végelemzetben az államot illeti. Az állam dominiuma határokat szab a szülők jogainak, az atyai hatalomnak.⁴

Alig tagadható, hogy az abszolút államhatalom elvé-

¹ *De cive*, cap. IX. 5 6... si mulier viro se tradident in vitae societatem, ea lege ut Imperium apud virum sit, qui nascitur ... patris est.

² *De elve*, cap. TX. G. ... in omnibus civitatibus, scilicet constitutis a patribus ... Imperium domesticum viri est. Vocatur autem talis contractus, si fiat secundum leges civiles, matrimonium. – V. ö. *Leviathan*, cap. 20.

³ *Leviathan*, cap. 20.

⁴ *De cive*, cap. IX. 5. – *Leviathan*, 1. c.

nek buzgó és az érvek terjedelmes apparátusát alkalmazó szöszlőjének elvei itt olyan következményekhez vezet, melyek a platói communismus elveivel lényegileg megegyeznek. Csakhogy Hobbé.- nem alapít azokra a platói javaslatokhoz hasonló gyakorlati követelményeket.¹

Valójában, a Hobbes társadalmi és politikai alaptanai is illusztrálják a triviális közmondást: «les extremes se touchent.» Elméletében a legkülönbözőbb irányok támpontokat találnak. Főleg azonban éppen a szélső álláspontok látják ez elmélet alapeszméiben igazolványukat.

Hobbes nem titkolja el az egyeduralom iránt táplált rokonszenvét. Azt tartja, hogy az a béke és rend legjobb biztosítékát nyújthatja és e tekintetből hajlandó ezen kormányformának adni az elsőbbséget. De nem tagadja, és – tekintettel alapelveinek tulajdonképi lényegére – nem tagadhatja, hogy amaz elvek következetes keresztülvitele más irányban is lehetséges. Ez elvek nem zárják ki a köztársasági államformát. - Bizonyos feltételek mellett pedig egy socialistikus állami rend is megengedné ez elvek következetes keresztülvitelét. Némely communistikus rendszernek az állameszménye, különösen pedig a modern socialismus némely irányának az állameszménye is. a lényeges vonásokban megegyezik a Hobbes rendszerében felállított alapelvekkel. A némelyek által bizodalmasan jövendőlt és panacéának tekintett «társadalmi állam», mely (az eredeti egyenlőség nevében és «a megélhetésre való általános jog -

¹ V. ö. P. *Janet*: Histoire de la se. polit. T. II. p. 295.

² Nem annyira Hobbes egyéni hajlamára vagy előszeretetére, mint inkább tanának az alap gondolatára vonatkozatható Janet megjegyzése: les républiques despotiques sont celles qu'il approuverait le plus, comme le plus conformes à ses principes Id. h. p. 306.

alapján) az egyéni iniciatívát minden téren a legszélso minimumra redukálná, a Hobbes-felállította alapelvekkel kérlelhetetlen következetességgel vinné keresztül.

Így a hagyományos értelemben vett absolutizmus és az egyéni szabadság elnyomását csaknem minden téren követelő socialisticus nézet egy és ugyanazon alaptanban találnak támpontokat. Ilyetén módon a Hobbes elmélete is – úgy, mint a Hegel philosophiája – nagyon különböző társadalmi és politikai álláspontok támogatására használható. –

Az absolut államhatalom, Hobbes tana értelemben, mindenesetre az összes egyének (az egész társadalom) akarata jogszerű képviselőjének s közegének tekinthető. E praesumptió az állami szerződésben gyökerezik. Az egyesek igényeinek tényleges összegezése által egy legfőbb egységes akarat (mely az egész akaratát fejezné ki) nem létesíthető. De létesíthető egy legfőbb közös hatalom beiktatása s tartósan kötelező elismerése által. E hatalom határozatai fejezik azután ki az összeség akaratát; határozatai ennél fogva az összes egyedekre nézve kötelezők.¹ E hatalom természeténél fogva absolut hatalom.

Az állam mindenhatósága ily értelemben a Hobbes tanának vezéreszméje. Ez a domináns szempont minden

¹ *De cive*, cap. V. 9. Civitas ergo ... est persona una, cuius voluntas, ex pactis plurium hominum, pro voluntate habenda est ipsorum omnium. – *Ibid.* cap. VI. 14. Concilii autem, sive hominis. cui summum Imperium commissum est, voluntas, est voluntas civitatis. – V. ö. *Leviathan*, cap. 17 ... Ut unus homo vel coetus unus personam gerat unuscujusque bonis singularis. – *Ibid.* cap. 18 obligatur ergo unusquisque ... et pro Authore actionum illius omnium habendus est ... Quicquid enim fecit, facti Author est civium unusquisque.

terén, meg a vallási élet terén is. Ez követeli az egyéni szabadsáv és önhatóság megsemmisítését, az egyéni iniciativa elnyomását vagy legalább a lehelő legszélő határig csökkentését.¹

A kritika általában elismerte Hobbes okoskodásainak a szoros kapcsolatát és megrémíthetetlen következetességét. Nem ezt. hanem kiinduló pontjait, alapföltevéseit, pszichológiai s etikai alapnézetét kifogásolta.² És valójában ezekben, nem az argumentációnak (átlag szigorúan következetes)

¹ V. ö. W. *Windelbaud*: Die Geschichte der neueren Philosophie. L Bd. p. 146. ff. – Windelhand praegnansan – itt-ott kissé hyperholicus alakban is – jellemzi (id. h.) a Hobbes elvéből eredő következményeket, nevezetesen azokat, melyek a vallási életet illetik. «Der Leviathan verschlang in seiner Auffassung nicht nur alle Rechte des Individuums, sondern auch alle übrigen Interessen der Cultur. Hobbes ist der rücksichtslose Vertreter der staatlichen Omnipotenz und es zeigt sich dies am klarsten in seinen kirchenpolitischen Ansichten ... Jede innerliche Werthschätzung oder nur Anerkennung des religiösen Lebens hat bei Hobbes aufgehört, er betrachtet die Religion nur in der vom Staate festgestellten Form der Kirche als zu Recht bestehend. – Hasonló értelemben, szinte csak nagy vonásokban, de a dolog lényegére nézve igen találóan jellemzi a Hobbes felfogásának egyoldalúságát a jelölt téren Jodl is. a ki helyesen emeli ki, hogy Hobbes figyelmét csaknem teljesen az egyházpolitikai kérdések absorbeálják, és hogy a Leviathan szerzője a vallásosság etikai jelentőségét nem vizsgálja mélyebbre ható módon. L. Geschichte der Ethik in der neueren Philosophie I. Bd. p. 119. ff. – V, ö. *Leviathan*, cap. 6. Metus potentiarum invisibilium ... religio est: si publice acceptae non sunt, superstitio. – *Ibid.* cap. 11. cap. 31. – cf. *De cive* cap. XV.

² A gyakorlati philosophia szempontjából különösen a Jodl idézett művében adott rövid jellemzés is figyelemreméltó. Id. b. 108. ff. 121. ff.

menetében található a Hobbes rendszerének alaphibái. Ő az ember erkölcsi életét, és specialiler a társadalmi életét is kelletinél alacsonyabb színvonalra szállítja le.¹ Alapnézete fogyatékos és teljesen egyoldalú pszichológiai elemzésnek az eredménye. A magasb szellemi s erkölcsi javak méltatása nála igen hiányos. E hiánynyal az állam magasabb céljainak s feladatainak félreismerése kapcsolatos.

Az anarchia a legnagyobb baj. Béke és rend mindennek előtt és mindennekfelett kívánandók. Ezek az élet biztosságának a feltételei. Ezeket legteljesebben, legjobban az abszolút hatalom biztosítja; mondja Hobbes. Azért az élet biztossága érdekében feltétlenül feláldozandó az emberi ész minden egyéb célja. az emberi kedély minden egyéb java. Feláldozandók mindennek előtt az egyéni szabadság és önhatóság, az egyéni tehetségek szabad fejlesztése s gyakorlása, a haladás és a tökéletesedésre törekvés joga.²

A Hobbes állameszménye valóban a mindent elnyelő

¹ V. ö. *F. Jodl*: id. h. p. 122. – *L. F. Vorländer*: «Geschichte der philosophischen Moral-, Rechts- und Staats-Lehre der Engländer und Franzosen.» p. 373. ff. – Az alapnézet érintett hiányát Vorländer is elismeri. Másrésztől azonban Hobbes tanainak védelmére kel, és kimutatni igyekszik, hogy némely kritikusoknak a kifogásai túlzásokot és igazságtalan szemrehányásokat tartalmaznak. Vorländer fejtegetéseiben találó észrevételekre akadunk, melyek azt mutatják, hogy a kritika nyilai tényleg némely ponton túlhaladták a célát. De másfelől a Vorländer művében adott kedvező interpretáció némely ponton ellenkező hibába esik; midőn a Hobbes-felállította elvek árnyoldalainak és az azokból levonható végzetes következményeknek a jelentőségét csaknem teljesen ignóraiija és azon megtagadhatatlan concessióknak, melyeket Hobbes az egyéniségnek – p. az in foro interno ítélet és a gondolkodás terén – tesz, túlságos jelentőséget tulajdonít, így p. id. h. p. 375.

² *P. Janet* találóan jegyzi meg: *quelle que soit la valeur*

Leviathan, melynek az emberiség amaz eszményi javait fel kell áldozni mert a dicsőített állami rend nyújtja a legtöbb kezességet az élet biztosossága iránt. Csakhogy a követelt ár megfizetése azután valójában annyi, mint – propter vitam vivendi perdere causas.

des restrictions bizarres, insignifiantes, on contradictoires, que Hobbes fait au pouvoir absolu on peut dire, qu'il a méconnu toute liberté véritable. L. *Histoire de la science politique* T. II. p. 290. s.

III. SZAKASZ.

AZ EGYÉNI SZABADSÁG ELVE.

SPINOZA ÉS LOCKE.

A társadalmi szerződés eszméje mint egy közös vezérhang vonul át a 17. és 18. század legjelentősb állam-philosophiai elméletein. Az igazi «crux», a tulajdonképeni alapprobléma a gondolkodás ezen terén, a társadalmi és jogi rend eredetének kérdése volt. Az általán elfogadható vezérlő szempontot pedig itt a sok speciális kérdésben ellentétes nézeteket valló gondolkodók is ugyanazon alapeszmében, a társadalmi szerződés eszméjében, találták. Ezen a téren főleg a Hobbes tanainak tartós hatása észlelhető.

A gyakorlati philosophia különböző köreibben kevés gondolkodó tanainak volt oly mély és tartós hatása, mint a Hobbes elméletének. Az ethikai és politikai téren keletkező tudományos controversiák sokáig ez elmélettől kapták a legerősebb impulsust. Hobbes elmélete, a hagyományos nézetekkel ellenkező nézetek kifejtése, új szempontok s az

u irányban serkentőleg s kezdeményezőleg hatott. Kiváltképen pedig egy nem eléggé igazolt, teljesen egyoldalú nézet merev keresztülvitele által és az által, hogy az abból levont szélső consequent iák alapján a legmerészebb gyakorlati követelményeket állította fel, lépten-nyomon provócalta az

ethikai és politikai problémákkal behatóan foglalkozó gondolkodók kritikáját.

Theológusok és philosophok egyaránt éles bírálat alá vették ethikai alpnézetét és ennek sarkalatos hibáit kimutatni igyekeztek.¹ De különösen a jog- és államphilosophia terén mutatkoznak amaz elmélet hatásának a nyomai: kiváltkép ezen a téren állott be hatalmas reactió. Ennek figyelemreméltóbb jelenségeit azon gondolkodók tanaiban találjuk, kik Hobbes elméletének némely lényeges pontját elfogadják (s így nevezetesen magokévé teszik azt az alapfeltevést, mely szerint csak a természeti állapotot megszüntető társadalmi szerződés létesíthette az állami rendet), de a kérdéses szerződés szellemét máskép fogják fel és így a Hobbes conclusiójától totó génére különböző végeredményhez jutnak.

Így a Spinoza államtanában a Hobbes választotta utak elhagyása és egy. a Hobbes politikai eszményétől lényegileg különböző eszmény felállítása – néhány alapfeltevés és vezérlő szempont megegyezésének ellenére – nem kerülheti el figyelmünket. És kiváltkép a Locke és J. J. Rousseau elméleteiben – a Hobbes képviselte felfogás éles, mélyreható bírálata alapján – a Hobbes irányával homlokegyenest ellenkező tendenciák érvényesülnek.

A modern politikai és társadalmi eszmék történetében épen a két utóbbi gondolkodó elméletei visznek valóban úttörő s korszakot alkotó szerepet.

Feladatunk keretében e szerint Locke és J. J. Rousseau elméletei részletesb vizsgálatot igényelnek. Spinoza tanainak viszonyát Hobbes elméletéhez itt csak néhány vonással vázolhatjuk.

¹ V. ö. *F. Jodl*: Geschichte der Ethik in der neueren Philosophie. L. Bd.

S P I N O Z A ¹

Spinoza magáévá teszi a Hobbes kiinduló pontját. Abból indul ki, hogy a természeti állapotban az egyéni igények s érdekek folytonos összeütközése és az ebből eredő általános háború oly bajokat szül, melyek egy új, ama

¹ BENEDICTUS SPINOZA (Baruch Despinoza; szül. 1632, megh. 1677.), mint metaphysikus az újkori pbilosopia legérdekesb alakjainak egyike. Philosophiai rendszere a methaphysikai speculatio termékeinek sorában valóban kiváló helyet foglal el. Az «*Ethica ordine geometrico demonstrates*» című pbilosopiai főművében egy nagyszabású pantheistikus metapbysikának (minden részben szoros kapcsolatot mutató) tanrendszerét építi fel. A rationalismus alapeszméinek merész keresztülvitelében elhagyja a Descartes dualisticus felfogását és egy monistikus világnézetnek az alapvonásait fejt ki. Művei közül itt még különösen kiemelendők a «*Tractatus theologico-politicus, continens dissertationes aliquot, quibus ostenditur libertatem philosophandi non tantum salva pietate et reipublicae pace posse concedi, sed eandem nisi cum pace reipubUcae ipsaque pietate tolli non posse*» és a «*Tractates politicus, in quo demonstratur, quomodo societas. ubi imperium monarchicum locum habet, sicut et ea. ubi optimi imperant, debet institui. ne in tyrannidem labatur et ut pax, libertasque civium inviolata maneat*». Spinoza mind a két műben a szabadság és kivált a gondolatszabadság ügyét védi. Politikai és társadalomphilosophiai fölveit részletesebben és rendszeres kapcsolatban a «*Tractatus politicks*» adja elő. Műveinek kiadásai közül kiemelhetjük a Paulus-féle kiadást: «*Benedicts de Spinoza Opera quae supersunt omnia. Iterum edenda curavit. praefationes, vitam auctoris, nec non notitias, quae ad historiam scriptorum pertinent, addidit H. E. Gottlob Paulus. Jena, 1803.*» (Két kötet). Spinoza életére s jellemére vonatkozólag e kiadás egyik szakasza (*Collectanea de vita B. de Spinoza*) bővebb felvilágosításokat nyújt.

bajok keletkezését megakadályozó állapot, azaz állami rend létesítésére késztetnek.¹

Jog és hatalom, Spinoza tana szerint, eredetileg coincidálnak. Mindenkinnek annyi joga van, a mennyi hatalma van. Hatalmának, erejének határai jogának határait jelölik. E természeti jog voltaképpen csak azt zárja ki, a mit senki sem kíván vám akar.² De e természeti jog általános érvényesítéséből szükségkép az általános háború (*bellum omnium contra omnes*) ered.³

Az általános háború oly bajokat szül, melyek az életet minden lépten-nyomon élvezhetetlenné teszik. Utóvégre az önfentartási ösztön az embereket arra készíti, hogy ez állapot viszontagságai s elviselhetetlen bajainak megszüntetésére törekedjenek és e végre oly élettrendet létesítsenek, mely az élet és a birtok biztonságáról lehető legjobban kezeskedik.

Az egyetlen eszköz, mely e cél megvalósítására szolgál a társadalmi szerződés. Az emberek tehát ez eszközhöz folyamodnak, mihelyt eltökélték magokat a természeti állapot bajainak megszüntetésére.

A társadalmi szerződés célja, Spinoza tana szerint,

¹ L. *Tractatus politicus*, cap. II. III. IV. V. VI. (*Opera*, ed. Paulus, v. I. p. 306. ss.)

² *Tractatus politicus*. cap. II. §. 5. 8. 18. ... sequitur jus et institutum naturae, sub quo omnes nascuntur homines ... nihil nisi quod nemo cupit et quod nemo potest. prohibere. non contentiones. non iram, non iram, non dolos, nee absolute aliquid, quod appetitus suadet, aversari. (II. 8.) – *Ibid.* c. II. 4. Uniuscujusque individui naturale jus eo usque tendit, quo ejus potentia. tantumque ... habet juris, quantum potentia valet. V. ö. *Tractatus theologico-politicus*, cap. XVI. (*Opera*, ed. Paulus, vol. II. p. 359.)

³ *Tractatus politicus* cap. II. 14: cap. III. 13. Homines enim in statu naturali hostes sunt.

oly intézményeket létesíteni, amelyek az egyedek életét s javait, szóval azoknak jólétet, lehetőleg tökéletesen biztosítják.¹ A közös megállapodás által létesített és a közös akaratot, vagy az összeség akaratát képviselő állami hatalom – eredeti rendeltetésénél fogva – kell, hogy mindig és minden terén ezen feladat megoldását vegye célba. Csak ez úton teljesíti missióját.

Nyilvánvaló dolog, hogy a különböző államlórinak értéke e tan szerint lényegileg attól függ, hogy mily mértékben kezeskednek a kitűzött özei eléréséről.²

E kérdés eldöntésénél Spinoza és Hobbes nem egy úton járnak.

Itt mutatkozik e két philosoph politikai álláspontjainak az ellentétessége. A kiinduló pontokban s egyes alapfeltevésekben mutatkozó megegyezések ellenére, itt a legteljesebb antagonismus fejlődik ki.

Spinoza itt épen azt támadja meg legerélyesebben, a miben Hobbes a kitűzött feladat legjobb, lehető legtökéleteseb megoldását találja. Azt tartja, hogy a társadalmi szerződés célja oly fentartásokat involvál, melyekkel a Hobbes elméletében védelmezett s kiváltképen pártolt államformák s intézmények nem férnek össze. Másképen fogja fel ama szerződésnek a szellemét és azért az alapeszme keresz-

¹ *Tractatus theologico-politicus*. cap. V. (id. h. p. 224. ss.) et cap. XVI. – *Tractates politicus*, cap. II. III. V.

² *Tractatus theologico-politicus*. cap. XVI. ... homines ad secure et optime vivendum necessario in unum conspirare debuissent. etc. – *Tractatus politicus*, rap. V. 2. Qualis autem cujusque imperii sit status, facile ex fine status civilis cognoscitur: qui scilicet nullus alms est. quam pax, vitaeque securita». Ac proinde illud Imperium optimum est, ubi homines concorditer vitam trinsigunt et cujus jura inviolata servantur.

tülvitelében elvál Hobbestől es a Hobbes nézetével ellenkező eredményekhez jut.

Spinoza azon meggyőződésből indul ki (az államformák értékének vizsgálatában), hogy az egyének az állami rend biztosította előnyök kedvéért nem mondhatnak le minden jogukról, nem mondhatnak le minden irányban és feltétlenül eredeti szabadságukról.

Magától értetik, hogy a társadalmi szerződés az egyéneket általánosságban az állami törvények iránti engedelmességre kötelezi s így az önkénynek korlátokat szab. melyeknek átlépése a társadalmi rend felbomlását eredményezné.¹ De épen azért a fődolog: olyan társadalmi és jogi rendet alkotni, melynek a lényegéből csupán csak a társadalmi szerződés tulajdonképi céljának és szellemének teljesen megfelelő törvények s állami intézmények eredhetnek.

A társadalmi szerződés igazi célja pedig nem az általános rabszolgaság megalapítása, nem az egyének szabadságának s önhatóságának teljes és feltétlen megsemmisítése; hanem bizonyos jogkör biztosítása az összes egyének számára, vagy az egyedi jogkörök olyan viszonyának létesítése, mely a folytonos összeütközésekből eredő általános háborút megakadályozza. Ha az egyének valóban minden rendelkezési jogukról, szabadságukról előre teljesen és feltétlenül

¹ *Tractatus theologico-politicus*, cap. XVI.... effecisse ut jus quod unusquisque ex natura ad omnia habebat, collective haberent, neque amphus ex vi et appetitu uniuscujusque sed ex omnium simul potentia et voluntate determinatetur. – V. ö. *Tractatus pol it.* cap, II. 15. 17.; cap. III. 4. 5. Videmus itaque, unumquemque civem non sui, sed civitatis juris esse, cujus omnia mandata tenetur exequi, nec ullum habere jus decernendi . . . civitatis voluntas pro omnium voluntato habenda est. – *Ibid* cap. IV. 4.

lemondanának. Szükségkép eltévesztenék a társadalmi szerződés egyetlen észszerű célját.¹

Spinoza semmiképpen sem helyesli azt a feltevést, mely szerint ezen szerződésnek egész és egyedüli célja, vagy azon cél, melynek minden más cél feltétlenül fei kell áldozni, a béke egymagában. A rabszolgaságon alapuló békét nyomorúságos eredménynek tartja.² Autokratia és általános szolgaság, Spinoza meggyőződése szerint, nem felelhetnek meg a társadalmi szerződés céljának. Az egyének a társadalmi szerződésben nem áldozhatják fel minden jogukat; nem áldozhatják fel szabadságukat minden fentartás és restrictió nélkül: különösen pedig, nem mondhatnak le a gondolatszabadságról, a saját meggyőződés kifejezésének jogáról.³

ilyetén módon Spinoza az egyéniség jogait védelmezi az abszolút államhatalom, az állami omnipotentia jogosultságát hirdető tan ellen. Különösen a gondoltszabadságról védelmére kel.

¹ *Tractatus theologico-politicus*, cap. XVII. («Ostenditur neminem omnia in summam potestatem transferre posse, nec esse necesse.») Nemo unquam suam potentiam et consequenter neque suum jus ita in alium transferre poterit ut homo esse desinat; nec talis ulla summa potestas unquam dabitur. quae omnia ita, ut vult exequi possit ... concedendum unumquemque multa sibi sui juris reservare, quae propterea a nullius decreto. sed a suo solo pendent. – V. ö. *Epistola L. (Opera*, ed. Paulus v. I. p. 633. *Tractatus politicus*, cap. III. IV.

² *Tractatus politicus*. cap. VI. 4. Si servitium. barbaries et solitudo pax appellanda sit. nihil hominibus pace miserius ... Servitutis ... non pacis interest, oinnem potestatem ad unum transferre: nam pax ... non in belli privatione. sed in amicorum union sive concordia consistit.

³ *Tractatus theologico-politicus*. cap. XVII.. XX. *politicus* cap. III. IV. VI.

Azon jogok közé, melyek az államban fentartandók, melyeknek feláldozását a társadalmi szerződés célja nem követeli. Spinoza tehát a saját meggyőződés jogát is számítja. A meggyőződés az egyén elidegeníthetetlen tulajdona. Ennek megtagadására senki sem kibelezhető: jóllehet mindenkinek tartózkodnia kell a törvények megszegésétől. Ez az egyéni szabadság sérthetetlen menedékhelye.¹

Spinoza tehát a társadalmi szerződés céljának megjelölő állami rendtől nem csupán az élet és a birtok biztosítását hanem a szabadság biztosítását, nevezetesen a meggyőződés-nyilvánítás, a vizsgálat és a kritika szabadságának biztosítékait is megköveteli.

Az állam feladata e szerint: az ész törvényeinek érvényt szerezni. Ezek pedig a szabadságot is követelik. Nem az általános szolgaság, hanem az egyetértés a béke és a rend igazi biztosítója.²

¹ *Tractatus theologico-politicus*, cap. XX. (Ostenditur. in libera republica umciueque et sentire quae velit, et quae sentiat dicere licere.) Si itaque nemo libertate sua iudicandi ... cedere potest, sed unusquisque maximo naturae jure dominus suarum cogitationum est, sequitur, in republica nunquam nisi admodum infelici successu tentari posse, ut homines ... nihil tamen nisi ex praescripto summarum potestatum loquantur ... illud ergo Imperium violentissimum erit. ubi unicuique libertas dicendi et docendi, quae sentit, negatur, et contra id moderatum. ubi haec eadem libertas unicuique conceditur.

² *Tractatus politicus*. cap. VII. 19.. cap. XL – *Tractatus theologico politicus*. cap. XX. Ex fundamentis reipublicae ... sequitur, finem ejus ultimum non esse, dominari. nec homines metu retinere ... sed contra uniuersumque metu liberare, ut secure, quoad ejus fieri potest, vivat ... Non inquam, finis reipublicae est homines ex rationalibus bestias vel automata facere, sed contra ut eorum mens et corpus tuto sum functionibus fungantur et ipsi libera ratione utantur ... Finis ergo reipublicae reuera libertas est. Osten-

A szorosabb értelemben vett társadalmi problémák behatóbb fejtegetésébe Spinoza rendszere nem bocsátkozik. Csak néhány vonással vázolja azon tulajdonjogi rendet, mely egy lehetőleg jól szervezett társadalmi és állami rendnek megfelelne. Itt azon elvből indul ki, hogy az egész földbirtok (esetleg minden ingatlan vagyon) voltaképpen az államhatalomé. A szorosan vett tulajdonjog nem az egyes birtokosokat, hanem a souveraint, az államhatalmat illeti meg: oly formán, hogy az egyes polgárok voltaképpen mint örökbérlők szerepelnek.¹

Spinoza tanainak jelentősége a modern politikai és társadalmi eszmék fejlődéstörténetében főleg az egyéni szabadság ügyének védelmezésén alapú.

Elmélete nem minden homálytól és ellenmondástól ment. De politikai felfogásának tulajdonképi tendenciája egészben véve félreismerhetetlen. Tanaiban azon diadalog előjelei mutatkoznak, melyeket a szabadság eszméje J. Locke és kivált J. .I. Rousseau tanaiban aratott.

II.

LOCKE.²

Locke is magáévá teszi azt az alapfeltevést, hogy a természeti állapot viszontagságai készítetnek a társadalmi

dimus hanc libertatem non tantum servata reipublicae pace pietate et summarum potestatum jure posse, sed ad haec omnia conservandum, etiam debere concedi.

¹ *Tractatus politicus*, cap. VI. 12. *Agri et omne solum et si fieri potest, domus etiam publici juis sunt, nempe ejus, qui jus civitatis habet, a quo annuo pretio ... locentur. Ibid.* cap. VIII. *Ad pacem et concordiam aliud praeterea, quod etiam magni est momenti, accedit: nempe quod nullus civis bona fixa habeat. – Ibid.* cap. XIX.

² John Locke (szül. 1632, megh. 1704.), némely az előbbi

szerződésre, mely az állami és jogi rendet létesíti. A társadalmi szerződés elveinek a keresztülvitelében azonban eltér a Hobbes választotta útról es a Hobbes nézeteivel ellenkező eredményekhez jut. Psychologiai s ethikai alapnézetei több pontban eltérnek a Hobbes nézeteitől.¹

A társadalmi szerződés szellemét s annak legfőbb célját Locke másképen fogja fel, mint Hobbes. Ennélfogva az államformák értékére, az államhatalom jogaira s kötelezettségeire nézve is. a Hobbes politikai felfogásával ellenkező ítéletet alkot magának. Az antagonizmus teljes kifej-

korszakokban uralkodó tanok kritikája és úttörő önálló vizsgálatai által, a tudományos munka különböző köreiből hathatósan elősegítette a gondolkodás és kutatás haladását és nem egy tudományos vívmánynak egyengette az utat. Az *«Essay concerning human understanding»* című (először 1690-ben kiadott) philosophiai főmunkájában praegnans alakban állítja fel az újkori philosophia ismerettani alapproblémáját, a criticizmus feladatát. Az e műben összefoglalt psychologiai és ismerettani vizsgálatok, úgy mint a gyakorlati philosophia körébe vágó jelentős kísérletei is, nevezetesen politikai s paedagogiai vizsgálatai, nagy. sok tekintetben irányadó befolyást gyakoroltak a XVIII. század kiváló gondolkodóira s politikai íróira. Politikai és társadalomphilosophiai főelveit *«Two treatises of Government»* című művében, kivált a mű második könyvében adja elő. Paedagogiai tanait *«Some thoughts concerning education»* című művében fejti ki. Azonfelül kiemelendők *«The reasonableness of Christianity, as delivered in the scriptures»* című vallásphilosophiai műve és a tolerantiáról szóló híres levelek (*Letters concerning toleration*). – Locke életére és jellemére vonatkozólag többek közt egy angol életrajzi munka, a Lord King kidolgozta életrajz, nyújt bővebb felvilágosítást..

¹ Egyébként Locke ethikai elmélete nem egy lényeges pontban megegyezik a Hobbes elméletével; így különösen a benszületett erkölcsi eszmékről szóló tan kritikájában. V. ö. Jodl: *Geschichte der Ethik in der neueren Philosophie*, T. Bd. p. 146. ff.

lődését az utóbbi téren észleljük. De már a politikai elmeiái alapvető részeiben is lemezes dívergentiák mutatkoznak.

E tekintetből mindenekelőtt a természeti állapotról szóló tan érdemel figyelmet.¹

A természeti állapotot Locke is a tökéletes szabadság és egyenlőség állapotának tekinti. De nem tekinti azt a teljes féktelenség vagy semmiféle törvény által sem korlátolt önkénykedés állapotának. Azt tartja, hogy ez állapotnak is van egy, minden embert kötelező törvénye: ez a természeti törvény.

E törvény az emberi ész kinyilatkoztatása E törvény szerint senkinek sincs joga saját életének vagy embertársai életének megsemmisítésére: mindenki köteles saját fentartásáról gondoskodni és más emberek életének, szabadságának s birtokának megsemmisítésétől s megkárosításától tartózkodni.² Ha a körülmények nem veszélyeztetik

¹ L. *John Locke: Two treatises of Governement. In the former the false principles and foundation of Sir Robert Filmer, and his followers, are detected and overthrown. The latter, is an Essay concerning the true original, extent and end of civil government.* Book II. – Az itt ismertetett elmélet főelveit Locke a második essay-ben fejti ki Locke műveinek 1759-ben közrebocsátott kiadása szerint idézünk. (*The Works of John Locke, Esq. In three volumes. The sixth edition.* London. MDCCLIX.)

³ *Two treatises of government. Book IT. Of civil government, chap II.* (megjelölt kiadás p. 168. s.) ... that is, a state of perfect freedom to order their actions, and dispose of their possessions and persons ... a state also of equality, wherein all the power and jurisdiction is reciprocal ... But though this be a state of liberty, yet it is not a state of licence. The state of nature has a law^l of nature to govern it ... and reason, which is that law. teaches all mankind ... that ... no one ought to harm another in his life, health, liberty, or possessions . . Every one, as he is bound to preserve himself ... so by the like reason ... ought he, as much as he can. to preserve the rest of mankind.

az önfentartást és a gonosz tettek nem követelnek megtorlást, minden elkerülendő, a mi más emberek életet, szabadságát, javait veszélyezteti.

A természet célja az emberi nem fentartása. E célra utal a jelölt természeti törvény, az emberi ész parancsa. Ez pedig a megtorlás jogát, a büntető hatalmat már a természeti állapotban is szükségessé teszi.

A jelölt szabályok minden komoly jelentőséget nélkülöznének, ha azoknak megszegése egyáltalán nem volna megtorolható. Azért az ama követelményekkel ellenkező tettek megtorlása a természeti állapotban minden embernek eredeti joga.¹

Ez értelemben a büntető hatalom a természeti állapotban minden egyéni megillet. Ámde ez nem abszolút vagy kényelmes hatalom. Mert csak az olyan büntetést engedi meg, mely az ész higgadt Ítélete szerint helyes arányban *van* a tettel és egyfelől az okozott baj orvoslását, másfelől hasonló tettek ismétlődésének a megakadályozását veszi célba.

E feltétek mellett a büntetés igazoltnak tekinthető. E feltétek mellett a természeti állapotban minden egyénnek joga van, a természeti törvények megszegését büntetni, és úgy az illető tettet, mint másokat is hasonló tettek elkövetésétől elijeszteni.

Az, a ki a természet törvényeit, azaz az ész alapkövetelményeit megszegi, a ki más emberek élete, szabadsága, javai ellen vét és illetően módon ártalmas és veszedelemes lénynek mutatkozik: a személy sérthetetlenségének

¹ *Of civil government*, chap. II. (p. 1G9J .. . every one has a right to punish the transgressors of that law to such a degree, as may hinder its violation.

jogát elveszti, az emberi természet praerogativumáról lemond és mindenkit (legelső sorban a megtámadott vagy megsértett egyént) tette által a megtorlás vagy megbüntetés eszközeinek alkalmazására jogosít fel.¹ Mert ilyen ember hadat üzen összes embertársainak, így az, a ki más embernek életét vadállat módjára veszélyezteti, ezzel ugyanazon védezőeszközök alkalmazását provokálja s igazolja, melyekkel emberek vad állatok ellen védelmezik magokat; nem formálhat jogot arra, hogy mások megkíméljék az ő életét.²

Azért a természeti állapotban mindenki megölheti a gyilkost. Általában pedig mindenkinek joga van, a jelölt észtvörvények megszegését megtorolni vagy másoknak e végre segédkezést nyújtani

Locke nem vonja kétségbe, hogy az olyan állapot, melyben mindenki büntető hatalmat vindikálhat magának embertársaival szemben, melyben mindenki a maga dolgában bíraskodik, múlhatatlanul sok vizátságot sok összeütközést és zavart, szóval sokféle bajokat szül. Nem tagadja, hogy ily állapotban önszeretet, részrehajlás, gyűlölet, boszúvágy minden lépten-nyomon végzetes következményekhez vezethetnek és az ész által szabott korlátok átlépésére bír-

¹ *Id. h.* And thus, in the state of nature, «one man comes by a power over another»; but yet no absolute, or arbitrary power ... but only to retribute to him, so far as calm reason and conscience dictate, what is proportionate to his transgression ... «Every man hath a right to punish the offender, and be the executioner of the law of nature.» Továbbá *eh. II. 10. pont.*

² *Id. h. (11. pont)* ... that every man, in the state of nature, has a power to kill a murderer ... and also to secure men from the attempts of a criminal, who having renounced reason ... declared war against all mankind, and therefore may be destroyed, as a lion or a tyger ...

nak. Elismeri, hogy e bajok orvoslása iránt csak az állami rend létesítése nyújt kielégítő biztosítékot.¹

Másfelől azonban Locke arra is utal, hogy a kérdéses vizátságok részben az állami életben is – legalább autokratikus államforma mellett – fennállhatnak. Ily esetekben pedig az orvoslást még nehezebbnek tartja, mint a természeti állapotban, melyben minden egyénnek része van a büntető hatalomban.²

Arra a kérdésre, hogy hol áll fenn ama természeti állapot; Locke azt feleli, hogy az mindenütt fennáll, a hol közös jogi rend és politikai szervezet nem létezik.

A természeti állapotnak e szerint nem minden megállapodás vagy szerződés vet véget; hanem csak olyan szerződés, mely polgári társadalmat, jogi és politikai rendet létesít.³ így például, a nemzetközi viszonyokban – egyes megállapodások daczára – a természeti állapot mindenütt fennáll; ott is, a hol az államok nem A iselnek hadat. A természeti állapot nem azonosítható a háború-állapottal

Locke teljesen hibásnak tartja azt a felfogást, mely e két állapotnak a különbségét egyszerűen ignorálja és a természeti állapotot tartós háború-állapotnak tekinti. Azt tartja, hogy a Hobbes híres tana, mely szerint a természeti állapot szükségszerűleg az általános háború állapota (*bellum omnium contra omnes*) nagy tévedésen alapul. Locke élénk színekkel ecseteli a két állapot különbségét.

¹ *Id. h. 13. pont.* I easily grant, that civil government is the proper remedy for the inconveniences of the state of nature, which must certainly be great, where men may be judges in their own case.

² *Id. h. 13. pont.*

³ *Id. h. 14. pont.*

A természeti állapot jellemzésében Locke határozot-
tan szakít a Hobbes felfogásával és azon nézet előkészítő-
jének mutatkozik, mely mellett később J. J. Rousseau
lelkesen kardoskodott.¹

A háború-állapot az ellenségeskedés és a pusztítás
állapota. Minden embernek joga van, semmivé tenni azt,
a ki életére tör vagy őt rabszolgává tenni igyekszik. Az,
a ki ilyen szándékot tanúsít, háború-állapotot létsít és
megtorlást provokál.

Locke itt különös súlyt fektet arra, hogy az, a ki em-
bertársát abszolút hatalmának passiv eszközévé vagy rab-
szolgává akarja tenni, szintúgy előidézi a háború-állapotot,
mint az, a ki embertársának életére tör; mivelhogy a
célba vett abszolút hatalom lényegénél fogva korlátokat nem
ismer el s így a meghódítótokkal minden irányban tetszés
szerint rendelkezik.² A személy biztonságáról az ilyen
viszony nem kezeskedik. De az ész egyébként is azt kö-
veteli, hogy az ember az egyéni szabadság teljes meg-
semmisítésére irányuló törekvést épenséggel a fentartását
veszélyeztető törekvésnek tekintse, mely szükségszerűen a
háború-állapot megkezdését jelöli.

Az, a ki az egyéni szabadság teljes megsemmisítését

¹ *Of civil government* p. 172. chap. III. Here we have the plain «difference between the state of nature and the state of war. which, however some men have confounded, are as far distant, as a state of peace, good will, mutual assistance and preservation, and a state of enmity, malice, violence and mutual destruction, arc one from another.

³ *Id.* H. ... reason bids me look on him as an enemy to my preservation, who would take away the freedom, which is the fence to it; so that he, who makes an attempt to enslave me, thereby puts himself in a state of war with me.

veszi célba, arra a feltevésre jogosít, hogy mindent elrabolni szándékozik. Mert a szabadság, mondja Lorke, az összes javak alapja, az életjavak élvezetének elengedhetetlen feltéte.¹

A természeti állapot megszüntetése az állami rend létesítése által nem involválja minden irányban a háború-állapot végleges megszüntetését vagy teljes kizárását.

Ott, a hol a körülmények nem engedik meg a szabályszerű igazságszolgáltatást, a bírói hatalom közbenjárását: a háború-állapot az államban is beáll.² Így a rabló oly állapotot létesít, mely szükségessé teszi az önvédelem minden rendelkezésre álló eszközének felhasználását. Itt a megtámadott a vész védelem jogánál fogva megölheti az erőszakos támadót; habár egyébként (vitás ügyekben) közös bírójokat illeti meg a döntés joga. Az önvédelem joga (mint az eredeti büntető hatalom maradvéka) mindenütt érvényesíthető, a hol egy közös bírói hatalomnál az elszenvedett bántalmak orvoslása nem található; a hol az ember csak az égre appellálhat, mert a földön nem találhatja jogának védőjét. Ilyen esetekben a háború-állapot mindig jogosan létesíthető. –

A társadalmi rend legközelebbi célját Locke is a háború-állapot visszasságainak elkerülésében látja. Kétségtelennek tartja, hogy az emberek mindenekelőtt azon álla-

¹ *Id. h.* He that ... would take away the freedom . . . must necessarily be supposed to have a design to take away every thing else, that freedom being the foundation of all the rest.

² *Id. h. 19. pont.* But force, or a declared design of force upon the person of another, where there is no common superior on earth, to appeal to for relief, is the state of war, even against an aggressor, tho' he be in society and a fellow-subject.

pot megszüntetésére törekedtek, melyben a megtámadott csak az éghhez appellálhat.¹

De másfelől Locke nem osztja azt a nézetet, mely szerint a jelölt cél az egyéni szabadság és önhatóság l cl tétlen feláldozását követeli.

Locke az állami rendet nem tartja a szolgaság országának. De az államban vagy a polgári társadalomban élvezett politikai szabadságot pontosan megkülönbözteti az eredeti szabadságtól, melyet az ember a természeti állapotban élvez.

A természeti szabadságot élvező ember, úgymond, nem veti magát alá semmiféle souverain vagy törvényhozó hatalomnak; a természeti törvényeken vagy az ész törvényein kívül kötelező törvényeket nem ismer el. A politikai szabadságot élvező polgár pedig csak a közösség (az összesség akaratát képviselő többség) határozata által létesített törvényhozó hatalomnak veti magát alá: de nem köteles, más törvényhozó hatalom alkotta törvényeknek engedelmeskedni.²

A politikai szabadság lényegéhez tartozik az életrendnek bizonyos közös szabálya. A politikai szabadságot élvező ember egyfelől nincs kitéve más ember önkény-

¹ *Id. h. 21. pont.* To avoid this state of war ... is one great reason of men's putting themselves into society», and quitting the state of nature.

² *Of civil government*, chap. IV. The natural liberty of man is to be free from any superior power on earth . . . but to have only the law of nature for his rule. The liberty of man, in society, is to be under no other legislative power, but that established, by consent, in the commonwealth ... freedom of men under government, is to have a standing rule to live by, common to every one of that society . .

kedésének és szeszélyének; másfelől oly ügyekben, melyekre a jogszerű törvényhozó hatalom parancsai és tilalmai nem terjeszkednek ki, saját hajlamait követheti.

Ezt a szabadságot, melynél fogva az ember nem köteles, magát teljességgel önkényes vagy abszolút hatalomnak alávetni, Locke épenséggel az önfentartás jogával kapcsolatosnak tekinti. Annak feláldozása e szerint az önfentartás jogáról való lemondást jelentené.¹

Amaz, a természeti állapotban is érvénynyel bíró, az önmegsemmisítést eltiltó észt örvény corollariuma tehát azon elv: hogy senki sem vetheti magát alá más ember önkényes hatalmának: hogy senki sem adhatja el szabadságát; hogy jogszerűleg senki sem válik saját beleegyezése vagy bárminő szerződés által rabszolgává.

A szabadság tehát szintűgy nem áruba bocsátható, mint az élet. Az ember eladhatja szolgálatait, bérbe adhatja munkaerejét, s ezzel ideiglenes, feltételes engedelmességre kötelezheti magát; de minden rendelkezési jogát, önhatóságát nem adhatja el.²

A polgári szabadság ügyének buzgó szószólója a fejlettebb jogtudat álláspontjából bírálja és határozottan elveti a rabszolgaság elméleti apológiáinak különböző kedvencz érveit. Az emberek eredeti egyenlőtlenségét jogcímnek tekintő tant szintűgy elveti, mint azt a felfogást, mely a szabadságot az áruba bocsátható dolgok közé számítja.

¹ *Id. h.* This freedom from absolute, arbitrary power, is so necessary to and closely join'd with a man's preservation, that he cannot part with it. but by what forfeits his preservation and life together.

² *Id. h.* For a man cannot by compact, or his own consent, enslave himself to any one, nor put himself under the absolute, arbitrary power of another.

A szabadság elidegeníthetlenségére vonatkozó fejtegetésekben ugyanazon alapeszmének a kifejlődése észlelhető, melynek később különösen J. J. Rousseau tántoríthatatlan idealismusa s megható retorikája a kedélyeket megnyerte.

Mind a mellett Locke ezen a téren, melyen az általános szabadság elvének gyökeres keresztülvitele forog kérdésben, nem vonja le fentartás nélkül a végső consequentiákat, melyeket „J. J. Rousseau (és vele az «általános emberi jogok» több előharczosa) habozás nélkül levont. Locke ugyanis megengedi, hogy a hadi fogság itt kivételt tesz. A rabszolgaság igazi alapját, úgy mint ez intézmény némely védője, a hadi fogságban találja.

De másrésről el kell ismerni, hogy ezt a szerencsétlennek látszó concessiót némileg ellensúlyozza az a hozzátett megjegyzés: hogy az ilyen módon létesülő rabszolgaság tulajdonképen a háború-állapot folytatásának tekintendő, és hogy a békeállapot vagy valamely megállapodás létesítése azt szükségszerűen megszünteti; mivelhogy szabadságának a megsemmisítését senki sem teheti saját beleegyezése által jogszerűvé.¹ –

A társadalmi szerződés elvének keresztülvitelében Locke egy, a Hobbes nézetével homlokegyenest ellenkező eredményhez jut. Az állami rend céljairól és kellékeiről szóló tanban a dolgok gyökerére menő kritikának teljes nyomatékával rontja le az absolutismus apológiáinak mesterséges érveléseit, és praegnans alakban fejtí ki a liberalismus alapelveit.

¹ *Id. h. 24. pont.* This is the perfect condition of slavery, which is nothing else, hut «the state of war continued, between a lawful conqueror and a captive». For if one compact enter between them ... the state of war and slavery ceases ...

Locke az egyén jogainak feltétlen feláldozását (teljes, fentartás nélküli, végleges elidegenítését) lehetetlennek, észellenesnek, képtelenségnek tartja. Az abszolút hatalom természet szerű tendenciájának megfelelő, általános szolgásgot ő oly állapotnak tartja, mely semmiképen sem egyeztethető össze a társadalmi szerződés igazi céljával. Az észszerűlég célba vett társadalmi rend torzképét látja abban. Az olyan szerződés, melyben az emberek jogilag kötelező módon szabadságukról teljesen lemondának, a legnagyobb absurdum volna: ha ilyen természetellenes szerződés – a szó szoros értelmében – kivihető volna.¹

Az absolutistikus elv hívei azt állítják ugyan, hogy ilyen tartalmú szerződés az abszolút hatalmat mindenre feljogosítja: mert az alattvalók előre beleegyeztek annak mindennemű határozataiba és – *volenti non fit injuria*. De az ilyen szerződés (ha egyáltalán létrejönne) szükségképen semmis volna. A szerződést kötő egyének egyáltalán nem akarhatnak ilyen, az ész alapkövetelményeinek ellenmondó állapotot: hanem szükségszerűleg fentartják eredeti szabadságuknak egy lényeges részét és mindenekelőtt fentartják az ellenőrzés és a kritika jogát.²

¹ *Of civil government*, chap. VII. (*Of political or civil society*, 93. pont) p. 193.; chap. IX. (*Of the ends of political society and government*) p. 203.; chap. XL (*Of the extent of the legislative power*) p. 206. Absolute, arbitrary power, or governing without settled standing laws, can neither of them consist with the ends of society and government, which men would not quit the freedom of the state of nature for, and tie themselves up under. were it not to preserve their lives, liberties and fortunes; and by stated rules of naht and property, to secure their peace and quiet ... This were to put themselves into a worth condition, than the state of nature, wherein they had a liberty to defend their right against the injuries of others . . . És egyebütt.

² *Id. m.* chap. XIII.

A társadalom lényege megkívánja, hogy a közösség delében egységes szellem és ehhez képest csak CLÍV akarat uralkodjék.¹ A többség alapította törvényhozó hatalom tulajdonképi feladata: ez akaratot kifejezni és érvényre emelni.

Ez a hatalom amaz egységes szellemnek a képviselője és őre. Azért e hatalomnak a beiktatása kell hogy a társadalom legelső, alapvető ténykedése legyen.²

E hatalom feladatának a megoldása és a társadalmi szerződés céljának a megvalósítása egyáltalán nem volna lehetséges, ha az egyének eredeti jogaiknak egy részét nem ruháznák át a szerződésben alapított és elismert hatalomra. De a kitűzött cél nem követeli, sőt egyáltalán nem engedi meg az egyéni szabadság s az eredeti jogok teljes feláldozását.

Másfelől megfontolandó, hogy a kérdéses hatalom – az eredeti megállapodás értelmében – csak azon esetre tekinthető a közös akarat (az összeség akarata) l ü kifejezésének, ha törekvései s határozatai nem ellenkeznek a társadalmi szerződés végcéljával s ennek a megvalósítását nem teszik lehetetlenné.³

Így jelöli meg Locke elmélete az irányt, melyben a politikai hatalom elengedhetetlen korlátai keresendők.

¹ *Id. m. chap. XIX. (Of the dissolution of government.)* For the essence, and union of the society, consisting in having one will, the legislative is the first and fundamental act of the society.

² *Id. m. chap. XL, XII., XIII.*

³ *Id. m. chap. XIII.* For all power given, with trust for the attaining an end, being limited by that end, whenever that end is manifestly neglected, or opposed, the trust must necessarily be forfeited, and the power devolve into those hands of the that gave it.

Az egyének a társadalmi rend alapításánál eredeti hatalmukat a társadalom kezeibe teszik le. Ez által a társadalom a *souvernitas* jogára tesz szert. Ez, Locke tana szerint, azt jelenti: hogy az egyének a törvényhozó hatalmat és a törvények teljesítését biztosító, végrehajtó hatalmat (a háború és béke jogát és a büntető hatalmat egyaránt) a közösségre ruházzák át és ezzel elismerik, hogy annak (vagy az azt képviselő tényezőknek) határozatai saját határozataiknak tekinthetők.

Ebből azonban csak az következtetheti az abszolút hatalom jogosultságát, a ki az állami rend végczéljait félre- ismeri vagy ignorálja. Abban a teljesen önkényes hatalomban, melyet az abszolutizmus elvének hívei magasztalnak, józanul senki sem kereshette a természeti állapot bajainak orvoslását.

Csak örültekről tehetnők fel. mondja Locke, hogy ilyen, semmiféle korlátot és kötelezettséget el nem ismerő hatalomnak önszántukból meghódolnának.¹

Az állami hatalom ténykedései, törvények és intézmények kell, hogy a társadalmi szerződés végczéljának megvalósítására alkalmasak legyenek. Ezen alapú jog-
sultságuk s becsük. A jelölt végcéllal való ellenkezés megszünteti jogszerűségüket.

E cél az egyének életének s javainak oltalmazása, az igazságtalanság okozta bajok ellen biztosított.

¹ *Id. m. p.* 191. chap. VII. there every is political society, where every one of the members hath quitted this natural power, resigned it up into the hands of the community, in all cases, that exclude him not from appealing, for protection, to the law established by it. – *Ibid.* 93. pont. This is to think that men are so foolish, that they take care to avoid what mischiefs may be done them by pole-cats . . . but are content . . . to be devoured by lions.

békés élet, az összeség jóléte. Az oltalmazandó javak közé tartozik az ember elidegeníthetetlen joga, a szabadság is.

A társadalmi és jogi rend célja e szerint: a közösség minden tagja számára biztosítani mindazon javak fentartását, melyeket tágabb értelemben az egyén tulajdonainak nevezhetni. Ez értelemben mondja Locke, hogy az egyének tulajdonainak biztosítása az egyesülés főcélja.¹

Az állami rend feladata, nem csupán az élet vagy a személy biztonságáról és a birtok biztonságáról gondoskodni, hanem az egyének szabadságának fentartását is biztosítani.

Az állami hatalomnak e szerint nincs joga. az egyének jelölt javaival tetszés szerint (azoknak beleegyezése vagy meghatalmazása nélkül) rendelkezni. Ilyen jog teljességgel megghiúsítaná a társadalmi szerződés céljának megvalósítását.

Az egyének az említett jogoknak az átengedését és az említett hatalmaknak az elismerését azon feltételhez kötik, hogy javainak s fentartott jogainak zavartalan élvezete mindenkinek teljesen biztosítva lesz. A társadalmi szerződés céljánál fogva tehát semmiféle hatalom sem vindikálhat magának, a szó szoros értelmében, abszolút rendelkezési jogot.

¹ *Id. m.* chap. VII. 94. pt. p. 193. – *Ibidem* chap. IX. (*Of the ends of political society and government*). If man, in the state of nature, he so free ... why will he part with his freedom? ... the enjoyment of the property he has in this state, is very unsafe ... it is not without reason, that he seeks out. and is willing to join in society with others, who are already united, or have a mind to unite, for the mutual preservation of their lives, liberties and estates, which I call by the general name, property. (124. pt.; – The great and chief end, therefore, of men's uniting into commonwealths . . is the preservation of their property.

A közjó, a senkitől fel nem áldozott javak fentartásának érdeke szükségképp jogosan át nem léphető korlátokat szab a politikai hatalomnak. A társadalmi rend végcéljában könnyen megtalálhatók az államhatalom természetes, észszerű határai, melyeknek túllépése e hatalom jogszerű alapját lerontja.¹

Locke ez elvek keresztülvitelében nem riad vissza a consequentiák levonásától.

Ott, a hol a jelölt határok túllépése a társadalmi szerződés céljának megvalósítását veszélyezteti, határozottan elismeri az ellenállás jogát is. Az összeség, úgymond, sohasem mond le teljesen souverain hatalmáról, melynél fogva mindig joga van, az olyan túlkapások ellen védekezni és azoknak ismétlődését megakadályozni. Ennélfogva a törvényhozó hatalomtól is megvonhatja a bizonyos feltételekhez kötött mandátumot és az abban gyökerező jogot és hatalmat: ha az valamely, az állam polgárainak szabadsága és tulajdona ellen irányuló merényletre vetemednék s így az esz világos követelményein vakmerően túltenné magát.²

¹ *Id. m.* chap. IX. 131. pt. ... (For no rational creature can be supposed to change his condition, with an intention to be worse) the power of the society ... can never be supposed to extend farther than the common good; but is obliged to secure every one's property ... etc.

² *M. m.* p. 205. chap. XL . . it is a power, that hath no other end but preservation, and therefore can never have a right to destroy, enslave, or designedly to impoverish the subjects . . 138. pt. Hence it is a mistake to think, that the supreme, or legislative power of any commonwealth can do what it will, and dispose of -the estates of the subjects, arbitrarily ... *Ibid.* chap. XIII. And thus the community perpetually retains a supreme power, of saving themselves from the attempts and designs of any body.

Locke itt nem bocsátkozik az e téren – a jogi rendszilárdsága s folytonossága szempontjából – szükségeseznek mutatkozó cautelák vizsgálatába. Ő a legnagyobb veszélyt az absolutismus tendenciájában látja. Azért itt az egyéni szabadság biztosítását czélzó elvek kifejtése veszi idénybe teljes figyelmét.

Egyébként megjegyzendő, hogy politikai főművének több helyén kiemeli az állami hatalmak sikeres működésének a lényeges kellékeit: azon jogokat és hatalmi eszközöket, melyeket az állami hatalmaknak általában és ok veteti énül meg kell adni, mivelhogy azoknak megtagadása az állam lényegéhez tartozó feladatok megoldását lehetlenné tenné. Így a társadalmi rendnek egyik szükségyszerű vezérelve: hogy a többség határozata az összeség határozatának, azaz általán kötelező, minden egyes tagra mérvadó határozatnak tekintendő:¹ hogy a többség ténykedései az összes egyének közös akaratóból eredőknek tekintendők, vagy oly ténykedéseknek, melyekbe mindenki, a ki az állami rend előnyeiben részesül, beleegyezett.

Igaz, hogy az egyesek általán saját beleegyezések, saját akaratak nyilvánítása által lesznek a társadalom tagjaivá és hogy a társadalmi rend alapja a consensus omnium, a közmegállapodás eredményének tekinthető. De ilyetén módon keletkező test egyáltalán nem mozoghatna, s így rendeltetésének nem felelhetne meg, ha nem követné azt az irányt, melyet a nagyobb erő előszab.

Ez a nagyobb erő, mely a társadalmi test mozgását lehetővé teszi, a többség akarata vagy beleegyezése. Ez

even of their legislators, whenever they shall be so foolish, or so wicked, as to lay, and carry on, designs against the liberties and properties of the subject.

¹ *Id. m.* chap. VIII. 96-99. pt.

szükségszerűen kötelezi a társadalmi test minden tagját. Mert minden tag beleegezett a társadalmi szerződés vég-céljának megvalósításába. Ez pedig lehetetlen volna, ha az egyes tagok nem volnának kötelesek, a többség határozatából eredő törvényeknek engedelmeskedni.¹

A többség akarata különböző irányokban korlátokat szállhat az egyének szabadságának s rendelkezési jogának. Ennek a teljes megsemmisítését a többség igazi, nem hamisított akarata sohasem veheti célba.

Mind a mellett a népek politikai életének tapasztalatai azt mutatják, hogy ezt ott, a hol az állami intézmények nem tartalmazzák az egyének szabadságának biztos kezességeit, az absolut hatalomra törekvők mindenképen megkísértik. Azért a politikai gondolkodás legnagyobb feladata, ilyen kezességeket találni.

Locke a kérdéses kezességeket az államhatalom elosztásában és az így létesített hatalmak helyes viszonyában vagy az állami hatalmak jogkörének pontos meghatározásában találja. Ő három, az állami célok megvalósítására szükségelt állami hatalmat különböztet meg. Ezek: a törvényhozó hatalom, a végrehajtó hatalom és a confoederatív hatalom.

A legfőbb hatalomnak Locke – a társadalmi szerződés céljának legjobban megfelelő állami rendben – a törvényhozó hatalmat tekinti. A végrehajtó hatalom és a confoederatív hatalom ennek alárendelt hatalmak.²

¹ *Id. k.* 97. pt. And thus every man, by consenting with others to make one body politick, under one government, puts himself under obligation to every one of that society to submit to the determination of the majority . . . or¹ else this original compact . . . would signify nothing, and be no compact . . .

² *Of civil Government.* chap. XI. The first and fundamental

A törvényhozó hatalom szerint az igazi souverain hatalom. Minden egyéb (jogos) hatalom ettől származik. Ez képviseli a nép hatalmát: ez fejezi ki a polgárok többségének akaratát, mely az összeség akaratának tekintendő. E hatalom tekintélye a nép souverain hatalmában gyökeresik és azért ezt soha meg nem semmisítheti. Ennek a hatalomnak – mint minden hatalomnak – a határait azon czélok jelölik, melyeknek megvalósítására alapítottatott.¹

A törvényhozó hatalom alkotja a polgárok életrendjének közös, általán kötelező szabályait. Ezeknek a gyakorlatban esetről esetre érvényt szerezni s az egyedek és a közösség jogszerű érdekeit oltalmazni: ez a végrehajtó hatalom feladata. Ez működését nem szakíthatja félbe.

A törvényhozó hatalom munkálkodása ideiglenesen szünetelhet. A végrehajtó hatalom szakadatlan működését azonban feltétlenül megköveteli az állami rend lényege. Ez a hatalom jogát és tekintélyét a legfőbb hatalomnak a törvényhozó hatalomnak köszöni és ténykedéseiért minden irányban ennek a hatalomnak felelni tartozik. Működésének az irányelveit kell, hogy a törvényhozó hatalom határozataiból merítse.²

positive law of all commonwealths, is the establishing of the legislative power. – *Ibid.* chap. XII. (*Of the legislative, executive and federative power of the commonwealth*), chap. XIII. (*Of the subordination of the powers of the commonwealth.*)

¹ *Id. m.* chap. XIII. Though in a constituted commonwealth ... acting for the preservation of the community, there can be hut one supreme power, which is the legislative, to which all the rest are. and must be subordinate, yet the legislative being only a fiduciary power ... there remains still, «in the people, a supreme power to remove, or alter, the legislative», when they find the legislative act contrary to the trust reposed in them.

² *Ibidem*, chap. XIII. 153. pt.

Hasonló alárendeltségi viszonyban áll a törvényhozó hatalomhoz a harmadik állami hatalom, a confoederativ hatalom. Ennek hatásköréhez tartoznak a nemzetközi viszonyok czélszerű szabályozására szükséges intézkedések, a béke és háború joga és a nemzetközi szerződések létesítésének joga. Locke megengedi, hogy ezen hatalom különválasztása a végrehajtó hatalomtól a gyakorlatban oly nehézségekbe ütközik, melyek e két hatalom összekapcsolását igazolják.¹

A törvényhozó hatalom és a végrehajtó hatalom különválasztása azonban fundamentális jelentőséggel bír a képviseleti rendszerijén és nevezetesen azon államformában is, melynek az előnyeit Locke politikai tana különösen kiemeli s megvilágosítja, t. i. az alkotmányos monarchiában. Csakhogy az utóbbinál a végrehajtó hatalom fejének bizonyos része van a törvényhozó hatalomban is.

A mennyiben ez alapelvek praegnans formulációja és a leglényegesebb pontokban való keresztülvitele forog szóban, el kell ismerni, hogy Locke a modern alkotmányos közjog előharczosa, a constitutionalismus elméletének tulajdonképi alapítója. Az ő elmélete egyengette ezen a téren a későbbi törekvéseknek az utat.

Az alapvetés az ő érdeme, nem a Montesquieu-é, a ki a Locke alaptanait a dolog lényegében magáévá tette és itt-ott kibővítette. Találóaan jegyeztetett meg, hogy amaz elmélet feltalálása ugyanazon nemzet vívmánya, mely az abban kifejtett elveket a gyakorlatban először alkalmazta.²—

¹ *Ibidem*, chap. XII.

² A történetírók és kritikusok nagy része ezen a téren is az alapvetés érdemét Montesquieu-nek tulajdonítja, így például *Mohl* (*Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften* 1. Bd p. 271. f.)

Locke a vallásos élet terén is az egyéni szabadság elvét érvényesíti. Az ő felfogása ezen a téren is ellenkezik a Hobbes nézetével, mely a szabadság száműzését e téren is jogosultnak és szükségesnek tartja.

A polgári szabadság elvének buzgó előharczosa a lelkiismeretszabadságnak. a vallásos élet szabadságának szószólója. A tolerantiáról szóló levelekben azon elvet védelmezi, hogy a polgár vallási meggyőződése vagy bitfelekezete senkit sem jogosít polgári jogainak megcsorbítására vagy megsemmisítésére.

A vallásos érzelmek természetével ellenkező kényszer alkalmazását Locke teljességgel perhorreskálja. Az állam beavatkozását tisztán vallásos ügyekbe egyáltalán nem tartja jogosultnak.

Egyház és állam – mondja Locke – absolute különböző dolgok, és ennél fogva azoknak jogkörei egymástól különválasztandók. Az egyházi és állami hatalom körei-

és *P. Janet (Histoire de la science politique, T. II. p. 417. s.)* Montesquieu-nak az érdemét ebben az irányban is legtöbbré becsülik. A Locke jelentőségét ezen a téren és irányadó befolyását a későbbi törekvésekre egészben véve találoán jellemzi *Windelband Geschichte der neueren Philosophie* I. Bd. p. 256. f.) Egyébként Janet – daczára annak, hogy a Montesquieu tanainak érdemét túlbecsli – szinte elismeri, hogy Locke ezen a téren is. úgy mint a tudományos gondolkodás más köreiben, úttörő munkát vitt végbe. (*L. id. m. II. k. 320. 1.*) Ez némileg ellensúlyozza azokat a túlzásokat, melyekbe ez író. ép úgy mint Mohl és más írók. Montesquieu érdemeinek a méltatásában esik. Csak egy nyilatkozatot emelünk ki, hogy a kritika tenorát általánosságban jellemezzük. «Le plus grand livre du 18. siècle, sans aucun doute, est *l'Esprit des lois*: et même dans *l'Histoire de la science politique* le seul ouvrage qui lui soit comparable (j'ose à peine dire supérieur) pour l'étendue du plan, la richesse des faits, la liberté des investigations et la force des principes, est la *Politique d'Aristote*. (*Id. m. II. p. 437.*)

nek különválasztása egyik jellemző alapvonása azon állami rendnek, mely a társadalmi szerződés végcéljainak megvalósítását valóban biztosítja.¹

Ezen állami rend alapkövét Locke a képviseleti rendszerben látja. A társadalmi szerződés céljainak megvalósítását a többség akaratának döntő jelentősége biztosítja. Ennek a legjobb megtestesítése pedig a képviseleti alkotmány, melyben az állampolgárok többsége választott képviselői által gyakorolja a törvényhozó hatalmat és ezek által igényeinek s érdekeinek, melyek az összeség közös érdekeinek tekintendők, érvényt *szerez*. E rendszerben a törvényhozó hatalom mindenkor az összeségé: a végrehajtó hatalom (és az azzal kapcsolatba hozott conföderatív hatalom) ellenben a monarchikus kormányzatra bízható, mely a végrehajtó hatalom körébe tartozó ügyeket hivatalnokai által intézteti el.² –

Locke államtanának sok részletére itt nem terjesz-
kedhetünk ki. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül elméle-
tének társadalom – philosophiai szempontból kiváltképen
figyelemre méltó részleteit, a tulajdonképi társadalmi alap-

¹ L. *Works of John Locke. Vol. II. p. 241-508. A letter concerning toleration p. 248.* No private person has any right, in any manner, to prejudice another person, in his civil enjoyments, because he is of another church, or religion. All the rights and franchises, that belong to him as man: or as a denison. are inviolably to be preserved to him ... For the civil government can give no new right to the church, nor the church to the civil government. So that, whether the magistrate join himself to any church, or separate from it. the church remains always as it was before, a free and voluntary society ... The churches have neither any jurisdiction, in worldly matters. – L. különösen: *A third letter concerning toleration.*

² *Of civil government. chap. XII. XIII. s XIV.*

intézményekre vonatkozó tanait. Itt különösen a család és a tulajdonra vonatkozó tanai igényelnek figyelmet. –

Az a kérdés, melylyel Locke a családi viszonyokra vonatkozó fejtegetéseiben legtüzetesebben foglalkozik, az atyai hatalom kérdése. De ezzel kapcsolatban és a politikai társadalom lényegére vonatkozó fejtegetésben, a házasság és a család feladatairól s czélszerű szervezetéről, a szülők és gyermekek viszonyából eredő jogok s kötelezettségekről is értekeznek.

A házassági kötelék alapját Locke a férfi és nő önkéntes megállapodásában találja. A férfi és nő egyesülete, mely a családot megalapítja, az első társaság. E viszony ezé!ja kölcsönös jóakaró támogatást, harmonicus együttműködést kíván meg, jelentős érdekeknek a közösséget követeli.¹ Nem csupán a procreatio e köteléknek a czélja; a faj fentartása is feladatához tartozik. A fajfentartás érdeke pedig e kötelék tartósságát követeli; legalább azt követeli, hogy az ne szűnjék meg, mielőtt az ivadék maga fentartásáról gondoskodhatnék.

Az atya természeti kötelessége, gyermekeinek fentartásáról mindaddig gondoskodni, míg azok önmagokat fentartani nem bírják. Ez pedig kötelességévé teszi, a gyermek anyjával huzamosb ideig együtt élni. A mi az ivadék érdekeivel határozottan ellenkezik, a mi annak fentartását s jólétét veszélyezteti, az a házassági kötelék czeljából eredő kötelességekkel ellenkezik.

Mínthogy pedig úgy a múltékony és bizonytalan természetű viszonyok, mint a házassági kötelék könnyű és gyakran ismételhető feloslása az ivadék érdekeivel ellenkezik: a házassági kötelek stabilitása czélba veendő és

¹ *Id. m. chap. VII. p. 189. s.*

lehetőleg biztosítandó. E kötelék céljának legjobban a tartós életközösség felel meg, mely az erkölcsi fejlődés magasb fokain szabállyá vált.¹

Miután e viszonyban a hajlamok és felfogások különbségeit a lényeges érdekek közössége teljesen nem szüntetheti meg: a vezetés vagy kormányzás jogát egy kézbe kell tenni. E jog az e hivatás teljesítésére természetűl jobban képesítettet, azaz a férfit illeti meg.

De Locke itt szükségesnek tartja, különösen hangsúlyozni, hogy ez a jog semmiképpen sem tekinthető korlátlan rendelkezési jognak vagy abszolút hatalomnak; hogy az nem hasonlítható azon korlátlan atyai hatalomhoz, melynek a jogosultságát előbbi jogfelfogások elismerték. Mert a házasság célja semmiképpen sem követel ilyen hatalmat. A hatalomnak pedig a házassági közösségben – úgy mint más közösségekben is – szükségszerűleg az egyesülés céljai szabnak határt.²

E határt azok is félreismerik, kik a családban az atyának tulajdonítanak minden hatalmat; kik nem veszik figyelembe azt, hogy a szülők hivatásával természetsszerűleg kapcsolatos hatalomnak egy része az anyát illeti.

Locke éles bíráló alá veszi azon tévedéseket és túlzásokat, melyek regent e befészkeltek magokat az atyai hatalomról szóló tanba. Mindenekelőtt arra figyelmeztet, hogy az atyai hatalom terjedelmének hibás felfogása már azon hagyományos eljárás módban nyilvánul, mely egyoldalúlag, kizárólag az atyai hatalmat emeli ki; mintha a

¹ *Id. h.* 80. pt. ... to their industry might be encouraged, and their interest better united, to make provision and lay out goods for their common issue, which, uncertain mixture, or easy and frequent solutions of conjugal society would mightily disturb.

² *Id. m.* chap. VII. 82. pt.

szülők és gyermekek viszonyából eredő jogok teljességgel az atya személyében volnának összpontosítva: mintha az anyának a szülők hivatásából eredő hatalomban egyáltalán nem volna része.

A szokásos terminológia könnyen félrevezeti az embereket. – Locke helyesebbnek tartaná, a kérdéses hatalmat szülői hatalomnak nevezni. A generatio-alapította hatalom természetesen közös hatalom. Az ész követelményei a kinyilatkoztatott vallás tanai, az isteni törvények, egyaránt elismerik a szülők közös hatalmát, az atya és az anya egyenlő jogát és hatalmát.¹

E körülménynek az átlátása egymagában megakadályozhatta volna azon tévedéseket és azon indokolatlan praetensiókat, melyekhez az atyai hatalom helytelen felfogása vezetett. Mindenek előtt világosan demonstrálta volna, hogy egy abszolút hatalomnak az elismerése ezen a téren valóságos absurdum.

A gyermekek gyámoltalan állapota szükségessé teszi azt a függetenségi viszonyt, melyből bizonyos domináció és jurisdíció, a szülők rendelkezési joga s uralma erednek. De ez az uralom a viszony természeténél fogva csak ideiglenes. A gyermek helyzete az élet első pházisában bizonyos bilincseket követel. De az ész érettsége, az érett kor leoldja azokat.²

¹ *Id. m.* chap. VI. (*Of paternal power*) ... if we consult reason or revelation, we shall find she (the mother) hath an equal title. This may give one reason to ask. «Whether this might not be more properly called parental power?» For whatever obligation, nature, and the right of generation lays on children, it must certainly hind them equal to both concurrent causes of it.

² *Ibidem* chap. VI. 53. és 55. pt. Children ... are not born in this full state of equality ... their parents have a soil of rule

A szülői hatalom igazi, jogszerű alapját Locke tulajdonképpen a szülői kötelességekben találja. Ő észreveszi, hogy a szülői hivatás inkább kötelezettségek rendszerének, mintsem uralomnak tekinthető. Az ész követelményei, a természeti törvények és a vallás parancsai a gyermekek fentartására s felnevelésére kötelezik a szülőket.¹

A szülők rendelkezési jogára vonatkozó szabályok a gyermekek érdekeinek biztosítását veszik célba. A szülők kötelesek, gyermekeik testi és lelki fejlődéséről gondoskodni, azokat oktatni és cselekvéseiket szabályozni: mindaddig, míg azok önálló ténykedésre képeseknek nem mutatkoznak.

Midőn az akarat – az értelem érettségénél fogva – további idegen vezetésre nem szőrül és a gyermek életének önálló szabályozására s értelmes berendezésére képessé lesz, az első időben a gyermek saját érdeke megkívánta vezető hatalom eo ipso megszűnik, és a minden embert vagy minden társadalmi tagot megillető szabadság jogszerű élvezete kezdődik. Az értelmi érettség, mely a szabadság korlátainak megismerését eredményezi, a szabadság élvezetére is jogosít. A gyermek mindenkor köteles szülei

and jurisdiction over them ... the bonds of this subjection are like the swaddling-cloaths age and reason, as they grow up, loosen them ... and leave a man at his own free disposal.

¹ *Id. h.* 58. pont. The power, then, that parents have over their children, arises from that duty, which is incumbent on them, to take care of their off-spring, during the imperfect state of childhood – *Ugyanott* 67. pt. The want of distinguishing these two powers, viz. that which the father hath in the right of tuition, during minority, and the right of honour all his life, may perhaps have caused a great part of the mistakes ... the first of these is rather the privilege of children, and duty of parents, than a prerogative of paternal power.

irányában tiszteletet és hálát tanúsítani. Egyébiránt, érett korától fogva szabadságának, önállóságának megcsorbítására senkinek sincs joga.¹

A szülői hatalom rendeltetése, a szülők hivatásából eredő kötelességek az atya hatalmának s jogának szintügy határt szabnak, mint az anya hatalmának s jogának. E hivatásból soha sem eredhet abszolút hatalom. A természet nem igazolja az ilyen hatalomra törekvést. A szülői hatalom mérsékelt, rendeltetésének megfelelő kezelését egészben véve legjobban elősegítik a szeretet érzelmei, melyeket a természet a szülők szívébe oltott. –

Ilyetén módon czáfolja meg Locke az abszolút atyai hatalomról szóló tant; egyúttal pedig megczáfolja azon, az absolutismus jogosultságát védelmező tanokat is, melyek az abszolút vagy teljességgel önkényes uralmat az államban, az autokrátiát az atyai hatalomtól származtatják le, melyek az abszolút hatalom természeti jogcímét a patria potestasban találják.

Ezek egyfelől nem veszik tekintetbe, hogy polgári társadalmat, általán kötelező jogi rendet, (mely az összeség akaratából eredőnek és az összeség közös érdekeit biztosítónak tekinthető) nem az egyes családokban létező atyai hatalom, hanem csak az eredetileg szabad és egyenlő egyének megegyezése, (önkéntes megállapodása) alapíthat. Másfelől pedig teljességgel ignorálják azt a körülményt, hogy a jogosultnak nyilvánított politikai absolutismusnál, nevezetesen az autokratikus hatalomnál egyáltalán, nem

¹ *Id. h. p. 186. 69. pt* The power of commanding ends with nonage ... He has no dominion over his son's property, or actions, nor any right, that his will should prescribe to his son's in all things; however it may become his son in many things ... to pay a deference to it.

mutatkoznak a patria potestas természetszerű határainak és az atyai hatalommal szorosan kapcsolatos kötelességeknek analogonjai.

Valójában, az atyai hatalomnak észszerűleg megengedhető (a szülői hivatásból eredő kötelezettségekkel és az elidegeníthetetlen, meg nem semmisíthető, általános emberi jogokkal összeférő) terjedelmét egészen tévesen fogtak fel. Egyáltalán nem vették számba az atyai hatalomnak természeti határait, melyeknek átlépését az ész törvényei, a természeti törvények, a szülők hivatásából eredő szent kötelességek eltiltják.

Absolut atyai hatalomnak az észszerű igazolása teljességgel lehetetlen. Az atyai hatalomra hivatkozás tehát semmiképpen sem mentheti meg az absolutismus ügyét.¹ –

Locke politikai elméletének társadalomfilozófiai szempontból kiváltképpen figyelemreméltó része a tulajdonról szóló tana.

Locke vizsgálódása ezen a téren mélyebbre hat, mint Grotius és Hobbes elmékedései. Ő a tulajdonjog alapproblémáját tüzetesebben elemzi, és a megoldást más irány-

¹ *Of civil government*, chap. VI.; eh. VIII.; eh. XV. Parental power is nothing, hut that which parents have over their children. to govern them for the children's good, 'till they come to the use of reason. The affection and tenderness, which God hath planted in the breasts of parents, towards their children, makes it evident, that this is not intended to he a severe, abritrary government but only for the help, instruction and preservation of their offspring... The paternal power is a natural government, but not at all extending itself to the ends and jurisdiction of that, which is political (XV. 170. pt. – Paternal power is only, where minority makes the child incapable to manage his property; political, where men have property in their own disposal; and despotical, over such as have no property at all.

ban keresi, mint az előbbi elméletekben uralkodó jogfelfogások. melyeknek a korlátait előbbi tanok itt-ott csak kivételszerű meghatározások által törték át. Ő a tulajdon-szerzés fundamentális jogcímét, a tulajdonjog általános alapelvét s igazi forrását a munkában találja.

Ő a munkában tehát nem csupán az acquisitio egyik feltételét vagy annak egy lehetséges speciális esetét, hanem annak eredeti jogcímét, a tulajdonjogot eredetileg megalapító tényezőt látja.

E tekintetből alig tagadható, hogy Locke egy új elvet vezet be a tulajdon elméletébe. A tulajdonról szóló tana elhagyja a kijárt utakat; eltér az előbb uralkodó felfogásoktól, melyek a tulajdonjogot részben az első occupatio tényéré, részben az állami hatalom határozatára, a positiv törvényre, alapították (és pedig jobbára a közelebbi feltételek pontos meghatározása nélkül). Itt Locke a munkáról, mint a gazdagság forrásáról (mint az értékek képződésének legjelentősb tényezőjéről) szóló tannak alapját veti meg.

Locke vezeti be a közgazdaságtanba azt az elvet, mely a Smith rendszerének egyik sarkalatos elvét képezi.¹ és a melyből később a socialisticus gazdaságtan a Locke és Smith elméleteiben nem comtemplált gyakorlati következményeket vont le.

¹ V. ö. A. Smith: *Inquiry into the nature and causes of the Health of nations.* – The annual labor of every nation is the fund which originally supplies it with all the necessaries and conveniences of life which it annually consumes, and which consist always either in the immediat produce of that labor, or in what is purchased with that produce from other nations. (*Introduction*). – Különösen ch. V ... he must be rich or poor according to the quantity of that labor, which he can command, or which he can afford to purchase. The value of any commodity, therefore, to the person.

De Locke nem csupán ezen, később a Smith rendszerének alapjában újból értékesített alapelv felállításában. hanem azonkívül a tulajdonról szóló tanának különböző részleteiben is közeledik a későbbi társadalmi elméletek álláspontjához, és támpontokat nyújt okoskodásaiknak.

Locke nem tagadja ama régi mondásnak a jogosultságát, hogy a természet nem osztotta el a javakat: hogy a föld összes javaival együtt eredetileg az egész emberi néninek adatott, és hogy ennél fogva minden embernek eredetileg egyenlő joga van a természet nyújtotta javakra.¹ A természet minden embernek megadja az önfentartás jogát, a megélhetés jogát: és azért minden embernek joga van, a természet nyújtotta javak élvezetében részesülni.

De Locke itt azonnal felállítja azt az elvet, mely amaz általános eredeti jognak a korlátait megállapítja. Arra utal, hogy az a közös jog általában csak azon javakra

who possesses it and who means not to use or consume it himself. hut to exchange it for other commodities, is equal to the quantity of labor which it enables him to purchase or command. Labor, therefore, is the real measure of the exchangeable value of all commodities ... What is bought with money or with goods is purchased by labor as much as what we acquire by the toil of our own body. They contain the value of a certain quantity of labor. Labor was the first price, the original purchase-money that was paid for all things... But though labor be the real measure of the exchangeable value of all commodities, it is not that by which their value is commonly estimated... Labor, therefore, it appears evidently, is the only universal, as well as the only accurate measure of value, or the only standard by which we can compare the values of different commodities at all times and at all places.

¹ *Of civil government*, chap. V. (*Of property*)... 'tis very clear, that God, as king David says ... «has given the earth to the children of men», given it to mankind in common.

vonatkozik, melyeket a természet működése közvetlenül, egymagában produkál: nem pedig az összes földi javakra.

Minden embernek, úgymond. elidegeníthetetlen joga van saját személyére, erejének, tehetségeinek saját érdekében való értékesítésére. A természet munkára, az önfentartásra szükséges eszközök czélszerű felhasználására készíti az embert: és ezzel megalapítja azon jogot, melynél fogva az ember azt, a mit munkája alkotott, vagy értékesíthetővé, (t. i. az önfentartás alkalmas eszközévé) tett, tulajdonának tekintheti.

E szerint az ember saját munkájának, azaz saját fáradságának s ügyességének eredményérc igényt tarthat. A természeti javak az átalakításukra vagy szaporításukra fordított munka által jogszerűleg az egyén tulajdonává lesznek. Locke a problémát különböző szempontokból világítja meg. De minden érvelése oda concludál, hogy az egyén munkásságának eredménye az egyén tulajdona, jogszerű magántulajdon. Minden elmélkedése újból azon eredményhez vezet, hogy a munka a tulajdonszerzés egyetlen eredeti jogcíme. azaz a magántulajdon jogának forrása.¹

Az ember munkája e szerint szükségképen bizonyos javakat elkülönít az eredetileg közös természeti javaktól. A munka a természet nyújtotta elemek

¹ *Of civil government*, chap. V. (26. 27. pt.) And though all the fruits, it naturally produces, and heasts it feeds, belong to mankind in common, as they are produced by the spontaneous hand of nature, there must of necessity be a means to appropriate them, some way or other, before they can be of any use ... Though the earth, and all inferior creatures, be common to all men. yet every man has a property in his own person: this no body has any right to, but himself. The labour of his body, and the work of his hands, we may say, are properly his.

czélszerű kombinációja által, a természet művének átalakítása által (azzal, a mit hozzáteszi új javakat teremt. Az appropriáció tehát itt nem függ mások beleegyezésétől vagy külön megállapodástól. Az ilyen appropriáció nem tekinthető usurpationnak vagy lopásnak.

Ha a közmegállapodás vagy mások beleegyezése az appropriáció lényeges kelléke volna, az ember esetleg a legnagyobb bőség közepette sem vehetné igénybe a szükségének kielégítésére alkalmas javakat vagy a közös javak élvezetében sem részesülhetne.¹ A kérdéses beleegyezés vagy az összeség határozata tehát nem képezheti a tulajdonszerzés eredeti alapját.

Locke szinte kifogyhatatlan azon elv vitatásában, hogy a kérdéses eredeti alapnak mindenkor csupán csak a munka tekinthető. A munka az. úgymond, a mi a javakat a természeti állapotból vagy a közösség állapotából kivonja és az egyének tulajdonává teszi. Az ember természeti helyzete a munkát és a magántulajdont egyaránt szükségessé teszi.²

De Locke egyúttal az illetén módon leszármaztatott jog határait is kimutatni igyekszik. Arra utal, hogy ugyanaz a törvény, melyen az egyén magántulajdonának jogosultsága alapú, az egyén jogának határt is szab. Ugyanaz az

¹ *Ibidem* eh. V. (28. pt.) That labour put a distinction between them and common: that added something to them, more than nature ... had done, and so they became his private right... And the taking of this, or that part does not depend on the express consent of all the commoners.

³ *Id. h.* The labour, that was mine, removing them out of that common state, they were in, hath fined my property in them. – *U. o.* (35. pt.) the condition of human life, which requires labour and materials the work on, necessarily introduces private possessions.

észtörvény a jogosultság lényeges feltételét is megjelöli: midőn a tulajdon eredeti rendeltetésének megfelelő használatot, azaz a javaknak felhasználását az életszükségletek ésszerű kielégítésére követeli.

E törvény szerint az, a ki a mértékletesség határait túllépi vagy a szükségleteinek ésszerű kielégítéséhez megkívánt mennyiségnél többet vesz igénybe, másoknak rovására biztosít magának előnyöket. Ez csak ott fordulhat elő, hol az emberek az ész kitűzte határokat átlépik.¹

Locke a jellemzett alapelvet különösen a földbirtokra is alkalmazza. Egy darab föld, úgymond, melyet valaki mivel s így saját fáradsága által értékesít, és a melynek termékeit szükségletének kielégítésére felhasználhatja, természetesen a munkálkodó egyén tulajdonába megy át. Az ily alapon történő appropriáció nem sérti másoknak a jogait. Mert mások ugyanazon az úton szerezhetnek tulajdont. Más appropriálható darabokat mindig találhatnak: ha a javak használata az ész követelményeinek megfelelő módon történik. -

Az eredeti közösséget tehát e téren is megszünteti a munka. A munka által nyernek a tárgyak általában – és különösen az egyes földdarabok is – különböző értéket.³ Locke a földtermékek értékének legnagyobb részét a munka eredményének tekinti. Azt hiszi, hogy igen szerény számítás alapján a termékek értékének legalább is kilenizede a munka hatásának tekintendő.

¹ *Ibid.* ch. V. (31. pt.) As much as any one can make use of to any advantage of life, before it spoils, so much he may, by his labour, fix a property in: whatever is beyond this, is more than his share, and belongs to others.

² *Ibid.* ch. V. (32. pt.)

³ *Of civil government*, id. h. p. 178. chap. V. For it is labour, indeed, that puts the difference of value on every thing.

Sőt a leghatározottabb alakban fejezi ki azt a meggyőződését, hogy a legtöbb jövedelemnek kilenczvenkilenc százada teljeséggel a munka eredményének nyilvánítható. E szerint az, a mit a természet eredetileg nyújt, csaknem semmi ahhoz képest, a mit az emberi munka létesít. Az emberi szükségletek kielégítésére szolgáló dolgok hasznos-sága tehát csaknem kizárólag a munka hatásán alapul¹

Nyilvánvaló dolog, hogy e felfogástól azon tanhoz, mely a munkát egyetlen érték forrásnak nyilvánítja és következetesen a csere-értéknek, a dolgok árának tulajdonképi alapját is a munkában találja, csak egy lépés az út. A munka értékképző erejének ezen – itt részben Locke saját szavaival jellemzett – felfogásából ered Locke tulajdonjogi elméletének alapelve: az a tan. mely a munkát nyilvánítja az egyéni tulajdonjog egyetlen eredeti forrásának. –

Itt még egy igen figyelemreméltó mozzanat igényel közelebbi megvilágítást. Nem nyernők a Locke tulajdonjogi elméletének teljes képét, ha nem vennők figyelembe az appropriatio jogának korlátaira vonatkozó szabályokat, melyek a tulajdonszerzésről szóló tanban félreismerhetetlen elvi jelentőséggel bírnak.

Locke az eredeti tulajdonszerzésnek ezen. az ész törvé-

¹ *Id. h.* – he will find, that the improvement of labour makes the far greater part of the value, I think it will be hut a very modest computation to say, that of the products of the earth, useful to the life of man. 9/10 are the effects of labour: nay. if we will rightly estimate things ... we shall find that in most of them 99/100 are wholly to be put on the account of labour.

² *Id. m.* (Works II. 179. 1.) ... it is evident, that . . man. by being master of himself, and proprietor of his own person, and the actions, or labour of it, had still in himself the great foundation of property ... labour, in the beginning gave a right of property.

neyi által szabott korlátaikat két feltételben találja. Ezeknek a lényege két szabályban fejezhető ki.

Az egyik szabály azt mondja: hogy senkinek sincs joga az általán használható javak olyan mennyiségét igénybe venni vagy appropriálni, melynek egy része az ő birtokában használatlanul elromlik: holott az a rész mások szükségüknek kielégítésére szolgálhatott volna. A másik szabály szerint: az appropriáció általában (az első sorban említett feltétel figyelembevételével) mellett jogszerűnek tekintendő, ha mások számára még elég marad, ha a szükségletek észszerű kielégítésének lehetősége másokra nézve nem szűnik meg.

Egy szóval: míg mások nem nélkülözik a szükségük kielégítéséhez megkívánt javakat, az appropriáció jogsultsága nem szenvedhet kétséget: – ha csak az igénybe vett javak egy része minden igazi haszon nélkül (és így teljességgel cél nélkül) el nem vonatik a közhasználattól.¹

Első tekintetre szinte azt gondolhatnók, hogy Locke nem fogja fel e követelmény teljes jelentőségét: hogy ő nem veszi számba azon következményeket, melyekhez ama szabályoknak minden restrictió nélküli alkalmazása vezethetne.

¹ *Id. m.* 177. 1. ... but if they perished in his possession, without their dues use: if the fruits rotted ... before he could spend it, he offended against the common law of nature, and was liable to be punished; he invaded his neighbour's share. – *Id. Id. h.* 176. 1. Nor was tins appropriation of any parcel of land, by improving it, any prejudice to any other man. since there was still enough, and as good left, and more, than they yet unprovided could use ... He that has as good left for his improvement, as was already taken up, needed not complain, ought not to meddle with what was already improved by another's labour. – És egyebükt.

és a melyek az appropriáció jogát utóvégre teljességgel illu-soriussá tehetnék.

Locke ama szabályokat mindenekelőtt restrictió nélkül alkalmazza a földtulajdonra. Ha valaki egy darab földet munkája s ügyessége által tulajdonává tesz, úgy mond, ezzel senkinek sem okoz kárt. mert a többiek számára mindig elég épen olyan jó föld marad meg. Bármennyit igyék valaki egy nagy folyam vizéből, ez által nem sértheti másoknak a jogát, mert másoknak is mindig elég jut. «A mi pedig a folyam vizéről mondható, az a földről is állítható,»¹

Ámde ez a hasonlat sántikál: nem veszi tekintetbe a gazdaságtannak egyik elemi megkülönböztetését, a szoros értelemben vett gazdasági javak megkülönböztetését az olyan javaktól, melyek általában (a készlet kifogyhatatlanságánál fogva) mindenkinek rendelkezésére állnak, mint p. a levegő és (közönséges viszonyok mellett) a víz.

Nyilvánvaló pedig, hogy a föld – legalább az európai népek civilisált társadalmában – nem számítható az utóbbi javak közé. Itt örökség és adomány, vevés és csere az appropriáció rendes útjai. Minden új nemzedék már csak elfoglalt földdarabokat talál. Itt tehát nem mondható, hogy jut is, marad is. így azután az a kérdés merülhetne fel, ha vajjon a felállított szabály nem követeli-e a létező jogok utólagos megcsorbítását?

De a restrictiók Locke tanában nem maradnak el. Ezek pedig arra vallanak, hogy Locke az itt felmerülő aggályok és kételyek súlyát maga is érzi.

Ő mindenekelőtt arra utal. hogy a polgári társadalomban, melyben pénz és kereskedelem szabályozzák a

¹ *Id. k.* – and the case of land and water is perfectly the same.

gazdasági életet, az állami rend a földbirtokra nézve szükségszerűleg megszünteti az appropriáció eredeti módját. és csak a társadalom tagjainak, csak az összeségnek beleegyezésével történő appropriációt engedi meg. Itt a törvények nem engedik meg bizonyos, egyesek által még nem appropriált, de a közös céloknak fentartott javak elfoglalását; mert ez a közösség érdekeivel ellenkeznék.¹

De miként szerezhet valaki e viszonyok között munkájával tulajdont, ha az új viszonyok az előbb szerzett jogokat nem érintik? Megengedhető-e ama jogok érintése: vagy általában csak a sok bajjal és risicóval kapcsolatos kívándorlás segíthet itt?

A ki más megoldást nem lát. az megfeledkezik a tulajdon más fajairól, az ingó vagyon köréhez tartozó sokféle tárgyról, és különösen a pénzről is. A földtulajdonnak aequivalense itt az ingó vagyonban és specialiter a pénzben található.

Ha a munka által ily aequivalens szerezhető; a föld appropriációja nem sérti azoknak az érdekét, kik már nem találnak elfoglalható földterületet.

Locke tana, mely az appropriáció jogára vonatkozó elveket eleinte voltaképen minden világos restrictió nélkül állítja fel. utólag számba veszi a kezdetleges állapot és a polgári társadalom különbségét; és a szükségesnek mutatkozó módosítást főleg a tartós természetű, általános csereeszköz, t. i. a pénz szerepével hozza kapcsolatba.

A gondolatmenet természetszerűleg érinti az ingó

¹ *Of civil government*, chap. V. (176. 1.) This true, in land that is common in England, or any other country, where there is plenty of people under government no one can appropriate any part, without the consent of all his fellow commoners: because this is left common by pact ...

vagyonnak és leginkább a pénznek imént jelölt, némiképp kiegyenlítő vagy ellensúlyozó hatását. De Locke éppen erre alig fordít figyelmet. A dolog behatóbb fejtegetésébe nem bocsátkozik: hanem főleg, sőt csaknem kizárólag a pénz használatának más eredményeit hangsúlyozza. Kiváltképen arra fektet súlyt, hogy főleg ez engedi meg és hogy a leghatásosb módon éppen ez segíti elő a javak accumulációját és ezzel a javak nagyfokú egyenlőtlenségét is.

A túlságot Locke nem ott látja, a hol a javaknak nagy bősége van: hanem ott, a hol azoknak egy része használatlanul elromlik. Ettől azonban a pénznél, melynek általános használatát a «consensus omnium» hozta be, nem kell tartani.

A fáradozás és ügyesség különböző fokai már eredetileg lehetővé tették a javak különböző mennyiségének az igénybevételét. A pénz használata pedig ezt a legnagyobb mérvben megkönnyíti: és így elősegíti a vagyonbeli egyenlőtlenség kifejlődését. Ez megkezdődött mihelyt arany és ezüst általános csereeszközökké lettek.

Evvel, mondja Locke, azaz a pénzérték létesítésével, kapcsolatban volt az egyenlőtlen vagyonok megengedése. Az arany és az ezüst értékének megállapításánál vagy a pénz behozatalánál elismertetett ugyanis, hogy – ama javak romolhatatlanságánál fogva – bárki igen nagy mennyiséget appropriálhat azokból: a nélkül, hogy a létező javak értékét ez appropriáció által csökkentené, illetén módon pedig előre, közmegegyezéssel, jogosultnak nyilvánított azoknak az eljárása, kik vagyonukat a pénz segítségével tetszésük szerint szüntelenül szaporítják.¹

¹ *Id. m.* (W. 181. 1.) But since gold and silver ... has its value only from the consent of men ... it is plain, that men have

Arról a szabályról, mely szerint az appropriáció csak azon esetre jogosult, ha másoknak is még elég jut, vagy ha mások legalább nem nélkülöznek teljesen a szükségletek kielégítéséhez megkívánt javakat, itt nincsen szó.

Mindamellettt Locke általában határozottan ragaszkodik azon alapelvekhez: hogy a munka mindenütt a tulajdonszerzés eredeti alapja, igazi jogcíme; hogy az összes javak értékének legnagyobb része kizárólag a munkából ered és hogy ennél fogva a munkálkodó ember fáradozástól kielégítő anyagi eredményt várhat, azaz oly eredményt, mely észszerű szükségleteinek kielégítését megengedi.

Locke azon határozott meggyőződését fejezi ki, hogy mindenkor és mindenütt lehetséges lesz azon elvnek az alkalmazása: hogy mindenkinek legyen oly tulajdona, mely szükségleteinek kielégítését lehetővé teszi.¹

De a cél meghatározása – itt éppen úgy, mint más tanokban – oly általános és tág, hogy abból úgy a Ricardo kérérlhetetlen bértörvényét, mint némely socialisticus tannak az alapkövetelményét lehetne kiolvasni. Locke okoskodása

agreed to a disproportionate and unequal possession of the earth; they having, by a tacit and voluntary consent, found out a way, how a man may fairly possess more land, than he himself can use the product of, by receiving, in exchange for the overplus, gold at d silver, which may be hoarded up, without injury to any one.

¹ *Id. m.* (W. 177. 1.) But be this as it will, which I lay no stress on, this I dare boldly affirm, that the same rule of propriety, viz. that every man should have as much, as he could make use of, would hold still in the world, without straitening any body; since there is land enough in the world to suffice double the inhabitants, had not the invention of money, and the tacit agreement of men. to put a value on it, introduced (by consent) larger possessions.

tanának ezen részében nem emelkedik a szabatosság világosság és következetesség azon fokára, mely ezen szövevényes problémák tisztázásához megkívántatnék. Individualisticus és socialisticus szempontok érvényre törekednek Valóban szabatos, egyöntetű elvi megoldást ő itt nem ad. –

A Locke elméletének szóban forgó része egyáltalán nem bocsátkozik ama különféle tényezőknek a vizsgálataiba, melyeknek befolyása az érintett tartalomdús kérdések tisztázásánál számbaveendő. Nem vizsgálja közelebbről a tőke accumulációjának lehetséges gazdasági és socialpolitikai hatását, a gazdasági verseny következményeit, különböző szabályok és intézmények befolyását a munkálkodó osztályoknak helyzetére stb.

Azon kételyeket s aggályokat, melyeket a főieknek formulációja kelt. az utólagos restrictiók nem oszlatják el teljesen: sőt itt-ott épen ezekből új kételyek és nehézségek erednek. Az alapgondolatok keresztülvitelében a végső következmények levonása jobbra elmarad.

Locke itt is lehetőleg kerüli a szélsőségeket: a dolgot nem állítja élére; az ellentétek kiegyenlítésére törekszik. De a compromissum nem vezet eléggé határozott, világos és egyöntetű megoldáshoz.

Mindamellettt Locke elmélete ezen a téren is bizonyos tekintetből úttörő jelentőséggel bír. Sok irányban eszme-ébresztő tulajdonjogi elmélete előkészítette a felvetett problémák mélyebbreható elemzését. Ő nagy fontosságú elveket vezet be a közgazdaságtanba, nevezetesen a tulajdon elméletébe. Elméletének jelentősége főképen azon tanán alapú, mely a munkát mint értékforrást és mint a tulajdon-szerzés eredeti alapját tárgyalja.¹

¹ W. v. Skarzynski egy, a Smith ethikai és közgazdasági

Itt csak röviden emlékezhetünk meg Locke paedagogiai elveiről, melyek nagy befolyást gyakoroltak a következő idők paedagogiai elméleteire és az újkori nevelésügyre.

A később az elmélet terén szinte általános érvényre emelt és a nevelésügy buzgó munkásai által megvalósított követelményeknek tetemes részét, már Locke fejtette ki kapcsolatos módon, eszmedús paedagogiai művében.¹

Locke paedagogiai elmélete kiváltképen az egyéniség szabad fejlődésére fektet súlyt. Az egyéni sajátosságok gondos figyelembevételét, az önálló jellem fejlődésének elősegítését követeli. Az öntevékenység fontosságát hangsúlyozza. A testgyakorlatoknak, az edzésnek, a szemléleti oktatásnak jelentőségét kiemeli.

Szóval, oly célokat tűz ki, melyeknek megvalósítása mellett az újkori paedagogok egész sora és kiváltképen J.

tanait tárgyaló monographiában az elsőséget ezen a téren is – úgy mint más fundamentális kérdésekben – Hume Dávidnak tulajdonítja. Kimutatni igyekszik, hogy a kérdéses domináns szempont már Hume közgazdasági tanulmányaiban mutatkozik. L. *«Adam Smith als Moralphilosoph und Schöpfer der Nationalökonomie. Ein Beitrag zur Geschichte der Nationalökonomie. Von Dr. Witold von Skarzynski.»* p. 108. ff. – A mennyiben az alapvetés érdeme forog kérdésben, első sorban Locke úttörő kísérlete igényel teljes méltatást; ámbár elismerendő, hogy ez első lépést a következő gondolkodók tanaiban az alapeszme részletesb, rendszeresebb kifejtése követte. Smith A. tanának méltatásában ezt általában nem emelték ki kellőképen.

¹ *Some thoughts concerning education (Works 1759; Vol. III. p. 1–96.)* – V. ö. *Of the conduct of the understanding. (Works. Vol. III. p. 371-409.)*

J. Rousseau kardoskodott.¹ Befolyásának nyomait különösen az utóbbinak tanaiiban vesszük észre.

Rousseau, a Locke-megvetette alapon épít tovább. Ő is kiváltképen a teermészeti erők és tehetségék harmonicus kiképzésére, az egyéniség szabad kifejlődésére fektet súlyt. Ő alaposabban viszi keresztül azt, a mit Locke néhány vonással vázolt. Az alapeszmék merészebb, mélyebbreható és hagyományoktól függetlenebb keresztülvitelében sok ponton meghaladja a Locke felfogásának látókörét, s megszabadul a Locke érvelésének némely egyoldalúságától s félszegségetől. Igaz, hogy merész haladásában gyakran túlságokba is esik: de másrésről tagadhatatlan, hogy némely, má¹ előbb felállított eszme, ezen keresztülvitelben lesz valóban termékeny.

Mindenesetre azonban el kell ismerni Locke azon érdemét, hogy ő ezen a téren is új irányt jelölt ki a szellemi törekvésnek, hogy ő termékeny szempontok felállítással a haladásnak e téren is fontos szolgálatokat tett.

¹ *Thoughts concerning education*; P. o. §. 1. §. 3. How requisite a strong constitution, able to endure hardships and fatigue, is, to one that will make any figure in the world; is too obvious to need any proof. – §. 4... most children's constitutions are either spoiled, or at least harmed, by cockering and tenderness. §. 5–30.. §. 74. ss.; §. 147. ss.; §. 195. s; §. 217. There are a thousand other things that may need consideration; especially if one should take in the various tempers, different inclinations, and particular defaults ... and prescribe proper remedies ... Each man's mind has some peculiarity, as well as his face ... and there possibly scarce two children, who can be conducted by exactly the same method. – És egyebü.

Locke társadalom-philosophiai alapnézetének súlypontja az egyéni szabadság eszméjében rejlik. Mert Locke mindenekelőtt a szabadság eszméjének előharcosa Tanainak kiváló jelentősége a társadalmi eszmék fejlődéstörténetében főleg ezen alapul. Egy legfőbb vezérelve van: ez a szabadság eszméje.

Ez eszme a Rousseau tanában is mint vezérelv szerepel De Rousseau azt egy más elvvel hozza szoros kapcsolatba' az egyenlőség eszméjével.

IV. SZAKASZ.

AZ EGYENLŐSÉG ESZMÉJE.

A társadalmi problémák, melyeknek megoldását a socialismus elméleti és gyakorlati törekvései célba veszik, az újkori culturépek társadalmi fejlődésének szüleményei. Ama problémákat a társadalmi fejlődés maga érlelte; az újkori civilisatio bajait vizsgáló gondolkodók, a socialistikus rendszerek alapítói és a társadalmi mozgalmak vezérszellemi csak többé-kevésbé szabatosan formulázták azokat.

De az a világtörténelmi esemény, mely az elméletben és életben egyaránt előtérbe lépő problémák megoldására irányuló törekvéseket a leghathatósbb eszközökkel, a régi állami és jogi rend fölforgatása és egy új rend előidézése által, mozgásba hozta; az az esemény, mely így a talajdonképi socialismusnak a talajt előkészítette, a francia forradalom. Ez az a történelmi háttér, melynek számbavétele nélkül a XIX. század társadalmi elméleteinek s mozgalmainak alapját és belső kapcsolatát teljesen és világosan nem foghatjuk föl.

Ez a kapcsolat nem nyilvánul szembetűnő módon azon viszonyokban és intézményekben, melyek a francia forradalom közvetetten politikai eredményeinek tekinthetők. Köztudomású tény, hogy a forradalmi korszak közvetlen positiv eredménye nem az újabb elméletekben contemplált

gyökeres társadalmi reformok keresztülvitele volt. hanem az állami és jogi rendnek olyan átalakulása, melyet egy új társadalmi rend előharczosai helyes oknál fogva külön-höztetnek meg a társadalmi rend tulajdonképi alapjának teljes megváltoztatásától. Mindazonáltal egyáltalán nem szenvedhet kétséget, hogy épen azok a vezérelvek, melyeket a francia forradalom kezdeményezői és vezérszellemi hirdettek és egy új életrend alapelveinek nyilvánítottak, a leghathatós módon készítették elő azt a talajt, melyben a modern társadalmi reformeszmék gyökeret vertek; és hogy a francia forradalom szelleme ilyen módon utat tört a socialistikus eszmék, a gyökeres társadalmi reformok ügyének.

A socialistikus elvek előharczosai és hívei gyakran hangsúlyozzák, hogy a francia forradalom nem tett meg mindent. Arra utalnak, hogy ez a forradalom egyáltalában nem reformálta a társadalmi rendnek tulajdonképi alapintézményeit, hanem csak régi gátak eltávolítása által érlelte azokat a társadalmi problémákat, melyeknek megoldása a jövő nagy és nehéz földadata lesz.

De nyilvánvaló dolog, hogy azok, akik ezt a meggyőződést nyilvánítják, egyúttal határozottan és kétértelműség nélkül elismerik a francia forradalomnak mély befolyását a következő korszak társadalom-politikai tanaira és törekvéseire. Midőn arra utalnak, hogy ez a forradalom – habár az alkotás terén nem tett meg mindent – elhárította a fejlődés akadályait: implicite elismerik azt is, hogy ez a történelmi esemény utal tört a későbbi társadalmi mozgalmaknak.

Ha a socialistikus eszmék és mozgalmak ezen viszonyát a francia forradalomhoz kellőképen figyelembe vesszük, kell, hogy teljes jelentőségéhez képest méltassuk azt

a kiváló szerepe melyet Jean Jacques Rousseau a társadalmi eszmék történetében visz. Mert a francia forradalom szellemében és eredeti – a terreur által el nem torzított – irányzatában a Rousseau tanának gyümölcsét ismerjük meg.

Valóban. Jean Jacques Rousseau a francia forradalom philosophusa. A forradalom korszakának igazi vezérszemléi, eredetileg és a dolog lényegében, az ő tanítványai voltak. Az ő eszméinek megtestesítését látjuk azon jogi rendben, melyet végelemzetben célba vettek. Főképpen a J. J. Rousseau művei tartalmazzák – minden esetre ezek a művek tartalmazzák a legconcentráltabb alakban – azt a forranyagot, mely a régi bajok és új eszmék által aláásott állami és jogi rend összeroskodását idézte elő és egy új rend számára előkészítette a talajt.

Ez az irányadó befolyás, melyet Rousseau tanai a forradalom korszakára gyakoroltak, egymagában világos tanúságot tesz arról, hogy e tanok kiváló jelentőséggel bírnak a társadalmi eszmék fejlődéstörténetében. Ezen tanok rendkívüli gyakorlati hatása legjobban demonstrálja történelmi jelentőségüket.

Ezen rendkívüli hatásnak a főokát semmiképpen sem találhatnók meg a tudományos bizonyítás eszközeinek sokaságában é[^] súlyában, vagy az okoskodás szoros belső kapcsolatában és kimerítő teljességében. Annál nagyobb jelentőséget tulajdoníthatunk e tekintetből az etnikai és politikai alapeszmékhez való tántoríthatatlan ragaszkodásnak, a gondolat és az érzelem merész kifejezésének s azon hatalmas erkölcsi pathosnak, mely Rousseau egyéniségét és műveit áthatja.

Az eszmények cultusához való ragaszkodás, a meggyőződés bátorsága és az a megható erkölcsi pathos,

mellyel Rousseau a szabadság, az egyenlőség, a humanitás szolgálatában, az elnyomottak és szegények érdekében küzdött, nem te vesztettek el hatásukat. A hatalmas elragadó, szenvedélyeket ébresztő és tápláló dictiónak, mely Rousseau műveit kitünteti, bizonyára nagy része volt abban a rendkívüli hatásban, melyet e művek a kortársakra és az utókorra gyakoroltak.

Ámde, helytelen volna, ezt a hatást túlnyomóig annak az erkölcsi pathosnak, annak a bátorságnak és erélynek, vagy éppenséggel a forma, a dictió szépségének vagy erejének tulajdonítani. A bámulatos hatás legjelentősb. legnyomósb oka a tartalomban magában, az alapeszmékben, a gondolatmenet lényegében rejlik: a modern cultura éles. merész, kérlelhetetlen kritikájában és a forradalmi korszak vezérelveinek praegnans kifejezésében.

Az újkori cultura szülte bajokat mások is bírálták. Mások is kimutatták és elítélték a hagyományos állami és jogi rend főhibáit. De senki sem formulázta oly határozottan, oly élesen, oly kíméletlenül a modern cultura és a modern társadalom tartalomdús problémáját, mint lioubeau. Senki sem állította föl szorosabb kapcsolatban, praegnansabb alakban, a szabadság és az egyenlőség elveit. Senki sem alkalmazta kíméletlenebb őszinteséggel az amaz alapelvekben foglalt mértéket a létező viszonyokra, a nagy tömeg, a nép állapotára.

Igaz, hogy Rousseau ezen az úton szembeszökő túlzásoktól sem riad vissza. Az élet legnagyobb, legmakacsabb akadályai és nehézségei őt nem ijesztik el és nem tartóztatják föl a kitűzött célok követésében. Hatalmas érzelem, nemes szenvedély, mely nem hajol meg az ész száraz ítélete előtt, néha elragadja a gondolkodót és elnémítja a szigorú kritikát és a skepsist. De éppen a gondolatoknak

ily szabad és merész mozgása és az érzelem melegítő ereje segítette elő a lehető legnagyobb mérvben az új tanok mély hatását az emberi kedélyre; és épen ezen hatásban rejlik e tanok nagyszerű sikerének a titka.

Valóban, Rousseau mondta ki az utolsó szót az eszmék és elvek küzdelmében, mely a francia forradalmat megelőzte és előkészítette. Ő állítja föl a francia forradalom hitágazatait. De ő egyszersmind a következő korszak társadalmi törekvéseinek hírnöke is. Ezen törekvések vezérelve a Rousseau tanának uralkodó eszméje. E vezérelv az egyenlőség eszméje.

JEAN JACQUES ROUSSEAU.¹

Rousseau társadalomfilozófiai elveit rendszeresen két politikai főművében, a «*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*» és «*Du contrat social ou principes du droit politique*» című műveiben fejti ki.² A «*Discourse*»-ban gyakran szenvedé-

¹ *Jean Jacques Rousseau* (1712–1778). Rousseau maga a «*Confessions*» című autobiográfiában adja elő érdekes és tanulmányos mozzanatokban bővelkedő életrajzát, melyben – az önismertetre és szigorú önbírálatra törekvésnek ellenére – néha nem csupán erényeivel, hanem hibáival is tetszeleg. Rousseau életét és műveit tüzetesen tárgyalja Saint-Marc Girardin: *J. J. Rousseau, sa vie et ses outrages*. (Paris, 1875). Az élet- és jellemrajzi dolgozatok közül kiemelhetjük a Vogt tartalmas tanulmányát, mely mint az «*Emilé*» német fordításának bevezetése jelent meg. E német kiadás címe: *J. J. Rousseau. Herausgegeben von Dr. Th. Vogt und Dr. E. Sallwürk* (Langensalza, 1878).

² A következő fejtegetésekben az 1782-ben közrebocsátott gyűjteményes kiadást használjuk: *Collection complete des oeuvres de J. J. Rousseau. Aux Deux-Pouts. Chez Sanson et Compagnie*

hes rekriminációk szakítják félbe az okoskodások kapcsolatát: az egész elmélkedést saját szerű pathos hatja át. A «*Contrat social*» érvelései szabatosabbak, szorosabb rendszeres kapcsolatot mutatnak; tenora higgadtabb, elmélkesseinek köre szélesebb.¹ Ezen műben találjuk Rousseau politikai alapelveinek praegnansabb elméleti formulációját.

1

Az egyenlőtlenség okairól szóló tan.

A «*Discours*» némely részei mint Rousseau elméletének kiinduló pontjai kiváló figyelmet igényelnek. Rousseau ezen miiben a magasabb culturával kapcsolatos. sokféle bajok alapokát nyomozza: kimutatni igyekszik azon tényezőket, melyekből a cultura haladásának kártékony befolyása az emberi boldogságra ered. Ő ama bajoknak az eredeti forrását az egyenlőtlenségben találja, mely a culturával egyaránt halad.

Ha ismerni akarjuk ezen folyamatot, mindenekelőtt ismernünk kell a tulajdonképi kiinduló pontot. Azért Rousseau első sorban szükségesnek tartja, tisztába jönni az iránt, hogy milyen állapot előzhette meg a civilizált emberek társadalmi életét. A cultura hatását az emberi természetre – úgymond – csak azon esetre ítélni helyesen, ha annak eredeti állapotáról helyes fogal-

¹ P. Janet néhány vonással jól jellemzi az eljárás mód és a tenor különbségét. L. *Histoire de la science politique*. (II. édition). Tome II. p. 574 s. Így többek közt megjegyzi: Il reste assez peu de traces dans le *Contrat social* de cette bumeur aigrie qui rebute a la lecture du *Discours sur l'inégalité* ... Une singulière vigueur d'analyse et de dialectique . . . font du *Contrat social* un ouvrage très original. qu'il n'est point permis de trailer avec indifference.

műnk van. Ennélfogva ez őszállapot, az u. n. «természeti állapot» rekonstrukciója az első lépés Rousseau útján.¹ Ő nem tagadja e lépésnek a merészséget: nem állítja, hogy a kérdés rekonstrukció az ő okoskodásának minden tekintetben sikerült, vagy hogy a speculatio itt az exact kutatás módjára positiv tényeket állapíthat meg. Saját föltevéseit olyan conjecturáknak nevezi, melyeknek a főadata inkább a problémát igazi alapjára visszavezetni, mintsem azt megoldani.² Megengedi és reméli, hogy mások képesek lesznek e téren többet elérni: ámbár nem hiszi, hogy minden nehézség megoldható lesz. Az eredeti állapot képzeete szerinte a fejlődés megítéléséhez szükséges képzet: szükséges eszme még azon esetre is. ha annak teljesen megfelelő valóság sehol sem létezett volna.³

¹ Rousseau itt – Burlamaqui természetjogi fejtegetéseire utalva – különös súlyt fektet arra, hogy a fölvetett alapprobléma megoldása legelső sorban az emberi természet tanulmányozásától s megismerésétől függ. L. *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. (Preface, p. 47). C'est cette ignorance de la nature de l'homme qui jette tant d'incertitude et d'obscurité sur la véritable définition du droit natúrèi: car l'idée du droit, dit M. Burlamaqui, et plus encore celle du droit naturel, sont manifestement des idées relatives à la nature de l'homme. – Id. h. p. 03. Or. sans l'étude sérieuse de l'homme, de ses facultés naturelles et de leurs développements successifs, on ne viendra jamais à bout de faire ces distinctions, et de séparer. dans l'actuelle constitution des choses, ce qu'a fait la volonté divine, d'avec ce que Part humain a prétendu faire.

² *Discours*. Preface, p. 45). J'ai basarde quelques conjectures, moms dans l'espoir de résoudre la question, que dans l'intention de l'éclaircir et de la réduire à son véritable état.

³ *Discours*. id. h. Car ce n'est pas une légère entreprise de démêler ce qu'il y a d'originnaire et d'artificiel dans la nature actuelle de l'homme, et de bieri connaître un état qui n'existe plus? qui n'a peut être point existé, qui probablement n'existera jamais

Rousseau az egyenlőtlenség két nemét különbözteti meg. Az egyiket, mint a természet művet, fizikai egyenlőtlenségnek nevezi. E fogalom alá subsammálja úgy a kor, a testi erő (egyáltalán a testi állapot) mint a lelki tehetségek különbségeit is. A másikat erkölcsi vagy politikai egyenlőtlenségnek nevezi. Az utóbbinak alapját a convenientiában, az emberek megállapodásában találja. Ehhez tartoznak a vagyon és a hatalom nyújtotta előnyök.¹

Senki sem kérdezheti, hogy mi a természeti egyenlőtlenség forrása? Erre ugyanis már a szó maga megadja a feleletet.

A vizsgálat nehéz főadata – mondja Rousseau – azon pontot megjelölni, hol az erő helyét a jog foglalta el, hol a természet alárendelteteti a törvénynek: hol az erős a gyöngé érdekének szolgálatára vállalkozott és az emberek nagy tömege egy képzelt béke kedvéért lemondott a reális boldogságról.²

et dont il est pourtant necessaire d'avoir des notions justes pour bien juger de notre état present. – Így tehát Rousseau maga is kimondja, hogy itt nem egy verifikálható történeti tényről, hanem egy szükséges föltevésről vagy eszméről, egy hypothesisről van szó, mely a tények kapcsolatának magyarázatához megkívánatik.

¹ *Discours*, p. 59 s. ... deux sortes d'inégalité: l'une que l'appelle naturelle ou physique ... qui consiste dans la difference des âges, de la santé ... des qualités de l'esprit ou de l'âme: l'autre, qu'on peut appeller inégalité morale ou politique, parce qu'elle depend d'une sorte de convention ... Celle-ci consiste dans les differens privileges, dont quelques-uns jouissent au prejudice des autres ... etc.

² *Discours* (p. 60) ... de marquer ... le moment ou le droit succédant à la violence, la nature fut soumise à la loi; d'expliquer par (fuel enchainement de prodiges le fort put se résoudre à servir le faible, et le peuple à acheter un repos en idée au prix d'une félicité réelle.

A természeti állapot képzetéből kell tehát kiindulni.

Ezt már előbbi philosophok is megkísértették. Csak-hogy azok rendszerint a civilizált társadalom sajátságait gondolták bele az eredeti állapotba. Ehhez járul még az is, hogy a természeti állapotról értekező philosophok job-bára föl sem vetik azt a kérdést, ha vajjon a leirt állapot valóban történelmi tény-e? ¹

Rousseau ellenkezőleg egyenesen bevallja, hogy az a kép, melyet ő ábrázol, nem tulajdonképi történelmi tényeket, hanem hypotheticus elmékedéseket tartalmaz, melyek inkább a dolgok természetének, mintsem tényleges eredetének kimutatására szolgálnak. ²

Annyit azonban Rousseau kétségtelennek tart, hogy a természeti állapotban élő ember tulajdonságai igen nagyon különböznek a társadalomban élő, civilizált ember sajátságaitól; éppen úgy, mint p. o. a vad állapotban élő állatok természete is nagyon különbözik a domesticatio állapotában élő. házi állatokétól. Valamint az utóbbiak egészségének, erejének, bátorságának kárára van a dome-sticatio: úgy az ember is, midőn társadalmi életre és szolgásra adja magát, elveszti eredeti erejét és bátor-ságát. Az ember a civilizált állapotban elkényeztető élet-módja következtében mindinkább degenerál; és pedig még

¹ *Discours* (p. (61.). Tous, parlant sans cesse de besoin. d'avidité ... d'orgueil. ont transporté à l'état de nature des idées qu'ils avaient prises dans la société; ils parlaient de l'homme sau-vage, et ils peignaient l'homme civil. il n'est pas même veim dans l'esprit de la plupart des nôtres, de douter que l'état de nature eût existé ...

² *Discours*. id. h. 11 ne faut pas prendre les recherches ... pour des vérités historiques, mais seulement pour des raisonnemens hypothétiques ... plus propres à éclaircir la nature des choses qu'à en montrer la véritable origine ...

nagyobb mérvben, mint amaz állatok a domesticatio állapotában.¹

A szükségletek minden szaporodása ugyanat mulhatatlanul rövideget okoz az ember függetlenségének, függőbbé s így gyöngébbé teszi az embert. Az értelmi fejlődés haladása pedig általánosságban szaporítja a szükségleteket. Az emberi szellem haladásai egyenes egyarányban vannak a szükségletek mennyiségéhez.²

Rousseau a természeti állapotban élő ember sajátosságait és helyzetét meglehetősen részletesen jellemzi.³ De különösen a nyelv eredetének problémájával, a nyelv fejlődése és a társas élet fejlődése közt létező kapcsolat

¹ *Discours* (p. 70 ss.) Il en est ainsi de l'homme même: en devenant sociable et esclave, il devient faible, craintif, rampant, et sa manière de vivre molle et efféminée achève d'énerver à la fois sa force et son courage.

² *Discours* (p. 76). Il me serait aisé ... de faire voir que chez toutes les nations du monde, les progrès de l'esprit sont précisément proportionnés aux besoins que les peuples avaient recus de la nature, ou auxquels les circonstances le avaient assujettis, et par consequent aux passions qui les portai ént à p our voir à ces besoins.

³ *Discours*, I. P. (p. 63 s.). Rousseau a primitív (a természeti állapotban élő) embert oly állatink tartja, melynek szervezete – csekélyebb erő és mozgékonyság mellett – egészen véve előnyösebb más állatok szervezeténél. Különösen a következő előnyöket emeli ki: leküzdendő akadályok tekintetéből elegendőnek nevezhető erő s ügyesség és az érzékek rendkívüli finomsága. A primitív ember életmódjáról többek közt így nyilatkozik: Je vois un animál moins fort que les uns, moins agile que les autres, mais à tout prendre, organise le plus avantageusement de tous: jé le vois se rassasiant sous un ebene, se désaltérant au premier ruisseau, trouvant son ut au pied du même arbre qui lui a fourni son repas; et voila ses besoins satisfaits.

fejtegetésével foglalkozik némileg tüzetesebben. Itt érinti az értelem fejlődése és a nyelv fejlődésének föltételezett-ségi viszonyát.¹ A problémát fölveti és különböző, a nyelv-philosophiai kérdések megoldásánál fölhasználható, értékes szempontokat állít föl. De a szövevényes probléma egyes részeinek elemződet nem viszi rendszeresen keresztül, hanem félúton áll meg. Végre megvallja, hogy a probléma kulcsát emberi eszközökben megtalálhatónak nem tartja.²

Rousseau a társulási ösztönöknek a természeti állapotban nem tulajdonítja azt a hatalmat, melyre némelyek az első társadalmi szervezetek keletkezését visszavezetik. Ő azt tartja, hogy a természet vajmi keveset tett, hogy az embert tartós társas életre ösztönözze.³

De másfelől Rousseau határozottan elveti azt a nézetet is, hogy a természeti állapot elviselhetetlen bajai indítottak a társadalmi rend létesítésére. Itt élesen polemizál

¹ *Discours* I. P. (p. 79 -87). Qu'on songé de combiën d'idées nous sommes redevables à l'usage de la parole ... (79.) les idées générales ne peuvent s'introduire dans l'esprit qu'a l'aide des mots, et l'entendements ne les saisit que par des propositions. (85).

² *Discours* (p. 87). Quant à moi, effrayé des difficultés qui se multiplient, et convaincu de l'impossibilité presque démontrée que les langues aient pú naitre et s'établir par des moyens purement humains, je laisse à qui voudra l'entreprendre. la discussion de ce difficile problème, lequel a été le plus nécessaire, de la société déjà liée a Institution des langues, ou des langues déjà in-Aentées a l'établissement de la société? – Mindazonáltal néhány, a megoldás nehézségeire vonatkozó észrevétel megfontolásra s behatöbb méltatásra tart igényt. Rousseau kísérlete is mindenesetre érdekes mozzanat a nyelv-philosophia történetében.

³ *Discours* Id. h. On voit du moins, au peu de soin qu'a pris la nature de rapprocher les homines par des besoins mutuels, et de leur faciliter l'usage de la parole, combiën eile a peu prepare leur sociabilité ...

Hobbes tana ellen, mely az emberek ősállapotát, vagy a természeti állapotot, a legszükségű nyomor állapotának nevezi, de megfélekedezik a civilizált emberek sokféle bajairól, melyekről a primitív embernek fogalma sincsen.¹

Itt Rousseau határozottan elveti azt a nézetet is, hogy az emberi természet eredetileg gonosz. Arra utal, hogy a természeti állapotban élő – Hobbes saját elve szerint – nem bírt a cselekvések erkölcsi megkülönböztetésének mértékével s így, e fölfogás szerint, öntudatosan sem jól, sem gonoszul nem cselekedhetett.²

De másfelől Rousseau különösen arra is utal, hogy Hobbes teljesen ignorálja azt a tényezőt, mely a primitív emberben is ellensúlyozza az önzést, vagy legalább erősen fékezi az önfentartási ösztönt. Kétségtelen ugyanis, – mondja Rousseau – hogy van egy természeti ösztön, melynél fogva az embernek más emberek szenvedésének a szemlélése fájdalmat okoz. Ez az ösztön a könyörület, mely a tulajdonképi ethikai reflexiót megelőzi, és melynek a nyomát már egyes alsórendű állatoknál is találjuk.³

¹ *Discours* (p 88). Je demande si jamais on a oui dire qu'un sauvage en liberté ait seulement songé à se plaindre de la vie et à se dormir la mort. Ou'on juge done avec morns d'orgueil de (fuel côte est la veritable misère.

² *Discours* p. 89 s.

³ *Discours*, p. 91. Il y a d'ailleurs un autre principe que Hobbes n'a point appercu, et qui, ayant été donné a l'homme pour adoucir, en certaines circonstances, la férocité de son amour propre ... tempere l'ardeur qu'il a pour son bien-être par une repugnance innée à voir souffrir son semblable ... Je parle de la pitié, disposition convenable à des êtres aussi faibles et sujets à autant de maux que nous le sommes; vertu d'autant plus universelle et d'autant plus utile à l'homme. qu'elle precede en lui l'usage de toute reflexion, et si naturelle, que les betes memes en dorment quelquefois des signes sensibles.

Így voltaképen Rousseau állítja föl azt az etikai alapelvet, melyet később Schopenhauer a morál alapjának nyilvánított.¹ Rousseau a könyörületben találja a morál igazi alapját, az erkölcsösség forrását. Többek közt megjegyzi, hogy Mandeville (a ki megengedi, hogy az ember, minden szellemi tehetsége mellett, valóságos szörnyeteg volna könyörület nélkül) nem látta meg, hogy ez egyetlen tulajdonságból erednek mindazon erények, melyeket ő az embertől megtagad.²

Rousseau ez alapra vezeti vissza a nagylelkűséget, a kegyelmet, a humanitást, a jóakaratot, a barátságot stb.³ Ő különösen kiemeli azt is, hogy amaz érzelem annál erősebb, mentői tökéletesebben azonosítja magát a szemlélő a szenvedő lényvel;⁴ és arra utal, hogy ez az identificatio a termé-

¹ V. ö. A. Schopenhauer: *Die beiden Grundprobleme der Ethik. II. Die Grundlage der Moral.* – Megjegyzendő, hogy Schopenhauer a szóban forgó etikai elv mellett kardoskodó előbbi tanokról megemlékezik és így különösen Rousseau alapítéletét is kiemeli, (id. m. 19. §.) De az alapeszme keresztülvitelét és tudományos levezetését csak a saját elméletében találja. Ehhez képest a Rousseau kísérletét is csak mint történeti érdekű mozzanatot, mint előkészítő kísérletet emeli ki.

² *Discours.* P. I. (p. 92). Mandeville a bien senti, qu'avec toute leur morale les hommes n'eussent jamais été que des monstres, si la nature ne leur eût donné la pitié à l'appui de la raison: mais il n'a pas vu que de cetté seule qualité découlaient toutes les vertus sociales pu'il veut disputer aux hommes.

³ *Discours* id. h. Ebben a fejtegetésben kelleténél nagyobb horderőt tulajdonít a fölállított alapelvnek. Schopenhauer ezen túlzásokban is jobbára Rousseau nyomait követi.

⁴ Ennek az azonosításnak az eszméje is visszatér a Schopenhauer elméletének metaphysikai magyarázatában. Csakhogy Schopenhauer azt a lényeg egységéről vagy azonosságáról szóló metaphysikai tan egyik alakjával hozza benső kapcsolatba. V. ö. A. Schopenhauer: *Die Grundlage der Moral.* 22. §.

szeti állapotban sokkal tökéletesebb mint a civilizált ember életében, melyben az ész számításai mindinkább háttérbe szorítják az eleinte domináló érzelmeket és melyben a reflexio az önszeretet fejlesztése által a különérdekek uralmat alapítja meg. Míg a megfontoló és számító ész az önzést fokozza, a szánalom az önszeretet zabolázása által a fajföntartás érdekében működik.¹

Így tehát már Rousseau ethikai alaptana is a szánalomban találja az erkölcsösség forrását.² Schopenhauer csak részletesebben fejtette ki ezt az alap gondolatot.

Rousseau a társadalmi élet átalakító hatását a két nem viszonyaira is közelebbről vizsgálja. Úgy látja, hogy

¹ *Discours*, P, 1. (p. 93). En effet, la commiseration sera d'autant plus énergique. que l'animal spectateur s'identifiera plus mlimement avec l'animal souffrant; or il est évident que cette identification a du être infiniment plus étroite dans l'etat de nature que dans l'etat de raisonnement. (Test la raison qui engendre l'amour propre, et c'est la reflexion qui le fortifie ... Il est donc bien certain que la pitié est un sentiment naturel, qui modérant dans chaque individu l'activite de l'amour de soi-même, concourt à la conservation mutuelle de toute l'espece ... c'est eile qui, dans l'etat de nature, tient lieu de loi, de moeurs et de vertu, avec cet avantage, que nul n'est tente de désobeir à sa douce voix . . c'est eile qui, au lieu de cetté maximé ... «fais à autrui comme tu veux qu'on te fasse», inspire à tous les hommes cetté autre maxim e de bonté naturelle ... plus utile peut être que la précédente «fais ton bien avec le moindre mal d'autrui qu'il est possible.»

² *Discours*, id. b. C'est en un mot, dans ce sentiment natü-réi, plutôt que dans les argumens subtils, qu'il faut chercher la cause de la repugnance que tout hómmé éprouverait à mal faire, même indépendamment des maximes de l'éducation.

az, a mit a szerelem erkölcsi oldalának neveznek, nem eredeti ösztön, hanem a társadalmi élet szülte érzelem, melyet a nők mindenképen ápolnak és ünnepelnek, hogy annak segítségével hatalmat és döntő befolyást biztosítsanak maguknak.¹ És hozzáteszi, hogy a szerelem, úgy mint más szenvedélyek, csak a fáradalomban lett végzetes, fájdalmat okozó, pusztító erővé, a féltékenykedés, az ellenségeskedés, a gyűlölet forrásává. A természeti állapotban élő ember szerelme – úgymond – általánosságban nem kapcsolatos ily indulatokkal, nem ismeri a szerelmi ármányokat, a féltékenység vagy gyűlölet sugalta gyilkosságokat, a házasságtöréseket és párbajokat.²

Igaz, hogy a primitív ember, a mint azt Rousseau képzelet, igen sokat nem ismert.³ A kérdéses őállapotban az egyének életmódjában a lehető legnagyobb egyöntetűség uralkodott. Az életmód egyöntetűsége, az állatias élet eredeti egyszerűsége és monotonitása (mely a legnagyobb mérték-

¹ *Discours* p. 96). Le moral de l'amour est un sentiment factice, nè de l'usage de la société, et célébré par les femmes avec beaucoup d'habileté et de soin pour établir leur empire, et rendre dominant le sexe qui devrait obéir.

² *Discours*. p. 90 ss. Jellemző, hogy Rousseau, a természeti állapot magasztalója, a «*physique de l'amour*» szülte bajokat s collisiókat jelentéktelenebbeknek tartja. «Bornes au seul physique de l'amour, et assez beureux pour ignorer ces preferences qui én irritent le sentiment et augmentent les difficultés. les hommes doivent sentir moins fréquemment et moins vivement les ardeurs du temperament, et par consequent avoir entr'eux des disputes plus rares et moins cruelles .. . l'amour même, ainsi que les autres passions, n'a acquis que dans la société cette ardeur impétueuse...

³ Rousseau ezt maga is hangsúlyozza. L. p. 9. *Discours*, p. 99. It n'y avait ni education, ni progrès: les generations se multipliaient inutilement.

ben ellenkezik a társadalmi élet végtelen változatosságával) szükségképpen kizár minden jelentékeny egyenlőtlenséget. Másrészről az eredeti, természeti egyenlőtlenség tetemesen fokoztatik a társadalmi funkciók egyenlőtlensége által.¹

A szolgaságot Rousseau csak ott tartja lehetségesnek, ahol a különböző szükségletek hatása által egyesített egyének különféleképp egymástól függenek: ahol az egyik a másikat egyáltalán nem nélkülözheti.² Azt tartja, hogy a természeti állapotban a fizikai egyenlőtlenségnek alig van érezhető hatása, hogy a primitív ember, csekély szükségleteinél, az életmód egyszerűségénél fogva, az egyenlőtlenség eredményét, a szolgaságot elkerüli.

Már most az a kérdés: mily tényezők terelhették az emberiség fejlődését más irányba?

Rousseau megengedi, hogy a kérdéses eredmény különféleképp jöhetett létre és hogy ő csak conjecturák segítségével választja a lehető utak egyikét. De hozzáteszi, hogy e conjecturák a legvalószínűbbeknek mutatkoznak és legjobban, aránylag legtökéletesebben magyarázzák a tényeket.³

Mi volt képes az embert egyúttal társalkodó lénynyé és gonoszszá tenni? Ez a kérdés.⁴

¹ *Discours*, p. 100. ... l'inégalité naturelle doit augmenter dans l'espèce humaine par l'inégalité d'institution.

² *Discours*, p. 111. ... il est impossible d'asservir un homme sans l'avoir mis auparavant dans le cas de ne pouvoir se passer d'un autre.

³ *Discours*, p. 102.

⁴ *Discours*, id. h. II. me reste à considérer ... les différents hasards qui ont pu ... rendre un être méchant, en le rendant sociable ...

Az első ember – mondja Rousseau – a ki egy darab föld bekerítése után kimondta azt a szót: «ez az enyém» és egyúttal .oly együgyű emberekre akadt, kik állítását elhitték. a polgári társadalom tulajdonképi alapítója volt.¹

E szerint voltaképen a magántulajdon behozatala inaagurálta az állami rendet, a társadalomban élő ember kulturális törekvéseit, a tulajdonképi civilisatio történetét. Ez tekinthető tehát a cultura szülte bajok ősoának is.

Mennyi bünténytől mennyi nyomortól és kintól, mennyi háborútól kímélte volna meg fajunkat az az ember, – kiált föl Rousseau – a ki ezt a vállalatot meg hiúsította volna: az az ember, a ki a bekerítést megakadályozta és társainak azt mondta volna: ne felejtsetek el, hogy a föld senkié, hogy a terményekre mindnyájan igényt tartunk!²

Csak hogy Rousseau maga is megengedi, hogy akkor talán már nem lehetett volna a dolgok fejlődését megállítani: mert a tulajdon eszméje több más. successive fejlődő eszmével függ össze. Ez eszme nem egyszerre képződött, hanem egy hosszabb fejlődési folyamat eredménye volt. Ezt a fejlődési folyamatot ugyanis szükségkép a munka és a gondolkozás számos sikerei, az ismeretek bizonyos összege, a munkaeszközök tökéletesedése, a szükségletek bizonyos differentiatiója előzték meg.³

¹ *Discours*, P. II. (p. 103).

² *Discours*. P. II. p. 103. Que de crimes, de guerres, de meurtres, que de miseres et d'horreurs. n'eut point épargnés au genre-bumain celui qui, arrachant les pieux ou comblant le fosse, eût crié à ses semblables: Gardez-vous d'écouter cet imposteur; vous êtes perdus si vous oubliez que les fruits sont a tous, et que la terre n'est à personne!

³ *Discours*, (p. 104)... il fallut faire bien des progrès ... avant que d'arriver à ce dernier terme de l'état de nature.

Rousseau különösen arra utal, hogy az embernek már korán fegyverekre volt szüksége: és pedig nem csupán a védelem céljából. hanem azért is. hogy különböző állatokkal s más emberekkel a létföltétekért küzdhessen. Az ember ugyanis vadász és hadakozó volt. mielőtt földművelésre és földtulajdonra gondolhatott volna. Már ez állapotban is szüksége volt a tűzre, mely nem csupán táplálkozási módját, hanem fegyvereit és első munkaeszközéit is tökéletesítette. Szüksége volt többféle szerszámokra, melyek a munkát megkönnyítették és a munkafelosztást több irányban lehetővé tették. Szüksége volt a természeti tünemények pontosabb megfigyelésére s megkülönböztetésére, bizonyos elemi ismeretekre, tapasztalatokra és tradíciókra: helyzetének más lények helyzetével való összehasonlítására, a saját erejének s a küzdelemben értékesíthető előnyeinek megismerésére, és ügyességének fejlesztésére. Eszkekhez járult az öntudat és önérzet bizonyos foka, melyből eleinte a saját fajának előnyében, később a saját egyéniségének előjogában való hit eredhetett.¹

Mindezen tényezők és a társas élet primitív alakjai (kisebb közösségek, melyekben némely, a szükségek természetéhez mért kötelezettségek képzetei is keletkeztek) szükségkép megelőzték a magántulajdon behozatalát. Mindazáltal a primitív társulatok nyelve, gazdasági élete, jogtudata egyaránt még nagyon fejletlen volt. Rousseau azokat egyenesen a majmok csordáival hasonlítja össze: legjobb esetben a legvadabb néptörzsök társulataival véli azokat összehasonlíthatni.²

A társadalmi differentiatio kezdőpontjait Rousseau a

¹ *Discours*, P. II. p. 104-107.

² *Discours*, p. 107 s.

családi élet tökéletesedésében találja. Azt tartja, hogy az életmód egyenlőtlensége akkor kezdődött, midőn a család állandó egyesülete vált és a család keblében bizonyos munkafelosztás jött létre, azaz, midőn a férfi és a nő különböző föladatokat tűztek ki másoknak. A két nem hatásköreinek különválasztása ugyanis egyik oka volt annak, hogy új szükségletek keletkeztek. A családi viszonyok állandósága pedig lényegesen előmozdította az egyéni szükségletek és a különérdekek kifejlődését.¹

A családi élet mindenesetre gerjesztette és fejlesztette a társulási ösztönöket. Rousseau elismeri, hogy az értelem és a nyelv fejlődése itt nyert hatalmas lendületet. De azt tartja, hogy itt vetette meg a szükségek gyarapodása és differentiációja az ember függetlenségének alapját is. Itt vált a szerelem azon szenvedélylyé, mely a civilizált embernek annyi fájdalmát okoz. Itt kapott föl az elkényeztetés, az igazi függetlenség veszélyes ellensége, itt váltak némely kellemességek oly szükségékké, melyeknek kielégíthetlensége szerencsétlenné tesz.²

Az állandó házassági és családi viszonyok természetesen mindinkább nagyobb tért nyitottak a társalkodásnak, mely a becsvágyat és a hiúságot mindenképen fejlesztette. A legszebb, a legerősebb, a legügyesebb egyén vagy a legjobb szónok, a legnagyobb tekintélyt vívta ki.

Ebben látja Rousseau az első lépést az egyenlőtlenség útján és egyszersmind a bűn, a romlás útján is. Mert ő úgy látja, hogy ezen az úton keletkeztek a hiúság, az irigység, a megvetés, a szégyen, a sértések s üldözések.¹

¹ *Discours*, p. 109 s.

² *Discours*, id. h.

³ *Diacours*, p. 111. s. Gelui qui chantort ou dansoit le meux; le plus beau, le plus fort, le plus adroit ou le plus eloquent, devint

így azután a társadalmi viszonyok fejlődése közérvényes szigorú büntető törvényeket tett szükségessé. Az önvédelem és megtorlás vagy a bosszú joga nem felelhettek meg a fejlettebb viszonyoknak.¹

Míg a szabad társulás eredeti alakja fennállott, nagyobb bajok nem léptek föl. Mihelyt azonban egyesek észrevették, hogy jó, ha egy ember annyival rendelkezik, a mennyivel két vagy több embert lehet föntartani: az egyenlőség megszűnt, a magántulajdon behozatott, földművelés és ipar keletkezett, – de ezekkel egyszersmind a rabszolgaság és a nyomor forrása is.²

Rousseau a bányászatot és a földművelést tekinti e nagy forradalom okozóinak. Nem az aranyban és az ezüstben, hanem a vasban és a gabonában találja a civilizatio és a romlás okait.³ Azt tartja, hogy más mesterségek természetszerűleg megelőzték és szükségessé tették a földművelést: hogy az ipar első lépései vonták maguk után a földművelés meghonosulását. Ez pedig a föld elosztására s így a tulajdon elismerésére vezetett. Ez alapon azután oly

le plus considéré, et ce fut là le premier pas vers l'inégalité, et vers le vice en même-temps: de ces premières préférences naquirent d'un côté la vanité et le mépris, de l'autre la honte et l'envie.

¹ *Discours*, p. 112. s. Locke irányadó befolyása ezen kérdésnek fejtegetésében is szembeűnő. V. ö. *Of civil government*.

² *Discours*, p. 114. L'égalité disparut. la propriété s'introduisit, le travail devmt nécessaire, et les vastes forets se changerent en des campagnes nantes qu'il fallut arrober de la sueur des homines, et dans lesquelles on vit bientôt l'esclavage et la misere germer e' croître avec les moissons... etc.

³ *Discours*. id. h. Pour le Poète. c'est l'or et l'argent: mais pour le philosophe, ce sont le fer et le bled qui ont rivilisé les hommes et perdu le genre humain.

jogok keletkeztek, melyek a természeti állapotban nem léteztek.¹

Már most az a kérdés, hogy miben találja Rousseau a tulajdonjog eredeti alapját? A felelet elég határozott és egyszerű: a munkában, az első tulajdonos keze munkájában! Így tehát Rousseau magáévá teszi a Locke tulajdonjogi elméletének alapeszméjét.

Ámde a fejlődés e ponton nem áll meg. Az egyenlőség, a leglényegesebb tekintetekben, esetleg azontúl is megmaradhatott. De megszüntetése elkerülhetlenné vált. midőn az erősebb többet dolgozott és az ügyesebb jobban (esetleg rövidebb idő alatt) értékesítette tehetségeit.⁴

¹ *Discours*, p. 116. De la culture des terres s'ensuivit nécessairement leur partage; et de la propriété une fois reconnue, les premières règles de justice. – V. o. *Disc.* p. 112. Car. selon l'axiome du bage Locke, il ne sauroit y avoir d'injustice ou il n'y a point de propriété.

² *Discours*, p. 117. (Cette origine est d'autant plus naturelle qu'il est impossible de concevoir l'idée de la propriété naissante d'ailleurs que de la main l'oeuvre: car on ne voit pas ce que, pour s'approprier les choses qu'il n'a point faites. l'homme y peut mettre de plus que son travail. C'est le scul travail qui, donnant droit au cultivateur sur le produit de la terre qu'il a labourée, lui en donne par consequent sur le fonds, au moins jusqu'a la récolte. et ainsi (Tannée én année: ce qui faisant une possession continue, se transforms aisément en propriété.

⁸ V.o. *Of civil government*. – Feltűnő, hogy Rousseau, miután ugyanazon fejezetben Locke-nak egy tantételére hivatkozott; ezen a helyen nem hangsúlyozza a Locke elméletének alapvető jelentőségét és nem érinti a prioritás kérdését. Igaz, hogy Rousseau más kérdések fejtegetésénél is főleg azon mozzanatokot emeli ki, melyek az ő felfogását Locke nézetétől megkülönböztetik: míg másrésről a Locke elméletétől átvett elvek előadásánál nem utal a Locke előmunkálatára.

⁴ *Discours*, p. 117. s.

A magántulajdon és a növekedő egyenlőtlenség kíséretében mondja Rousseau – legott concurrentia és féltékenység, az érdekek collisiója és a nyereszkesedés jelentkeztek. A gazdagok nem sokára örömet lelték a parancsolásban, a gyöngébbek és szegényebbek megigázásában. Utóvégre a gazdagok épenséggel embertársaik szolgaságában találták a legnagyobb dicsőséget.¹

Rousseau nézete szerint ily előzményekből eredt az állami rend. A gazdagok – úgymond – hamar belátták, hogy acquisitíóikat a szegények rablásai követik, és hogy előnyeik nincsenek biztosítva. Elhatározták tehát, hogy saját ellenségeik körében keresnek védőket. E végre¹ javaslatba hozták, hogy mindnyájan egyesüljenek és egy jogi rendet alapítsanak: hogy mindnyájan egy legfőbb hatalmat ismerjenek el, melynek főadata: az egyének életét, a békét, a szerzett jogokat biztosítani, mindenkire mérvadó törvényeket fölláttani s azok megszegését megtorolni.²

Szóval: a folytonos összeütközések megszüntetése céljából egy, a status quo fentartását biztosító, legfőbb hatalom beiktatását hozták javaslatba. A tömeg pedig a béke kedvéért elfogadta azt.

A béke biztosítása, általános kötelességek megállá-

¹ *Discours*. p.118–120 concurrence et rivalité d'une part de l'autre Opposition d'intérêt, et toujours le désir cache de faire son profit aux dépens d'autrui: tous ces maux sont le premier effet de la propriété et cortège inseparable de l'inégalité naissante... Les riches de leur côté connoissent a peine le plaisir de dominer qu'ils ne songent qu'à subjuguier et asservir leurs voisins: semblables à ces loups affamés qui avant une fois goûté de la chair humaine, rebutent toute autre nourriture, et ne veulent plus que dévorer des

futása, a rend föntartása, a gyöngének oltalmazása erőszakos támadások ellen: ez előnyök kecsegtették a tapasztalatlan tömeget. E célok kedvéért a gyöngék és gyámoltalanok megkötötték a följánlott szerződést, és így elismerték azt a főhatalmat.

A többség ugyanis csak az egyesülés előnyeit látta; de nem sejtette az abban rejlő veszedelmet. Az eszélyesebbek pedig jobbadán szabadságuk egyik részének fölládozása által akarták annak másik részét biztosítani; épen úgy, mint a sebesült beleegyezik az amputatióba, csak hogy életét megmenthesse.¹

Ilyen volt – mondja Rousseau – vagy legalább fel kell tenni, hogy ilyen volt a társadalom és a törvények eredete, melyek a természeti szabadságot megszüntették és melyek egyúttal a tulajdon és az egyenlőtlenség törvényeit megörökítették. E körülmények kárhoztatták az emberek nagy többségét munkára, szolgálásra és nyomorra.²

Az első társadalom alapítása egy új aerát nyitott meg. Az első állam szükségessé tette a többit is. A kik az egyesült erőkkal szemben helyt akartak állani, kénytelenek voltak az egyesülésre.

Így a polgári társadalmak, az államok gyorsan elfoglalták az egész földet. Végre a természeti szabadság számára sehol sem volt hely.

¹ *Discours*, p. 123. Les sages même virent qu'il fallait se résoudre à sacrifier une partie de leur liberté à la conservation de l'autre. comme un blessé se fait couper le bras pour sauver le resté du corps.

² *Discours*, Id. H. Teile fut ou dut être l'ongine de la société et des loix, qui donnerent de nouvelles entraves au faible et de nouvelles forces au riche ... et pour le profit de quelques ambitieux assujétirent tout le genre huniam au travail, à la servitude et à la misère.

Csak a nemzetközi viszonyokban állhattak fenn tovább is a természeti állapot törvényei. Ezeket némileg módosítják a nemzetközi jog kezdetei. De ez a fejlődés késő eredménye. Az állami élet közvetlen hatása a szomszédos államok szüntelen összeütközése volt.¹

Mások másképp írták le a polgári társadalom eredetét. Majd az erősebb hódításaira, majd a gyöngék egyesülésére vezették azt vissza. De Rousseau úgy látja, hogy saját magyarázatát a legerősebb okok támogatják.²

Az első magyarázatban felállított jog, azaz a hódítás joga – úgymond – egyáltalán nem jog, s így nem alapíthatott más jogot.³

A második magyarázatban pedig ezek a szók «erős», «gyöngé» kétértelműek. Helyesebb volna: gazdagokra és szegényekre utalni. Mert az állami törvények létezése előtt az igazott le másokat, aki javaikat elvette vagy saját javaiból adott nekik. – Ámde a szegényeknek – mondja Rousseau – veszteni valójuk nem volt. Azért a legnagyobb bolondság lett volna, egyetlen javukat, a szabadságot, minden compensatio nélkül föláldozni. Az egyesülést első sorban nem ezeknek az érdeke, hanem főleg azoknak az előnye követelte, kiknek érdektelen volt, a tulajdon biztonságáról gondoskodni.⁴

¹ *Discours*, p. 123-124.

² *Discours*, p. 125

³ *Discours*, id. h. Le droit de conquête n'étant point un droit, n'en a pu fonder un autre ...

⁴ *Discours*, Id. h. ... ces mots de *fort* et *faible* sont equivoques ... les pauvres n'ayant rien à perdre que leur liberté, c'eût été

Rousseau úgy látja, hogy az állami rend mindig tökéletlen maradt. Eleinte – úgymond – csak néhány általános határozat jelölte az egyesek jogkörét. Szomorú tapasztalások ezeknek elégtelenségéről, egy erősebb hatalom szükségességéről győztek meg. Csak ezek bírhattak a társadalmakat arra, hogy az államhatalom fegyverét egyesek kezébe adják, hogy az állami hatalmat centralizálják.¹

De ez csak az utolsó fölvonás volt. Mert nem képzelhető, hogy a népek szabadságuknak tökéletes megsemmisítésére szánták volna el magukat, mielőtt más úton boldogulni igyekeztek volna. Másrésztől kétségtelen, hogy csupán csak azon célra adhattak magoknak előljárókat, hogy ezek javaikat, életüket, szabadságukat oltalmazzák. - Azon politikusok, kik a civilizált népek helyzetéből azt következtetik, hogy az embernek természeti hajlandósága van a rabszolgaságra, megfélekednek arról, hogy n szabadságnak becsét – úgy mint az ártatlanságnak becsét – csak az fogja föl, a ki azt maga is élvezi. Nem a megigázott tömegek példája mérvadó – mondja Rousseau – hanem azon népeké, melyek mindent elkövetnek, hogy szabadságukat megtartsák. Nem azok mérvadók, kik «*mi-serrimam servitutum pacem appellant*»: hanem azok, kik mindent fölálldoznak a szabadságért.³

Rousseau, épúgy mint Locke, határozottan elveti azt a nézetet, hogy a «*patria potestas*» az absolut kormányhatalom eredeti alapja. A «*Discours*» szerzője arra utal, hogy

une grandé folie à eux de s'ôter volontairement le seul bien qui leur restait, pour ne rien gagner en échange.

¹ *Discours*, p. 126.

² *Discours*, p. 127. – Itt is a Locke érvelésének csaknem szószerinti reproductiója mutatkozik.

³ *Discours*, P. 128 ss.

tulajdonképpen a «*patria potestas*» csak a polgári társadalomban jutott teljesen érvényre.¹

Másfelől Rousseau úgy látja, hogy az abszolút hatalom nem képezheti a szabad emberek megállapodásának vagy egy szerződésnek eredményét. Mert oly szerződés, mely kizárólag csak az egyik felet kötelezi, mely az egyik oldalra mindent, a másikra semmit se tesz, – eszes lények közt sohasem emelkedhetett jogerőre: nem tekintve azt, hogy senki sem idegenítheti el azt. a min életének becse alapszik, a szabadságot.²

De föltéve, hogy valaki ezt saját nevében tehetné; egyáltalán nem szenvedhet kétséget, hogy semmiféle jogczím vagy ürügy alatt sem adhatná el az ivadék legszentebb jogát.³

A tulajdonjog emberi intézmény – mondja Rousseau; tehát: *humani juris est*. Azért mindenkinek jogában áll birtokával rendelkezni. De a természet eredeti adományai-val, az étellel és a szadadsággal (és kivált az utóbbival, melynek az elvesztése a megsemmisülésnél is rosszabb)

¹ *Discours*, p. 129. Au lieu de dire que la société civile dérive du pouvoir paternel, il fallait dire au contraire que c'est d'elle que ce pouvoir tire sa principale force: un individu ne fut reconnu pour le pere de plusieurs que quand ils restèrent assembles autour de lui. – V. ö. Locke: *Of civil government*. – Az anya eredeti jogára vonatkozólag a Hobbes érdekes fejtegetései is összehasonlíthatók. L. *De cive* és *Leviathan*.

² *Discours*, p. 130 ss... il serait difficile de montrer la validité d'un contrat ... ou l'on mettrait tout d'un côté et rien de l'autre, et qui ne tournerait qu'au prejudice de celui qui s'engage.

³ *Discours*, id. h. De q uel droit ceux qui n'ont pas craint de s'avilir eux meines jusqu' à ce point, ont pu soumettre leur postérité à la même ignominie . . ?

ily értelemben senki sem rendelkezhetik: annál kevésbbé másoknak (például gyermekeinek) szabadságával.

Rousseau okoskodása oda concludal, hogy az absolut kormányhatalom és a tömeg szolgasága nem eredeti állapot és kétségkívül illegitim állapot, mely az emberi tértermészetben gyökerező jogokkal összeütközik.

Az egyenlőtlenség fejlődésének főmozzanatai. Rousseau szerint, a következők: 1. a tulajdonjog alapítása: 2. a hatóságok behozatala, a kormányhatalom összpontosítása néhány kézben: 3. a kényuralom keletkezése.¹

A politikai egyenlőtlenség szükségkép maga után vonja a társadalmi egyenlőtlenséget. Minél nagyobb távolság választja el a főnököket az alattvalóktól, annál inkább érvényesül és növekedik ezek között az egyenlőtlenségre, a kitüntetésre, a parancsolásra való hajlam. A tekintek és a hitel egyenlőtlenségét mindinkább fokozza a dicsvágy és becsvágy, melyből legjobb és legrosszabb tulajdonaink, ismereteink és tévedéseink, érényeink s bűneink erednek.-

Az egyenlőtlenségnek, melyet ez ösztönök fejlesztettek, csak a még gyorsabban haladó despotismus szab határokat. Mert ott, a hol a despotismus tetőpontjai eléri, az egyedek újra egyenlőkké lesznek: mert itt az egyed épúgy mint a tömeg semmi, a despota minden. Itt

¹ p. 136... l'établissement de la loi et du droit de propriété fut son premier terme, restitution de la magistrature le second ... le troisième ... le changement du pouvoir legitime en pouvoir arbitraire ...

² *Discours.* p. 137–139 ... c'est à cette ardeur de faire parier de soi ... qui nous tient presque toujours hors de nous-mêmes, que nous devons ce qu'il y a de meilleur et de pire parmi les homines, nos vertas et nos vices, nos sciences et nos erreurs ... etc.

a természeti állapot újra beáll: mindnyájan egyenlők, csak az erősebb joga uralkodik.¹

Rousseau okoskodásainak eredményeit ezekben öszszegezi:

Az egyenlőtlenséget az emberi szellem haladása fejleszti: a tulajdon és a törvények létesítése szentesítik és megőrik azt. A- pozitív jogon alapuló, erkölcsi vagy politikai egyenlőtlenség egyenesen ellenkezik a termés/eh joggal, ha nem áll egyenes arányban a természeti egyenlőtlenséggel.²

A zárszó egy nagy tiltakozás az állami hatalom és a tulajdon monopolisatiója ellen.⁸

Rousseau nézete a természeti állapotról a Hobbes fölfogásának szélső ellentéte.⁴ Az utóbbi ez állapotot általános háborúnak (*bellum omnium contra omnes*) nevezi: Rousseau a béke és boldogság állapotának tekinti azt melyben az ember a természet parancsait teljesíti és a társadalmi élet szülte bajokat nem ismeri.

Rousseau azt tartja, hogy a civilizált ember társadalmi élete még inkább hasonlítható ahhoz, mit Hobbes általános háborúnak nevezett. Mindamelllett nem nevezhető egészen találónak az az ismert gúnyszó, hogy ezen fölfogásnak a tendenciája. az embert újra vadállattá tenné.

¹ *Di discours*, p. 141. C'est ici le dernier terme de l'inégalité ... c'est ici que tous les particuliers redeviennent égaux, parce qu'ils ne sont rien ...

² *Discours*. p. 145 ... l'inégalité morale, autorisée par le seul droit positif, est contraire au droit naturel, toutes les fois qu'elle ne concourt pas en même proportion avec l'inégalité physique.

³ *Discours*. id. h. ... il est manifestement contre la loi de nature . . qu'une poignée de gens regorge de superfluités, tandis que la multitude affamée manque du nécessaire.

⁴ V. ö. I h. Hobbes: *De cive* és *Leviathan* cz. műveit.

Mert Rousseau a társadalmi életet és a civilizációt mint befejezett tényeket fogadja el, melyekkel a jövőben is számolni kell: minthogy ama szerencsés természeti állapot elmúlt, elveszett, vissza nem idézhető. De ő egyúttal azt a követelményt állítja föl, hogy a civilizált emberiség életrendje a természeti szabadsághoz és egyenlőséghez lehetőleg közeledjék.

E végre Rousseau olyan nevelést követel, mely a fejlődést ez irányba tereli. De olyan intézményeket és törvényeket is kivan, melyek az eredeti szabadságnak s egyenlőségnek leginkább eleget tesznek.²

Ez értelemben fejti ki az egyén fejlődésére mérvadó elveket Rousseau nagyszabású paedagogiai műve, az «Emile». A kitűzött eszményi célnak megfelelő társadalmi és állami rend alapelveit pedig a «Du contrat social» című állam-philosophiai főműve fejti ki.

¹ A nevelés alapvető jelentőségére vonatkozó, Rousseau különböző műveiben foglalt nyilatkozatok közül itt csak egy (a lengyel alkotmányról szóló műben előforduló) praegnans megjegyzést emelünk ki. «Défendre les choses qu'on ne doit pas faire, est un expedient inepte et vain, si lon ne commence par les faire hair et mépriser; et jamais l'improbation de la loi n'est efficace que quand eile vient à l'appui de celle du jugement... La simplicité dans les moeurs et dans la parrure est moins le fruit de la loi que celui de l'education». *Considerations sur le gouvernement de Pologne et sur la reformation projetée*. p. 201.

² *Du contrat social ou principes du droit politique*. L. I. ch. XI. (Des divers systèmes de legislation) Si l'on recherche en quoi consiste précisément le plus grand bien de tons, qui doit être la fin de tout Systeme de legislation, on trouvera, qu'il se réduit à ces deux objets principaux, la liberté et l'égalité.

A Rousseau paedagogiai elméletének alaptanaiban jobbra a Locke kifejtette vezérelvek továbbfejlesztését és teljes keresztülvitelét látjuk.¹ Rousseau maga nem volt teljesen tisztában az iránt, hogy mennyiben értékesíti az ő elmélete a Locke alapvető kísérletét. Ő inkább csak arra figyelmeztet, hogy miben és mennyiben tér el az ő tana a Locke fölfogásától. Különben meg kell engedni, hogy többnyire jelentős önállóságot tanúsít a Locke fölállította elvek továbbfejlesztésében, az átvett alaptanok kiépítésében.

Az a nevelési cél, melyre Rousseau is kiváló súlyt fektet: az egyéniség fejlesztése, a természetes erők, hajlamok és tehetségek szabad fejlődése.

Rousseau is igen nagy súlyt fektet a testi kiképzésre. Ezen a téren is kiváló befolyást gyakorolt a későbbi törekvésekre. A gyermek szabad mozgásának akadályozását szintúgy rosszalja, mint az egyoldalú elméleti kiképzést és az öntevékenység elhanyagolását a tanításban. A szemléleti oktatást, az öntevékenység elősegítését, az egyéni jellem kiképzését sürgeti.²

Mindezen irányokban Rousseau mély befolyást gyakorolt a későbbi paedagogiai elméletekre és az újkori nevelésügy reformátoraira.

A vallási és erkölcsi kérdésekre vonatkozó vitákban Rousseau a kor egyoldalú rationalismusa ellen irányuló reakciónak egyik előharczosa. Ő a vallási problémák terén az érzelem természeti jogának igyekszik érvényt szerezni. Korának materialistikus tanai őt nem elégitik ki. A dogmatikus vitáktól elfordul és az emberi kedély szükségéiből eredő vallásos érzelem jogát védi.³

¹ V. ö. Locke: *Some thoughts concerning education*.

² *Emile ou de l'éducation* L. I. és egyebütt.

³ V. ö. *Emile ou de l'éducation* L. IV. (Profession de foi du vicaire Savoyard).

Így Rousseau egyrészt a pozitív dogmával és a deizmus elméleti törekvéseivel, másrészt a materializmussal és atheizmussal szemben is ellenzéki állást foglal el. Minden párttal meghasonlott. Innen van, hogy majd a hívókhöz, majd a hitetlenekhez számíhatták. Ő az igazi vallás gyökerét nem a reflexióban, hanem az emberi szívben keresi.¹

A felekezeti gőgnek nem volt kíméletlenebb ellensége, a természetes vallási és erkölcsi érzelmeknek nem volt lelkesebb szószólója, mint Rousseau

Az egyenlőség eszméje.

Rousseau a «'Contrat social'» című művében is a természeti érzelmeknek ad igazat, mint a mely a szabadság és az egyenlőség szószólója. A társadalmi egyenlőtlen-ség jelenségeit, a hivatás és a vagyon különbségeit, mint bevégzett tényeket veszi számba. Egyúttal azonban oly correctivumot keres, mely az azokból eredő bajokat elhárítani vagy legalább enyhíteni képes.

E végre Rousseau azt kutatja: miben található a kormányzásnak valóban helyes szabálya, ha az embereket úgy vesszük, a mint őket ismerjük, és ha csupán csak lehetséges törvényt tartunk szemmel.²

A kérdéses correctivumot Rousseau a tökéletes jog-egyenlőségben találja, melynek végleges megvalósítását ő

¹ Windelband nagy vonásokban jól jellemzi J. J. Rousseau álláspontját ezen a téren. L. *Die Gesichte der neueren Philosophie*. Bd. I.

² *Du co lit rat social on principe du droit politique*. I. I. p. 5.

nem a Montesquieu magasztalta államformától, hanem a demokratikus köztársaságtól várja. A hatalmak különválasztását ellenzi, mert a souverainitást teljességgel eloszthatatlannak tartja.¹ Szerinte csak a népkarant souverain.

Rousseau megengedi, hogy a hivatalok a legjobbakra és letehetségesebbekre bízandók. A legfőbb állami hatalmat azonban végelemzetben a népgyűlésnek tulajdonítja, melynek mindig jogában áll. a kormányt megbuktatni vagy az alkotmányt megváltoztatni, és mely csak az összesen javát veheti célba.

Nyilvánvaló, hogy Rousseau a hazájában létező alkotmányok elveit általánosította és elméletileg formulázta: a nélkül, hogy kellő figyelemre méltatta volna azon visszáságokat, melyekre azoknak alkalmazása teljességgel különböző viszonyok között vezethetne. Ő nem vizsgálja behatóbban a demokratikus köztársaság rendszerének kinövéseit, nem vizsgálja a despotismus azon nemét, mely ezen rendszerben könnyen keletkezik.

Rousseau a «Contrat social» kezdetén a szabadságot eredeti és elidegeníthetetlen emberi jognak nyilvánítja. Az ember természettől szabad – úgymond – és mégis mindenütt szolgásgot látunk.² Ő nem kutatja, hogy mi okozta tényleg ezt az ellenmondást. Csak azt kutatja itt, hogy mi az, a mi azt jogszerűvé, törvényessé teheti.

Némelyek megkerülik a kérdést: azt mondják, hogy a társadalmi rend egy «droit sacré». Ámde ez a jog, mondja

¹ *Contrat social*. L. II. ch. I. Je dis done que la souveraineté ne peut jamais s'aliéner ... – eb. II. Par la même raison que la souveraineté est inalienable, elle est indivisible – V. ö. Montesquieu: *L'esprit des Loix*.

³ *Contrat social*. L. I. cliap. I. L'homme est ne libre el partout il est dans les fers.

Rousseau, nem a természet műve, hanem az emberek megállapodásán alapul.¹

A társadalom eszméjéből, a társadalmi rend eredeti princípiumából származtatja le Rousseau az államjog legfőbb elveit.

Azon kezdi, hogy a legrégebb és egyszersmind az egyetlen természetes társadalom a család. Igaz, hogy a természeti állapotban eleinte meg nincs állandó családi élet. Eleinte ugyanis a családi kötelék eloszlik, mihelyt az ivadék nem szorul a szülők segítségére. A tartós együttélés a fejlődés későbbi eredménye, mely bizonyos megállapodásra vezetendő vissza.²

A család ez értelemben a polgári társadalom mintája, ősképe. Ezen kezdetleges társadalom tagjai eredetileg szabadok és egyenlők; korlátlan szabadságukról csak az egyesüléből eredő előnyök kedvéért mondanak le. Az egész különbség az, hogy az atyát általán a szeretet, a kormányzókat pedig az uralkodásban való gyönyörködés vezeti.³

Rousseau itt megemlékezik Grotius és Hobbes-nak az egyenlőtlenséget igazoló tanairól: u. m. Aristotelesnek azon állításáról is, hogy az emberek természettől egyenlőtlenek,

¹ *Contrat social*, id. h. Mais l'ordre social est un droit sacré, qui sert de base à tons les autres. Cependant ce droit ne vient point de la nature; il est donc fondé sur des conventions.

² *Contrat social*. L. I. chap. II. La plus ancienne de toutes les sociétés et la seule naturelle, est celle de la famille... la famille eile même ne se maintient que par convention.

³ *Contrat social*. id. h. La famille est donc le premier modele des sociétés politiques ... tous étant nes égaux et libres, n'alienent leur liberté que pour leur utilité. Toute la différence est que dans la famille l'amour du pere pour ses enfants le paye des soiris qu'il leur rend et que dans l'état le plaisir de commander supplée à cet amour que le chef n'a pas pour bes peuples.

hogy az emberiség egyik része rabszolgaságra, a másik pedig uralkodásra rendeltetett. Aristoteles nézetének az alaphibáját következőképen jellemzi: «Aristote avait raison. mais il prenait l'effet pour la cause. Tout homme ne dans l'esclavage naît pour l'esclavage; rien n'est plus Certain ... S'il y a done des esclaves par nature, c'est parce qiu'l y a eu des esclaves contre nature. La force a fait les premiers esclaves, leur lacheté les a perpétués».¹

Rousseau tüzetesen és élesen bírálja azt a fictiót, mely «az erősebb jogának» neveztetett el. Ő abból indul ki, hogy a legerősebb sem olyan erős, hogy elsőségét egyszerűen s mindenkorra biztosíthatná. – hacsak nem változtatja saját erejét joggá és mások engedelmességét kötelességgé. Azt tartja, hogy ezen az úton keletkezik az erősebb joga: «droit pris ironiquement en apparence et réellement établi én principe.»²

Ámde az erő mindig csak physikai, nem erkölcsi tényező. Nem képzelhető tehát, hogy miképen eredhetnek abból erkölcsi viszonyok. Ha valóban az erő létesítené a jogot, az erők változása szükségkép megsemmisítené az előbbi jogot és új jogot alapítana. Ily módon a jog – úgy mint az erő – majd itt, majd ott volna.³

Ha így áll a dolog, mondja Rousseau, nem érdemes e szót «jog» e szóhoz «erősebb» hozzátenni: mert semmit sem jelent. Ha az engedelmesség kötelessége úgy értendő.

¹ *Contrat social*. L. I. eh. II.

² *Contrat social*. L. I. eh. III. (Du droit du plus fort.) Le plus fort n'est jamais assez fort pour être toujours le maitre, s'il ne transforme sa force en droit et l'obéissance en devoir.

³ *Contrat social* id. h. Car si-tôt que e'est la force qui fait le droit, l'effet change avec la cause; toute force qui surmonte la premiere, succede a son droit.

hogy a nagyobb erővel szemben tágítani kell: minden parancs e tekintetből fölösleg. Szóval az a föltevés, hogy erő jogot létesít, csík tautológiára vagy absurdumra vezet.¹

A törvényes tekintély forrása Rousseau nézete szerint, nem az erőben, hanem csak az emberek megállapodásában vagy megegyezésében található.² Természetből senki sem áll mások fölött: az erő pedig egymagában nem alkot jogot.

Másrésről Rousseau a legnagyobb absurdumot azon állításban látja, hogy népek, szintúgy mint egyének, eredeti szabadságukat egyszerűen eladhatják vagy elajándékozhatják. Miért adhatná magát el egy nép? Talán önkényt – compensatio nélkül – dobná el az élet legbecsesebb javait? Ezt a föltevést Rousseau teljes absurdumnak tartja. Ilyen cselekvésre, úgymond, csak egy örült nép volna képes. Az örültség pedig nem alapíthat jogot.²

De még ha igaz volna is. – mondja Rousseau hogy valaki saját személyét elidegenítheti: azt józanul senki se vonhatja kétségbe, hogy senkinek sincs joga, más

¹ *Cotiirat social*, id h. On voit done que ce mot do droit n'ajoute rien à la force; il ne signifie ici rien du tout ... Convenons done que force ne fait pás droit, et qu'on n'est oblige d'obéir qu'aux puissances legitimes.

² *Contrat social*. L. I. eh. IV. Puisqu'aucun homme n'a une autorité naturelle sur son semblable, et puisque la force ne produit aucun droit, restent done les conventions pour base de tonte autorité legitime parmi les hommes

³ *Contrat social*, id. b. Dire qu'un homme se donne gratuitement, c'est dire une cbose absurde et inconcevable; un tel acte est illegitime et mil, par cela seul que celui qui le fait n'est pas dans son bon sens. Dire la même chose de tout un peuple, c'est supposer un peuple de fous: la fobe ne fait pas droit.

embereknek (p. o. gyermekeinek) szabadságával rendelkezni.¹

Az atya a gyermek föntartása és jóléte érdekében mindent megtehet. De a gyermek szabadságával az atya soha sem rendelkezhetik.²

A szabadság elidegeníthetetlen, mert elválaszthatlan az emberi természettől. Azért olyan megállapodás vagy szerződés, mely az egyik félnek korlátlan hatalmat ad és a másikat határtalan, töltetlen engedelmességre kötelezi, mindenesetre érvénytelen, semmis szerződés.³

Grotius⁴ és mások a «jus belli»-ben találják arab-szolgaság és az absolutismus jogcímét. De Rousseau e nézetnek az alaptalanságát is kimutatja.

Kétségtelen, úgymond, hogy a fölfegyverzett ellenséget a harcban megölhetjük. Eddig ér a «jus belli». Mihelyt azonban az ellenség megadja magát, az ölést a «jus belli» nem igazolja többé: és így arról sem lehet szólni, hogy a legyőzött ellenség csak a szabadság árán veheti meg életét.⁵

¹ *Contrat social*, id. h. ils riaissent hommes et libres; leur liberté leur appartient, nul n'a droit d'en disposer qu'eux

² *Contrat social* h. I. ch. IV Le pere peut ... stipuler des conditions pour leur conservation, pour leur bien-être; mais non les donner irrévocablement ... car un tel don est contraire aux fins de la nature et passe les droits de paternité.

³ *Contrat social* id. h. Renoncer à sa liberté c'est renoncer à sa qualité d'homme, aux droits de l'humanité, même à ses devoirs. Il n'y a nul dédommagement possible pour (quiconque renonce à tout ... C'est une convention vaine et contradictoire de stipuler d'une part une autorité absolue et de l'autre une obéissance sans bornes.

⁴ L. Hugó Grotius: *De jure belli ac pacis*.

⁵ *Contrat social*. L. T. cb. IV.

Azt mondják ugyan, hogy a győző csak ezen utóbbi föltétel alatt kegyelmez meg a legyőzöttnek. De miféle kegyelem az – kérdezi Rousseau – ha a helyett, hogy megölné (a mi neki nem használna sokat), rabszolgájává teszi őt, s így munkájának, szolgálatainak, tetszése szerint hasznát veszi?¹

Az ilyen szerződés nem szüntetné meg a háború jogát, hanem megörökítené azt. Így azután a rabszolga is élhetne e joggal, mihelyt helyzete ezt megengedi.

Rabszolgaság és despotismus Rousseau tana szerint egyaránt jogtalanok. A népek rabszolgasága szintúgy természetellenes, ép úgy csúfot űz a joggal s igazsággal, mint az egyéneké.²

Rousseau általánosságban határokat szab az állami hatalomnak, midőn kimutatja, hogy a szabadság az erkölcsi javak egyike, melyeknek fölláldozása vagy elidegenítése semmiféle ürügy alatt se követelhető az embertől. Az állami hatalom és az egyes polgár jogkörének, a társadalom és az egyén hatáskörének (t. i. a kettő helyes viszonyának) meghatározása az, a miben ő maga a «*Contrat social*» alapproblémáját látja.³

Másfelől ő is oly terjedelmet ad az állami hatalomnak, hogy voltaképen csak az egyik egyén a másik egyénnel szemben tarthatja fön a függetlenséget, melyet ő követel.

¹ *Contrat social*, id. h. En prenant un equivalent a sa vie. le vainqueur ne lui en a point fait grace; au lieu de le tuer sans fruit, il l'a tué utilement.

² *Contrat social*. L. L. eh. IV. le droit d'esclavage est nul, non seulement parce qu'il est illegitime, mais parce qu'il est absurde et ne signifie rien. Ces mots *esclavaye* et *droit*. sont contradictoires; ils s'excluent mutuellement.

³ *Contrat social*. L. I., eb. VI.. eb. VII.

Mindenki az összeségnek adja magát, úgymond, s ennél fogva senkinek sem adja magát.¹

A társadalmi szerződés által minden fél összes eredeti jogaival a társadalom tulajdonába megy át; mondja Rousseau. Miután minden egyes tagra ugyanazon föltételek mérvadók, senki sem károsodik meg. Mindenki a többiek-től ugyanazon áldozatot fogadja el. így nem valamelyik egyénnek vagy egyeseknek, hanem csak a közakaratnak, az összeség akarátának (volonté générale) hatalma fokoztatik. Senkinek sem áll érdekében, a mindenkire mérvadó föltételt terheesebbé tenni.²

Itt azonban megjegyezhetnék, hogy a viszonyok másképp is fejlődhetnek; ha p. egy kisebbség akarata mint a többség vagy az összeség állítólagos akarata szerepelne. Másrészről pedig a tömeguralom veszélyei fenyegetnek.

Nyilvánvaló, hogy Rousseau a nép akarátának úgy szólván az egyéniség minden jogát szintúgy alárendeli, mint Hobbes az absolut állami hatalomnak.³ Mindazáltal a két gondolkodó politikai eszményei toto genere különböznek egymástól.

Rousseau ugyanis abból indul ki. hogy ott. hol az összeség akarata a souverain, egészben véve a souverain érdekei nem ellenkezhetnek az egyesek érdekével. Azt tartja, hogy itt az érdekek nem ütközhetnek össze; mert mindenki a souverain hatalom része és alattvaló egyaránt.

¹ *Contrat social* L. I. ch. VI. (*Du pacte social*). Enfin. chacun se dormant à tons ne se donne à personne ... on gagne l'équivalent de tout ce qu'on perd, et plus de force pour conserver ce qu'on a.

³ *Contrat social* L. t. chap. VI. la condition étant égale pour tous, nul n'a intérêt de la rendre onéreuse aux autres.

³ V. ö. Hobbes: *De cive* és *Leviathan*.

Miután azonban az egyesek óhajai némely tekintetben eltérhetnek az összesség érdekétől, az egyéni érdeknek alárendelése, esetleg annak feláldozása követelhető.¹

A kritika nem minden ok nélkül vetette Rousseau szemére, hogy ő (úgy mint Platón a Politeia-ban) az egyéniség jogát föláldozza az állam egységes jellemének. Valóban, ő az egyéni szabadságnak sok irányban – a souverain hatalom jogkörének kiterjesztése által szűk korlátokat szab.

Rousseau maga nem tagadja, hogy a «contrat social» az eredeti természetes szabadság feláldozását követeli. De azt tartja, hogy ezt a veszteséget a polgári szabadság e-> a tulajdonjog compensálják. Ezeket, úgymond, csak a természetes szabadságról lemondó szerezheti meg.²

Rousseau is a természeti szabadság és a polgári szabadság különbségére utal. Az elsőnek csak az egyén fizikai ereje s ügyessége szab határt: az utóbbit a közakarat határolja meg. Az első nem zár ki a rabszolgasághoz hasonló állapotot. (Hisz a féktelen ösztönök és szenvedélyek is rabbá teszik az embert). De. Rousseau meggyőződése szerint, épen a törvényeken alapuló polgári szabadság az igazi szabadság.

¹ *Contrat social*. L I ch. VII. (*Du souverain*). Or, le souverain n'étant forme que des particuliers qui le composent, n'a m ne peut avoir d'ntérêt contraire au leur Mais il n'en est pas ainsi des sujets envers le souverain chaque individu peut comme homme avoir une volonté particuliere. contraire ou dissemblable à la volonté générale qu'il a comme citoyen

² *Contrat social*. L I. ch. VIII. (*De l'état-civil*) Ce que l'homme perd par le contrat social, c'est la liberte naturelle et un droit illimité à tout ce qui le tente et qu'il peut atteindre; ce qu'il gagne. c'est la liberté civile et la propriété de tout ce qu'il possede.

A szabadság legfelső foka az erkölcsi szabadam. Az erkölcsi szabadság lényegét pedig Rousseau éppen abban látja, a miben azt Kant és Göthe keresik, t. i. az önalkotta törvény teljesítésében.¹

A *contrat social* mindenkit arra kötelez, hogy azon törvényeket, melyeket mint a souverain hatalom része maga hozott, mint alattvaló pontosan teljesítse. A szerződésben minden fél lemond a korlátlan szabadságról, hogy a szabadságnak bizonyos mértékét magának s másoknak biztosítsa.²

Rousseau utólagosan azzal egészíti ki a közakarát mindent absorbeáló hatalmáról szóló tant, hogy az egyénnek jogaiból csak annyit kell föláldoznia, a mennyi a társadalom főtartására, a közösség céljaira szükségeltetik.³ Ez pedig, a társadalomtól nyert előnyökkel szemben, volta- képen nem nevezhető áldozatnak.

A souverain hatalom spherájára vonatkozó tan Rousseau elméletében általán kissé ingadozó.

A közakarát mindenhatósága, az elidegeníthetlen s

¹ *Contrat social*, id. h. On pourrail ... ajouter à l'acquis de l'état civil, la liberté morale, qui seule rend l'homme vraiment inaitre de lui; car l'impulsion du seul appétit est esclavage et l'obéissance à la loi qu'on s'est présente est liberté – Nem érdektelen, e tétellel Kant fejtegetéseit az akarat autonómiájáról, a szabadságról s erkölcsösségről összevetni L. Kant: *Grundlegung zu einer Metaphysik der Sitten*; továbbá: *Kritik der praktischen Vernunft*. – Kiváló tekintettel a művészi alkotásra (de az elv ethikai horderejét sem ignorálva) fejezi ki ugyanazon alapeszmét Göthe verse: In der Beschränkung nur zeigt sieb der Meister, und das Gesetz nur kann uns Freiheit geben.

² *Contrat social* L. I. eh. VI.–VIII.

³ *Contrat social*. L. II. chap. IV. (*Des bornes du pouvoir souverain.*)

átruházhatlan népsouverainitás mellett kardoskodó Rousseau itt – a társadalmi életből eredő hajokra vonatkozó elegiai fejtegetések daczára – mindent a társadalom összeségének érdekére vonatkoztat; mindent az összeség szempontjából ítél meg. Ő nem tart attól, hogy a közakarat mindenhatóságának esetleg visszás következményei is lehetnek.¹

Rousseau minden lépten-nyomon hangoztatja, hogy a közakaratban gyökerező souverain hatalom soha sem veheti célba az egyeseknek kárát. Mivelhogy minden egyednek az akarata a közakarat alkatrészét képezi, az egyénnek semmiféle kezességre sincs szüksége a souverain hatalommal szemben. Hisz az egyetlen igazi souverain. Rousseau tana szerint, a nép akarata, mely csak az egésznek jólétét veheti célba.²

A Rousseau tulajdonjogi elméletének irányát is a souverain hatalom jelzett felfogása határozza meg.

Mindhogy a társadalmi szerződés minden jognak alapja, a tulajdonjog voltaképpen eredetileg az államot illeti, a melytől származik. A «jus primi occupantis» csupán csak a társadalomban válik joggá: és pedig azon határozat által, mely az egyénnek a meglevő javak egy részére való jogát elismeri.³

¹ *Contrat social* L. II. chap. III. et IV.

² *Contrat social*. L. I. chap. VII (*Du souverain*).

³ *Contrat social* L. T. chap. IX. (*Du domaine reel*) *Le droit du premier occupant ne devient un vrai droit rétablissement de celui de propriété. Tout homme a naturellement le droit à tout ce qui lui est nécessaire; mais l'acte positif qui le rend propriétaire de quelque bien, l'exclut de tout le resté ...*

Az u. n. «jus primi occupantis» egyébiránt, Rousseau elmélete szerint, bizonyos föltételekhez van kötve. Mert: 1. ez a jog csak oly területre vonatkozik, melyet valóban előbb senki sem foglalt el; 2. csak annyi foglalható el, a mennyi a primus occupans föntartására szükséges; 3. a tulajdonszerzés igazi jogcíme a munka, az elfoglalt föld mívelése.¹

Rousseau úgy tartja, hogy a természeti állapotban a jelzett feltételeknek megfelelő birtokbavétel is csak az usurpationnak egy neme volna. Csak a társadalom teszi azt joggá, midőn magáévá teszi az összes javakat, és azután az egyes osztályrészeket az egyedeknek biztosítja.²

E tan szerint az egyesek mindenekelőtt a társadalomnak adják át javaikat, hogy tőle osztályrészük tartós élvezetének biztosítékát nyerjék, így tehát a szoros értelemben vett tulajdonjog végelemzetben a tulajdon alapítóját illeti, t. i. azt, a ki tényleges viszonyokat jogokká változtatott át.

Ez értelemben állítja Rousseau, hogy a magántulajdonosok csak a köztulajdon depositariusainak tekintendők.³ Ő megengedi, hogy itt-ott köztulajdon és közös hasznélvezet vagy közös occupatio és az elfoglalt javaknak

¹ *Contrat social*. L. I. chap. IX.

² *Contrat social*, id. h. Ce qu'il y a de singulier ... c'est que, loin qu'en acceptant les biens des particuliers la communauté en dépouille, elle ne fait que leur en assurer la légitime possession, changer l'usurpation en un véritable droit, et la jouissance en propriété.

³ *Contrat social*, id. h. Alors les possesseurs étant considérés comme dépositaires du bien public, leurs droits étant respectés de tous les membres de l'état et maintenus de toutes les forces contre l'étranger ... ils ont, pour ainsi dire, acquis tout ce qu'ils ont donné.

bizonyos szabályok szerinti felosztása képezheti a tulajdonrend fejlődésének kiinduló pontját. De mindig és mindemül a társadalomnak vindikálja a legfőbb jogot.¹

Rousseau ezen a téren is – ámbár nem minden korlátozó határozatok nélkül – érvényt akar szerezni az egyenlőség elvének. Ő a társadalmi szerződés egyik fő feladatának tekinti az erők és tehetségek egyenlőtlenségének ellensúlyozását a jogegyenlőség által. Azért fölötte fontosnak tartja a vagyon túlságos egyenlőtlenségének elkerülését. Arra utal, hogy a társadalmi rend egyáltalán nem nyújt előnyöket annak, kinek semmije sincs; és hogy ennél fogva ez fenyegeti leginkább a társadalmi rendet.²

Bármit mondjanak egyes kritikusok azon távközről, mely a *contrat social* elméletét a socialismustól elválasztja:³ annyi kétségtelen, hogy Rousseau is – a nélkül, hogy a socialisticus elveket rendszeresen kifejténé és keresztülvinné – e helyen és egyebütt érvelésével már a legújabb kor socialisticus tanainak egyengeti az utat.

¹ *Contrat social*. L. I. ch. IX. De quelque maniere que se fasse cette acquisition, le droit que chaque particulier a sur son propre fonds, est toujours subordonné aut droit que la communauté a sur tout ...

² *Contrat social*, id. h. ... au lieu de détruire l'égalité naturelle, le pacte fundamental substitue au contraire une égalité morale et legitime à ce que la nature avait pú mettre d'inégalité physique entre les homines. – *Ibidem*. (Note d.) Dans le fail, les loix sont toujours utiles à ceux, qui possédent. et nuisibles a ceux qui n'ont rien; d'oü il suit que Tetat social n'est avantageux aux homines qu'autant qu'ils ont tous quelque chose, et qu'aucun d'eux n'a rien de trop.

³ V. o. *Janet: Histoire de la science politique*. T. II.

Rousseau a közjó biztosításában látja a legfőbb célt. melyre minden polgári társadalomnak törekednie kell. Politikai elméletének első axiómája az a tétel, hogy minden helyes kormány vezéreszméjét csak a közérdek képezheti.¹

Közös érdekek és közös célok nélkül egyáltalában nem létezhetnék tartós közösség. A kijelölt főcélra csupán csak a közakarat irányozhatja a társadalmi erőket.

Különösen két elv bír kiváló fontossággal Rousseau politikai elméletében. Ezek a souverainitás elidegeníthetlensége és a souverain hatalom oszthatatlansága. Ezekben látja Rousseau a népsouverainitás vagy a közakarat souverain hatalmának lényeges föltételeit.²

Rousseau azt tartja, hogy szoros értelemben souverain mindig csak egy összeség (un être collectif) lehet és hogy ennek a helyét egyesek jogszerűleg soha sem foglalhatják el. Mert az akarat nem tartozik az átruházható dolgok közé. A souverain hatalmat – úgymond – t. i. a közakaratot, természeténél fogva, nem lehet átruházni.³

E szerint a közakaratot nem lehet egyszer s mindenkorra lekötelezni.

Mihelyt egy nép ezt mégis megteszi, nem nevezhető többé népnek. Az ilyen szerződés a dolog természete szerint semmis. Mert a souverain hatalom avval önmagát

¹ *Contrat social*. L. II.; chap. I.; chap. III.; ch. VI.

² *Contrat social*. L. II.; ch. I; ch. II.

³ *Contrat social*. L. II. ch. I. Je dis done, que la souveraineté n'étant que l'exercice de la volonté générale ne peut jamais b'aliéner. et que le souverain, qui n'est qu'un être collectif, ne peut être représenté que par lui même: le pouvoir pent bien se transmettre, mais non pas la volonté.

semmisíti meg, és így jogokat és kötelezettségeket nem állapíthat meg.¹

De a souverain hatalom nem csak elidegeníthetetlen, hanem oszthatatlan is.

Egyesek akarata semmiképen sem pótolhatja a közakaratot. Nem okvetlen szükséges ugyan, hogy a közakarat határozata egyhangú határozat legyen. De szükséges kellék az összes szavazatok lelkiismeretes számítása.²

Így Rousseau is kénytelen a gyakorlati élet nehézségeit számba venni; mivelhogy nem akarja, hogy a souverain hatalomnak nyilvánított közakarat pusztá ábrándkép maradjon. Nem tagadja tehát a többségi határozatok jogosultságát.

Látjuk, hogy Rousseau a hatalmak felosztásáról szóló tan jogosultságát és a képviseleti rendszer előnyeit nem ismeri el. A hatalmak felosztásáról szóló tan védőíról ő azt mondja, hogy úgy tesznek, mintha az embert több testből állítanák össze, melyeknek mindegyike csak egy szervvel bír.³

A jelölt tan főhibáját Rousseau abban látja, hogy az

¹ *Contrat social*. L. II. cb. I. Si donc le peuple promet simplement d'obéir, il se dissout par cet acte, il perd sa qualité de peuple.

² *Contrat social*. L. II. ch. II. Pour qu'une volonté soit générale, il n'est pas nécessaire qu'elle soit unanime; mais il est nécessaire que toutes les voix soient comptées. – A többség akaratára mint az összeség akaratának képviselőjére s aequivalensére vonatkozólag v. ö. J. Locke: *Of civil government*.

³ *Contrat social* L. II. eh. II. Mais nos politiques, ne pouvant pas diviser la souveraineté dans son principe. la divisent dans son objet; ils la divisent en force et en volonté, en puissance législative et en puissance executive ... c'est comme s'ils composaient l'homme de plusieurs corps, dont l'un aurait les yeux, l'autre les bras, l'autre les pieds, et rien de plus.

a souverain hatalom különböző emanatióit mint annak különböző alkatrészeit fogja föl. Úgy látja, hogy ama tan védői nem kutatták a souverain hatalom tulajdonképi lényegét¹

Rousseau igen nagy súlyt fektet arra, hogy a polgári társadalomban ne legyenek kisebb, külön célokra törekvő társadalmak: nehogy az állam egységes jelleme és ereje kárt szenvedjen. A mennyiben ily közösségek létesülése teljesen el nem kerülhető: szükségesnek tartja, hogy azok egymást minél tökéletesebben ellensúlyozzák.²

Ez elv keresztülvitelében itt-ott constatálható a történelmi érzék hiánya, melyet az utókor kritikája Rousseau-nak oly sokszor szemére lobbantott.

Egyébként el kell ismerni, hogy Rousseau mégis érzi némi correcturának a szükségét. Nem csupán a polgári kötelességeket hangsúlyozza, hanem egyúttal azt is követeli, hogy a polgár soha se feledkezze meg azon természeti jogokról, melyek őt mint embert megilletik.³

A társadalmi kötelességekre vonatkozólag Rousseau különösen azt hangsúlyozza, hogy azok általános, közérvényes, közös kötelezettségek, melyeknek teljesítése által másoknak s magunknak egyaránt szolgálatokat teszünk.⁴

¹ *Contrat social*. L. II. ch. II.

² *Contrat social*. L. II. eh. III. (*Si la volonté générale pent errer.*) Il importe donc pour avoir bien l'énoncé de la volonté générale qu'il n'y ait pas de société partielle dans l'État, et que chaque citoyen n'opine que d'après lui ... que s'il y a des sociétés partielles, il en faut multiplier le nombre, et en prévenir l'inégalité..

³ *Contrat social*. L. II. eh. IV.

⁴ *Contrat social*. L. II. eh. IV. Les engagements qui nous bent au corps social ne sont obligatoires que parce qu'ils sont mutuels, et leur nature est telle qu'en les remplissant on ne peut travailler pour autrui sans travailler aussi pour soi.

A társadalmi szerződés éppen az által létesíti az egyenlőséget, hogy egyenlő kötelességeket ró a társadalom egyes tagjaira. Azért e szerződésben igaz lemondásról vagy alienatióról szó sincs. Éppen az érdekek és a kötelezettségek közössége alkotja a közakaratot.

A társadalmi szerződés célja: a szerződő telek fentartása, életük és jólétük biztosítása. E cél akarása pedig az eszközök akarását involválja.¹

Azért az, a ki a társadalomnak az élet és a jólét biztosítékait köszöni, köteles ez összeségnek életét odaadni, ha a közös érdek azt megköveteli. Mert élete nem csupán a természet adománya, hanem részben a társadalom, az állam adománya, mely azt békés időkben biztosítja.²

Ezen szempontból igazolja Rousseau a büntető jogot és nevezetesen a halálos büntetést is. A ki azt kívánja, – úgymond – hogy az állam életét oltalmazza, az elismeri, hogy az államnak joga van, mások életét ellene is megvédni.³

A gonosztevő –mondja Rousseau – megszegi a társadalmi szerződést és visszatér a természeti állapotba. Fentartása ettől a pillanattól nem fér össze a társadalom, az állam fentartásával. A gonosztevőt nem mint a társadalom tagját, hanem mint a társadalom létét veszélyeztető ellenvéget éri a büntetés. Az ilyen elemeket okvetetlen el kell választani a társadalmi testtől, melynek életét veszélyez-

¹ *Contrat social*. L. II. chap. V. (*Du droit de vie et de mort*).

² *Contrat social*, *id. h.* ... sa vie n'est plus seulement un bienfait de la nature, mais un don conditionnel de l'Etat.

³ *Contrat social*, *id. h.* c'est pour n'être pas le victime d'un assassin que l'on consent à mourir si on le devient.

tetik. Azért a társadalom joga. ezektől alkalmas eszközök segítségével megszabadulni. Ily eszközök a száműzés és a halálbüntetés. C'est la guerre.

Itt Rousseau tanában nem sentimentalis szempontok mérvadók, hanem kizárólag a társadalom fõntartásának érdeke mely némely esetekben a halálos büntetést is követeli és szentesíti.

Rousseau tehát a halálos büntetést elvben nem veti el: jóllehet csak utolsó expediensek tartja azt. Megjegyzendõ azonban, hogy nem példaadás vagy elijesztés, hanem csakis a társadalom biztosítása az õ büntetõ jogi tanának domináns szempontja.¹

Az olyan államot, melyben csupán csak a törvények uralkodnak és mindenben a közérdek mérvadó. Rousseau republikának nevezi. Ez értelemben mondja: hogy – nem tekintve az államforma különbségeit – «tout gouvernement legitimé est republican!».²

A törvényhozást Rousseau is, úgy mint Locke, a legfõbb állami föladatnak nyilvánítja.³ Másrészrõl – ép

¹ *Contrat social*. L. II. ch. V. D'ailleurs, tout malfaiteur attaquant le droit social devient par ses forfaits rebelle et traître à la patrie; il cesse d'en être membre en violant ses loix. et même il lui fait la guerre. Alors la conservation de l'Etat est incompatible avec la sienne; il faut qu'un des deux périsse, et quand on fait mourir le coupable, c'est moins comme citoyen que comme ennemi ... il n'est plus membre de l'État ... il en doit être retranché par l'exil ... ou par la mart..

² *Contrat social* L. II. chap. VI. (*De la loi*). – Hasonló értelemben nyilatkozik a jogfilozófia terén sok irányban Rousseau nyomait követõ Kant is. L. Kant: *Metaphysische Anfangsgrunde der Rechtslehre*. (*Metaphysik der Sitten* 7.)

³ V. ö. Locke: *Of civil government*.

úgy mint Montesquieu – szükségednek tartja, hogy a törvények a nép speciális lét föltételeihez alkalmazkodjanak.¹ A legfőbb jót azonban, melyet meggyőződése szerint minden törvényrendszernek célba kell vennie, a szabadságban s egyenlőségben találja.

A szabadság eszméje mellett mások basonló hévvel kardoskodtak. Ez eszme maradt a legújabb időkig a politikai haladás tulajdonképi vezéreszméje. De Rousseau avval nem éri be: hanem mindenekelőtt az egyenlőség jogosultságát védi.

Az egyenlőség elvét hasonló erélylyel csak a legújabb socialisticus rendszerek emelték érvényre.

Másrésről azonban Rousseau maga is tiltakozik azon interpretatio ellen, hogy ő az absolut egyenlőséget, tehát minden hatalom- és vagyonskülönbségnek a megszüntetését követeli. Ő csak határokat akar szabni hatalomnak és vagyonnak egyaránt.

Ő azt kívánja, hogy a hatalom ne érje el azt a pontot melyen a szabadságot veszélyeztetheti. A vagyont illetőleg pedig azt követeli: hogy egyfelől egyetlen polgár se legyen oly gazdag, hogy másokat tartós szolgásra készíthessen: és másfelől senki se éljen olyan nyomorban, mely a szabadság feláldozására bírhat. Azt kívánja, hogy jól szervezett társadalomban ne forduljon elő se túlságos

¹ *Contrat social*. L. II. ch. V. (*Des divers systèmes de législation*.) Mais ces objets généraux de toute bonne institution, doivent être modifiés en chaque pays par les rapports qui naissent. tant de la situation locale, que du caractère des habitans; et c'est sur ces rapports qu'il faut assigner à chaque peuple un Systeme particulier destitutions, qui soit le meilleur, non peut-être en lui-même, mais pour l'Etat auquel il est destine. – V. ö. Montesquieu: *L'esprit fi és loix*.

gazdagság, se túlságos szegénység se plutokratia. se pauperismus.¹

Rousseau megengedi, hogy a részletek csak az egyes népek speciális viszonyai szerint volnának meghatározhatók.² E tekintetben egyetért Montesquieuvel. a kinek közjogi elméletét nem fogadja el, kinek egyes főeszméit azonban magáévá teszi.

Az a körülmény, hogy Rousseau nem tartja lehetségesnek egy absolute jó, minden nemzetnek vagy államnak megfelelő kormány forma fölfedezését, eléggé bizonyítja, hogy ő nem veszi semmibe a tapasztalati viszonyok különbségeit, és hogy az emberi életviszonyok változatosságát nem akarja minden áron egy logikai schmának feláldozni.³

Rousseau nem vázolja részletesen egy absolute töké-

¹ *Contrat social*. L. II. ch. XI. ... à l'égard de l'égalité, il ne faut pas entendre par ce mot que les degrés de puissance et de richesse soient absolument les mêmes, mais que, quant à la puissance, elle soit au dessous de toute violence et ne s'exerce jamais qu'en vertu du rang et des loix; et quant à la richesse, que nul citoyen ne soit assez opulent pour en pouvoir acheter un autre. et nul assez pauvre pour être contraint de se vendre: ce qui suppose du côté des grands moderation de biens et de credit, et du côté des petits. moderation d'avarice et de convoitise. V. ö. Aristoteles: *Politica*. L. IV.

² *Contrat social*. L. III. chap. 1. (*Du gouvernement en général*) ... qu'il n'y a pas une constitution de gouvernement unique et absolue, mais qu'il peut y avoir autant de gouvernemens differens en nature que d'Etats différens en grandeur. – *Ibidem*. L. III. ch. VIII. (*Que toute forme de gouvernement n'est pas propre à tout pays*). – V. ö. Montesquieu: *L'esprit des loix*.

³ *Contrat social*. L. III. chap. IX. (*Des signes d'un bon gouvernement*). Quand donc on demande absolument quel est le meilleur gouvernement. on fait une question insoluble comme indéterminée.

letes államnak intézményeit és törvényeit. Nem követi ezen a téren a Platónnak és az utópistáknak példáját. Mindazáltal Rousseau szemei előtt is egy államjogi és társadalmi eszmény lebeg, mely némely vonásban – de csakis néhány vonásban – a platói államideálhoz is hasonlít.

Rousseau eszménye a népsuverainitás elvén alapuló polgári társadalom, a modern demokratikus társadalom vezérelveinek keresztülvitele. Oly társadalmi rendet contemplál, melynek minden intézményét a szabadság és az egyenlőség szelleme hatja át.¹ A demokratia eszményének teljes, feltétlen megvalósítását, a demokratikus elvek teljes, abszolút keresztülvitelét azonban Rousseau nem tekinti lehetségesnek.² Csak az eszmény megközelítését követeli.

¹ *Contrat social*. L. T. ch. IX. ... une remarque qui doit servir de Lase à tout le Systeme social: c'est qu'au lieu de détruire l'égalité naturelle, le pacte fundamental substitue au contraire une égalité morale et legitime à ce que la nature avait pu mettre d'inégalité physique entre les hommes, et que pouvant être inégaux en force ou en genie, us deviennent tous égaux par convention et de droit. – *Ibidem*. L. III., ch. II. ch. V. – Rousseau a szokásos értelemben vett képviseleti alkotmányt nem tartja a teljes szabadsággal összeegyeztethetőnek. «Quoiqu'il én soit, à l'instant qu'un peuple se donne des représentans. il n'est plus libre: il n'est plus.» (L. III. ch. XV.).

² *Contrat social*. L. III. ch. IV. A prendre le term dans la rigueur de l'acception, il n'a jamais existé de veritable démocratie, et il n'en existera jamais. Il est contre l'ordre naturel que le grand nombre gouverne et que le petit soit gouverne. On ne peut imaginer que le peuple resté incessamment assemble pour vaquer aux affaires publiques ... s'il y avait un peuple de Dieux, il se gouvernerait democratiquement. Un gouvernement si parfait ne convient pas à des hommes.

Rousseau adja meg a következő korszak társadalmi mozgalmainak a jelszót; midőn teljes határozottsággal ki mondja, hogy nincsen igazi szabadság egyenlőség nélkül. A «Contrat social» az egyenlőség ígését hirdeti. Éppen az egyenlőtlenységben látja Rousseau az emberi nem leg-súlyosabb bajainak, a nyomornak és bűnnek igazi forrását.¹

Rousseau tehát mindenekelőtt és mindenek fölött az egyenlőségre törekvést sürgeti. Már az ő elméletében akadunk azon intésre, mely utána a modern társadalmi rend kritikájában oly gyakran ismételtetett: arra az intésre, hogy az egyenlőtlenység növekedése a törvényekben elismert szabadságot illusoriussá teheti.²

Igaz, hogy Rousseau főleg az alkotmányjogi kérdéseket tárgyalja. De az említettek közül eléggé kitűnik, hogy ő nem mulasztja el tulajdonképi társadalmi problémák tüzetes elemzését és hogy megkíséرتi azoknak megoldását.

Rousseau minden téren azon elvnek igyekszik érvényt szerezni, hogy a társadalmi érdek mindenek fölött áll és hogy az emberi viszonyok rendezésénél mindenütt ebből kell kiindulni.³

¹ L. *Discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité parmi les hommes.* – V. ö. *Du contrat social* Különösen L. II. ch. XI. C'est précisément parceque la force des choses tend toujours à détruire l'égalité. que la force de la législation doit toujours tendre à la maintenir.

² *Contrat social* L. II. chap. XI. Si l'on recherche en quoi consiste précisément le plus grand bien de tous on trouvera qu'il se réduit à ces deux objets principaux, la liberté et l'égalité. La liberté, parceque toute dépendance particulière est autant de force ôtée au corps de l'Etat: *l'égalité, parceque in liberté ne peut subsister sans elle.*

³ *Contrat social* L. II. chap. I. – ... la volonté générale peut seule diriger les forces de l'Etat selon la fin de son institution, qui est le bien commun ... s'il n'y avoit pas quelque point

Nyilvánvaló, hogy Rousseau, a ki az egyenlőtlenség okaira vonatkozó történet-philosophiai kísérletében, a boldogságra törekvő egyen álláspontjáról a leghatározottabban kárhoztatja a cultura hatását közjogi elméletében tántoríthatatlan buzgalommal és lelkének egész pathosával küzd azon (politikai és gazdaságtani elméletekben érvényre emelt) individualismus ellen, mely az egyéni különérdeknek lehetőleg szabad gondozását tekinti főcéljának.

A socialismus rendszereiben oly nagy szerepet játszó, többé-kevésbé szövevényes, uazdasági problémák beható fejtegetését vagy megoldását hiába keresnök Rousseau elméletében. De másrésről tanainak elfogulatlan vizsgálata mellett azt látjuk, hogy társadalompolitikai alapeszméinek keresztülvitelében félreismerhetetlen módon a következő korszak socialistikus törekvéseinek egyengeti az utat.

Az általán elfogadott nézetnek megfelelően azt mondhatjuk, hogy a *Contrat social* legelső sorban a francia forradalom vezéreszméinek rendszere. De hozzá kell tennünk, hogy ezen rendszerben a modern socialismus ethikai és politikai alapeszméi is jelentkeznek és uralomra törekednek.

A socialismus is az egyenlőség zászlaja alatt kezdi meg pályafutását.

dans lequel tous les intérêts s'accordent, nulle société ne sauroit exister. Or c'est uniquement sur cet intérêt communi que la société doit être gouvernée. – L. II. eh. III. Il s'en suit ... que la volonté générale est toujours droite et tend toujours à l'utilité publique. – V. ö. ch. IV...

FÜGGELÉK.

1.

Rousseau ethikai alaplánzetéről.

(L. III. rész. IV. szakasz, 352. lap)

Rousseau az *Emile* IV. könyvében is behatóan tárgyalja a részvét fundamentális ethikai jelentőségét. Itt különösen tanának az alkalmazását az erkölcsi nevelés terén mutatja.

Utólag még néhány észrevételt emelünk ki, melyek Rousseau ethikai felfogását illusztrálják.

... un jeune homme élevé dans une heureuse simplicité, est porté par les premiers mouvemens de la nature vers les passions tendres et affectueuses: son coeur compatissant s'émeut sur les peines de ses semblables ... nous nous attachons a nos semblables, moins par le sentiment de leurs plaisirs, que par celui de leurs peines: car nous y voyons bien mieux l'identité de notre nature ... (*Emile*, L TV.)

Les plaintes et les cris commenceront d'agiter ses entrailles ... les convulsions d'un animal expirant lui donneront je ne sais quelle angoisse, avant qu'il sache d'ou lui viennent ces nouveaux mouvemens ... Ainsi naît la pitié, premier sentiment relatif qui touche le coeur humain, selon l'ordre de la nature. Pour devenir sensible et pitoyable, il faut que l'enfant sache qu'il y a des êtres semblables à lui, qui souffrent ce qu'il a souffert, qui sentent les douleurs qu'il a senties, et d'autres dont il doit avoir l'idée, comme pouvant les sentir aussi. En effet, comment nous laissons nous émouvoir a la pitié, si ce n'est en nous transportant hors de nous et nous identifiant

avec l'animal souffrant: en quittant, pour ainsi dire, notre être pour prendre le sien? Nous ne souffrons qu'autant que nous jugeons qu'il souffre; ce n'est pas dans nous, c'est dans lui que nous souffrons. Ainsi nul ne devient sensible que quand son imagination l'anime et commence à le transporter hors de lui. (*Emile*. id. h.)

Schopenhauer a morál alapjáról szóló értekezésében a következő szavakkal hivatkozik J. J. Rousseau tekintélyére:

Die Begründung, welche ich der Ethik gegeben habe, lässt mich zwar unter den Schulphilosophen ohne Vorgänger, ja, sie ist, in Beziehung auf die Lehrmeinungen dieser, paradox, indem manche von ihnen ... das Mitleid geradezu verwerfen und tadeln. Dagegen aber hat meine Begründung die Autorität des grössten Moralisten der ganzen neueren Zeit für sich: denn dies ist, ohne Zweifel J. J. Rousseau, der tiefe Kenner des menschlichen Herzens, der seine Weisheit nicht aus Rüchern, sondern aus dem Leben schöpfte, und seine Lehre nicht für das Katheder, sondern für die Menschheit bestimmte, er, der Feind der Vorurtheile, der Zögling der Natur, welchem allein sie die (labe verliehen hatte, moralisiren zu können, ohne langweilig zu sein, weil er die Wahrheit traf und das Herz rührte. (Preisschrift über die Grundlage der Moral, § 19.)

II.

Rousseau közgazdasági nézeteiről.

(L. III. rész. IV. szakasz I. és II.)

Rousseau közgazdasági elveire vonatkozólag a «Discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité» és a «Contrat social» ismertett fejtegetésein kívül különösen a «Discours sur réconomie politique» nyújt bővebb fel-

világosítást. A vizsgálat e műben is gyakran épen ott, a hol tartalomdús problémák megoldását vagy az elemzés lehetőleg tökéletes keresztülvitelét várjuk és kívánjuk, fél utón áll meg. Itt is sok túlzás és sok ingadozás csökkenti az elmélet becsét. De másrésről e műben is sok, social-politikai szempontból érdekes megjegyzésre akadunk.

Csak néhány tételt emelünk ki: hogy az általános jellemzést még egyes vonásokkal kiegészítsük, melyek Rousseau felfogását a jelölt irányban megvilágítják.

(*L. Collection complete des oeuvres de J. J. Rousseau. 1782. Aux Deux Fonts I. Vol.*)

En établissant la volonté générale pour premier principe de l'économie publique et regle fondamentale du gouvernement, je n'ai pas cru nécessaire d'examiner sérieusement ... si dans les affaires publiques on doit consulter le bien de l'État... etc. (*Discours sur l'économie politique, p. 204.*)

La premiere regie de l'économie publique est que radministration soit conforme aux loix. (*Discours sur l'économie pol. p. 208.*)

C'est done une des plus importantes affaires du gouvernement. de prévenir Textrême inégalité des fortunes, non en enlevant les trésors a leurs possesseurs, mais en ôtant á tous les moyens d'en accumuler: ni en bâtissant des hôpitaux pour les pauvres. mais en garantissant les citoyens de le devenir. (*Discours sur l'écon.pol. p. 220.*)

Ce n'est pas assez d'avoir des citoyens et de les protéger: il faut encore songer á leur subsistance: et pourvoir aux besoins publics est une suite evidente de la volonté générale ... Ce devoir n'est pas ... de remplir les greniers des particuliers et les dispenser du travail, mais de maintenir l'abondance tellement;á leur portée, que pour l'acquérir le travail soit toujours nécessaire et ne soit jamais inutile. (*Discours sur l'écon pol. p. 225 s*)

Il fant se ressouvenir necque le fondement du pacte social est la propriété; et sa premiere condition, que chacun soit maintenu dans la paisible jouissance de ce qui lui appartient. Il est vrai que par le même traité chacun s'oblige, au moins tacitement, á se cottiser dans les besoins publics. (*Discours sur l'économie politique*, p. 236)

Társadalompolitikai szempontból figyelmet érdemelnek azon fejtegetések is, melyekben Rousseau a népesség, az államgazdaság, a pénzügyi politika kérdéseivel foglalkozik és a társadalmi érdekek megfelelő adórendszer alapelveit fejtí ki. Itt különösen azon elmékedésekre utalhatunk, melyek a progressív adó jogosultságának és a luxus-adó szükségességének és társadalompolitikai jelentőségének kimutatását veszik czélba. A közgazdasági tanok és a társadalompolitikai alapnézet kapcsolata nem egy helyen könnyen megismerhető.

Az alapgondolatok praegnans kifejezését nyújtó tételek közül példaként csak a következőket emeljük ki.

Celui qui n'a que le simple nécessaire, ne doit rien payer du tout; la taxe de celui qui a du superflu, pent aller au besoin jusqu'à la concurrence de tout ce qui excéde s'ón nécessaire. (*Discours sur l'économie politique*, p. 238.)

Un troisieme rapport qu'on ne compte jamais, et qu'on devrait toujours compter le premier, est celui des utilités que chacun retire de la confederation sociale, qui protege fortement les immenses possessions du riebe, et laisse a peine un miserable jouir de la cbaumiere quiul a construite de ses mains. Tons les avantages de la société ne sont-ils pas pour les puissans et les riches?... toutes les graces, toutes les exemptions ne leur sont-elles pas réservées? ... One le tableau du pauvre est different! plus l'humanite lui doit, plus la société lui refuse ... (*Id. h.*)

Une autre attention non moins importante a faire. c'est que les pertes des pauvres sont beaucoup moins réparables que celles du riebe, et que la difficulté d'acquiescer croit toujours en raison du besoin. On ne fait rien avec rien: cela est vrai dans les affaires comme en physique: l'argent est la semence de l'argent ... Si l'on combine avec soin toutes ces choses, on trouvera que pour repartir les taxes d'une manière vraiment equitable et proportionneile. l'imposition n'en doit pas être seulement en raison des biens des contribuables, mais en raison composée de la difference de leurs conditions et du superflu de leurs biens. (*Discours sur leconomie politique*. p. 240)

... il n'y a point pour une nation de pire disette que celle des homines (*Discours*, id. h. p. 244.)

C'est par de tels impôts qui soulagent la pauvrete et chargent la richesse, qu'il faut prévenir l'augmentation continuelle de l'inégalité des fortunes, l'asservissement aux riches d'une multitude d'ouvriers et de serviteurs inutiles, la multiplication des gens oisifs dans les villes et la desertion des campagnes ... Qu'on établisse de fortes taxes sur le livrée. sur les equipages, sur les glaces. lustres et ameublemens. sur les étoffes et la dorure. sur les cours et jardins des hotels, sur les spectacles de tonte espece ... et en un mot sur cette foule d'objets de luxe, d'amusement et d'oisiveté, qui frappent tous les yeux et qui peuvent d'autant moins se cacher, que leur seul usage est de se montrer, et qu'ils seraient inutiles s'ils n'étaient vus ... Tant qu'il y aura des riches, ils voudront se distinguer des pauvres et l'Etat ne saurait se former un revenu moins onéreux ni plus assure que sur cette distinction. — Far la même raison l'industrie n'aurait rien a souffrir d'un ordre économique qui enrichirait les finances, ranimerait l'agriculture, en soulageant le laboureur. et rapprocherait insensiblement toutes les fortunes de cette médiocrité qui fait la veritable force de l'Etat... En un mot supposons que l'esprit du gouvernement soit constamment

d'asseoir toutes les taxes sur le saperllu des richesses, il arrivera de deux choses l'une: on les riches renonceront à leurs dépenses superflues pour n'en faire que d'utiles, qui retourneront au profit de l'Etat; ... on si les riches ne diminuent rien de leurs besoins, le fisc aura dans le produit des impôts les ressources qu'il cherchait pour pourvoir aux besoins reels de l'Etat. (*Discours*, id. h. pag. 245 247.)

NÉVMUTATÓ.*

Andrae. J. V. 109.	Gatti (de Gamond) 187
Aristoteles I. II.	Grotius III. i.
Bacon, F. 109. 251.	Grün. K. 162. 195.
Baerenbach. F. 6. 47. 60	104. Gumpłowicz 282.
110. 225.	Haliéi· 102
Baldachini 159.	Harrington 109.
Beccaria 123.	Held. A. 19.
Beöthy, L. 72. 282.	Herder 161.
Berrington 109.	Hobbes III. H.
Bluntschli 50. 87.	Hume 109. 150. 337.
Böckh 91.	
Butler. Ch. 231.	
	Janet 20. 36. 45. 49. 67. 79. 103
Cabet II. m.	120. 138. 168. 237. 242. 246
Campanella II. n.	276. 284. 287. 317. 345. 382.
Cicero 3.	Ihering 52. 81.
Comte 47. 192/236.	Jodl 37. 240. 259. 269. 287. 290.
Cyprianus 159.	1298.
Dühring 46. 67. 106. 107.	Kant 58. 379.
190, 191	Knies 67. 75.
Lspinab 11. 51.	Laas 8. 21. 97.
	Lamennais 58. 156. 221.
Fénélon 102.	Laveleye 11. 66. 84. 154. 157
Foigny 109.	Le Grand 102.
Fouillé 232. 253.	Leibnitz 160.

* A névmutatóban szerző a feldolgozott történeti anyaghoz tartozó philosophiai művek és utópiák szerzőin kívül rendszerint azon írók neveit emelte ki, kiknek tudományos vizsgálataira s nézeteire tüzetesebben vagy ismételve reflectált, és a kiknek nyilatkozatait szó szerint idézte. A részletesen tárgyalt művek íróinak nevei mellett csak az illető rész és szakasz száma áll.

- Lesczinszky 102.
 Locke III. m. 2. f.
 Malthus 81.
 Mohl 6. 49. 101. 102. 104. 108.
 109. 110. 142. 146. 150. 157.
 168. 202. 220. 222. 232. 240.
 Montesquieu 317. 371. 388. 389.
 Morelly 109.
 Morus IT. i.
 Nisard 111. 115. 119. 141. 154.
 Oncken 61. 62. 69. 84. 88.
 Platon I. 1.
 Prantl 8. 20. 59.
 Ramsay 102.
 Riehl 156.
 Roper 114.
 Rousseau III. IV.
 Saint-Simon 154. 155.
 Samter 91.
 Schäftle 53. 136. 145. 154.
 Scheel 66.
 Schmoller 154.
 Schopenhauer 352. 394.
 Schwarcz 67. 79.
 Spinoza III m. 1. r.
 Stapletonus 114. 153.
 Stein 154. 201. 222. 224.
 Steinthal 120. 154.
 Strümpell 19. 26. 29.
 Trefort 149. 150.
 Turgot 143.
 Vairasse 109.
 Vattel 243.
 Vorländer 269. 287.
 Wagner A. 91.
 Windelband 242. 286. 317. 370.
 Wundt 51. 52.
 Xenophon 3.
 Zeller 15. 20. 28. 29. 30. 31. 33.
 34. 55. 57. 97. 112. 128.

T A R T A L O M.

ELSŐ RÉSZ. TÁRSADALMI ELMÉLETEK AZ ÓKORBAN.

<i>Bevezetés</i>	3	Lap
------------------------	---	-----

I. SZAKASZ. PLATÓN.

I. A legjobb állam	5
Platón államphilosophiai művei.....	5
A Respublica.....	6
Ethika és politika	8
A lélek elemei és az állam alkatrészei.....	9
A társadalmi rend genesisé	9
A munkafelosztás.....	10
Az emberek egyenlőtlenségéről szóló tan	12
Állami célok és egyéni különérdekek	15
A tulajdonközösség (communismus).....	15
A családközösség (nő- és gyermek-közösség).....	18
A nemi viszonyok szabályozása	21
A nők jogai és kötelességei. (A nők emancipációja)	24
Állami paedagogia	26
A nevelés főeszközei	27
A philosophok bivatása	28
A munkásosztályok helyzete	29
A rabszolgaság	29
Platón communismusa és a modern communismus	30
II. A «Törvények» állama	32
Az authenticitas kérdése	33
A «Törvények» tárgya	33
Az állami célok és a törvények feladatai	37

	Lap
A tulajdon-rend.....	40
Politikai szervezet.....	41
A nevelés-ügy	42
Házasság és családi viszonyok	43
A procreatio szabályozása	44
Paedagogiai követelmények.....	44
Állami jogok és egyéni igények.....	45
A «Törvények» és a «Respublika»	47

II. SZAKASZ. ARISTOTELES.

I. Aristoteles politikája.....	49
Aristoteles politikájának történeti jelentősége	49
Az ember mint politikai lény	51
Az állami cél és az állam elemei	52
A béke javai és a nevelés	54
A rabszolgaság jogosultságáról szóló tan	55
Birtokviszonyok és keresetmódok	60
Természetes keresetmódok	61
Csere és csereérték	62
A pénzcsinálás (tőkeszerzés)	63
A család	67
A nő bivatása	68
A Platón Respublicájának kritikája	69
Aristoteles tulajdonjogi alapnézete	75
A «Törvények» kritikája.....	79
A procreatióra vonatkozó határozatok.....	80
Aristoteles és Malthus.....	81
Phaleas tanainak bírálata.....	82
Ókori alkotmányok (nevezetesen a spártai és krétai alkotmányok) kritikája	83
A politikai jogokról.....	85
A középosztály méltatás	86
Az államformák felosztása.....	87
Törvények, alkotmány forma k és társadalmi osztályok	89
A földművelő osztály jelentősége.....	90
Agrárius elvek.....	91
A birtokviszonyok rendezése.....	92

	Lap
A házassági és családi viszonyok szabályozása	92
Az állam nevelői feladata	93
Aristoteles paedagogiai elvei	94
II. Visszapillantás	90
Aristoteles és kora	96
Aristoteles és Platón	97
A munka szerepének felfogása és az emberek egyenlőtlenségéről szóló tan.....	97

MÁSODIK RÉSZ.

UTÓPISTÁK.

<i>Bevezetés</i>	120
------------------------	-----

I. SZAKASZ.

MORUS TAMÁS UTÓPIÁJA.

A humanismus kora	114
Morus Utópiája és Platón társadalomphilosophiai tanai	115
Az «Utópia» beosztása.....	117
A létező társadalmi rend kritikája	118
A büntények okai és a büntető jog drakonismusa	120
A magántulajdonra alapított társadalmi rend kritikája	124
A collectiv tulajdon ellen szóló érvek.....	126
A munka társadalmi organisatiója.....	128
A collectiv tulajdonnal kapcsolatos productió-rendszer	128
Az utópai életmód egyes jellemző vonásai	129
A pénzről és a nemes fémekről	131
A házasságra vonatkozó törvények	132
A népességről	133
Családi élet és nevelés	134
A tanügy	135
Az általános munkakötelesség	136
A földművelés	137
A normál munkanap	138
A társadalmi intézmények feladata	139
Erkölcsei és vallásos élet	140
A munkásosztályok helyzete a létező államokban	142
A panacea	144

	Lap.
A mintakép árnyoldalai	146
Morus és Platón; érintkezési pontok és ellentétek.....	150
Az «Utópia» hatásának okai	153
Socialisticus eszmék	154
Az «Utópia» történeti jelentősége	156

II. SZAKASZ.

CAMPANELLA TAMÁS ÁLLAMREGÉNYE.

A philosoph jellemzése	160
Campanella gyakorlati philosophiája.....	163
Politikai alapgézet.....	164
Az amor communitatis.....	165
Platón, Morus és Campanella	166
A «civitas solis» állami hatalmai	169
Tulajdon-közösség és család-közösség.....	171
Általános munkakötelezettség	174
Munkafelosztás	175
A nők hivatása	175
A munka becsületének elismerése	176
A munka mint társadalmi hivatal	177
A normál munkaidő	178
Szórakozás és játék.....	178
A nemi viszonyok szabályozása. A procreatio.....	180
A nevelés egyenlősége és nyilvánossága.	185
A tanterv	186
A szellemi élet signaturája.....	187
A testi nevelésre, a közegészségügyre és az életmódra vonatkozó határozatok	188
Az egyéni szabadság megsemmisítése.....	190
A tudás jelentősége.....	192
Etnikai vezérelvek	193

III. SZAKASZ.

CABET ÁLLAMREGÉNYE.

Cabet művének tárgya s intentiója	195
Az egyenlőség elvének felállítása	196
A communismus védelmezése	198

	Lap
A békés fejlődés hangsúlyozása.....	200
Culturális állapotok; házasságok és családi viszonyok	202
Jogok és kötelességek egyenlősége.....	203
Általános munkakötelesség.....	204
A javak productiója és eloszlású.....	204
Demokratikus elvek s intézmények	206
A munka elosztása s megkönnyítése.....	207
A régi társadalmi szervezet kritikája.....	209
Az átmeneti rendszer leírása	212
A communisticus főelvek	213
A társadalom fogalma.....	215
A communisticus elmélet alapvonásai.....	216
Cabet tanainak békés tendenciája	218
A testvériség eszméje.....	221
Visszapillantás.	
Az államregények történeti jelentősége	222
A társadalmi intézmények kritikája	223
Társadalmi pathologia.....	225

HARMADIK RÉSZ.

TÁRSADALMI ESZMÉK AZ ÚJKORI JOG- ÉS ÁLLAM- PHILOSOPHIÁBAN.

Újkori elméletek (<i>Bevezetés</i>)	229
---	-----

I. SZAKASZ.

G R O T I U S.

A társadalmi szerződés eszméje.....	232
A jogalkotás alapmotívuma az emberi természetben	233
Hasznossági szempontok	234
A természeti jog fogalma	235
A társadalmi szempont a természet-jogban.....	236
Magánjogi szempontok érvényesülése az állam- és társadalom- philosophiában	237
A szabadság feláldozásának jogosultsága	238
Későbbi tanok csirái	240

	Lap
Az elmélet hiányai	241
A tulajdonjogi elmélet	243
A természetes tulajdonközösség állapota	244
A tulajdonjog alapja	244
A tulajdonjog korlátai és a tulajdonszerzés módjai	245
A rabszolgaság	246
A házasság és a család	248
A szülők jogai s kötelességei	249
Kritikai észrevétel	249

II. SZAKASZ.

H O B B E S.

A társadalmi szerződés eszméje Grotius és Hobbes tanaiban ...	252
A pszichológiai és etikai alapnézetek ellentétessége	253
Az állati társadalmak és az emberi társadalom	255
A társulási hajlam és az önzés	257
A természeti állapot: helium omnium contra omnes	258
A társadalmi szerződés oka	261
Az absolutizmus apológiája	263
A társadalmi szerződés közvetetlen célja	265
Az ész alapkövetelményei. (Az első természeti törvények)	265
Az abszolút államhatalom nyújtotta előnyök	267
Az erkölcsi törvényhozás	268
Törvények jogcíme és sanctiója	269
Az emberek eredeti egyenlősége és szabadsága	271
Az egyenlőség megszüntetése	272
A rabszolgaság	272
Az alattvalók föltétlen engedelmissége	274
Az abszolút hatalom természetes határai	276
A tulajdon eredete és jogcíme	277
Az állam legfelső tulajdonjoga	278
Az atyai hatalom	281
Az anyai jog; az anya uralma	281
A házasság és az atyai hatalom	283
Absolutizmus és socializmus	284
Kritikai észrevételek	286

I. SZAKASZ.
AZ EGYÉNI SZABADSÁG ELVE.
Spinoza és Locke.

<i>Bevezetés</i>	289
Hobbes elméletének hatása	289
A tudományos kritika	290

I. Spinoza.

Spinoza tanának kiinduló pontja	291
Jog és hatalom	292
Az általános háború	292
A társadalmi szerződés	293
Spinoza contra Hobbes	293
A társadalmi szerződés igazi célja	294
A szabadság elidegeníthetetlen	295
A gondolatszabadság	296
Az állam feladata	296
Tulajdonjogi elvek	297
Spinoza elméletének jelentősége	297

II. Locke.

A társadalmi szerződés keletkezése	297
A természeti állapot	299
Természeti törvény	299
A büntetés a természeti állapotban	300
A természeti állapot visszasságai	301
Természeti állapot és háború-állapot	302
Az önvédelem joga	304
A társadalmi rend közvetlen célja és a szabadság	304
Természeti és politikai szabadság	305
A szabadság elidegeníthetlensége	506
A rabszolgaság	307
Az absolutizmus érveinek megcáfolása	308
A politikai hatalom korlátai	309
Az állami rend feladata	311
Az ellenállás joga	312

	Lap
A többség hátaizatai.....	313
Az államhatalom elosztása.....	314
A törvényhozó hatalom mint souverain hatalom	315
A végrehajtó hatalom.....	315
A conföderatív hatalom.....	316
A constitutionalismus elmelete Locke es Montesquieu	316
A lelkiismeretszabadság.....	317
Egyház és állam	317
A képviseleti lentszei	318
A házasság	318
Az atyai hatalom alapja s terjedelme	320
Szülői jogok és kötelességek	322
Autokratia és atyai hatalom	323
Tulajdonjogi éhek	324
A munka mint a tulajdonszeizes alapja.....	325
Az eredeti tulajdonközösség es a tulajdon keletkezése	326
A tulajdonjog korlátai.....	328 és 330
A földbirtok	329
Az appropriatio jogának hátaizai	331
Restrictiok.....	332
A pénz es a keieskedelem hatásai	333
A javak accumulatioja	334
Kritikai és történeti észrevételek.....	335
Locke paedagogiai tanai (Thoughts concerning education).....	337
Locke alapvető munkálatai és J. J. Rousseau paedagogiaja	338
A szabadság eszméje	339

IV SZAKASZ AZ EGYENLŐSÉG ESZMÉJE

A socialismus es a francia fonadalom	340
J. J. Rousseau jelentősége a taisadalmi eszmék fejlődéstörté- netében.....	342
Általános jellemzés.....	343

Jean Jacques Rousseau

Rousseau taisadalomphilosophiai művei	344
Az egyenlőtlenység okairól szóló tan.....	345

	Lap
A természeti állapot restructiója.....	346
A természeti (physikai) és ez arkölcsei egyenlőtlenség.....	347
A természeti állapotról szóló tan értelmezése.....	348
Domesticatio és culturáa.....	348
A nyelv eredete.....	349
A társulási ösztönök.....	350
Rousseau contia Hobbes.....	351
A moral alapja (A könyörület).....	352
Rousseau es Schopenhaueri ethika elvei.....	353
A két nem viszonyainak átalakulása.....	353
A szükségesség es a szolgaság.....	355
A magántulajdon létesítésének következményei.....	356
Primitív szükségletek.....	357
A családi viszonyok fejlődése a szükségesség szaporodása és a társadalmi differentiatio.....	358
A társadalmi fejlődés szülte bajok.....	358
A tulajdonjog alapja.....	360
Az állami lend eredete.....	361
A társadalmi szerződésből eredő előnyök és hátrányok.....	362
A hódítás joga es a gvongek szövetkezese.....	363
Az állami hatilom központosítása . A hatóságok.....	364
Az absolutismus jogcíméről.....	365
Az egyenlőtlenség fejlődése.....	366
A természeti állapot és a bellum omnium contia omnes.....	367
A társadalmi haladás föltételei.....	368
Rousseau paedagogiai tanai.....	369
A vallási kérdés.....	370
II. Az egyenlőség eszméje.....	370
A <i>Contrat social</i> problémaja.....	370
A souverenitás.....	371
A szabadság elidegeníthetlensége.....	371
A család.....	372
A rabszolgaság védői ellen.....	372
Az erősebb joga.....	373
A népek önhatósága.....	374
A jus belli mint a rabszolgaság és az absolutismus jogcíme.....	375
Rabszolgaság és despotismus.....	576
Az összeség akarata.....	577

	Lap
Természeti szabadság és polgári szabadság.....	378
Erkölcsei szabadság.....	379
A társadalmi szerződésből eredő kötelességek	379
A közakarat mindenhatósága	380
A jus primi occupantis	380
Az állam tulajdonjoga.....	381
A souverainitás elidegeníthetlensége és eloszthatatlansága	383
A hatalmak felosztása. A képviseleti rendszer.....	384
Társadalmi kötelességek.....	385
A büntetőjog	386
A republicanus kormányzat lényege	387
Szabadság és egyenlőség	388
Az államformák relatív értéke	389
Rousseau politikai eszménye.....	390
A «Contrat social» alapeszméje.....	391
A socialisticus szempont.....	392